

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**CUMHURİYET'İN TÖRENSEL MEŞRUIYETİ:
ULUS-DEVLET İNŞA SÜRECİNDE MİLLÎ BAYRAMLAR (1923-1938)**

Doktora Tezi

Demo Ahmet ASLAN

Ankara - 2011

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**CUMHURİYET'İN TÖRENSEL MEŞRUIYETİ:
ULUS-DEVLET İNŞA SÜRECİNDE MİLLÎ BAYRAMLAR (1923-1938)**

Doktora Tezi

Demo Ahmet ASLAN

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

Ankara - 2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**CUMHURİYET'İN TÖRENSEL MEŞRUIYETİ:
ULUS-DEVLET İNŞA SÜRECİNDE MİLLİ BAYRAMLAR (1923-1938)**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Bige SÜKAN (Başkan)

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Danışman)

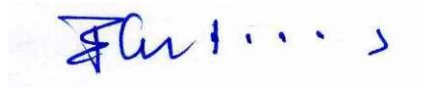
Prof. Dr. Oğuz AYTEPE

Prof. Dr. Tayfun ATAY

Doç. Dr. Recep BOZTEMUR

Tez Sınavı Tarihi:.....

Enstitü Müdürü:

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

ÖZET

Modern Türkiye'nin ilk millî bayramı, 1909 yılında kabul edilen 23 Temmuz Hürriyet Bayramı'dır. İttihat ve Terakki tarafından icat edilen bu bayram geleneğinin Milli Mücadele döneminde ve erken Cumhuriyet yıllarında icra edilmiş olması, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan tarihsel yelpazedeki "süreklilik" ve "kopuş" öğelerinin iç içe geçişine güzel bir örnek teşkil eder. Cumhuriyeti kuran kadronun kabul etmiş olduğu ilk bayram geleneği ise, Hâkimiyet-i Milliye Bayramı'dır. 23 Nisan 1920'de kurulan TBMM'yi kurumsallaştırma gibi bir işleve sahip olan bu bayram, Atatürk dönemi boyunca Çocuk Bayramı olarak kutlanacaktır. Hâkimiyeti Milliye Bayramı'nı çocuklara hasretmenin temel sebeplerinden birinin ideolojik, diğerinin ise maddi olduğu söylenebilir. Aynı sebepler, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı için de söz konusudur; bu yıllarda, çocukluk ve gençliği birer kültürel kategori olarak özneleştiren devlet, yeni kuşaklara Türk Devrimi'nin taşıyıcısı olduklarını telkin etmiştir. 23 Nisan ve 19 Mayıs sembolizmle, taşımış oldukları bu ideolojik boyutların yanı sıra, yeni devletin nüfus artırıcı refah siyasetini de dışa vuruyorlardı; bu nedenle, 23 Nisan etkinliklerinin kurumsal öznesi TBMM değil, siyasi iktidarın denetimindeki bir hayır kurumu olan Himaye-i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu)'dir. Bayramların yaratmış olduğu coşkun atmosferinden yararlanan bir başka kuruluş da, Türk Tayyare Cemiyeti (Türk Hava Kurumu)'dir. Anadolu'nun işgaline karşı Ankara yönetiminin verdiği askeri mücadeleyi başarıya kavuşturan Başkumandan Muharebesi'nin yıl dönümleri, cumhuriyet döneminde Zafer ve Tayyare Bayramı olarak kutlanmaktaydı. Zafer ve Tayyare Bayramları, hava sahası güvenliği için lazım gelen maddi sorumlulukların üstlenilmesi, muhtemel bir hava saldırısına karşı uyanık olunması için gerekli heyecan ortamını yaratırdı. Bununla birlikte vatandaşlara, mensup oldukları milletin "şanlı" geçmişiyle iftihar etmelerini, başta "büyük kurtarıcı" Atatürk'e olmak üzere, "kahraman Türk askerine" bağlılık duymalarını telkin ederdi. Yukarıda saydığımız resmi bayramların içinde en önemlisi, şüphesiz ki 29 Ekim Cumhuriyet Bayramıdır. Cumhuriyet Bayramı, yeni kurulan rejimi kurumsallaştırma işlevi görmekle kalmaz; Türk Devrimi'nin yapıp ettiklerinin bir nevi envanterini çıkartarak, yeni siyasal formasyonun yeniden üretilmesi için gerekli meşruiyet ortamını sağlardı.

Anahtar Sözcükler: "Hürriyet Bayramı", "Çocuk Bayramı", "Gençlik ve Spor Bayramı", "Zafer ve Tayyare Bayramı", "Cumhuriyet Bayramı"

ABSTRACT

The first national day in modern Turkey is the “July 23rd Freedom Day” adopted in 1909. This tradition of national days initiated by the Party for Union and Progress and then maintained during the national liberation war and early years of the Republic demonstrates a fine example of intermingling elements of “continuity” and “rupture” in the historical process extending from Constitutional Monarchy to Republic. The first national celebration day adopted by the founding fathers of the Republic is the National Sovereignty Day. This special day had the function of institutionalizing the Turkish Grand National Assembly (TBMM) established on April 23rd, 1920. Later, throughout Atatürk’s lifetime this special feast was celebrated as “Children’s Day”. As to leading motives behind dedicating the national sovereignty day to children, it can be said one is ideological and the other is practical. The same can be said also for May 19th Youth and Sports Day: Building actors from children and youth as a cultural category, the State imparted in young generations the idea that they were the forwarders of the Turkish revolution. Besides their ideological dimension, the symbolism in both April 23rd and May 19th demonstrated the population boosting welfare policy of the new State. Thus, the institutional subject of activities in April 23rd was not the TBMM but “Child Protection Agency”, a charity organization under the scrutiny of political power. Another organization which benefitted from the enthusiastic atmosphere of national feasts was the Turkish Aeronautics Institution. In the republican period, anniversaries of the decisive military campaign conducted by Ankara against occupying forces were celebrated as “Victory” and “Aeronautics” Days. These national feasts provided for an environment of alertness which was considered necessary to ensure aerial security and precautions against any possible air attack. Along with these, citizens were given the message that they should be proud of the “glorious” past of their nation and remain loyal to “heroic Turkish soldier” and of course to Atatürk, as the “great saviour.” Of all official feast days mentioned above, the most important one was of course the Republic Day of October 29th. As such, this special day not only served to institutionalize the new regime but also provided for an environment of legitimacy necessary for reproducing the new political formation by taking the inventory of what had been accomplished by the Turkish Revolution.

Key Words: “Freedom Day”, “Children’s Day”, “Youth and Sports Day”, “Victory and Aeronautics Days”, “Republic Day”.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	vii
ÖNSÖZ.....	viii

GİRİŞ BÖLÜMÜ

TARİHSEL ARKA PLAN

A) Millî Bayramların İcadı.....	1
B) Dinî Bayramlar.....	7
C) 1 Mayıs Bahar Bayramı.....	12
D) Yılbaşı Kutlamaları.....	14

BİRİNCİ BÖLÜM

“YAŞASIN GAZİ PAŞA!”:

ATATÜRK’ÜN TÖRENSEL SEMBOLİZMİ

A) Cumhuriyet’in Tören Alanları: Atatürk’ün Heykelleri.....	18
B) Şehirlerde Kutlanan Atatürk Günleri.....	23
C) Atatürk’ün Portreleri ve CHP’nin Altı Ok’u.....	24
D) Atatürk’ün Doğum Günü.....	27
E) Atatürk’ün Semboller Dünyası.....	30
F) Atatürk’ün Bayram Konuşmaları.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

“HATIRLANMAĞA DEĞER TARİHİ GÜNLERDEN BİRİ”:

23 TEMMUZ HÜRRİYET BAYRAMI

A) Milli Mücadele Döneminde (1919-1923).....	38
1) Mütareke Sonrasında Genel Durum.....	38
2) Erzurum Kongresi’nin Açılışı ve Meşrutiyet’in Yıl Dönümü.....	40
3) İşgal Altındaki İstanbul’da Hürriyet Bayramları.....	44
4) Ankara’da Kutlanan “Mukaddes Bir Tarih”.....	46
B) Cumhuriyet Döneminde (1923-1934).....	51
1) Resmi Bir Tatil Gününe İndirgenen 23 Temmuz.....	50
2) “Türk’ün Hatırlanmağa Değer Tarihi Günlerinden Biri”.....	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

“GÜRBÜZ TÜRK MİLLETİ İÇİN GÜRBÜZ TÜRK ÇOCUĞU”:

23 NİSAN HÂKİMİYETİ MİLLİYE ve ÇOCUK BAYRAMI

A) Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Çocukların Halleri.....	60
B) “Çok Nüfus, Tok Nüfus, Şen ve Zengin Nüfus İstiyoruz”.....	67
C) 23 Nisan Çocuk Bayramı ve 23-30 Nisan Çocuk Haftası.....	72

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

“GÜZEL VÜCUTLU, SAĞLAM DÜŞÜNCELİ, CESUR ve VAKUR GENÇLER”:

19 MAYIS GENÇLİK ve SPOR BAYRAMI

A) CHP’ye Bağlı Gençlik Örgütü.....	86
B) Jimnastik/İdman Şenlikleri.....	92
C) 1936 Olimpiyatları.....	94
D) Gençlik ve Spor Bayramı.....	95
E) Atatürk’ün Katıldığı Son Bayram: 19 Mayıs 1938.....	101

BEŞİNCİ BÖLÜM

“VATANDAŞ! KURTULDUĞUN GÜNÜ UNUTMA!”:

30 AĞUSTOS ZAFER ve TAYYARE BAYRAMI

A) Büyük Zafer’in Anısına Dikilen İki Anıt.....	112
1) Meçhul Asker Anıtı.....	111
2) Zafer Anıtı.....	117
B) Büyük Zafer’in Onuncu Yıl Kutlamaları.....	118
C) 30 Ağustos’un Semboller Sistemi.....	129
D) Neden Tayyare Bayramı?.....	132
E) Uçaklara Ad Koyma Törenleri ve Tayyare Cemiyeti’nin Propaganda Faaliyetleri.....	141

ALTINCI BÖLÜM

“YAŞASIN CUMHURİYET!”:

29 EKİM CUMHURİYET BAYRAMI

A) Cumhuriyet Bayramı’nın Retorik Özellikleri.....	153
B) Kabul Törenleri.....	157
C) Geçit Törenleri.....	161
D) Onuncu Yıl Kutlamaları.....	165
1) “Az Zamanda Çok ve Büyük İşler Yaptık”:	
Onuncu Yıl Nutku.....	168
2) “Çıktık Açık Alınla On Yılda Her Savaştan”:	
Onuncu Yıl Marşı	170
E) Cumhuriyet Baloları.....	173
 SONUÇ.....	 184
KAYNAKÇA.....	188
EKLERİN LİSTESİ.....	223

KISALTMALAR:

A.g.e.:	Adı geçen eser
A.g.m.:	Adı geçen makale
BCA:	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.:	Bakınız
CA:	Cumhurbaşkanlığı Arşivi
CHP/F:	Cumhuriyet Halk Partisi/Fırkası
Çev.:	Çeviren
Der.:	Derleyen
Ed.:	Editör
Haz.:	Hazırlayan
NARA:	The U.S. National Archives and Records Administration
S.:	Sayı
s.:	Sayfa
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİTEA:	Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi
TSK:	Türk Spor Kurumu
Vd.:	Ve diğeri
Vol:	Volume
Yay.:	Yayınevi/Yayınları
Yay. Haz. :	Yayına Hazırlayan

ÖNSÖZ

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, 27 Mayıs 1935 tarihinde kabul ettiği Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun, Cumhuriyet'in bayram dünyasının sınırlarını çiziyordu. Bu Kanun'un 1. maddesine göre "ulusal bayram", Cumhuriyet'in ilan edildiği 29 Ekim'di (Bayram, 28 Ekim günü öğleden sonra başlıyor, 30 Ekim'de sona eriyordu). Söz konusu Kanun'un 2. maddesine göre, "Zafer Bayramı" (30 Ağustos), "Ulusal Egemenlik Bayramı" (22 Nisan öğleden sonra başlamak üzere 23 Nisan), "Bahar Bayramı" (1 Mayıs), "Şeker Bayramı", "Kurban Bayramı" ve "Yılbaşı günü" (31 Aralık öğleden sonra başlamak üzere 1 Ocak), "genel tatil günleri" arasında sayılıyordu. 20 Haziran 1938'de bu maddeye eklenen ek bir fıkra ile "Gençlik ve Spor Bayramı" (19 Mayıs) da genel tatil günleri arasına alındı. İşte yukarıda ilk iki maddesini saydığımız 2739 sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun, bu çalışmanın ana çerçevesini oluşturmaktadır; buna, modern Türkiye'nin ilk millî bayramı olan 10 / 23 Temmuz Hürriyet Bayramı da dâhildir.

Bilindiği gibi her siyasi rejim, içeride bir tutunum/bağlılık (cohesion) ideolojisi işlevi görecektir bir öz'e ihtiyaç duyar. Bu öz'ün gerek içerik, gerekse de şekil yönünden ifade ediliş tarzı, o rejimin karakterine ilişkin birtakım ipuçları verir. Bu ipuçlarını, o rejimin ikonografisinde görmek mümkündür. Zira modern zamanlarda ortaya çıkan dünyevilik olgusuyla birlikte, dinin kamusal yaşamda bıraktığı boşluğu, XIX. yüzyıldan itibaren siyasi hareket ve iktidarların ikonaları doldurmaya başlamıştır; o nedenle sosyolojinin, bu tür sembolik pratikleri "sivil din" başlığı altında inceliyor olması boşuna değildir. Sözünü ettiğimiz bu görsel temsillerin bilinen en temel işlevi ise, verili siyasi formasyon adına, toplumu kuşatan bir ideolojik hegemonya tesis ederek, o rejime kurumsallık ve süreklilik katmaktır. Ancak burada millî bayram olgusunun teorik boyutu üzerinde uzun boylu durmayacağız; bunun nedeni ise, elinizdeki tezin nitelik itibarıyla tarihsel-ampirik bir çalışma olmasıdır; elbette ki bu, çalışma boyunca, kimi kavramsal araçların hiç kullanılmadığı anlamına gelmemektedir.

XX. yüzyılın ilk yarısında Atatürk gibi karizmatik bir liderin öncülüğünde inşa edilen Türk ulus devleti de, her siyasi rejim gibi, nereden doğup nereye aktığını

ifade etmek üzere, bir takım görsel temsillere başvurmuştur ki, bu temsiller arasında millî ve resmî bayramlar, önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada Atatürk dönemindeki millî ve resmî bayramların siyasi ve toplumsal işlevleri üzerinde durulmuş; bu pratiklerin sembolik dünyaları, diğer rejimlerin ikonografileriyle karşılaştırılmıştır; zira bu tezin yazarı, dönemin Türkiye'sini, modern dünya tarihi içerisinde değerlendirmek gibi bir kaygı içerisindeydi. Bu bayramların belli başlı liturjik özellikleri ile neden icat edildikleri, yanıt aranmaya çalışılan sorular arasındadır. Aksi hâlde bayramları, halkın gözünden yazmak gibi bir amacımız yoktur; bu anlamda tez, bir “aşağıdan tarih” (history from below) çalışması değildir. O nedenle ele almaya çalıştığımız konu ve konular, farklı teorik ve kavramsal araçlarla tarihsel çalışmalara yeniden konu olabilirler. Üstelik bu konular, döneme ilişkin tüm yerli ve yabancı belgeler kullanılarak, bu mütevazı çalışmada tüketilmiş de değildir.

Tez, giriş kısmını takip eden altı bölümden meydana gelmiştir. Girişte, millî bayram olgusunun tarihsel arka planı üzerinde durulmuş; Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun'un 2. maddesinde, genel tatil günleri arasında sayılan “Şeker Bayramı”, “Kurban Bayramı”, “Bahar Bayramı” ve “Yılbaşı” kutlamaları konu edilmiştir. Birinci bölümde, Atatürk'ün törensel temsiliyeti üzerine bir yorum denemesi yapılmış; bu minvalde, liderin sahip olduğu kamusal imaj, çağdaşlarıyla mukayese edilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde, Türk Devrimi'nin “süreklilik” ve “kopuş” öğeleri eksen alınarak, Hürriyet Bayramı, kronolojik bir serimlemeye tabi tutulmuştur. Üçüncü bölümde, Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramları, devletin bu yıllarda izlediği nüfus artırıcı (pro natalist) refah siyasetinin bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde, ulus devletlerin 1930'larda yaşadığı ideolojik kaynaşma ile Kemalist iktidarın aynı yıllarda kamusal yaşama artan müdahalesi arasında bir korelasyon kurularak, Gençlik ve Spor Bayramı ele alınmıştır. Zafer Bayramı'nın konu edildiği beşinci bölümde, “düşman” ya da “öteki” imgesinin Cumhuriyet törenlerindeki yeri tespit edilmeye çalışılmış; ardından, “Türkiye’de neden Tayyare Bayramı icat edilmiştir?” sorusuna yanıt aranılmıştır. Altıncı bölümde ise, Cumhuriyet Bayramı'nın söylemi ile belli başı törensel özellikleri incelenmiştir; söz konusu bölümler, teorik bir tavırla değil de, anlatı diline

yaslanarak kaleme alınmışlardır. Önemli bulduğumuz kimi yazılı ve görsel belgeler ise tezin ekler kısmında sunulmuştur.

Bu çalışma için, konuyla ilgili Türkçe ve İngilizce monografik kaynakların yanı sıra, gazete ve dergilere bakılmıştır. Yarı resmi gazete niteliğindeki Hâkimiyeti Milliye / Ulus koleksiyonunun, tezin ortaya çıkmasında büyük payı vardır; buna Ülkü ve Ayın Tarihi gibi döneme ait diğer süreli yayınlar da dâhildir. Gazeteler, bayram sahnelerini epik tarzda tasvir eden birinci el kaynaklar oldukları için, törenlerin tasvir edildiği bölümler, önemli ölçüde bu kaynaklara dayandırılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin Ankara Büyükelçiliği'nde bir kısmını tarayabildiğim *The U.S. National Archives*'ın Türkiye'deki diplomatik misyon şeflerine ait raporları, Atatürk döneminde gerçekleştirilen dönüşümü anlamama yardımcı olmakla kalmamış; bayramların nasıl algılandıklarına dair kimi ipuçları da sunmuşlardır. Bilal Şimşir'in, Londra'daki Public Record Office'dan derleyip, 8 cilt halinde yayınladığı *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)* eseri için de aynı şeyleri söylemek mümkündür; son derece kıymetli belgeler içeren bu eser, erken dönem Cumhuriyet tarihi yazıcılığının önemli kaynaklarından biridir. Bazı konuları detaylandırabilmek için döneme ait hatıralardan başka, *Cumhurbaşkanlığı Arşivi* ile *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*'nin belgelerine başvurdum. Basın koleksiyonundan sonra teze en büyük katkı, *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* belgelerinden gelmiştir; burada kullandığım belgelerin büyük bir kısmı, *Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü* fonuna aittir.

Monografilerin takdimine gelince, bu alana ait yerli çalışmalardan ilki, Sibel Özbudun'a aittir. (*Ayinden Törene: Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri*, İstanbul, Anahtar Kitaplar, 1997) Özbudun, neolitik devirden devletli topluma, oradan ise Cumhuriyet Türkiye'sine varan uzun bir tarihsellikte, ayinin törene dönüşüm sürecini ele alır; Türk ulus devletinin kurumsallaşma sürecinde, resmi törenlerin oynadığı rolün, sınırlı kaynaklarla kısa bir antropolojik yorumunu yapar. Sosyoloji alanında ise Mimar Türkkahraman, bir toplumsal yapıda dinsel ve siyasal sembollerin rolünü, meşruiyet kavramı etrafında ele alır; bunları, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki örnekleriyle inceler. (*Siyasal İktidarların Meşrulaşmasında Sembollerin Rolü*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi,

Sakarya, 1997) Cumhuriyet tarihçileri arasında zikredilmesi gereken ilk çalışma, Nezahat Demirhan'ındır. (*Cumhuriyetin Onuncu Yılı'nın Türk İnkılâp Tarihinde Yeri ve Önemi*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999) Cumhuriyet'in onuncu yılı kutlamalarını konu edindiği çalışmasında, kutlama hazırlıkları ve tören programlarını ayrıntılı bir şekilde serimler. Bir başka çalışma ise, Bengül Salman Bolat'ın doktora tezidir. (*Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1925-1960)*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007) Cumhuriyet Bayramlarını, 1925 ile 1960 yılları arasındaki Türkiye'nin iç ve dış siyasi ve toplumsal gelişmeleri bağlamında değerlendirip, bu bayramların nasıl kutlandıklarını ortaya koymaya çalışır. Sevi Şeneken'in yüksek lisans tezi ise, başta Anadolu gazetesi olmak üzere, yerel basına dayalı bir çalışma olup, 1930'lu yılların İzmir'inde kutlanan Cumhuriyet Bayramlarını betimler. (*1930'lu Yıllarda İzmir'de Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2009). Bu çalışmaların dışında, Atatürk döneminin bayramları üzerine, çeşitli popüler ve akademik dergilerde yayınlanmış, çok sayıda makale vardır ki, bunlardan tez boyunca istifade edilmeye çalışılmıştır.

Dönemin gazeteleri; Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Milli Kütüphane, Türk Tarih Kurumu ve TBMM Kütüphanelerinde taranmıştır. Bilkent Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Kütüphaneleri, kaynaklarından istifade ettiğim diğer akademik kurumlardır. Başta Sevinç Aktaş, Rıdvan Can Tangur, Ömer Şahin, Mustafa Sönmez ve İslam Ateş olmak üzere, bu kütüphanelerin görevli memurlarına, sağladıkları kolaylıklar dolayısıyla teşekkür ederim.

Danışmanım, saygıdeğer hocam, Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, sadece bu çalışma süresince değil, tüm lisansüstü öğrenimim boyunca, beni her anlamda desteklemiştir; kendilerine her daim müteşekkirim olduğumu belirtmeliyim. Tezimi okuyarak eleştirel katkılar sunan hocam Prof. Dr. Tayfun Atay'a ve yöntem bilgisi konusunda yol gösteren hocam Doç. Dr. Recep Boztemur'a, ayrı ayrı teşekkür etmek isterim. Hocam Prof. Dr. Bige Sükan'dan gördüğüm akademik ve moral desteği ise unutamam. Tezimin yazım aşamasında Enstitü'deki arkadaşlarım, Mustafa Toker, Mehtap Kaya ve Hakan Yaşar, değerli yardımlarını esirgemediler; sağ olsunlar, var olsunlar!

GİRİŞ BÖLÜMÜ:

TARİHSEL ARKA PLAN

A) Milli Bayramların İcadı

14 Temmuz 1790'da, Paris sokaklarını dolduran sivil ve askerî kalabalık, devrimin birinci yıl dönümünü kutlamak amacıyla, Bastille Hapishanesi önünde toplanmıştı.¹ Bu coşkulu kutlamalar, eski rejimin değer ve hatıralarını silmek, yaratılan “sembolik form”²larla yeni rejime meşruiyet katmak gibi ideolojik işlevler görecekti. Siyasi sembolizmin meşrulaştırıcı gücü, devrimciler tarafından o kadar önemsenmişti ki, Fransa'da eski rejimin feodal üst yapısından kalma monarşik ve dinsel ikonalar, kamusal mekânlardan temizlenirken, ülkenin kültürel bir çoraklığa maruz kalacağından endişe bile edilmişti.³ 1789 Fransız Devrimi'nin yıldönümü kutlamaları, milli bayram olgusunun tarihte rastlanılan ilk örneğiydi.⁴

Ünlü İngiliz tarihçi Eric Hobsbawm, modern devletlerin geç XIX. yüzyılda geliştirdikleri yeni iktidar tekniklerinden birini izah ederken, “gelenegin icadı”⁵ gibi soyut bir kavramsallaştırmaya başvurur. Hobsbawm'ın kastettiği manada yeni iktidar tekniği, devletlerin yeni toplumsal birliktelik ve kimlikleri ifade etmek üzere icat ettikleri sembolik ve törensel araçlardır; “resmi tatiller”, “kahramanlar”, “anıtlar”, bunlara örnek olarak gösterilebilir. Zira geleneksel iktidar şekilleri, artık yeni toplumsal ve siyasal hiyerarşi biçimlerini sürdürmeye kâfi gelmemektedir.⁶

¹ David I. Kertzer, **Ritual, Politics and Power**, New Haven-London, Yale University Press, 1988, s. 151.

² Bkz. Abner Cohen, “Political Symbolism”, **Annual Review of Anthropology**, Vol. 8, 1979, s. 87-113.

³ Bkz. Stanley J. Idzerda, “Iconoclasm during the French Revolution”, **American Historical Review**, Vol. 60, No. 1, October 1954, s. 13-26.

⁴ Kudret Emiroğlu, “Bayram”, Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın, **Antropoloji Sözlüğü**, Ankara, Bilim ve Sanat Yay., 2003, s. 129.

⁵ “İcat edilmiş gelenek”, alenen ya da zımnen kabul görmüş kurallarca yönlendirilen ve bir ritüel ya da sembolik bir özellik sergileyen, geçmişle doğal bir süreklilik anıştırır şekilde tekrarlara dayanarak belli değerler ve davranış normlarını aşılama çabasına çalışan bir pratikler kümesi anlamında düşünülmelidir.” Eric Hobsbawm, “Giriş: Gelenekleri İcat Etmek”, Eric Hobsbawm, Terence Ranger (Der.), **Gelenegin İcadı**, Çev., Mehmet Murat Şahin, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2006, s. 2.

⁶ Bkz. Eric Hobsbawm, “Seri Üretim Gelenekler: Avrupa, 1870-1914”, Eric Hobsbawm, Terence Ranger (Der.), **Gelenegin İcadı**, Çev., Mehmet Murat Şahin, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2006, s. 305-308.

Bir zamanlar iktidarlarının kaynağını Tanrı'da bulan monarklar, Fransız Devrimi'nden sonra meşruiyet krizi yaşamaya başladılar.⁷ XIX. yüzyılın ikinci yarısında Habsburg Avusturya'sı, Romanov Rusya'sı ve Meiji Japonya'sı gibi meşruiyet sıkıntısı çeken monarşilerden biri de, şüphesiz ki Osmanlı İmparatorluğu'ydu.⁸ Bunlar, ulus devlet çağında imparatorlukları ayakta tutmanın yolunun, artık yeni simge ve efsanelere dayanan "çağdaş bir monark imajı" vermekten geçtiğine inanıyorlardı.⁹ Modernitenin, hanedanlıklarının meşruiyetine yönelttiği tehdidi, yine modernitenin kendi araçlarıyla savuşturmaya çalışacaklardı; bu araçların başında ise "icat edilmiş gelenek"ler geliyordu.¹⁰

Meşruiyet açıklarını kapatmaya çalışan Osmanlı padişahları, Batılı krallar gibi kamusal yerlerde portrelerini sergilemeye, II. Mahmut (1808-1839) ile birlikte başladılar; bunu, Abdülmecit (1839-1861) ve Abdülaziz (1861-1876) ile bir gelenek olarak sürdürdüler. Sultan II. Abdülhamit (1876-1909) ise, kendi suretini kamusal yerlerde sergilemedi; fakat hükümdarlık imgesini "Padişahım çok yaşa!" ibaresinin işlendiği sancaklarla ikame etti.¹¹ Devrinde, II. Mahmut'un yaptırdığı hanedan arması (Arma-i Osmanî), Osmanlı resmi sembolizminin yerleşik bir parçası haline geldi.¹² Devletin toplum üzerindeki nüfuzu arttıkça, kamu binalarındaki padişah tuğrası ve hanedan arması o ölçüde yaygınlaştı. Abdülhamit'in tahta çıkışının yirmi beşinci yıldönümünde yapılan saat kuleleri, İmparatorluk köşelerine bu armayı asmak için birer mimari araca dönüştü.¹³ Bunlar, padişahların egemenliklerini pekiştirmenin simgesel araçlarıydı.¹⁴ Osmanlı Devleti'nin bu yıllarda debdebe ve sembolizme verdiği ağırlığın bir diğer boyutunu ise, yeni bestelenen milli marşlar

⁷ Hakan T. Karateke, **Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler**, İstanbul, Kitap Yay., 2004, s. 10.

⁸ Selim Deringil, **Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2009, s. 13.

⁹ Deringil, **a.g.e.**, s. 13-14.

¹⁰ **A.g.e.**, s. 23.

¹¹ Selim Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, Çev., Gül Çağalı Güven, 2. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2002, s. 33.

¹² **A.g.e.**, s. 37.

¹³ Deringil, **Simgeden...**, s. 66.

¹⁴ Bkz. **a.g.e.**, s. 55-56.

oluşturdu.¹⁵ XIX. yüzyılda doğan bu geleneğe göre her padişah, kendi tahtını temsil eden imparatorluk marşları besteletti; *Mahmudiye*, *Mecidiye* ve *Aziziye* gibi...¹⁶

İmparatorluğun geç döneminde devlet, zaman içinde hükümdarlık sembollerini Batılılaştırmakla kalmadı; hanedanın içerideki ideolojik konumunu pekiştirmek amacıyla yeni mitler de üretti. Örneğin Abdülhamit, Ertuğrul Gazi'nin annesi Hayme Ana'nın mezarını bulmak üzere, Söğüt ve Domaniç bölgelerine bir heyet gönderdi. Hayme Ana'ya ait olduğu sanılan mezar yerini türbe olarak yaptırttı; Ertuğrul Gazi'nin türbesini ise onarımdan geçirtti. Bu türbenin avlusuna, Osman Gazi ve yoldaşlarına ait birer büst koydurttu. Ertuğrul Gazi ile birlikte Orta Asya'dan göç eden Karakeçili aşireti, burada her yılın Rebiülahir ayında şenlik yapmaya başladı;¹⁷ aşiret üyeleri, göçebe kıyafetlerle at üstünde marş söyleyip, türbenin bulunduğu yerde geçit resmi yapıyorlardı. Sultan, "yaratılış efsanesi" üzerinde yoğunlaştıkça, hanedan etrafında mistik bir "Osmanlı kültü" oluşmaya başladı.¹⁸ Nihayet 1909 yılında, Osmanlının ne zaman bağımsız bir devlet (İstiklal-i Osmanî) olduğu sorusu ortaya atıldı; soru, Tarîh-i Osmânî Encümeni'nden Efdaleddin Bey'e havale edilmişti. Başta İmparatorluktan ayrılan Balkan devletleri olmak üzere; Batılılar, "bağımsızlık günleri" kutlarken, neden Osmanlı Devleti'nin böyle bir günü olmasın idi?¹⁹

¹⁵ A.g.e., s. 27.

¹⁶ Bkz. Suha Umur, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Resmi Marşlar", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 35, Kasım 1986, s. 5-9; G. Donizetti, "Türkiye'deki Müzik ve Osmanlı İmparatorluk Marşı Üzerine Toplu Bir Bakış", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 35, Kasım 1986, s. 8-9.

¹⁷ Bkz. Halil İnalçık, "Mitolojiden Gerçeğe Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", **NTV Tarih**, Sayı: 20, Eylül 2010, s. 51-56.

¹⁸ Deringil, a.g.e., s. 41-42.

¹⁹ Bkz. İnalçık, a.g.m., s. 56-58. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'e, Selçuklu Sultanı tarafından gönderilen egemenlik âlâmetleri ile Osman Bey'in Karacahisar'da kendi adına okuttuğu hutbenin tarihi olan 17 Kânunuevvel, II. Meşrutiyet yıllarında "İstiklal-i Osmanî Günü" olarak kabul edildi. Bu günün tespitine ilişkin sonraları çok tartışmalar yapıldı; başka tarihler de öne sürüldü; mesela Encümen üyelerinden Efdaleddin Bey, kesin olmamakla beraber, 4 Cemaziyülevvel'un daha doğru bir tarih olabileceğini ifade etti. Ama tartışmalarda, Osmanlı Devleti'nin kuruluş gününün tespitinden ziyade, bu günün kutlanmasının toplum üzerinde yaratacağı milliyetçi etki üzerinde duruldu. İlk kutlama törenleri, Darülfünun öğrencileri ile Türk Ocakları'nın öncülüğünde, 17 Kânunuevvel 1329 (30 Aralık 1913) tarihinde gerçekleştirildi. Zamanla kutlamalar, resmi bir mahiyet taşımamasına rağmen, devlet erkânının katılımı ve organizasyonu ile yapılar hale geldi. Örneğin, I. Dünya Savaşı'nın hüküm sürdüğü yıllarda, coşkulu büyük törenler ve fener alayları düzenlenerek, geçmişin "haşmeti"ne göndermeler yapılmış; milletin heyecanı diri tutulmaya çalışılmıştı. Bkz. Mehmet Şahingöz, "Osmanlı'dan Milli Mücadeleye İstiklal-i Osmanî Günü Kutlamaları", **Osmanlı**, Cilt: 1, **Siyaset**, Güler Eren (Ed.), Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s. 194-201. Osmanlı Devleti'nin kuruluş sorunsalına eğilen günümüz tarihçilerinden Halil İnalçık, bu devletin gerçek kuruluş tarihini

II. Meşrutiyet devrinde İzmir Mebusu Ahmet Müfit Bey, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ilan ettiği günün, milli bayram (iyd-i millî) kabul edilmesi için, Osmanlı Mebusan Meclisi'ne bir kanun teklifi sundu (21 Ocak 1909). Böyle bir bayram vesile edilerek, farklı milletlere mensup parçalı bir sosyal dokunun, Osmanlı kimliği etrafında kaynaşması bekleniyordu. Ne var ki Meclis'te, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık gününün önemli bir gün olduğu; fakat İmparatorluğun sosyal dokusunun tamamını kucaklayıcı bir yanı olmadığı dile getirildi.²⁰ Ahmet Müfit Efendi'nin teklifine karşılık, İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, Meşrutiyetin ilan edildiği günün (yeni takvime göre 23 Temmuz 1908, eski takvime göre ise 10 Temmuz 1324) milli bayram kabul edilmesi gerektiğini söyledi. Bu görüşe, 10 Temmuz'un "yeni siyasi hayatın başlangıcı" olması hasebiyle, bir başka İstanbul Mebusu Kozmide Efendi'den destek geldi. Üstelik Osmanlıların kuruluş gününü tespit etmek kolay değildi; bu noktadan hareket eden Bağdat Mebusu İsmail Hakkı Bey ise, belirgin bir gün varsa o da 10 Temmuz'dur deyip, bu tür bayramlara Fransızların 14 Temmuz'unu örnek gösterdi. Özetleyecek olursak Osmanlı Mebusan Meclisi, hazırlamış olduğu bir maddelik kanunla, Meşrutiyetin devamına ideolojik bir zemin hazırlayacak 10 Temmuz'un milli bayram olarak kutlanmasına, 5 Temmuz 1909 tarihli oturumunda karar verdi.²¹

Modern Türkiye'nin ilk milli bayramı, Abdülhamit'in geniş hafiye teşkilatına dayalı baskıcı rejiminin yıkıldığı güne kutsiyet atfediyor;²² Osmanlı vatandaşlarının artık padişahın kendisinde cisimleşen saltanat kurumuna değil de, anayasada

27 Temmuz 1302 olarak tespit etmiştir. Halil İnalcık, **Osmanlılar: Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler**, 3. Baskı, İstanbul, Timaş Yay., 2010, s. 94.

²⁰ Bkz. N. Fahri Taş, "Türk Meclislerinin Kabul Ettiği Bayramlar", Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), **Türkler**, Cilt: 16, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 352-354.

²¹ Bkz. Sanem Yamak, "Meşrutiyet'in Bayramı: '10 Temmuz İd-i Millisi'", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 38, Mart 2008, s. 326-328.

²² Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası'nın 15 Temmuz 1910 tarihli sayısında yayınlanan "10 Temmuz" adlı ders örneğinde öğretmen, milli bayramın önemine dair öğrencilerine şunları aktarıyordu: "İşte yavrularım, halkın hep bir olarak zorla Abdülhamit'i kötülükten vazgeçirdikleri gün, iki sene önce yine Temmuz ayının onuncu günü idi. Demek her sene Temmuz'un onu oldu mu hep o gün hatırıma gelir, eski kötülüklerden, zulümlerden, hafiyelerden kurtulduğumuza şükreder, şenlik yapar, sevinir, eğleniriz. Kendi kendimize 'Çok şükür Yarabbi!' deriz, 'Artık eskisi gibi zulüm yok, kötülük yok. Haksız yere hapse girmek, sürgüne gitmek yok. Yalnız kötülük yapanlara ceza var. Artık benden alınan para birtakım hayırsız heriflerin eline geçmiyor, onunla mükemmel toplar, tüfekler, zırhlılar alınıyor. Artık düşmanlar kolay kolay memleketimizi alamaz.' İşte 10 Temmuz hep bu tatlı günü hatırıma getirdiği için bütün Osmanlılar o gün bayram eder". İhsan, "10 Temmuz", **Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası**, Sayı: 6, 15 Temmuz 1326 (1910)'dan sadeleştirerek aktaran Osman Kafadar, "Tatbikat Mektebi'nde '10 Temmuz' İnkılâbı", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 158, Şubat 1997, s. 16.

ifadesini bulan yeni siyasi rejime, başka bir ifadeyle Meşrutiyete bağlılık duymalarını telkin ediyordu. Yeni rejim, bir yanıla saltanata bağlı kalsa da, diğeryanıla meşruiyet ilkesini “hâkimiyeti milliye” esasına dayandırıyordu.²³ Nihayetinde “geç kalmış” bu liberal devrim, 1789 Fransız Devrimi’ni kendisine ilham kaynağı olarak almıştı.²⁴ Çok etnikli bir İmparatorluğu, Osmanlı kimliği etrafında kaynaştıracığı düşünülen milli bayramı ise, 1908 Devrimi’nde rol oynayanları sürekli hatırlatarak; Meşrutiyetin, devleti yok olmaktan kurtardığını, Osmanlı anasının özgür ve eşit vatandaşlar haline getirdiğini, tüm bunların ise İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne borçlu olduğunu anlatacaktı.²⁵

Jön Türkler, 1909’da Abdülhamit’i tahttan indirdiklerinde, Padişahı yücelten çok sayıda çeşme ve saat kulesinden başka, ona dair yıkabilecekleri herhangi bir heykel ya da büst olmadığından, tuğralarını sökerek kamusal mekânlardaki anısını silmeye çalıştılar.²⁶ Devrimin ertesinde *Hamidiye Marşı*’nı kaldırdılar; devrin önde gelen bestecileri Meşrutiyet için yeni marşlar bestelediler; bunlardan biri Rauf Yekta Bey’in bestelediği, *On Temmuz’u Takdis Edelim Marşı*’dır.²⁷ Meşrutiyet ve hürriyeti temsil etmek üzere, Şişli’ye Hürriyet Anıtı (Abide-i Hürriyet) diktiler (23 Temmuz 1911).²⁸ Milli bayramların İstanbul’daki törensel mekânı haline gelen bu ulusal anıt, 12 Nisan 1909’da (31 Mart Vakası) başlatılan karşı devrimci ayaklanma²⁹ sonunda şehit edilen askerlerin anısını cisimleştiriyordu. Zira ayaklanmanın bastırılması esnasında hayatlarını kaybeden Hareket Ordusu’na mensup askerler, bu anıtın

²³ Bkz. Fevzi Demir, “İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde Hâkimiyet-i Milliye Kavramının Kullanılışı”, **Yeni Türkiye** (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı), Sayı: 46, Temmuz-Ağustos 2002, s. 245-251.

²⁴ Bkz. Aykut Kansu, “ ‘Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet, Adalet’: 100. Yıldönümünde 1908 Devrimi’ni Anlamaya Çalışmak”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 175, Temmuz 2008, s. 22-35. Aynı yazarın ayrıca şu çalışmasına bkz. Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, Çev., Ayda Erbal, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2002. Bu çalışmasında Kansu, Hürriyet Bayramı’nın Cumhuriyet dönemine kadar kutlanıldığına işaret eder. Bkz. **a.g.e.**, s. xxiv-xxix.

²⁵ Yamak, **a.g.m.**, s. 339-340.

²⁶ Klaus Kreiser, “İstanbul İçin Bir Hürriyet Anıtı”, Yavuz Köse (Ed.), **İstanbul: İmparatorluk Başkentinden Megakente**, Çev., Ayşe Dağlı, İstanbul, Kitap Yay., 2011, s. 370.

²⁷ Gönül Paçacı, “Cumhuriyet’in Sesli Serüveni”, Gönül Paçacı (Ed.), **Cumhuriyet’in Sesleri**, İstanbul, Tarih Vakfı Yay., 1999, s. 11.

²⁸ Kreiser, **a.g.m.**, s. 371,376.

²⁹ Osmanlı-Türk siyasi tarihinde “31 Mart Vakası” olarak bilinen bu ayaklanma hakkında bkz. Sina Akşin, **Şeriatçı Bir Ayaklanma: 31 Mart Olayı**, Ankara, İmge Kitabevi, 1994.

bulunduğu tepeye defnedilmişlerdi.³⁰ Hürriyet-i Ebediye Tepesi olarak anılan bu mevkide, İstanbul'un ilk milli bayram töreni yapılmış; o gün Sultan Mehmet Reşat (1909-1918), burada inşa edilecek anıtın temel taşını koymuştu. Bayram dolayısıyla gece, aydınlatmalar yapılmış; İttihat ve Terakki erkânına, Yıldız Sarayı'nda bir ziyafet verilmişti.³¹

Hürriyet-i Ebediye Tepesi, İstanbul'daki milli bayramların törensel mekânı haline gelmişti. Peki, taşradaki törenler ne tür mekânlarda icra ediliyorlardı? Mesela Kastamonu'da kutlamalar, kimi zaman Hükümet Meydanı ya da Belediye Bahçesi'nde, kimi zaman ise Kışla Meydanı veya İttihat ve Terakki Kulübü önünde yapılıyordu. İttihat ve Terakki'nin güdümünde gerçekleşen kutlamalara, Kastamonu Kalesi'nden atılan topla başlanıyor; vali, belediye başkanı ve fırka kumandanının yanı sıra, İttihat ve Terakki adına yapılan konuşmalarla devam ediliyordu. Ermeni ve Rum ruhani liderlerin konuşmalarını, müftünün okuduğu dua takip ediyordu. Konuşmalarda, Osmanlı'nın etnik unsurlarına, birlik ve beraberlik duygusu aşılarmaya çalışılıyordu. Asker, jandarma, polis, öğrenci, esnaf ve çiftçilerden oluşan geçit resminde, hürriyet ve Meşrutiyeti konu alan pankartlar taşınıyordu. Ayrıca gece, pek çok bina ve daire kandillerle ışıklandırılıyor; şehirde fener alayı düzenleniyordu.³²

Osmanlı İmparatorluğu, I. Dünya Savaşı'na Almanya ile müttefik girmişti. 1914 Temmuzunda Alman General Liman von Sanders, İstanbul'da toplama malzeme ve seçme birliklerden oluşan bir resmigeçit düzenledi. Meşrutiyet'in yıl dönümü törenlerinde iyi giyimli ve mükemmel teçhizatlı bu birlikler, Başkent'teki elçileri ve askeri ataşeleri büyülemişlerdi.³³ Halk arasında "Hürriyet Bayramı" olarak bilinen 10/23 Temmuz'un,³⁴ savaşın sıkıntılarını unutturmaya dönük bir eğlence günü özelliği de vardı. Bayram günü Bahriye Bاندosu'nca, Fenerbahçe'de marşlar

³⁰ Bkz. Alev Erkmen, "Osmanlı Türkiye'si ile Cumhuriyet Türkiye'si'nin Anı(t)ları: Timsal ve Temsil Üzerine Notlar", Elvan Altan Ergut, Bilge İmamoğlu (Der.), **Cumhuriyet'in Mekânları Zamanları İnsanları**, Ankara, Dipnot Yay., 2010, s. 31-51.

³¹ Bkz. Filiz Çolak, "II. Meşrutiyet'in Bayram İlan Edilmesi: Osmanlı Başkentinde Hürriyet Bayramı Kutlamaları", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 151, Temmuz 2006, s. 62-69.

³² Bkz. Mehmet Serhat Yılmaz, "Kastamonu'da 10 Temmuz Milli Bayram Kutlamaları", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 8, Güz 2008, s. 88-90, 93-94.

³³ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, 9. Baskı, İstanbul, Alkım Yay., 2006, s. 108.

³⁴ Çolak, **a.g.m.**, s. 63.

çalınır, havai fişekler atılır, çeşitli eğlenceler düzenlenirdi.³⁵ Mütareke'den sonra işgal altındaki İstanbul'da Hürriyet Bayramı gösterileri yasaklandı. Fakat kutlamalar, ulusal direnişçilerin kontrol ve denetimindeki Ankara'da sürdü. Bayram, Cumhuriyet'in ilanından sonra giderek ilgi kaybına uğradı ve nihayet 27 Mayıs 1935 tarihli Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun ile resmen kaldırıldı³⁶ ki, bu konuyu etraflı bir şekilde incelemeye 2. bölümde devam edeceğiz.

B) Dinî Bayramlar

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasıyla, Batılı güçlerin işgaline uğrayan Türkiye, Osmanlı monarşisine ve Batı emperyalizmine karşı başarılı bir devrim gerçekleştirdi. Kemalistlerin öncülüğünde gerçekleştirilen bu sürecin siyasi boyutu, 1922 ve 1924'te saltanat ve hilafet kurumlarının kaldırılması, 1923'te ise cumhuriyetin ilanı ile sona erdi. Jön Türklerin halefleri, bu tarihten sonra laik bir ulus devletinin inşasına koyuldular; amaçları, geleneksel köylü bir toplumu, Batı medeniyeti dairesine intisap ettirmekti. İçeride kurgulanan sınıfsız ve kaynaşmış ulusal kimliğin referans kodlarını ise, İslamiyet öncesinin Asya stepleri oluşturuyordu.³⁷

Bu minvalde gerçekleştirilen reformların müdahalesine maruz kalan toplumsal kurumların başında ise din geliyordu.³⁸ Zira ulus devlet inşasında başlıca engel "Müslümanlık" olarak görülmüştü;³⁹ bunun için, dogmatizmden arındırılmış "Türk olan bir İslam dini"ne ihtiyaç vardı.⁴⁰ Cumhuriyet anayasasında 9 Nisan 1928'de yapılan değişiklikle, devletin "dini İslam'dır" ifadesi ile birlikte, mebusluk

³⁵ Adnan Ergeneli, **Çocukluğumun Savaş Yılları Anıları**, İstanbul, İletişim Yay., 1993, s. 62.

³⁶ Bkz. Melis Süloş, "Bir Cumhuriyete İki Bayram: Cumhuriyet Döneminde 1908 Hürriyet Bayramı Kutlamaları", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 151, Temmuz 2006, s. 72-75; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 5, Cilt: 3, s. 302-304 ve (S.Sayısı:130). Kanun için bkz. (Ek-1).

³⁷ Şerif Mardin, **Türkiye'de Din ve Siyaset**, (Der.), Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, 8. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2001, s. 66-67.

³⁸ Tayfun Atay, **Din Hayattan Çıkar: Antropolojik Denemeler**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2010, s. 49.

³⁹ Karpat, **a.g.e.**, s. 56. "Allah" adının, eski bir Orta Asya Türk sözcüğü olan "Tanrı" ile ikame edilip, Arapça ezanın Türkçeye çevrilmesi, bu ihtiyacı karşılamaya dönük çabalardan birkaçıydı. Paul Dumont, **Mustafa Kemal: Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu**, Çev., Zeki Çelikkol, 4. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2005, s. 148.

⁴⁰ Karpat, **a.g.e.**, s. 57.

ve cumhurbaşkanlığı yemin metinlerinden dinsel ifadeler çıkarıldı.⁴¹ Din, artık siyasal yaşamın bir meşruiyet aracı değildi; erken Cumhuriyet dönemi boyunca kişinin özel yaşamıyla sınırlandırılacaktı.⁴² Bu nedenle, İslamiyet'in iki kutsal bayramı,⁴³ Cumhuriyetin resmi kutlamalarının dışında bırakıldı.⁴⁴ Oysa Osmanlı Sarayı'nın, Sultan II. Mehmet (1451-1481) devrinden beri, program ve süre bakımından en kapsamlı töreni, Ramazan ve Kurban Bayramları'nda düzenlenen "Bayram Alayları" (Alay-ı İyd) idi. Son olarak, Sultan Vahideddin (1918-1922) zamanında tertiplenen bu alaylara, Halife Abdülmecit (1922-1924), saltanat korteji (mevkib-i hümayun) olmadan katılabiliyordu.⁴⁵

Önceleri Cumhurbaşkanı, dinî bayramlarda yapılan "hususî ziyaret ve tebrikatı", TBMM'deki özel dairesinde kabul ediyordu. Örneğin, 1927 senesinin Kurban Bayramı dolayısıyla Meclis'te yapılan tebrikata vekil, mebus ve

⁴¹ Bkz. "Malatya Mebusu İsmet Paşa ve Yüz Yirmi Refikin Teşkilâtı Esasiye Kanununun İkinci, On Altıncı, Yirmi Altıncı ve Otuz Sekizinci Maddelerinin Tadiline Dair 2/51 Numaralı Teklifi Kanunisi ve Teşkilâtı Esasiye Encümeni Mazbatası", **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, Cilt: 3, s. 115-119 ve Sıra Numarası: 94.

⁴² Atay, **a.g.e.**, s. 51.

⁴³ Bunlar Ramazan ve Kurban Bayramlarıdır. Hicri takvime göre Ramazan ayı boyunca oruç tutan Müslümanlar, Şevval ayının birinci ve onu takip eden iki gün boyunca bayram yaparlar ki buna Ramazan Bayramı deniyor. E. Mittwoch, "İd Al-Fitr", **The Encyclopaedia of Islam**, Vol. 3, Leiden, E. J. Brill-London, Luzac & Co, 1971, s. 1008. Zilhicce ayının onuncu günü (ve bunu takip eden üç gün), maddi gücü yerinde olan Müslümanlar; koyun, deve ya da sığır alıp bunları kurban ettikleri için bu bayramın adı ise Kurban'dır. E. Mittwoch, "İd Al-Adhâ", **The Encyclopaedia of Islam**, Vol. 3, Leiden, E. J. Brill-London, Luzac & Co, 1971, s. 1007-1008. En yeni elbiseleri giymek, hediyeler verip tebrikler etmek, ev ve mezarlık ziyaretlerine gitmek, her iki bayramın ortak pratik özellikleri arasındadır. E. Mittwoch, "İd", **The Encyclopaedia of Islam**, Vol. 3, Leiden, E. J. Brill-London, Luzac & Co, 1971, s. 1007.

⁴⁴ Özdemir Nutku, "Bayram: Osmanlı Dönemi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 5, İstanbul, 1992, s. 265. Bugün "Türkiye'de, mevzuat yönünden bir zorunluluk olmamakla birlikte Başbakanlık ve bakanlıklarda, kamu kurum ve kuruluşlarında, askerî kuruluşlarda, valilik ve kaymakamlıklarda ve belediyelerde toplumsal bir gereksinim ve gelenek olarak Ramazan ve Kurban Bayramı kutlamaları yarı resmi olarak yapılmaktadır". Belediyeler, halka yönelik bayramlaşma töreni yapabilirlerken, "laik devleti temsil eden vali ve kaymakamların hükümet konağında resmî olarak halkın dinî bayram kutlamasını kabul etmesi uygun" görülmemektedir. Nihat Aytürk, **Protokol Yönetimi: Kamusal Yaşamda Protokol Kuralları**, 5. Baskı, Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 2009, s. 144, 146.

⁴⁵ Bkz. Necdet Sakaoğlu, "Bayram Alayı", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt: 2, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yay., 1994, s. 99-101. Konu hakkında ayrıca bkz. D'Ohsson, "Türkiye'de Dinî Bayramlar", Çev., Orhan Yüksel, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 2, Mart 1968, s. 36-41; Reşad Ekrem Koçu, "Osmanlı Sarayında Bayram Tebriki ve Bayram Alayı", **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 12, Ocak 1972, s. 6-11. İstanbul'un gündelik hayatında dini bayramların yeri hakkında ise bkz. Reşad Ekrem Koçu, "Bayram Hatıraları", **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 11, Aralık 1970, s. 23-26.

kordiplomatik katılmıştı.⁴⁶ Sonraları rejimin laik yapısı otoriterleştikçe, bu gelenek ortadan kaldırıldı. Öyle ki 1931'in Ramazan Bayramı arifesinde iki gazeteci mebus, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ile Yunus Nadi Beyler, dinî bayramlarda resmî dairelerin tatil yapmasının, laik rejime uygun olup olmadığını tartıştılar.⁴⁷ Aynı senenin *Hakimiyeti Milliye* gazetesinde, Kurban Bayramı'nı görünür bulmak oldukça güçtü. Bayramın gelişi ancak, 28 Nisan günü çıkan küçük bir haber başlığından anlaşılabilirdi; dördüncü sayfadan verilen bu habere göre, Başvekil İsmet (İnönü) ile Meclis Başkanı Kazım (Özalp) Paşalar, bayram tatilini geçirmek üzere İstanbul'a hareket etmişlerdi.⁴⁸ O sene Gazi Mustafa Kemal Paşa, Ramazan ve Kurban Bayramları dolayısıyla herhangi bir tebrik mesajı yayınlamadı. CHF, bundan yaklaşık iki hafta sonra (13-14 Mayıs'ta) düzenlenen kongresinde, "din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır terakkide başlıca muvaffakiyet amili" olarak gördüğünü açıkladı.⁴⁹ Gazi Mustafa Kemal Paşa, ertesi sene yayınlanan *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabında, ulusal birliği tanımlarken, dinsel mensubiyetlere herhangi bir atıf yapmadı.⁵⁰ Zamanla Cumhuriyetçilerin nezdinde milli bayram ve yeni yıl kutlamaları, dinî bayramların önüne geçti.⁵¹

Buna rağmen Kemalistler, dini ortadan kaldırmak gibi bir motivasyona hiçbir zaman sahip olmadılar; tam tersine, "dinlerine daha modern ve daha milliyetçi bir şekil vermeğe" çalıştılar.⁵² Her ne kadar Ramazan'da oruç tutmak, camiye gitmek

⁴⁶ "Gazi Hazretlerinin Bayram Kabulleri: Re'is-i Cumhur Hazretleri Bayramın Birinci Günü Meclis'te Hususi Ziyaret ve Bayram Tebrikatını Kabul Buyurdular", **Hakimiyeti Milliye**, 14 Haziran 1927, s. 1.

⁴⁷ Bkz. Yakup Kadri, "Tezatlar", **Hakimiyeti Milliye**, 19 Şubat 1931, s. 1; Ö. Asım, "Dini Bayramlar", **Gaziantep**, 7 Mayıs 1931, s. 2. Bu tür polemiklerin, kamuoyunun nabzını ölçmeye dönük olduklarını düşünmek, akla yatkın görünmektedir.

⁴⁸ **Hakimiyeti Milliye**, 28 Nisan 1931, s. 4.

⁴⁹ **CHF Nizamnamesi ve Programı**, Ankara, TBMM Matbaası, 1931, s. 31.

⁵⁰ Siyasi birliğin yanı sıra; dil, yurt, ırk ve menşe birliğiyle tarih ve ahlak, devrimin karizmatik lideri tarafından Türk ulusunu oluşturan öğeler olarak sıralanmıştır. Bkz. Afet, **Vatandaş İçin Medeni Bilgiler**, 1. Kitap, İstanbul, Devlet Matbaası, 1932, s. 13-14. Afet İnan, bu eserin Atatürk'e ait olduğunu söyler. Bkz. Utkan Kocatürk, "Prof. Dr. Afet İnan'la Bir Konuşma", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 3, Temmuz 1985, s. 720-721.

⁵¹ Sevgi Adak, "Kemalist Laikliğin Oluşum Sürecinde Ramazanlar (1923-1938)", **Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar**, Sayı: 11, Güz 2010, s. 78.

⁵² Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev., Metin Kıratlı, 8. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2000, s. 408.

gibi ibadet şekilleri şehirlerde daha seyrek görülür olsa da;⁵³ İslam'ın kutsal Ramazanı, gündelik hayatta bir toplumsallık ve eğlence ayı olma özelliğini Cumhuriyet döneminde sürdürdü.⁵⁴ Ankara'da dinî bayramlar, yeni kuşaklar için artık, görsellik ve debdebe açısından milli bayramların gerisindeydi;⁵⁵ fakat Başkent'te Ramazan topları atılmaya, camiler ışıklandırılmaya devam etti;⁵⁶ çocukların büyükleri ziyaret etme geleneği, Cumhuriyetçi bir çerçeve içerisinde kalınarak sürdürüldü.⁵⁷ İstanbul'un Şehzade, Beyazıt, Sultanahmet gibi camilerinin minarelerine "Hoş geldin ya şehri Ramazan" yerine, "Yaşasın Gazi Mustafa Kemal", "Hilal-i Ahmer'i unutma", "Yerli malı satın alınız", "Muhacirlere yardım ediniz" gibi mahyalar yazılıyordu.⁵⁸ Şu kadarını belirtmekle yetinelim ki, Ramazan gecelerinde iki minare arasına, kandil veya ampüllerle işlenen bu tür yazılar, II. Meşrutiyet'ten beri dünyevileşmekte olan sosyo-politik yaşamın, önemli bir iletişim aracıydılar.⁵⁹

Taşradaki dinî bayramlaşmalar ise 1932'den sonra Halkevlerinde yapılmaya başlandı; bayramlaşmalara resmî ricalden Vali, CHF Başkanı ve Fırka Kumandanları iştirak ediyorlardı.⁶⁰ Bayram etkinlikleri tebriklerle sınırlı kalmıyor, o şehirdeki bakıma muhtaç yoksul çocuklara, Halkevinin Sosyal Yardım Komitesi ya da Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin aracılığıyla elbiseler de dağıtılıyordu. Örneğin 1934'ün Ramazan Bayramı dolayısıyla Cemiyet, Sivas'taki 150 öğrenciye bayramlık elbise almayı kararlaştırmıştı.⁶¹ Bazen bu bayramlarda yoksul çocuklar yararına, balolar

⁵³ Donald Webster, "Kehanet, Putları Kırmak, Ulusal İnanç: Türkiye Cumhuriyeti'nin Deneyimi", **Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları, Uluslararası Sempozyum, 2 Kasım – 6 Kasım 1981**, Ankara, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yay., 1983, s. 38-39.

⁵⁴ Bkz. Adak, **a.g.m.**, s. 78-79.

⁵⁵ N.B. "Bayramımız", **Ulus**, 31 İlkteşrin 1937, s. 5.

⁵⁶ 1927 senesinde Türkiye'de bulunan Fransız gazeteci Berthe Gaulis'e ait bu gözlemler için bkz. Bige Yavuz, "Atatürk Devrimi ile Sosyal Yaşamın Çağdaştırılmasına İlişkin Fransız Değerlendirmeleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 15, Mayıs 1995, s. 315.

⁵⁷ Klaus Kreiser, **Atatürk**, Çev., Dilek Zaptçioğlu, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2010, s. 239.

⁵⁸ İlbeyi Özer, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda**, 4. Baskı, İstanbul, Truva Yay., 2009, s. 431. Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümünde İstanbul'un minarelerine devrimi kısa sözlerle anlatan mahyalar yazılacaktı. Birol Caymaz, "Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları: 29 Ekim 1933", **Bilgi ve Bellek**, Sayı: 7, Kış 2007, s. 129.

⁵⁹ Adak, **a.g.m.**, s. 52

⁶⁰ **Babalık**, 25 Mart 1934, s. 2; **Yeni Doğu**, Sayı: 6, 1 Nisan 1934, s. 15. Babalık, Konya'nın yerel gazetesi; Yeni Doğu ise Manisa Halkevi'nin dergisidir.

⁶¹ "Sivas'ta 150 Talebeye Bayramlık Elbise", **Milliyet**, 2 Kânunusani 1934, s. 3. Ayrıca bkz. "Himaye Heyetleri Faaliyeti", **Gaziantep**, 2 Şubat 1933, s. 2.

düzenlendiği de olurdu; 1937'nin Kurban Bayramı'nda, Sinop Halkevi'nin Sosyal Yardım Komitesince yapılan balo, bunlardan biriydi.⁶² Dinî bayram günlerinde Devlet Demir Yolları, tren taşımacılığında indirimli tarife uygulamasına geçer;⁶³ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, şeker veya bayramlıkların yerli malı olmasını salık verirdi: “Vatandaş! Bayramlıkların yerli malı olmalı!”⁶⁴ Bayramlarda bir başka telkin konusu ise, kurbanlık hayvan ya da bedellerin veya zekât ve fitrelerin, Türk Tayyare Cemiyeti'ne bağışlanmasıydı: “Kurbanlarımızı veya bedellerini Tayyare Cemiyetine verelim. Cihan silahlanıyor. Durmayalım!”⁶⁵ Zira iki savaş arası dönemin “büyük güçler”i, 1930'larla birlikte şiddetlenen silahlanma yarışında, uçak üretimine büyük önem veriyorlardı. Örneğin Almanya'nın 1932'de ürettiği toplam uçak sayısı 32 iken, bu rakam 1938'e gelindiğinde 5.235'e; İngiltere'nin ise 1932'de ürettiği toplam uçak sayısı 445 iken, bu rakam 1938'e gelindiğinde 2.827'ye çıkmıştı.⁶⁶ Bayramlarda yardım çağrısı yapılan diğer hayır kurumları arasında, Himaye-i Etfal ile Hilâl-i Ahmer Cemiyetleri de vardı.⁶⁷

⁶² **Dıranaz: Sinop Halkevinin Aylık Dergisi**, Sayı: 14, Mart 1937, s. 16.

⁶³ 1934 senesinde, posta katarlarında yüzde kırk, sürat katarlarında ise yüzde otuz indirim yapılmıştı. **Babalık**, 19 Mart 1934, s. 3.

⁶⁴ “Hemşeri! Bayramda Ziyaretçilere İkram Edeceğin Şeker Yerli Olmalıdır.” **Babalık**, 18 İkinci Ay 1931, s. 4; “Vatandaş! Bayramlıkların Yerli Malı Olmalı! Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti.” **Babalık**, 27 Dördüncü Ay 1931, s. 3. 1929 Dünya Bunalımıyla birlikte Türk parası değer kaybetmişti; Cumhuriyet yönetiminin aldığı tedbirlerden biri, içeride yerli malı kullanımını özendirmekti; bunun için, her senenin 12-18 Aralık günlerini “Yerli Malı Haftası” olarak kabul etmişti. Bu haftayı icat etmekten maksat, ulusal servetin dışarı çıkmasını önlemek, Türk parasının değerini korumaktı. Bkz. Şerafettin Can Erdem, “Yerli Malı Haftası”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi 1920-1938**, Cilt: 1, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yay., 2009, s. 334-335. Öğrencilerin, hem tasarruf bilinci kazanmaları, hem de yerli malı kullanmalarını özendirmek için, okullarda çeşitli etkinlikler yapılırdı. Bkz. Doğan Duman, “1930'larda Ekonomideki Korumacılık Politikasının Okullardaki Yansımaları: ‘Yaşasın Yerli Malı Yaşasın Kumbara!’”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 40, Nisan 1997, s. 19-22. İstanbul Musiki Birliği yöneticisi Mildan Niyazi Bey, bestelemiş olduğu *Yerli Malı Marşı* ile bu kampanyaya katkıda bulunan sanatçılardan biriydi. Paçacı, **a.g.m.**, s. 24.

⁶⁵ “Aziz Vatandaş! Kurban Paralarını, Kurban Derilerini Tayyare Cemiyetine Ver. Hem dinî borcunu ödemiş, hem de memleketin müdafaasına, hava kuvvetlerine yardım etmiş olursun!”, **Gaziantep**, 27 Nisan 1931, s. 2; “Zekât ve Fitrenizi Tayyare Cemiyetine Veriniz”, **Milliyet**, 1 Kânunusani 1934, 3; “Kurbanlarımızı veya Bedellerini Tayyare Cemiyetine Verelim. Cihan Silahlanıyor. Durmayalım”, **Babalık**, 25 Mart 1934, s. 1; “Kurban Paralarını Tayyare Cemiyetine Verenler Çoğalıyorlar”, **Anadolu**, 14 Mart 1935, s. 2.

⁶⁶ Rakamlar, Kennedy'nin 1932 ile 1939 yılları için oluşturduğu uçak üretimi tablosundan alınmıştır. Tablo için bkz. Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar**, Çev., Birtane Karanıkçı, 8. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2001, s. 391.

⁶⁷ **Babalık**, 18 İkinci Ay 1931, s. 4; “Himaye-i Etfal Tebrik Telgrafnamelerini Kullanınız”, **Hakimiyeti Milliye**, 19 Şubat 1931, s. 2; “Hilaliahmer Cemiyeti, Şeker Bayramında dağıtacağı rozetleri zarif bir şekilde bastırmıştır.” **Milliyet**, 1 Kânunusani 1934, s. 3. Bu cemiyetler hakkında, çelişkili şayialar yaratılmıştı; bunlardan biri, Masonlar tarafından kuruldukları; dolayısıyla, fitre ve

“Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun”, Kurban Bayramı’nı 4, Şeker Bayramı’nı (bu ifadenin, Ramazan Bayramı’na kıyasla, daha seküler bir tonu vardı) 3 gün olmak üzere, genel tatil günleri arasına aldı. Balıkesir Mebusu Hacim Kezer, dinî bayramlar için tahsis edilen günleri çok bulsa da; Yozgat Mebusu Sırrı İçöz, böyle bir düzenlemenin iktisadi kaygıyla yapıldığını söyledi; bunda, “şekerciler ve diğer esnafın menfaati vardı”.⁶⁸ Sonuç olarak Kemalist anti-klerikalizm, Bolşevik ateizmi gibi, bir toplumsal kurum olan dini doğrudan hedef almadı. Bolşevikler, iç savaştan sonra, dinsel törenlerin yerini almak üzere; “kızıl vaftiz”, “kızıl düğün”, “kızıl cenaze” gibi geçiş törenleri icat etmişlerdi.⁶⁹ Çarlık rejimiyle doğrudan ilgisi olduğu gerekçesiyle, Ortodoks inancının kutsal yortu günlerini yasa dışı kabul edip; dinî günlere, yerel Sovyetlerde olmak üzere, ancak tatil günü statüsünde izin vermişlerdi.⁷⁰

C) 1 Mayıs Bahar Bayramı

1931 senesinin 1 Mayıs İşçi (Amele) Bayramı, Kurban Bayramı ile Cuma tatiline tesadüf etmişti. İşçilerin yoğun yaşadığı yerlerde gösteri yapılacağı istihbaratını alan Dâhiliye Vekâleti, taşradaki mülki amirlerden, vazifelerinin başında kalmalarını, zabıta memurlarının ise izinlerinin kaldırılmasını istedi; o gün meydana gelebilecek toplantı ve gösterilerin engellenmesi gerekiyordu.⁷¹

zekât vermenin caiz olmayacağı konusundaydı. Bkz. Mustafa Şahin, “23 Nisan ve Himaye-i Etfal”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 40, Nisan 1997, s. 15-16. Fakat o dönemde ilkokul 3. sınıf öğrencilerine okutulan din dersi kitabında şu telkinler dikkatleri çekmektedir: “...şeker bayramındaki sadakaları, memlekette böyle hayır işleriyle uğraşan cemiyetlere, mesela, savaşta yaralılarıımıza, barışta malul gazilerimize, şehit yavrularına bakan, okullardaki fakir çocuklara yemek veren ‘Hilali Ahmer’e; küçük ve anasız babasız çocukları büyütüp adam ‘Himayei Etfal’e; yersiz ve yurtsuz fakirlere bakan ‘Darülaceze’ye; vatanımızı düşmanlardan koruyan uçakları alan ve en hayırlı bir cemiyet olan ‘Tayyare Cemiyeti’ne yahut özel hastaneler gibi, yetim yurtları gibi hayırlı bir yere vermeliyiz. O vakit, hem yaptığımız hayır yerinde bir hayır olur, hem de bu cemiyetlerin yapacağı işler kolaylaşır”. Muallim Abdülbaki, **Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri**, 2. Baskı, İstanbul, Kaynak Yay., 2005, s. 22.

⁶⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 5, Cilt: 3, s. 303-304.

⁶⁹ Jennifer McDowell, “Soviet Civil Ceremonies”, **Journal for the Scientific Study of Religion**, Vol. 13, Issue: 3, September 1974, s. 267.

⁷⁰ Christopher A. P. Binns, “The Changing Face of Power: Revolution and Accommodation in the Development of the Soviet Ceremonial System: Part I”, **Man**, New Series, Vol. 14, No. 4, December 1979, s. 589.

⁷¹ Dâhiliye Vekâletinin 21.4.1931 tarihli, 1/1529 numaralı şifresi, Vali Nusret Bey tarafından 22 Nisan 1931 tarihinde Simav Kaymakamına telgraf edilmiş... **TİTEA**: Kutu No: 27, Gömlek No: 92, Belge No: 92. Dâhiliye Vekâletinin 27.4.1931 tarihli, 1/1076 numaralı şifresine istinaden Vali Nusret

Türkiye’de 1 Mayıs İşçi Bayramı, son olarak 1927 yılında kutlanmıştı;⁷² bayramın sınıfsal ve enternasyonal karakteri, yeni rejimin halkçı ve milliyetçi ilkeleriyle ideolojik bir uyumsuzluk içindeydi. Rejimin temeli sayılan milliyetçiliğin, sosyal-politik gerekçesini oluşturan halkçılık ilkesi, toplumu sınıflardan değil, meslek gruplarından mürekkep görüyor; bu gruplar arasında, çıkar çatışmasını kabul etmiyor; böylece, Türk toplumu arasında birlik duygusu yaratmayı amaçlıyordu.⁷³

“1 Mayıs”, İzmir’de toplanan İktisat Kongresi’nce (17 Şubat - 4 Mart 1923) İşçi Bayramı olarak kabul edilmişti; ⁷⁴ fakat 1935’te çıkartılan Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun, bu günü sınıfsal tınlarından arındırıp, “Bahar Bayramı” adıyla resmi tatil günleri arasına aldı. Şükrü Kaya, Bahar Bayramı’nın ihdasını, “milletin istirahat”a duyduğu ihtiyacın bir sonucu olduğunu söylemiş; meseleyi, “sıhhî ve içtimâî” nedenlere bağlamıştı; bayramın adının, “Mayıs” ya da “Bahar” olmasının bir önemi yok, diyordu.⁷⁵ Nitekim 1 Mayıs günlerinde halk, istirahat için kıra ya da sayfiye yerlerine çekilecekti;⁷⁶ üstelik bayramın törensel bir içeriği de yoktu. Bu bayramda vatandaşların bağış yapmaya çağrıldıkları hayır kurumunun adı ise Türk Maarif Cemiyeti idi.⁷⁷

Türkiye’nin, 1 Mayıs’ı resmi tatil günü olarak kabul etmesinde, Sovyetler Birliği’yle kurmuş olduğu yakın işbirliğinin dolaylı bir etkisi var mıydı? Doğrusu, ilk Bahar Bayramı’nda (1 Mayıs 1936) kaleme alınan kimi başyazılar,⁷⁸ böyle bir

Bey’den Simav Kaymakamına gönderilen 29.4.1931 tarihli telgraf... **TİTEA**: Kutu No: 27, Gömlük No: 93, Belge No: 93.

⁷² Bkz. Zafer Toprak, “İstanbul’da Amele Bayramları II: Cumhuriyet’in İlk Yılları”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 43, Temmuz 1987, s. 44-47.

⁷³ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967, s. 48-50.

⁷⁴ “İşçi Grubunun İktisat Esasları”nın 14. maddesince 1 Mayıs, “Türkiye İşçileri bayramı olarak” kabul edilmişti. A. Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923**, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1989, s. 52.

⁷⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 5, Cilt: 3, s. 304.

⁷⁶ “Bahar Bayramı”, **Sivas Postası**, 2 Mayıs 1938, s. 2.

⁷⁷ “Bahar Bayramı olan 1 Mayıs gününde Türk Maarif Cemiyetinin rozet dağıtma günü olarak kabul edildiği Dâhiliye Vekâletinden vilayete bildirilmiştir.” “Bahar Bayramı: Maarif Nezareti için Rozet Dağıtılacak”, **Anadolu**, 23 Nisan 1937, s. 2; “1 Mayıs Bahar Bayramı Günü Göğüslerinizi Türk Maarif Cemiyeti Rozetleriyle Süsleyiniz.” **Kurun**, 22 Nisan 1937, s. 3; “Yarın Bahar Bayramıdır. Türk Maarif Cemiyeti Rozetlerini Takınız”, **Sivas Postası**, 30 Nisan 1938, s. 2.

⁷⁸ Cumhuriyet gazetesinden Abidin Daver: “iki dost memleket halkı, ilk defa aynı günde beraberce bayram etmiş oluyorlar. 1 Mayısın Türkiye ve Sovyet Rusya’da böyle beraberce tes’idini, iki memleket arasındaki dostluğu bir kat daha kuvvetlendiren bir tezahür saymakta hata yoktur” diyordu. Sovyetler Birliği, Türkiye’nin endüstriyel kalkınmasına yardım eden devletlerin başında geliyordu; ülkenin en büyük pamuklu mensucat fabrikası olan Kayseri kombinası, Türk-Sovyet iktisadi

izlenimi uyandırıyor olsalar da, Sovyetler Birliği gibi sosyalist bir ülkede 1 Mayıs, “İşçi Bayramı” olarak kutlanırken; Nazilerin iktidarı altındaki Almanya’da ise “Milli Emek Günü” olarak karşımıza çıkıyordu.⁷⁹ Dolayısıyla 1 Mayıs, 1930’lu yılların Avrupa’sında, yaygın bir bayram ve tatil günüydü.

1 Mayıs’ı, Bahar Bayramı kabul etmenin gerekçesiyle, 2 Ocak 1924 tarihli Hafta Tatili Kanunu’nun gerekçesi, aslında aynı temellere dayandırılıyordu. İlgili kanun teklifinde, bir üretici güç olan nüfusun dinlenebilmesinin, biyolojik ve sosyal ihtiyaçlarını giderebilmesinin, ancak haftanın bir gününü kendine ayırabilmesiyle mümkün olabileceği ifade edilmişti. Türkiye’de cumanın resmi tatil günü olması ve (her ne kadar İslam dininde cuma tatili namaz süresiyle sınırlı olsa da) bu ülkedeki âdet ve geleneğin cumayı tatilden sayması, bu günün tatil olarak benimsenmesinin gerekçelerini oluşturmuştu.⁸⁰

Ne var ki, hafta tatilinin cuma olarak kabul edilmesi, kısa bir süre sonra, ticaret burjuvazisi açısından bir takım sıkıntılara sebep oldu. Zira Avrupa piyasaları cuma günleri çalışıp, pazar günleri tatil yaparken; Türkiye’deki banka ve borsalar, cuma günleri tatil yapıp, pazar günleri faaliyet gösteriyorlardı. Bu durum, Türkiye’nin Batı ile olan ekonomik ve ticari ilişkilerine sekte vurunca, İstanbul’daki iş çevreleri arasında, cuma tatiline karşı bir rahatsızlık uyanmaya başladı.⁸¹ Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkındaki Kanun, bu soruna çözüm getirdi; hafta tatilini, cumartesi öğleden sonra başlamak üzere, pazar günü olarak değiştirdi.⁸²

mesaisinin örneklerinden biriydi. Moskova sadece iktisadi alanda değil, dış politika ve güvenlik sahaslarında da Ankara’nın başta gelen partnerlerinden biriydi; Boğazlar konusunda Türk tezlerine verdiği destek, bunun bir göstergesiydi. Abidin Daver, “1 Mayıs Bayramında Türk-Sovyet Dostluğuna Bir Bakış”, **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1936, s. 1. Ayrıca bkz. Asım Us, “Sulh Bayramı”, **Kurun**, 1 Mayıs 1936, s. 1 ve 2.

⁷⁹ Nazi Partisi lideri Adolf Hitler, 1933’ün 1 Mayıs gösterilerinde seslendiği yarım milyonluk kitleye, sınıf ayrımlarını geride bırakıp, kaynaşmış bir ulus olmanın gerekliliğini anlatmıştı. Ian Kershaw, **Hitler**, Cilt: 1, **Hubris: 1889-1936**, Çev., Zariife Biliz, İstanbul, İthaki Yay., 2007, s. 480.

⁸⁰ Menteşe Mebusu Şükrü Kaya Bey ve arkadaşlarının kanun teklifi için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 2, Cilt: 4, s. 598–601.

⁸¹ Haftada en az iki gün kaybettiklerini ileri süren İstanbul Ticaret Odası’na mensup tüccarlar, 1927 senesinin Ağustos ayında yapmış oldukları son toplantıda, Ticaret Vekâleti’ne sunulmak üzere söz konusu mesele hakkında bir karara varmışlardı. Maslahatgüzar Sheldon Leavity Crosby’nın, 16 Ağustos 1927 tarihinde, Washington’a gönderdiği yazıya bkz. **NARA**: 867.407/-.

⁸² “Madde 3 - Hafta tatili pazar günüdür. Bu tatil 35 saatten eksik olmamak üzere cumartesi günü saat 13 de başlar. Halkın yemesi, içmesi, giyinmesi gibi zaruri ihtiyaçlar ile alakalı alış veriş dükkân ve mağazaları hakkında cumartesi günü Hafta Tatili Kanunu hükümleri uygulanmaz.”

D) Yılbaşı Kutlamaları

Bu devirde “medeni milletlerin” tatil yaptığı bir başka gün de “yılbaşı” idi.⁸³ Fakat yılbaşı kutlamaları ile İsa Peygamber’in doğum günü törenlerini (25 Aralık, Noel/Christmas)⁸⁴ birbirine karıştırmamak gerekir. Türkiye’deki laik rejimin kutlama konusu yaptığı, şüphesiz ki İsa Peygamber’in doğum günü değildi.⁸⁵ 1829 yılında İngiltere Elçisinin Haliç’teki bir gemide verdiği yılbaşı balosuna, Türk devlet adamları da davet edilince; Osmanlı yönetimi, yılbaşı kutlamalarını diplomatik bir zorunluluk olarak tanıdı.⁸⁶ Davetliler, o akşam Tersane Divanhanesi’nde yatsı namazlarını kıldıktan sonra, sandallara binip gemiye gitmişler, sabaha kadar eğlenmişlerdi.

O dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nda kullanılan iki tür takvim vardı; bunlardan biri Hicri, diğer ise Rumi idi. Hicri, yeni yıla Muharrem ayıyla başlar, Rumi’nin başlangıç ayı ise Marttı. Her iki takvimin de ilk gününde tatil yapılmazdı; o nedenle, çalışan Osmanlı tebaası için yılbaşının pek bir önemi yoktu. Yalnız yılbaşından iki hafta önce, İmparatorluğun Ortodoks cemaatinde bir hareketlilik gözlemlenirdi. Rumlar, 24/25 Aralık gecesinde, İsa peygamberin doğum gününü kutlardı. Noel sabahı, kilisedeki ayine gider; öğle saatlerinde ise, bir araya gelen dost ve akrabalar, birlikte yemek yerlerdi.⁸⁷

Yılbaşı kutlamalarına, İstanbul’un ancak Pera gibi gayr-i Müslim semtlerinde rastlanıyordu; bazı Müslümanların da bu kutlamalara sessizce katıldıkları bilinmektedir.⁸⁸ Ancak geleneksel Müslüman toplumun gündelik yaşamında böyle bir âdet yoktu. Yeni yıl kutlamaları erken Cumhuriyet döneminde, Miladi takvimin kabulünden (26 Aralık 1925)⁸⁹ sonra yaygınlık kazandı.⁹⁰ 29 Aralık 1925’te tespit

⁸³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 5, Cilt: 3, S. Sayısı: 130/ s. 1.

⁸⁴ Noel kutlamalarının tarihi hakkında bkz. John F. Baldovin, “Christmas”, **The Encyclopedia of Religion**, Vol. 8, New York, MacMillan Publishing, 1987, s. 460-461.

⁸⁵ “Yılbaşı”, “Yılbaşı Ağacı”, “Tebrik Kartı” ve “Noel Baba” hakkında bkz. Kudret Emiroğlu, **Gündelik Hayatımızın Tarihi**, 3. Baskı, Ankara, Dost Kitabevi, 2002, s. 63-68.

⁸⁶ Emiroğlu, **a.g.e.**, s. 64-65.

⁸⁷ Gökhan Akçura, “Osmanlı’dan Günümüze Yılbaşı Kutlamaları: ‘Yılbaşıdır Bunun Adı’”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 132, Aralık 2004, s. 32-34.

⁸⁸ Emiroğlu, **a.g.e.**, s. 64-65.

⁸⁹ 26 Aralık 1925 tarihli, “Günün Yirmi Dört Saate Taksimine Dair Kanun” ile “Takvimde Tarih Mebdeinin Tebdili Hakkında Kanun”a bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 2, Cilt: 20, s. 267-281.

⁹⁰ Özer, **a.g.e.**, s. 437-438.

olunan yılbaşı kutlama merasiminin esaslarına göre Cumhurbaşkanı, Ankara’da bulunan büyükelçi ve eşlerine yaverleri aracılığıyla birer tebrik kartı bırakacaktı.⁹¹

1926 senesinin gelişini İstanbul Elektrik İdaresi, şehrin ışıklarını bir dakika söndürmek suretiyle kutladı. 1929 senesindeki kutlamalara, devlet erkânı öncülük etti;⁹² Tayyare Cemiyeti yararına Başkent’in barlarında sabaha kadar eğlenildi.⁹³ Yılbaşı kutlamaları, Ankara ve İstanbul’la sınırlı kalmadı; zamanla, taşra şehirlerine de yayıldı. Mesela Gaziantep’te, 1930’u 31’e bağlayan gece, valinin himayesinde memleket hastanesi yararına verilen yılbaşı balosu, saat 03.00’e kadar sürmüştü. Şehrin “kibar aileleri”nin davet edildiği geceden elde edilen gelir, beş yüz lirayı geçmişti.⁹⁴

Tayyare Piyangosu’nun ilk yılbaşı çekilişi, 1932’de yapıldı.⁹⁵ O senenin yılbaşı gecesinde Cumhurbaşkanı, Başvekil ve TBMM Başkanı, Ankara Palas’ta verilen eğlenceye katıldılar.⁹⁶ Associated Press Ajansı, Başvekil İsmet Paşa’nın yeni yıl demecini yayınladı.⁹⁷ Cumhurbaşkanı ise artık yılbaşlarında tebrik telgrafları

⁹¹ Dışişleri Vekâletince, 29 Kânunuevvel 1341 tarihinde hazırlanılan, “sene başının tebrikine binaen merasim tebriki hakkında meri usûl”, önce Başvekilâte, oradan da Reisicumhur Başkitabeti’ne arz edilmişti. **BCA**: 030.10.197.351.15.

⁹² Özer, **a.g.e.**, s. 438-439.

⁹³ **Hakimiyeti Milliye**, 2 Kanunusani 1929, s. 2. 1934’ün geride bırakılacağı gece, Hilal-i Ahmer Cemiyeti yararına verilecek baloya davetli sayısı, 3 bin kişiydi. “Ankara’da Büyük Balo”, **Anadolu**, 1 Kânunusani 1935, s. 2. Bir önceki sene, Hıalihakmer yararına düzenlenen balo, Ankara Palas’ta verilmiş; bunun yanı sıra, Halkevi ve Orduevi’nde de balolar tertip edilmişti. **Milliyet**, 2 Kânunusani 1934, s. 7. Yılbaşı gecelerinde, İstanbul Beyoğlu’ndaki eğlence yerleri, hareketlilik kazanıyordu. “Yılbaşının Eğlence Yerleri”, **Hafta**, 2 İkincikânun 1935, s. 2. Peyami Safa, yeni yıl dolayısıyla kaleme aldığı köşe yazısına şöyle başlıyordu: “Birkaç sene evveline gelinceye kadar biz Müslümanlar için yılbaşı kelimesi, Noel, paskalya, karnaval veya sadece herhangi bir yortu gibi, seyircisi ve yabancıları olduğumuz bir âlemin günlük ve öd ağacı kokan alaca karanlık ayinlerinden farksızdı. Birkaç senedir, bir de baktık ki, medeni sebeplerle benimsediğimiz bu yılbaşı da, Noel gibi, Hazreti İsa şerefine, İncilin yasak ettiği günahları işlemeğe dünyanın her yerinde vesile teşkil eden hoş bir eğlence imiş”. Peyami Safa, **Tan**, 1 İkincikanun 1936, s. 2.

⁹⁴ “Yıl Başı Balosu”, **Gaziantep**, 5 İkinci Kanun 1931, s. 3. Sinop’ta, 1936’yı 37’ye bağlayan gece, vali ve belediye başkanının himayesinde verilen yılbaşı balosundan elde edilen gelir, iki yüz kırk lirayı bulmuştu; balo, Adana’da felakate uğrayan vatandaşların yararına, Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nce düzenlenmişti. **Dıranaz: Sinop Halkevinin Aylık Dergisi**, Sayı: 13, 31/1/1937, s. 16.

⁹⁵ Tunca Varış, “Piyangolarda ‘İlk’ler ve ‘En’ler”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 158, Şubat 1997, s. 36. Ayrıca bkz. “Büyük Mükâfat: 40086 Numaraya”, **Hakimiyeti Milliye**, 1 İkinci Kânun 1932, s. 1 ve 5; “Yılbaşı Piyangosunda: 7500 Lira Kazanan Kasap Halit Ef.”, **Hakimiyeti Milliye**, 2 İkinci Kânun 1932, s. 1 ve 6.

⁹⁶ “Yıl Başı Balosu”, **Hakimiyeti Milliye**, 1 İkinci Kânun 1932, s. 3.

⁹⁷ “Başvekilimizin Yeni Yıla Girerken Bir Beyanatı: 1932 Senesinde İlk İnsani Gayeler İçin Müspet Terakkiler Temenni Ederim”, **Hakimiyeti Milliye**, 1 İkinci Kânun 1932, s. 1.

alıyor;⁹⁸ Anadolu Ajansı aracılığıyla, yeni yıl dileklerini iletiyordu.⁹⁹ Nihayet 1935'teki Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun ile yılbaşı, her yıl Aralık'ın (Birinci Kânun) 31. günü öğleden sonra başlayıp, Ocak'ın (İkinci Kânun) 1. günü sürmek üzere, genel tatil günleri arasına alındı¹⁰⁰ ki, böyle bir düzenleme, Batı'yı model alan modernleşme ideolojisinin tipik bir tezahürüydü.¹⁰¹ 1 Ocak 1938 tarihli *Ulus* gazetesi, bu konu hakkında şunları yazmıştı:¹⁰²

“Yılbaşı. Bu da birçok itiyatlarımız gibi bize garp medeniyetinden geçmiştir. Mazimize bir göz atacak olursak, atalarımızın, senenin ilk ayı olan Muharrem'i matem ayı olarak tanıdıklarını görürüz. Matem, keder, fakat o kadar çok matem ve keder görmüş bir milletiz ki, artık hayatımıza neşe ve sevincin hâkim olmasını istiyoruz. Cumhuriyet nesillerinin, artık kolektif matemlerden uzakta, mesut ve refahlı bir hayat yaşamasını, daima gülmesini istiyoruz. Bu itibardır ki, hayata neşe katan bu garp âdetini de memnuniyetle ve sevinerek benimsiyoruz.”

⁹⁸ Çin Cumhurbaşkanlarından aldığı, 31.12.1930 ve 31.12.1931 tarihli yeni yıl mesajlarına bkz. Bilâl Şimşir (Haz.), *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, Cilt: 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1993, s. 616-617. Fransız devlet başkanlarının yeni yıl tebrikleri, kordiplomatik için Elysée Sarayı'nda verilen resmi resepsiyonlarda, Türk diplomatların aracılığıyla iletiliyorlardı. Bkz. Bilâl N. Şimşir (Haz.), *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, Cilt: 2, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2001, s. 81,87, 100-101, 109. Bu kitapta yer alan belgelerin birçoğu, Türkiye Dışişleri Bakanlığı arşivlerinden derlenmiştir.

⁹⁹ “Gazi Hz.nin Dilekleri”, *Milliyet*, 3 Kânunusani 1934, s. 1. “Riyaseticumhur Umumi Kâtipliğinden: Yeni sene münasebetiyle yurdun her tarafından, Atatürk'e, vatandaşların yüksek duygularını ve samimi temennilerini bildiren birçok telgraflar gelmektedir. Bundan çok mütehasis olan Atatürk, teşekkürlerinin ve saadet dileklerinin Anadolu Ajansı vasıtasıyla iletilmesini emir buyurmuşlardır.” “Atatürk'ün Teşekkürleri”, *Ulus*, 2 Sonkânun 1938, s. 1.

¹⁰⁰ 2739 sayılı kanunun 2. Maddesinin F fıkrası: “Yılbaşı günü; her yıl birinci kânunun 31 inci günü öğleden sonra ve ikinci kânunun birinci günü.”

¹⁰¹ Bu devirde yılbaşı kutlamalarının “milî ananeler” arasına girmesi ve cenazelerde “Chopin'in marşının çalınması”, zaman zaman münakaşa konusu edildi. Peyami Safa, konuya dair kendi değerlendirmesini, *Türk İnkılâbına Bakışlar* kitabında şöyle ifade etmişti: “Türk İnkılâbı, dinî ananeler arasından, yalnız medenî inkişafa engel olan adetleri ve prejüjeleri tasfiye etmiş, ötekilere, gene laik prensibinden dolayı, müdahaleyi düşünmemiştir. Bilakis, bu an'aneler arasında resmî kıymetlerini muhafaza edenler bile vardır: Ramazana, şeker ve kurban bayramlarına ait bazı merasim ve tatiller devam ediyor. (...) Garptan getirdiğimiz medenî adetler arasında Hristiyan ananeleri de vardır. Garp takvimi ve Avrupa muaşeretini Hristiyanıdır. Lâtin harflerini kabul ve -mesela Üniversite gibi- garp tabirlerini ve ıstılahlarını Arabinkilere tercih ettikten sonra bütün adetleri ve sembollerini, İslam beynelmileliyeti içinden çıkarak, Hristiyan beynelmileliyeti içine girmiş oluyoruz. Fakat benimsemediğimiz garp ananeleri, dinî mahiyetlerini kaybederek, tamamıyla medenî bir mahiyet almışlardır. (...) Kemalizm, İslam şark ve Hristiyan garp an'aneleri arasındaki ihtilafın artık bir vehimden başka bir şey olmadığını ortaya koydu. Her iki âlemin ananelerini de kucaklayan Türk tecrübesinin verdiği büyük bir hayret içinde, şark ve garp, artık bu harikulade vakıyı tâ içinde yaşıyor”. Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, 2. Baskı, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1996, s. 60, 64-65. Bu kitabın ilk baskısı, 1938 yılına aittir.

¹⁰² “Ankara Nasıl Eğlendi?”, *Ulus*, 1 Sonkânun 1938, s. 7.

BİRİNCİ BÖLÜM

“YAŞASIN GAZİ PAŞA!”:

ATATÜRK’ÜN TÖRENSEL SEMBOLİZMİ

A) Cumhuriyet’in Tören Alanları: Atatürk’ün Heykelleri

Millî bayram törenlerinin, Atatürk’ün büst veya heykellerinin önünde yapılmasının nedeni, yeni rejimi doğrudan onun temsil ediyor olmasıydı.¹⁰³ Milli Mücadele’nin “Başkomutan”ı, askeri zaferden hemen sonra, ülkesinde mitolojik bir kahramana dönüşmüş; meşruiyetini yitirmiş Osmanlı toplumsal yapısını değiştirmeye dönük reformlarıyla, Cumhuriyet döneminde karizmatik liderliğini kurumsallaştırmıştı.¹⁰⁴ İlk anıt heykeli, 3 Ekim 1926 tarihinde İstanbul’daki Sarayburnu Parkı’nda açılmıştı;¹⁰⁵ bu, Osmanlı-Türkiye tarihinde bir devlet başkanı için kamusal alana dikilen ilk anıt heykeldi.¹⁰⁶ Bu heykelin o dönemde ifade ettiği anlamlardan biri siyasiydi; halka, Milli Mücadele’ye önderlik eden kadro içerisinde, artık sadece bir kişinin sözünün geçtiğini anlatıyordu.¹⁰⁷ Diğer bir anlamı ise ideolojik ve kültürel idi; o sıralarda Türkiye’de görev yapan Fransız gazeteci Paul Gentizon’un belirttiği gibi Müslüman-Doğu toplumlarının kamusal alanına meydan okuyucu bir yanı vardı.¹⁰⁸ Zira Osmanlı-İslam sanatında heykel kültürü yoktu; o nedenle, İmparatorluğun kamusal alanlarında, padişahların büst veya heykellerine

¹⁰³ Cumhuriyetin on üçüncü yıldönümü dolayısıyla, radyodan verilen konferansın bir yerinde, şu ifadeler geçmektedir: “Türk milleti, Atatürk, Türk inkılâbı birbirlerine o kadar kaynaşmış realitelerdir ki bunlardan herhangi biri mevzubahis olunca ötekisini hatırlamamak ve görmemek imkânı yoktur.” N. A. Kansu, “Türk İnkılâbı”, *Ülkü*, Cilt: 8, Sayı: 45, İkinciteşrin 1936, s. 230.

¹⁰⁴ Bkz. Emre Kongar, *Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk*, 2. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1994, s. 129-133.

¹⁰⁵ Bkz. Kıvanç Osmâ, *Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykelleri (1923-1946)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2003, s. 32-33.

¹⁰⁶ Bkz. Aylin Tekiner, *Atatürk Heykelleri: Kült, Estetik, Siyaset*, İstanbul, İletişim Yay., 2010, s. 12-13. Aynı yazarın Atatürk anıtlarıyla ilgili bir başka çalışması için bkz. Aylin Tekiner, “İktidar, Söylem ve Kült: Atatürk Anıtları”, *Resmî Tarih Tartışmaları*, Cilt: 10, Mete K. Kaynar (Ed.), *Rejim ve Ritüelleri*, Ankara, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2010, s. 131-151.

¹⁰⁷ Kreiser, *a.g.e.*, s. 253.

¹⁰⁸ Paul Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, Çev., Fethi Ülkü, 3. Basım, Ankara, Bilgi Yay., 1995, s. 144. Şunu da kabul etmek gerekir ki, yeni rejim; şair, sanatçı, entelektüel ya da ikinci dereceden kahramanları idealleştirmemişti; Anadolu ve Trakya’daki anıt heykellerin neredeyse tamamı Atatürk’e aitti.

rastlanılmazdı.¹⁰⁹ Burada şuna işaret etmek gerekir ki heykel gibi kimi görsel imgeler, mevcut rejimin yayılmasında önemli işlev görürler; bu nedenle birçok siyasi devrim, kendinden önceki rejimin anıtlarını tahrip etmiştir ki buna literatürde “ikona kırıcılık” denmektedir; Bolşeviklerin, çarların heykellerini parçalamaları örneğinde görüldüğü gibi...¹¹⁰ Fakat Bolşevik Devrimi’nde olduğu gibi Kemalist Devrim’e bu minvalde bir “ikona kırma hareketi” eşlik etmemişti.¹¹¹ Yine de bu, Kemalistlerin ikona temizliğine hiç yönelmedikleri anlamına gelmez; nitekim 28 Mayıs 1927 tarihinde kabul edilen bir kanunla, tüm resmi binalardan tuğra, arma ve kitabe gibi saltanat devrinin iktidar alametleri sökülüp çıkarılmıştı.¹¹²

Atatürk’ün kurduğu rejimin Ankara’ya diktiği en önemli anıt heykel, şüphesiz ki Zafer Anıtı’dır; öyle ki, Başkent’teki tüm bayram törenleri, bu anıtın etrafında icra edilmiştir. (Bkz. Ek-2) Anıtın inşa edildiği mekân, Ulus Meydanı (eski adlarıyla Taşhan / Hâkimiyeti Milliye Meydanı), zamanla Türk ulus-devletinin “sembolik odağı” haline gelecektir;¹¹³ bu özelliğiyle meydanın (aynı zamanda, tüm şehirlerdeki Cumhuriyet Meydanlarının), ülkenin uluslaşma sürecine büyük katkılar sağladığı söylenebilir.¹¹⁴ Atatürk, bu meydanın belirleyici görsel elamanı olan anıtta, klasik geleneğe uygun bir şekilde asker kıyafetiyle, kahraman bir komutan olarak tasvir edilmiştir. Avrupa’da XX. yüzyıla kadar varlığını sürdüren bu atlı heykeller,

¹⁰⁹ Klasik dönem Osmanlı’da figüratif heykel yapmak yasaktı; bu imgeler, üç boyutlu olduğu için putu çağrıştırıyorlardı. İmparatorluğun Batılı anlamda heykel tarihi, Tanzimat devriyle birlikte başlatılmaktadır. Bir Osmanlı sultanına (Abdülaziz 1861-1876) ait büst ve heykel de, ilk defa bu dönemde yapılmış; ne var ki bu eserler, ancak sarayda sergilenebilmişlerdir. Tekiner, **a.g.e.**, s. 31-317. Gerçi, Sivas’ı Erzurum’a bağlayan yol üzerinde, Meşrutiyet devrinde yapılmış bir Osman Gazi büstü vardı; Atatürk’ünkinden başkasına gerek olmadığı gerekçesiyle, 1936 ya da 37 senesinde Sivas Valisi tarafından yıktırılmıştı; bu, Türkiye’nin halka açık alanda sergilenmiş ilk anıt-büstüydü. Bkz. Gültekin Elibal, **Atatürk ve Resim-Heykel**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1973, s. 47-49.

¹¹⁰ Peter Burke, **Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa: Tarihin Görgü Tanıkları**, Çev., Zeynep Yelçe, İstanbul, Kitap Yay., 2003, s. 85.

¹¹¹ Webster, Atatürk’ün geniş manasıyla bir “put kırıcı” olduğunu söyler. Bu sürece “kök salmış kurum ve uygulamaların yasaklanması, yürürlükten kaldırılması ve lağvedilmesi”ni örnek olarak verir. Bkz. Webster, **a.g.m.**, s. 35-36.

¹¹² Bkz. “Türkiye Cumhuriyeti Dâhilinde Bulunan Bilumum Mebani-i Resmîye ve Milliye Üzerindeki Tuğra ve Methiyelerin Kaldırılması Hakkında Kanun”, **Düstur**, Üçüncü Tertip, 8. Cildin Devamı, s. 1418. Mesela, bu sembollerden kimisi yerinden sökülüp, kimisinin ise üstü sıvanırken, Sultan II. Abdülhamit’in (1876-1909) Alman Sefareti’nin avlusuna yaptırdığı çeşmenin tuğrası yabancı toprakta sayıldığı için, bu temizlik hareketinin dışında kalmıştı. Said Naum Duhâni, “Beyoğlu Pera İken 2: Almanlar ve İtalyanlar”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 4, Mayıs 1968, s. 33.

¹¹³ Tekiner, **a.g.e.**, s. 89.

¹¹⁴ L. Funda Şenol Cantek, “Yaban”lar ve Yerliler: Başkent Olma Sürecinde Ankara, İstanbul, İletişim Yay., 2003, s. 45.

bulundukları meydanlarda otorite ya da hükmetmeyi görünür kılarlardı.¹¹⁵ Salt Ulus Meydanı'nda değil, tek parti dönemi boyunca inşa edilen anıt heykellerin çoğunda Atatürk, asker üniformasıyla temsil edilmiştir; onun üniformalı heykel tipolojisi, erken Cumhuriyet'in totaliter sanat dilini imlediği için, bugünkü araştırmacılar tarafından kayda değer bulunmaktadır.¹¹⁶

Sarayburnu Anıtı'ndan kısa bir süre sonra, Konya'da Cumhuriyet Bayramı'nda açılışı yapılan ikinci anıt, dönemin “anti-sivil Atatürk imgesinin ilk örneği” olarak kabul edilmektedir; bu anıtın bir başka özelliği daha vardır; o da, anıtların açılış törenlerini, bayramlara denk getirme geleneğini başlatmış olmasıdır.¹¹⁷ 1930 senesinde yapılan Kırklareli'ndeki “Gazi Heykeli”nin açılışı ise, Kurban Bayramı'na tesadüf ettirilmiştir.¹¹⁸ Bu anıt heykeller, “Kurtarıcı”ya duyulan şükranı dile getirmek üzere, şehir yönetimleri tarafından inşa ettiriliyorlardı.¹¹⁹

Atatürk, Milli Mücadele'den gelen meşruiyetini, halka dönük konuşmalarında sürekli canlı tutmaya çalışan bir liderdi.¹²⁰ Heykellerinin üniformalı olmasının sebeplerinden birini burada aramak gerekir. Çünkü resmi anlatıda onun liderliğini meşru kılan birinci özellik, “Başkomutan” rütbesiyle ülkesini düşman işgalinden kurtarmış olmasıdır; kendisine “Halaskâr” (kurtarıcı) sıfatının verilmesinin nedeni de

¹¹⁵ Burke, **a.g.e.**, s. 73-74, 84.

¹¹⁶ Tekiner, **a.g.e.**, s. 75-76. Yazar, şu bilgileri veriyor: “Tek parti döneminde yapılmış olan toplam otuz dokuz Atatürk anıtından sadece yedisinde Atatürk sivil kıyafetle, ikisinde ise çıplak betimlenmiştir: Sarayburnu Atatürk Anıtı/Sivil (1926), Taksim Cumhuriyet Anıtı/Sivil (1928), Tekirdağ Atatürk Anıtı/Sivil (1929), Isparta Atatürk Anıtı/Sivil (1931), Ankara Güven Anıtı/Sivil (1935), Afyon Utku Anıtı/Çıplak (1936), Kayseri Bez Fabrikası Atatürk Anıtı/Çıplak (1935), Ankara Sümerbank Atatürk Anıtı/Sivil (1938), Çankırı Atatürk Anıtı/Sivil (1945).” Tekiner, **a.g.e.**, s. 75 / 96. dn.

¹¹⁷ Tekiner, **a.g.e.**, s. 76-77. Anıtların açılışlarını, milli bayramlara denk getirme geleneğinin önemli bir örneğini, Etnografya Müzesi önündeki Atatürk Anıtı oluşturur. Açılışı, Başvekil İsmet ile Meclis Başkanı Kazım Paşaların katılımlarıyla, 1927 senesinin Cumhuriyet Bayramı'nda yapılmıştır. Bu anıtta Atatürk, at üstünde “savaşçı hükümdar imgesiyle temsil” bulmuştur. Tekiner, **a.g.e.**, s. 80-81. Bir başka örnek ise, 1937 senesinin Ulusal Egemenlik Bayramı'nda, Yedeksubay Okulu'nun önünde açılan Atatürk Anıtıdır. **Kurun**, 24 Nisan 1937, s. 1, 8 ve 12. Konya'nın Çumra ilçesindeki Atatürk Anıtı, 1937'nin Cumhuriyet Bayramı'nda, Manisa'nın çocuk parkındaki Atatürk Heykeli ise, 1938'in Gençlik ve Spor Bayramı'nda açılmıştır. **Babalık**, 3 İkinci Teşrin 1937, s. 2; **Anadolu**, 20 Mayıs 1938, s. 9.

¹¹⁸ “Kırklareli'nde Gazi Heykelinin küşat merasimi icra edildiğine dair”, Dâhiliye Vekilinden Başvekilâlete gönderilen, 14 Mayıs 1930 tarihli yazı... **BCA**: 030.10.1.2.16.

¹¹⁹ Mesela Sivas Belediye Meclisi, “Gazi Hazretleri”nin heykellerinin yapılmasına dair teklifi, alkışlarla kabul etmiş; “Büyük Önder”in yüksek varlıklarına “tazimen” bu kararı ayakta vermiştir (6 Kasım 1934). **Ayn Tarihi**, Sayı: 12, 1-30 II. Teşrin 1934, s. 5.

¹²⁰ Taha Parla, **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları**, Cilt: 3, **Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku**, İstanbul, İletişim Yay., 1995, s. 171.

budur. Ayrıca unutmamak gerekir ki, “Atatürk” soyadını alana kadar o, düşmanla savaşmış kimse anlamına gelen “Gazi” unvanını taşımıştır.¹²¹ Onun üniformalı heykel tipolojisi, “Halaskâr Gazi” olarak hatırlanmasını istemiş, Milli Mücadele’ye atıf yaparak, ulusun muhayyilesinde liderliğini yeniden üretmiştir. Aksi takdirde, Atatürk’ün militarist bir lider olduğunu söylemek güçtür; mareşal rütbesinde emekli bir askerin, uluslararası sistemin kırılmaya yüz tuttuğu bir dönemde, askeri tatbikatları bile sivil kıyafetlerle teftiş etmiş olması, bunun destekleyici bir örneğidir.¹²²

Rejimin kurucu liderinin taşradaki heykelleri ise, Gazi ya da Atatürk Bulvarları üzerlerinde bulunan Cumhuriyet Meydanları’na dikilmiştir;¹²³ mesela 1936 senesinde, Çankırı’nın Atatürk Bulvarı’na bir anıt heykel dikebilmek için, hükümet konağının bahçesi ile şehrin hapishanesinden toplam 273 metrekaarelik arsa, Bakanlar Kurulu’nun onayıyla belediyeye terk edilmişti.¹²⁴ Bu meydanlar ve meydan üzerindeki anıt heykeller, Cumhuriyet şehirlerinin en karakteristik mekânsal öğeleridirler. Meydan, bayramlardan önce temizlenip düzgün bir hale getirilirdi. Rejimin görsel öğeleri, bu meydanda göze çarpardı. Hazırlanılan bir krokiye göre, törene katılacak zevatın meydanda duracağı yer, “münasip işaret, yazı ve filamalarla” önceden tespit edilirdi.¹²⁵ Milli bayramlarda Gazi ya da Atatürk Bulvarı üzerinde yürüyen şehir korteji, bando eşliğinde Cumhuriyet Meydanı’na doğru gelir; buradaki

¹²¹ Bu unvanı ona, 19 Eylül 1921 tarihinde TBMM vermiş; aynı kanunla rütbesi, mareşalliğe yükseltmiştir. Bkz. “Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Gazilik Unvanı İta ve Rütbei Müşirî Tevcihine Dair Kanun”, **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, Cilt: 12, s. 264.

¹²² Harp Akademisi Komutanlığı’nca yapılan askeri tatbikattaki Atatürk’ün görüntüleri için bkz. **Kurun**, 30 Mayıs 1936, s. 1 ve 3; Trakya tatbikatındaki görüntüleri için bkz. **Ulus**, 18 Ağustos 1937, s. 1; **Ulus**, 19 Ağustos 1937, s. 1, 6 ve 8; **Ulus**, 21 Ağustos 1937, s. 1 ve 8; Büyük Ege tatbikatına ait fotoğrafları için ise bkz. **Kurun**, 13 B.Teşrin 1937, s. 1; **Kurun**, 14 B.Teşrin 1937, s. 1 ve 9. 1930 ile 1933 yılları arasında Türkiye’de görev yapmış olan Avusturyalı diplomat Norbert Von Bischoff, “İngilizleri Gelibolu’da durduran ve Yunanlıları Dumlupınar’da mahveden” Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın, Çankaya’daki evinde “trofeler”e ya da “savaş hatıraları”na rastlayamazsınız, diyordu. Norbert Von Bischoff, **Ankara: Türkiye’deki Yeni Oluşun Bir İzahı**, Çev., Burhan Belge, Ankara, Ulus Basımevi, 1936, s. 138.

¹²³ Neşe Gürallar Yeşilkaya, **Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2003, s. 110.

¹²⁴ 16 Temmuz 1936 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi... **BCA**: 030.18.01.02.67.61.12.

¹²⁵ **1934 Cumhuriyet Yıl Dönümünü Kutlama Talimatı**, İstanbul, Devlet Matbaası, 1934, s. 6; **1937 Cumhuriyet Yıl Dönümü Kutlama Öğreneği**, Ankara, Ulus Basımevi, 1937, s. 5. 1938’deki Gençlik ve Spor Bayramı gösterileri dâhi, spor sahası olmayan yerlerde, Cumhuriyet Meydanlarında yapılacaktı. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği, **19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı Kutlama Talimatı**, Ankara, Ulus Basımevi, 1938, s. 2.

Atatürk heykelinin önünde tören yapardı.¹²⁶ Bu törenler, ne için yapılırsa yapılsınlar, ortak birkaç liturjik özelliğe sahiptirler; bunlar, Atatürk'e duyulan "minneti" anlatmak için, heykeline çelenk bırakmak ve bu heykel önünde saygı duruşunda bulunmaktır. Mesela, Tekirdağ'ın düşman işgalinden kurtuluşunun on ikinci yıldönümünde, şehre temsilen giren Türk askerleri, halkın "Yaşa Ulu Gazi! Var ol Türk askeri!" sesleri arasında, Cumhuriyet Meydanı'na hareket etmiş; buradaki heykel önünde "Ulu Gazi'yi takdis ve minnetle anarak", lidere duydukları bağlılığı ifade etmişlerdir.¹²⁷ Kısacası Atatürk, Türk Devrimi'nin ikonografisinde, hep bir kurtarıcı olarak anlatılmıştır; dönemin ressamlarından Turgut Zaim'in yaptığı *Doğu ve Batı Halkının Atatürk'e Arz-ı Şükranı* adlı üçlü tablosu, bunun tipik bir örneğidir. Doğu ve batıdan gelen köylüler, sırtını Ankara Kalesi'ne vermiş Atatürk'e, bir bayram havası içinde şükranlarını sunarken resmedilmişlerdir; ellerinde türlü türlü hediyeler vardır.¹²⁸

Yeni rejimin laik ideolojisi, şehirli kesimde manevi boşluk yarattıkça, bu boşluğu, bir tür "yarı-din" haline getirilen Atatürk kültü doldurmaya başladı.¹²⁹ Sözgelimi Cumhuriyet'in önde gelen şair ve hatiplerinden Behçet Kemal Çağlar (milli günlerde verdiği nutuklar, oldukça meşhurdur) 1927 senesinde Zonguldak'ta yaptığı Cumhuriyet Bayramı konuşmasında, Atatürk'ü, Türklerin "mehdisi" ilan etmişti.¹³⁰ Nitekim milli bayramlar, lider kültürünün önemli törensel parçalarıydılar; bu

¹²⁶ Yukarıdaki serimlemeler bize, 1935 Moskova Planı'nın bir gereği olarak, şehrin kuzey yönünden başlayıp, Kremlin'e kadar uzanan Gorki Sokağı'nın (eski adıyla Tverskaya Sokağı), yeniden tasarım amacını anımsatmıştır. Gorki Sokağı, Sovyet törenleri için kullanılacak yeni yol demektir; tören alayları, rejimin "simgesel kalbi" olan Kızıl Meydan'a bu sokaktan varacaktı. Bu nedenle sokak üzerinde oluşturulacak mimari imgelerin, kitleler tarafından kolay anlaşılabilir olması "sosyalist gerçekçi estetiğin" bir gereği olarak görülmüştü. Bkz. Greg Castillo, "Moskova: Gorki Sokağı ve Stalin Döneminde Tasarım", Zeynep Çelik vd. (Ed.), **Şehirler ve Sokaklar**, Çev., Bilgi Altınok, İstanbul, Kitap Yay., 2007, s. 113-134.

¹²⁷ Tören programı gereğince saat 09.00'da, Muratlı şosesinde toplanan Tekirdağlılar, askeri kıtaları karşılamışlar; burada, kıta komutanına bir buket vermişler, askerlere ise çiçek dağıtmışlardır. **Ayın Tarihi**, Sayı: 12, 1-30 II. Teşrin 1934, s. 9.

¹²⁸ Elibal, **a.g.e.**, s. 149. Söz konusu resimler, aynı eserin 121. sayfasından önceki sayfalarda mevcuttur.

¹²⁹ Bkz. Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, 4. Baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2005, s. 332-336. Webster ise, Atatürk döneminin ulusal hareketini değerlendirirken, "...insan topluluğunda etken olan dinsel niteliklerin siyasal davranışta ortaya çıkması" anlamına gelen, "sivil din" kavramına başvurmuştur. Webster, **a.g.m.**, s. 34.

¹³⁰ Bkz. Enver Naci Gökşen, **Behçet Kemal Çağlar**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 1970, s. 176-177. Behçet Kemal Çağlar, bir edebi tür olan "Atatürk şiirleri"nin ortaya çıkmasında büyük rol almış şairlerden biriydi; bu türün önde gelen diğer temsilcileri arasında Fazıl Hüsnü Dağlarca, Kemalettin Kamu ve Faruk Nafiz Çamlıbel gibi adlar da zikredilebilir. Konu hakkında bkz. Kadir Dede, "Resmi

törenlerdeki görsel ve söylemsel malzemeler, Atatürk'ü yüceltmek için kullanılmaktaydılar.

B) Şehirlerde Kutlanan Atatürk Günleri

Lider kültü inşası, sadece bayram ve heykellerle sınırlı değildi elbette; bu dönemde, hemen hemen her şehrin bir “Atatürk Günü” vardı. Mahalli ölçekte kutlanan bu resmi günler, Atatürk'ün o şehre ilk ayak bastığı tarihe kutsiyet atfederlerdi. Mesela “Büyük Önder”in Mersin halkına armağan ettiği imzalı fotoğrafları, Mersin’e ilk ayak bastığı tarihin yıldönümünde, Halkevi ve Parti binalarına törenlerle asılmış; bu vesileyle 17 Mart, Mersin’in “Atatürk Günü” olarak kabul edilmişti (17 Mart 1935).¹³¹ İzmit’in Atatürk Günü ise 19 Haziran’dı; Halkevi’nin hazırladığı bir program dâhilinde o gün, akşama kadar şenlik yapılırdı.¹³²

Atatürk'ün Ankara’ya ayak bastığı günün¹³³ önemi ise daha büyüktü; zira 27 Aralık 1919, ülkenin kaderini değiştiren bir tarih olarak algılanıyordu. “Cumhuriyet mitolojisi”nce bu olay, Türkün Ergenekon’dan çıkışına benzetilmişti.¹³⁴ Millet’in “büyük kurtarıcı”ya duyduğu şükranın göstergesi olarak Ankara’daki kamu binaları, gündüz bayraklarla donatılıyor; geceleri ise ışıklarla aydınlatılıyordu; törenlere memur ve öğrencinin de katılabilmesi için resmi kurumlar tatil ediliyordu.¹³⁵ Ankara’ya gelişinin on beşinci yıldönümü kutlamaları dolayısıyla, librettolarını Münir Hayri Egeli’nin hazırlayıp, Necil Kazım Akses ile Ahmet Adnan Saygun’un

İdeolojinin Türk Usulü Epigonları: Behçet Kemal Çağlar Üzerine Bir Deneme”, **Resmi Tarih Tartışmaları**, Cilt: 10, Mete K. Kaynar (Ed.), **Rejim ve Ritüelleri**, Ankara, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2010, s. 211-257.

¹³¹ “Mersin’de Atatürk Günü”, **Anadolu**, 18 Mart 1935, s. 6.

¹³² Bkz. “Atatürk Günü”, **Son Posta**, 15 Haziran 1936, s. 5; “İzmit’te Atatürk Günü”, **Son Posta**, 20 Haziran 1936, s. 5. Atatürk'ün, Zonguldak’a ayak bastığı tarihin altıncı yıl dönümünde, şehir meydanında yapılan resmi tören, “Yaşasın Atatürk Günü! Var Olsun Büyük Şef!” sloganlarıyla sona ermişti (26 Ağustos 1937). **Ayın Tarihi**, Sayı: 45, 1-31 Ağustos 1937, s. 18. Ayrıca bkz. “Bolu’da Atatürk Günü Eşsiz Törenlerle Kutlandı”, **Ulus**, 19 Temmuz 1935, s. 3.

¹³³ Konu hakkında bkz. Azmi Süslü, “Mustafa Kemal’in Anadolu’ya Gelişi ve Ankara’nın Milli Mücadele’deki Yeri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 29, Temmuz 1994, s. 511-525.

¹³⁴ 1933 senesindeki kutlamalar için bkz. Naşit Hakkı, “Ankara’nın Gazi Bayramı”, **Ülkü**, Cilt: 1, Sayı: 1, Şubat 1933, 9-10; Aydoslu Sait, “Ölü ve Diri Tarih”, **Ülkü**, Cilt: 1, Sayı: 1, Şubat 1933, s. 18-19; Maarif Vekili Dr. Reşit Galip’in Ankara Halkevi’nde yaptığı konuşmaya bkz. “Gazi Mustafa Kemal”, **Ülkü**, Cilt: 1, Sayı: 1, Şubat 1933, 11-13; aynı gün Halkevinde sahnelenen Ergenekon piyesi için ise bkz. Behçet Kemal, “Ergenekon”, **Ülkü**, Cilt: 1, Sayı: 1, Şubat 1933, s. 14-17.

¹³⁵ 20 Aralık 1932 tarihinde, Dâhiliye Vekâleti’nden Başvekâlet’e gönderilen Ş. Kaya imzalı yazı... **BCA**: 030.10.198.352.6.

bestelerini yaptıkları iki opera, Halkevi'nde sahneye konuldu.¹³⁶ Atatürk, *Bay Önder* ve *Taşbebek* operalarının hazırlanılmasıyla bizzat alakadar oldu.¹³⁷ Necil Kazım Bey'e ısmarladığı operanın metnini kendisi seçmişti; bu opera, halkın içinden çıkan bir kahramanın, halkı arkasına alarak, vatani nasıl kurtardığını anlatıyordu; anlaşılacağı üzere *Bay Önder*, Atatürk'ün kendisiydi.¹³⁸ Çankaya Köşkü'nün kütüphane görevlisi Nuri Ulu, Atatürk'ün bu operayı satır satır okuduktan sonra üzerinde gerekli tashihleri yaptığını söyler.¹³⁹ 1940 senesinde Belediye Meclisi, Ankara'daki meydanlarından birine, 27 Kânunievvel (Aralık) adını vermeyi ihmal etmedi.¹⁴⁰

C) Atatürk'ün Portreleri ve CHP'nin Altı Ok'u

Atatürk kültü inşasının önemli araçlarından bir diğeri de resmi dairelere onun fotoğraf veya resimlerini asmaktır. 1927 sonlarında, portresini çizmek üzere, Alman ressam Arthur Kampf, Ankara'ya davet edilmişti; Cumhuriyet'in karizmatik liderini mareşal üniformalı ve frakla gösteren birkaç tablosunu çizecekti.¹⁴¹ Atatürk'ün resim veya fotoğrafları, Halkevi ve Parti binalarına törenlerle asılıyordu.¹⁴² Örneğin Şişli Halkevi'ne hediye ettiği imzalı fotoğrafı asılmadan önce, bando eşliğinde İstiklal Marşı söylenmiş; ardından, Halkevi Başkanınca bir nutuk okunmuştu. Fotoğraf asıldıktan sonra ise Onuncu Yıl Marşı icra edilmiş; davetlilere, şan ve piyano konserleri verilmişti.¹⁴³ Bu "resmi portreleri", bireyleri yansıtan tasvirlerden çok, idealleştirilmiş bir kişiliğin halka takdim edilişi ya da sahnelenişi biçiminde görmek

¹³⁶ **Ulus**, 29 İlkânun 1934, s. 1 ve 4. Gecede, Atatürk, İnönü, vekiller ve kordiplomatik de vardı.

¹³⁷ Taşbebek Operası için bkz. Olcay Kolçak, **A. Adnan Saygun**, İstanbul, Kastaş Yay., 2005, s. 94-95.

¹³⁸ Olcay Kolçak, **Necil Kâzım Akses**, İstanbul, Kastaş Yay., 2006, s. 76. Bu eserden kısa bir alıntı şöyledir: "Gök Bayönder bütün beyler seni dinler Hay / Tasını al, bize baş kal, geç yol göster Hay." **A.g.e.**, s. 77.

¹³⁹ Mustafa Kemal Ulu (Der.), **Atatürk'ün Yanı Başında: Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulu'nun Hatıraları**, İstanbul, Doğan Kitap, 2008, s. 82.

¹⁴⁰ **Ankara Şehri Meydan-Bulvar-Cadde ve Sokakları ile Bağ ve Civarlarının Yeni ve Eski Adlarını Muhtevi Broşür**, Ankara, 1940, s. 1.

¹⁴¹ Kreiser, **a.g.e.**, 250.

¹⁴² Parti ve Halkevi binalarına, Cumhuriyet'in "İkinci Adamı" olarak telakki edilen İsmet İnönü'nün fotoğrafları da asılıyordu. **Cumhuriyet**, 2 Temmuz 1936, s. 2. Ayrıca bkz. **Milliyet**, 2 Kânunusani 1934, s. 2; **Kurun**, 28 Haziran 1936, s. 1 ve 6. İnönü, Başvekillikten alınıp yerine Celal Bayar getirilince, bu kurumlara Bayar'ın imzalı fotoğrafları asılmaya başlandı. **Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi**, Cilt: 11, Ulus Basımevi, 1938, s. 22. Buna rağmen İnönü'nün fotoğrafları, bu kurumlardan indirilmedi. **Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi**, Cilt: 11, Ulus Basımevi, 1938, s. 8

¹⁴³ **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1936, s. 2.

gerekir.¹⁴⁴ Atatürk'ün görsel tasvirleri, bayram törenlerinde kutsal bir ikona gibi taşınırdı; gerçi, Türkiye'de bir devlet başkanının portresi, ilk defa Sultan Mehmet Reşat'ın (1909-1918) cülus törenlerinde sokaklara asılmıştı; fakat XIX. yüzyıldan beri görünür olan Osmanlı-Türk devlet başkanlarından¹⁴⁵ hiçbiri, Atatürk kadar kamusal bir külte dönüşmedi. 1936'da Ankara'da yapılan Cumhuriyet Bayramı törenlerinde, Atatürk'ün resmini taşıyan büyük bir balon, gökyüzüne bırakılmıştı; resminin altında şu ifade vardı: "Varol Atatürk".¹⁴⁶ Bu tür resmi törenlerde Atatürk hakkında verilen binlerce nutuk, yazı ve şiirlere bakılırsa eğer, onun için "tanrısal bir insan" ya da "insan görünümündeki bir tanrı" gibi tanımlamalar yapıldığı görülecektir. Mesela erken dönem Cumhuriyet şiirinde Atatürk, önceleri "Halâskâr Gazi" gibi İslami motiflerle övülürken, rejimin laik karakteri belirginleştikçe, İslamiyet öncesi Türk mitolojisinin pagan imgelerine başvurulmuştur.¹⁴⁷

CHP,¹⁴⁸ bu dönemde lider kültürünün gölgesinde kaldığı için, İttihat ve Terakki Cemiyeti/ Fırkası ya da Bolşevik Partisi gibi güçlü bir kurumsal kültür yaratamamıştır.¹⁴⁹ Zira iki savaş arası dönemin totaliter partileri gibi, hücrelere ya da milis güçlere dayanan bir siyasal örgüt değildi. Parti'ye üyelik herkese açıktı; sert bir disiplini, üniforması, ihraç ya da temizlik mekanizması yoktu.¹⁵⁰ Türkiye'deki siyasi rejim, resmi anlamda tek parti doktrinine dayanmıyordu,¹⁵¹ dahası Atatürk'ün zamanında kısa süreli de olsa, iki defa çok partili hayat süreci yaşanmıştı. CHP'nin, 1931'deki III. Kongresi'ne kadar belirgin bir felsefesi ve esaslı bir programı da

¹⁴⁴ Burke, a.g.e., s. 77.

¹⁴⁵ Karateke, a.g.e., s. 45.

¹⁴⁶ O seneki Cumhuriyet Bayramı törenleri hakkında bkz. **Aydın Tarihi**, Sayı: 35, 1-31 Ekim'in 1936, s. 15-16, 28.

¹⁴⁷ Talât S. Halman, "Şiirde Tanrı Atatürk", **Suna Kili'ye Armağan**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yay., 1998, s. 186. Konuyla ilgili ayrıca şu kaynağa bkz. Fevziye Tansel, "Atatürk Hakkında Aydın Sınıf Şairlerimizin Yazdığı Şiirler (1915-1938)", **Belleten**, Sayı: 177, Ocak 1981, s. 287-325.

¹⁴⁸ CHP, kurulduğu 9 Eylül 1923'ten, iktidarını kaybettiği 14 Mayıs 1950'ye kadar ülkenin "hükümet partisi" olmuştu. Bkz. Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, 2. Baskı, İstanbul, Boyut Kitapları, 1999.

¹⁴⁹ Şükrü Hanioglu, "İttihatçılık", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Cilt: 9, Ömer Laçiner (Ed.), **Dönemler ve Zihniyetler**, İstanbul, İletişim Yay., 2009, s. 251-252. Hanioglu'na göre İttihat ve Terakki, "cemiyet-i mukaddese" ve "ruh-i devlet" gibi mistik kavramlarla bir kurumsal külte dönüştürülmüştü. Örgüte "tapınma derecesinde bağlı[ı]" olmak, İttihatçılığın şartlarından biri haline getirilmişti. İzmir Suikastından sonra İstiklal Mahkemesi'nin sanık sandalyesine oturttuğu, kişilerden ziyade bir örgüt kültürü olması, İttihatçılığın bu alanda ne kadar başarılı olduğunun bir göstergesiydi.

¹⁵⁰ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, Çev., Ergun Özbudun, 4. Basım, Ankara, Bilgi Yay., 1993, s. 361.

¹⁵¹ Duverger, a.g.e., s. 360.

olmamış; amorf ideolojisi, hiçbir zaman sistemleştirilmemiş; liderin görüşleri, Parti'nin düşünce ve eylemlerine rehberlik etmişti.¹⁵² Bayrağını bile III. Kongre'den sonra tasarlamıştı. Bu bayrak, Parti'nin “cumhuriyetçilik”, “milliyetçilik”, “halkçılık”, “devletçilik”, “laiklik” ve “inkılâpçılık” ilkelerini simgeleyen, kırmızı zemin üzerindeki beyaz “altı ok”tur.¹⁵³ (Bkz. Ek-3) Doğal olarak, bu tarihten önceki bayramların ikonografisinde, Parti'nin alâmetifarikasını görmek mümkün değildi; üstelik yeni devletin hiçbir zaman arması da olmadı.¹⁵⁴ Parti'nin amblemi, Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamalarında görünür hale geldi; o gün Ankara'daki resmigeçitte, halkın elinde yüzlerce Parti bayrağı vardı;¹⁵⁵ Cumhurbaşkanı da yakasına, “altı ok” rozeti takmıştı. Bayram dolayısıyla, Çankırı'nın etrafındaki altı tepeye, geceleri ışıklandırılmak üzere, “altı ok” yerleştirilmişti.¹⁵⁶ Ne var ki bu amblem, CHP'nin resmi gücünün zirvesinde olduğu yıllarda bile bir siyasi parti sembolü olmaktan öteye geçemedi.¹⁵⁷ Sonuç olarak devlet, her daim Parti'den üstün kılınmış, Parti'nin emir ve direktifleri, şekilden ibaret kalmıştı.¹⁵⁸ 1930'ların ilk yarısında Genel Sekreter Recep Peker'in, Parti'nin itibar grafiğini devlet karşısında yükseltmesi, Atatürk tarafından görevden alınmasına neden olmuştu.¹⁵⁹ Rejim, Weberian manada kendini “karizmatik lider”¹⁶⁰ üzerinden anlatmaya çalıştığı için Cumhuriyet Bayramları'nda Ankara'ya gelen izciler, Parti'ye değil de Zafer Anıtı

¹⁵² Kemal H. Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*, Çev., Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi, 2007, s. 61.

¹⁵³ Andrew Mango, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Çev., Füsun Doruker, 6. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2007, s. 550.

¹⁵⁴ Atatürk, “kurt başı” veya “ay yıldız” sembollerine dayalı armaları uygun görmemişti. Bkz. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1984, s. 188-189.

¹⁵⁵ *Hakimiyeti Milliye*, 30 Birinci Teşrin 1933, s. 3.

¹⁵⁶ “Çankırı'da Bayram Hazırlıkları”, *Hakimiyeti Milliye*, 6 Birinci Teşrin 1933, s. 3.

¹⁵⁷ Webster, *a.g.m.*, s. 38.

¹⁵⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam: İsmet İnönü (1884-1938)*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1966, s. 479.

¹⁵⁹ *Ulus*, 16 Haziran 1936, s. 1.

¹⁶⁰ “Karizma” kavramını Alman düşünür ve sosyolog Max Weber, “bireysel olarak bir şahsı sıradan insanlardan ayıran ve onun doğaüstü, insanüstü ya da en azından bazı özel istisnai güçlere ya da niteliklere sahip sayılmasına yol açan belli bir nitelik anlamında kullanır. Bunlar sıradan insanların ulaşamadığı ancak kutsal, ilahî kökenleri olan ya da örnek oluşturan özelliklerdir ve bir kişi, bu özellikler temelinde lider sayılır”. Bkz. Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, Çev., H. Bahadır Akın, Ankara, Adres Yay., 2006, s. 82 ve sonrası.

önünde Atatürk'e bağlılık yemini ederlerdi.¹⁶¹ Eğer bu tören taşrada yapılıyor ise öğrenciler hep bir ağızdan: "Yaşasın Gazi/ Kemal Paşa!" diye bağırırlardı.¹⁶²

D) Atatürk'ün Doğum Günü

XX. yüzyılın "felaket çağı"nda,¹⁶³ lider etrafında mistik bir hale yaratmak, tüm otoriter/totaliter rejimlere mahsus bir özellikti; Sovyetler Birliği de bundan muaf değildi. Bu yüzyılın ilk yarısına damgasını vuran Stalin kültürünün, Sovyet kamusal alanına inşa edilişi, 1929 yılının Aralık ayına tekabül eder; 21 Aralık, Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreterinin 50. yaş günüydü.¹⁶⁴ Joseph Stalin, bu tarihe geldiğinde, Parti içindeki rakiplerini tasfiye etmişti. Kamusal alanda yapılan yaş günü kutlamaları, artık ülkenin kaderini sadece bir kişinin tayin edeceğini gösteriyordu.¹⁶⁵ İki savaş arası dönemde, doğum günü kutlanan tek lider elbette Stalin değildi. 1933'ten beri Almanya'da iktidarı elinde bulunduran Nazi Partisi'nin lideri Adolf Hitler için de büyük kutlamalar yapılıyordu; bunun en görkemlilerinden biri, 20 Nisan 1938 tarihinde gerçekleştirildi. O gün Berlin, Münih ve Viyana gibi şehirlerde olağanüstü gösteriler, ateşli kutlamalar yapıldı; okullar, çalışma kampları, askeri kışlalar, kiliseler, hükümet binaları hep bir ağızdan "Führer"i selamladılar. Doğum günü dolayısıyla, ailesinin mezarına çelenkler bırakıldı; Berlin'deki geçit törenine yaklaşık 10 bin kadar asker katıldı; Hitler, Unter Den Linden'deki savaş anıtının karşısındaki platform üzerinde askeri birliklerin geçişini izledi; birliklerin

¹⁶¹ Gençlik adına yapılan bu bağlılık törenleri için bkz. **Ulus**, 29 İlkteşrin 1937, s. 2; "Gençlik Şef'e ve Onun Büyük ve Ebedi Eseri Cumhuriyet'e Bağlılık Andı İçti", **Ulus**, 29 İlkteşrin 1938, s. 6.

¹⁶² "Hatırlarım hep. Birisi seslenir çocuklara yahut hademelerden birisini vazifelendirirler: 'Yaşasın Kemal Paşa'. Haydi, hep beraber: Yaşasın, yaşasın..." Mehmet Akif Sözer'in, 1916 Yozgat doğumlu Azmi Çapanoğlu ile yaptığı görüşmeden... Mine Göğüş Tan vd., **Cumhuriyet'te Çocuklar**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yay., 2007, s. 127. Söz konusu eser, bundan sonra sadece **Cumhuriyet'te Çocuklar** şeklinde zikredilecektir.

¹⁶³ *Kısa 20. Yüzyıl* başlıklı çalışmasında E. Hobsbawm, 1914 ile 1945 yılları arasını, XX. yüzyılın karanlık evresi olarak görmüş; o nedenle bu evreyi, "felaket çağı" başlığı altında değerlendirmiştir. Bkz. Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, Çev., Yavuz Alogan, 3. Baskı, İstanbul, Everest Yay., 2007, s. 25-298.

¹⁶⁴ Graeme Gill, "The Soviet Leader Cult: Reflections on the Structure of Leadership in the Soviet Union", **British Journal of Political Science**, Vol. 10, No. 2, April 1980, s. 167.

¹⁶⁵ Bkz. Edward Hallett Carr, **Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1917-1929**, Çev., Levent Cinemre, İstanbul, Yordam Kitap, 2010, s. 242-243.

selamını alırken, yanında askeri erkânı da hazır bulundu; Führer’in üzerinde kahverengi, militer Nazi üniforması vardı.¹⁶⁶

Atatürk için bu türden doğum günü törenleri yapılmadı; aslına bakılırsa, doğum tarihini tam olarak bilen de yoktu.¹⁶⁷ İmparatorlukta okuma yazma bilen pek az aile, çocuklarının doğum tarihlerini, evdeki Kur’an’ın arkasına not ederdi; bu nedenle, doğum gününü bilen insana pek rastlanmazdı.¹⁶⁸ 1932 senesinde Aydın Halkevi, Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın doğum gününü, “Gazi Günü” olarak kabul etmek isteyince; kendisi, doğum gününü bilmediğini söylemiş, “Gazi Günü” olarak Samsun’a ayak bastığı 19 Mayıs’ın kabul edilmesini istemişti.¹⁶⁹ Ertesi sene ise Diyarbakır Mebusu Zülfü Bey, Meclis’e verdiği bir kanun teklifinde, “Gazi Hazretlerinin doğdukları günün, milli bayram addedilmesi”ni önermişti. (1 Ocak 1933). Zülfü Bey, “her millet”in “unutulmaz hizmetlerini gördüğü büyük adamlarının doğduğu günü tesit etme”sini, kanun teklifine gerekçe olarak göstermişti; ancak, bunun için öncelikle, “Gazi Hazretlerinin doğduğu günü tespit ve tecil etmek” gerekiyordu.¹⁷⁰ 1936’da ise bu defa İngiliz Kralı, Atatürk’e doğum günü tebrik telgrafı göndermek isteyince, İngiliz Büyükelçiliği, Türk Dışişlerinden bu konuda bilgi istemiş; Çankaya Köşkü de Dışişlerine, Atatürk’ün doğum tarihini “19

¹⁶⁶Bkz. “Hitler’s Birthday Marked by Austrians”, **The Evening Herald**, April 20 1938, s. 1; “Hitler Celebrates His 49th Birthday, Happiest of Life”, **The Telegraph Herald**, April 20 1938, s. 14; “Nazi’s Celebrate Hitler’s Birthday”, **The Free Lance-Star**, April 20 1938, s. 2; “All Germany Celebrates Hitler’s 49th Birthday”, **The Lewiston Daily Sun**, April 21 1938, s. 4; “Hitler’in Yıldönümü”, **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1938, s. 3; **Ayın Tarihi**, Sayı: 53, 1-30 Nisan 1938, s. 313. Liderler arasında doğum günü telgrafları çekmek, diplomatik âdetten sayılırdı. Atatürk’ün 1936 senesinde Hitler’e gönderdiği doğum günü telgrafı basında şöyle haber edilmiştir: “Alman milletinin milli bayramı dolayısıyla Reiscumhur Kamâl Atatürk ile Alman Reich Başkanı Adolf Hitler arasında aşağıdaki telgraflar teati olunmuştur: ‘Alman milletinin milli bayramı olan bugünde ekselansınıza en hararetili tebriklerimi ve gerek şahsi saadetleri gerek Alman devletin refahı hakkındaki samimi temennilerimi bildirmekle bahtıyırım. ATATÜRK ‘Ekselansınız tarafından Alman milletinin milli bayramı münasebetiyle izhar buyrulan kalbi tebrikat dolayısıyla en hakiki teşekkürlerimin kabulünü rica ederim. ADOLF HİTLER Alman Reich Başkanı.’ “Atatürkle Hitler Arasında”, **Kurun**, 6 Mayıs 1936, s. 2.

¹⁶⁷ Atatürk’ün doğum tarihi hakkında bkz. Şerafettin Turan, **Mustafa Kemal Atatürk: Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, Ankara, Bilgi Yay., 2004, s. 15-19; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam: Mustafa Kemal (1881-1919)**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1963, s. 22-23; Mango, **a.g.e.**, s. 45-46.

¹⁶⁸ Bkz. Özer, **a.g.e.**, s. 86, 441-442.

¹⁶⁹ Turan, **a.g.e.**, s. 18. “Gazi Mustafa Kemalın Samsuna çıktıkları günü Türk tarihinin dönüm noktası ve Türk milletinin hürriyet ve istiklâl günü sayan” Aydın Halkevi’nin Tarih, Dil ve Edebiyat Şubesi, 19 Mayıs’ı “Gazi günü ve Gazi gecesi” olarak tespit etti. **Aydın Halkevi Broşürü**, İzmir, Nefaset Matbaası, 1933, s. 14.

¹⁷⁰ TBMM Reisi A. Kazım’ın Başvekâlete gönderdiği 9 Ocak 1933 tarihli yazı ve bu yazının ilişigindeki Diyarbakır mebusu Zülfü Bey’in kanun teklifi... **BCA**: 030.10.4.19.15, s. 1-2.

Mayıs 1881” olarak vermişti. Atatürk, ordu müfettişi sıfatıyla Samsun’a çıktığı ve Nutuk’una başlangıç olarak aldığı 19 Mayıs’ı, doğum günü olarak kabul etmişti.¹⁷¹ Bu tarihten sonra, 19 Mayıs’larda yabancı devlet başkanlarından doğum günü telgrafları almaya başladı.¹⁷² 19 Mayıs, psikolojik açıdan Atatürk’ün ruhsal dünyasında önemli bir yere sahipti; Samsun’a ayak bastığı tarihi, kariyerinde hep bir dönüm noktası olarak görüyordu.¹⁷³ Yaşamının son yılında, 20 Haziran 1938 tarihinde kabul edilen bir kanun ile 19 Mayıs, “Gençlik ve Spor Bayramı” adıyla resmî bayramlar arasına alındı. Bu bayramın önüne “Atatürk’ü Anma” ifadesi, 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleştirilen askeri darbeden sonra eklendi.¹⁷⁴

Atatürk’e devlet katında doğum günü törenleri yapılmamasını, sadece Müslüman toplumsallığında böyle bir kutlama âdetinin olmamasına ya da doğum tarihinin tam olarak bilinmemesine bağlamamak lazım. Zira Sultan Abdülaziz (1861-1876) zamanından beri padişahların doğum günleri (veladet-i padişahî); yabancı elçiler, dinî cemaat liderleri ve devlet erkânınca muayede salonunda yapılan resmi bir törenle kutlanıyordu.¹⁷⁵ Otoriter rejim, Atatürk’ün ölümünden sonra belirgin bir totaliter ton kazanıp, “Millî Şef” ile idare edilmesine rağmen, İsmet İnönü’nün de yaş günleri kamuoyuna yansıtılmadı; üstelik Millî Şef’in doğum tarihi tam olarak biliniyordu: 24 Eylül 1884.¹⁷⁶ Atatürk gibi karizmatik bir liderin ardından gelen İnönü, iktidarının meşruiyetini arttırmak amacıyla, Millî Mücadele’deki rolünü ön plana çıkarmaya çalıştı. Devrin basını, İnönü zaferlerinin “galip komutanı”nı,

¹⁷¹ Turan, **a.g.e.**, s. 18.

¹⁷² Atatürk’ün 1938 senesinde, İngiltere Kralı VI. George’dan aldığı doğum günü tebrik telgrafı şöyledir: “Türkiye Reisicumhuru / Ankara / Doğum gününüzün yıldönümü münasebetiyle elde ettiğim fırsattan büyük sevinçle istifade ederek siz Ekselânsa en hararetli tebriklerimi ve saadet ve refahınız hakkındaki en iyi temennilerimi sunarım./ Kral Jorj” Atatürk’ün bu telgrafa verdiği teşekkür cevabı ise şöyledir: “Majeste VI. Jorj / Londra / Doğumumun yıldönümü münasebetiyle Majestenzin vaki temennilerinden fevkalâde mütehassis olarak en hararetli teşekkürlerimle birlikte şahsi saadetleri ve İmparatorluklarının refahı hususundaki samimi dileklerimin kabulünü rica ederim. / K. Atatürk” **Ayın Tarihi**, Sayı: 54, 1-31 Mayıs 1938, s. 140-141.

¹⁷³ Volkan, Itzkowitz, **a.g.e.**, s. 177-178. Onun psikobiyografisini kaleme alan Volkan ve Itzkowitz, Atatürk’ün Samsun’a çıkışını bir “yeniden doğuş” ve “görekemli benliğini” pekiştiren bir olay olarak görürler. **A.g.e.**, s. 459. Şevket Süreyya Aydemir ise şöyle der: “yeni hayatı, yeni âlemi, onun, 1919 Mayısının 19 uncu günü Samsun kıyısında Anadolu karasına ayak basmasıyla başlar.” Aydemir, **a.g.e.**, s. 390.

¹⁷⁴ Turan, **a.g.e.**, s. 18.

¹⁷⁵ Karateke, **a.g.e.**, s. 40-41.

¹⁷⁶ Aydemir, **İkinci Adam...**, s. 19. “...Atatürk döneminde fiilen ‘Şef’ kavramı sık sık kullanılmakla beraber -ki bu dönemin dünyasında Şef kavramı son derece yaygındır-, İnönü döneminde ‘Şef’ kavramı resmi bir nitelik kazanmıştır. Atatürk ‘Ebedi Şef’ olurken, İnönü ‘Millî Şef’ olmuştur.” Uyar, **a.g.e.**, s. 242.

Türkiye'nin kurtuluşunda, Atatürk'ten sonra emeği geçen ikinci kişi olarak takdim etti;¹⁷⁷ aynı vurguyu, Lozan Antlaşması'nın yıldönümlerinde de görmek mümkündür.¹⁷⁸ Özetleyecek olursak rejim, tek parti dönemi boyunca otoriter bir yapıya sahip olmasına rağmen, meşruiyetini kendisinden alan bir "lider ilkesi" üretmedi; parlamentoya ve seçimlere dayalı demokratik görüntüsünü ısrarla sürdürdü.¹⁷⁹

E) Atatürk'ün Semboller Dünyası

Atatürk'ün, resmigeçitlere düşkün bir lider olduğunu söylemek oldukça güçtür. Cumhuriyet Bayramları'nın dışında, hipodrom ya da stadyumda yapılan tören ve gösterilere çoğunlukla katılmamıştır; 1938'de yapılan 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı, yukarıda yapmış olduğumuz bu tespite bir istisna teşkil eder; bu konuya 4. bölümde kısaca yer vereceğiz. Kişisel yaşamında Cumhuriyet Bayramı'nın özel bir yere sahip olduğunu biliyoruz.¹⁸⁰ 29 Ekim günü erkenden kalkar, tıraş için yanına giren berberler elini öper, yatak odasından çıkıp salona geçince, Çankaya Köşkü'nün görevlileri, bayramını kutlardı. Köşk'ün çalışanlarına "nakdi taltifatta" bulunan

¹⁷⁷ "Bu mesut yıldönümünde büyük kurtarıcı Atatürk'ün ebedi hatırası önünde eğilelim. İnönü kahramanı Cumhur reisimiz Milli Şef İsmet İnönü'ye karşı duyduğumuz ebedi minnet ve şükran hislerimizi bir daha tazeleyelim." "Birinci İnönü'nün 22 nci yıldönümünü bugün kutluyoruz", **Ulus**, 10 Sonkanun 1943, s. 1. "22 nci yıldönümü dolayısıyla yurtta İnönü Zaferi törenle kutlandı", **Ulus**, 11 Sonkanun 1943, s. 1 ve 4.

¹⁷⁸ Atatürk, "harp gibi sulhu da yüksek zekâ ve iradesine ehemmiyet ettiği Milli Şef'e vermişti". **Ulus**, 25 Eylül 1943, s. 1 ve 3. Ayrıca, Başvekil Şükrü Saraçoğlu'nun, bu dönemde yayınladığı *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa* adlı kitabı dolayısıyla, Ali Karacan'a gönderdiği tebrik mektubuna bkz. Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, İstanbul, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., 1943, s. 1-2.

¹⁷⁹ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 1998, s. 271. Ayrıca, tek parti dönemine dünya ölçeğinden yaklaşan kısa bir değerlendirme yazısı için bkz. Zafer Toprak, "Tek-Parti Cumhuriyeti ve Demokrasi", **Yeni Türkiye**, Sayı: 23-24 (Cumhuriyet Özel Sayısı), Eylül-Aralık 1998, s. 1053-1055.

¹⁸⁰ Manevi kızı Sabiha Gökçen, şunları söylüyor: "Cumhuriyet Bayramı geldi mi, daha doğrusu yaklaştı mı, köşkü büyük bir heyecan dalgası kaplardı. Hiçbir bayramda Atatürk'ün bu derece neşeli, sevinçli ve yerinde duramaz bir halde olduğunu görmemişimdir. (...) kendisini sadece bu kutsal günün anlam ve önemine verirdi. 29 Ekim olduğunda herkesten önce kalkar, en özel tören giysilerini giyer, bunu yaparken de dudaklarından çok sevdiği türkülerini eksik etmezdi." Sabiha Gökçen, **Atatürk'le Bir Ömür**, (Anıları Kaleme Alan: Oktay Verel), İstanbul, Altın Kitaplar, 1994, s. 223. Çankaya Köşkü'nün kütüphane görevlisi Nuri Uluşu ise şunları aktarıyor: "Atatürk dini ve resmi tüm bayramlara karşı duyarlıydı, amma Cumhuriyet Bayramı'nın onun için ayrı bir özelliği vardı. O gün başka duygular taşır ve heyecanını da hepimize belli ederdi. Bayramdan bir gün evvel hazırlanmaya başlardı. 29 Ekim'den bir gece evvel, yani 28 Ekim gecesi sofrada çok hafif bir kadeh içki alır ve sohbetini kısa keser; erkenden odasına çekilir ve yatar. Yine bir gün evvelden çalışma odasında veya kütüphanede, ertesi gün törende ne konuşacağını, neler söylemesi gerektiğini, küçük notlar halinde toplar, sonra da hepsinin ortak noktasını tespitle, konuşmasının ana hatlarını çıkarırdı." Uluşu, **a.g.e.**, s. 196.

Atatürk, 29 Ekim’i adeta dinî bir bayram atmosferinde geçirirdi.¹⁸¹ Bayram günü Köşk’ten, Meclis’teki tebrik merasimi için çoğunlukla öğle vakti çıkardı. Gececeği yollarda güvenlik önlemleri alınır; makam arabası, sepetli motosiklet kullanan polisler tarafından korunurdu.¹⁸² Öğleden sonra, geçit resmini izlemek üzere hipodrom ya da stadyuma geçerdi. Akşam vakti ise Ankara Palas’taki ziyafet ve baloya katılır, gecenin ilerleyen saatlerinde Orduevi ve Halkevi Balolarına uğradığı da olurdu; Çankaya Köşkü’ne çoğunlukla sabahleyin dönerdi.¹⁸³

Atatürk, eski bir mareşal olmasına rağmen bayram törenlerinin hiçbirine askeri üniformayla katılmadı. Siyasi rakiplerini tasfiye edip, ordunun kendisine olan bağlılığını pekiştirdikten sonra, askerlik görevinden emekliye ayrıldı (30 Haziran 1927).¹⁸⁴ Yüksek Askeri Şura üyelerine verdiği bir akşam yemeği esnasında, “Benim artık askerliğim kalmadı” diyerek, askeri elbise ve teçhizatını arkadaşlarına hatıra olarak dağıttı.¹⁸⁵ 1930’un Cumhuriyet Bayramı’nda yapılan resmigeçidi, eski bir asker olduğu halde sivil kıyafetle izlemesi, o sırada Türkiye’de bulunan Yunanistan Başvekili Eleutherios Venizelos’u etkilediği söylenir.¹⁸⁶ Birçok dostunun ısrarlı ricalarına rağmen, “Ben artık emekliye ayrılmış bir kumandanım” cevabını verip,

¹⁸¹ Uluşu, **a.g.e.**, s. 197-198.

¹⁸² Teoman Özalp, **Tanıklık Ediyorum: Cumhuriyet ve Atatürk Anıları**, İstanbul, Epsilon Yay., 2006, s. 43.

¹⁸³ Atatürk’ün 1932’den 1937’ye kadarki Cumhuriyet Bayramı programı için bkz. Özel Şahingiray (Toplayan), **Atatürk’ün Nöbet Defteri 1931-1938**, Ankara, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., 1955, s. 111, 214-215, 322, 435, 550, 667-668. Bundan sonra sadece **Atatürk’ün Nöbet Defteri** şeklinde zikredilecektir.

¹⁸⁴ Bkz. William Hale, **1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, Çev., Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yay., 1996, s. 73-78.

¹⁸⁵ Cemal Granda, **Atatürk’ün Uşağı**, 2. Baskı, Ankara, Kristal Kitaplar, 2007, s. 290. Ruşen Eşref, konuya dair şunları aktarıyor: “...Başkumandan Müşir Gazi Mustafa Kemal bütün o zaferlerinden sonra Mudanya mütarekesi üzerine Mareşal üniformasını üzerinden çıkardı. O zamandan bu yana, benim bildiğime göre, o üniformayı ancak bir defa daha, o da, rahmetli Foto Ferit İbrahim’e askeri kıyafette resim çektirme münasebetiyle, yanılmıyorsam, İsmet Paşa’nın Çankaya’daki köşkünde, bir defa da Ankara civarında yapılan bir manevrayı idare ederken, bir seddin üstünde ve tarassut dürbününün önünde ‘kepi’ ile resmi alındığı gün giyinmişti”. Ruşen Eşref Ünaydın, **Atatürk: Tarih ve Dil Kurumları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954, s. 21. Falih Rıfkı da bu konuda şunları söyler: “Birinci Dünya Harbinden sonraki sivil diktatörler iktidara geçince üniforma giymişler ve bir daha arkalarından bu üniformayı çıkarmamışlardır. Mustafa Kemal, İsmet Paşa ile beraber zaferden sonra üniformalarını çıkardılar ve bir iki askeri müstesna, bir daha giymediler. (...) Atatürk askerliğin aşığı idi: Geçen harp sonrası milli liderler arasında tek asker o iken, hiç üniformalı dolaşmayan da o olduğunu yazmıştım. Devlet reisi olduktan sonra yalnız bir defa, nihayet belki iki defa Mareşallik üniformasını giymiştir”. Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul, Bateş Atatürk Dizisi, 1998, s. 400, 537.

¹⁸⁶ Asım Us, **1930-1950 Hatıra Notları**, İstanbul, Vakıf Matbaası, 1966, s. 9.

Cumhuriyet'in onuncu yıl törenlerinde mareşal üniforması giymeyi reddetti.¹⁸⁷ Milli bayram törenlerine hep frak ve silindir şapka ile katıldı. Türk harp edebiyatının kahraman bir askeriydi; fakat İstiklal Madalyası'ndan başka nişan veya madalya kullanmadı;¹⁸⁸ onuncu yıl kutlamaları esnasında, frak elbisesinin sağ göğüs hizasında bu madalya vardı.

Atatürk, günlük giysileri ve paltolarıyla fötr, melon ya da kasket; resmi resepsiyonlara ya da Meclis açılış törenlerine, frak ceket ve silindir şapkayla katıldı. Tatbikatları izlerken ya da kır gezilerine çıkarken, spor takım elbiselerinin üstünde kasketi kullandı; dinlenmek için gittiği Florya'ya ise yazlık elbiselerinin yanında panama şapkasını götürdü.¹⁸⁹ Bu anlamda sahip olduğu kamusal imaj, çağdaşlarından farklıydı; yanibaşındaki ülkenin liderleri Rıza Şah ile Veliahd Prens Muhammet Rıza, halkın karşısına askeri üniformayla çıkmayı tercih ederlerdi.¹⁹⁰ Atatürk, yeniye takip eden bir moda taşıyıcısı olarak kaldı. Faşizm ise sürekli değişim anlamına gelen modaya güvenmediği için içeride istikrarı, dışarıda ise kavgayı temsil eden üniformayı tercih etmişti.¹⁹¹ Nitekim 1930'ların faşist liderleri, “kahverengi” ya da “siyah” rengindeki tek tip, militer gömleklerle kendilerini ifade ettiler.¹⁹²

Atatürk'ün, yurtiçinde yaptığı seyahatlerde uğrayacağı yer veya geçeceği istasyonlarda Halkevi ve Parti Başkanlıkları, önceden birtakım hazırlıklar yaparlardı; bu hazırlıklar, halkın lidere karşı duyduğu “derin ve eşsiz bağlılığı hakkıyla tebarüz

¹⁸⁷ Ünaydın, a.g.e., s. 21.

¹⁸⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam: Mustafa Kemal (1922-1938)**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1965, s. 510. Ön yüzünde Ankara şehri ile TBMM binasının bulunduğu İstiklal Madalyası, pirinçten yapılmış; Milli Mücadele'nin başarıyla tamamlanmasından sonra, TBMM üyeleri ile savaş sırasında yararlılık gösteren kişilere verilmiştir. Nusret Baycan (Haz.), **Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., 1986, s. 103.

¹⁸⁹ Ayten Sezer Arıç, **Atatürk Türkiye'sinde Kılık Kıyafette Çağdaşlaşma**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2007, s. 43.

¹⁹⁰ Ervand Abrahamian, **Modern İran Tarihi**, Çev., Dilek Şendil, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2009, s. 95. Atatürk ile Rıza Şah arasında daha etraflı bir karşılaştırma için ayrıca bkz. Michael Finefrock, “Atatürk ve Rıza Şah; Bir Karşılaştırma”, **Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları, Uluslararası Sempozyum, 2 Kasım – 6 Kasım 1981**, Ankara, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yay., 1983, s. 130-140.

¹⁹¹ Bkz. Simonetta Falasca-Zamponi, “Peeking Under the Black Shirt: Italian Fascism's Disembodied Bodies”, Wendy Parkins (Ed.), **Fashioning the Body Politic: Dress, Gender, Citizenship**, Oxford-New York, Berg, 2002, s. 145-165.

¹⁹² İrlanda'daki “mavi gömlek hareketi”nin faşizm ile olan ilişkisini konu edinen bir çalışma için bkz. Mike Cronin, “The Blueshirt Movement, 1932-5: Ireland's Fascists?”, **Journal of Contemporary History**, Vol. 30, No. 2, April 1995, s. 311-332.

ettirebilecek tertibat”lardı.¹⁹³ Türkiye’deki siyasi rejim, Avrupa’nın otoriter ve totaliter modellerinden etkilenmiş olsa da, lidere özel bir selamlaşma biçimi geliştirmemişti; o nedenle Atatürk, gittiği yerde ya da katıldığı bir törende, diğer komşu ülkenin asker kökenli lideri Ioannis Metaksas gibi, “faşist selamıyla” karşılanmıyordu.¹⁹⁴ Nazi Partisi, kendini Almanya’nın tek yasal partisi ilan etmeden bir gün önce, sağ kolu kaldırmak suretiyle verilen “Heil Hitler!” selamını, devlet memurlarına zorunlu kılmıştı; Hitler’e itaati imleyen bu selam, Almanya’nın bir “Führer devletine” dönüştüğünün dışsal göstergesiydi.¹⁹⁵

Atatürk’ün kullandığı iktidar sembolizminde, geleneksel yapılarda görülebilecek “paternal”¹⁹⁶ belirtiler vardı.¹⁹⁷ Ankara’da yapılan Cumhuriyet’in onuncu yıl dönümündeki geçit töreninde halk, onu “Yaşasın Gazi Babamız!..” diye selamlamıştı.¹⁹⁸ Ondaki paternal belirtilerin en açık örneklerinden birini, taşımış olduğu soy isimde görmek mümkündür. Bundan başka, bayram ya da karşılama törenlerinde eli öpülür, “ellerinizden öperim” telgraflarına kendisi, “gözlerinizden öperim” şeklinde yanıt verirdi.¹⁹⁹ Böyle bir sembolizmin, geçmişin siyasi kültürüyle

¹⁹³ Atatürk’ün seyahat edeceği güzergâhta tezahürat yapılması için, Parti Genel Sekreterliği’nin güzergâhtaki Valilere ve Halkevi Başkanlıklarına ve 1 ve 4. Umumi Müfettişlere gönderdiği 12 Kasım 1937 tarihli ve 1084 sayılı genelge... **Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi**, Cilt: 11, Ulus Basımevi, 1938, s. 7.

¹⁹⁴ Muhafazakâr bir diktatör olan Metaksas’ın Yunanistan’da kurmuş olduğu “4 Ağustos 1936 Rejimi”, faşizmi görünüş itibarıyla taklit etse de, Alman Nazizm’inin ya da İtalyan Faşizminin dinamiklerinden büsbütün yoksundu. Bkz. Richard Clogg, **Modern Yunanistan Tarihi**, Çev., Dilek Şendil, İstanbul, İletişim Yay., 1997, s. 145-148.

¹⁹⁵ Kershaw, **a.g.e.**, s. 487.

¹⁹⁶ Bir kavram olarak “babacıl veya atavari muamele” anlamlarına gelen paternalizm, “bir devlet ya da hükümetin vatandaşlarına, bir kuruluşun çalışanlarına, bir örgütün mensuplarına, bir patronun emri altındakilere karşı babanın çocuklarına davrandığı gibi (himayeci, buyurgan, gerektiğinde azarlayıp cezalandıran biçimde) davranması” şeklinde kendini gösterir. Ömer Demir, Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, 6. Baskı, Ankara, Adres Yay., 2002, s. 328.

¹⁹⁷ Falih Rıfkı Atay, Atatürk ile halk arasındaki bağın “efendi ve kul bağı değil”, “baba-oğul bağı” olduğunu söyler. Öz Dokuman, “Falih Rıfkı Atay Anlatıyor: ‘Atatürk Büyük Devrimciydi’”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 10, Kasım 1970, s. 37. Atatürk, iktidardaki Cumhuriyet Halk Fırkası ile muhalefetteki Serbest Cumhuriyet Fırkası arasında oynayacağı partiler üstü hakem rolünü, bir “baba”nın iki çocuğuna eşit mesafede durmasına benzetir. İsmet İnönü ile Fethi Okyar’a hitaben şöyle demiştir: “Ben şimdi bir babayım. Siz ikiniz de benim evladımsınız. İkiniz arasında benim nazarımda hiçbir fark yoktur”. Asım Us, **Gördüklerim Duyduklarım Duygularım**, İstanbul, Vakıf Matbaası, 1964, s. 152.

¹⁹⁸ Bkz. Enver Behnan, **Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Ankarada Nasıl Kutlandı**, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1934, s. 17, 20. Ülkü dergisinin ilavesi olarak yayınlanmış olan bu broşür, tıraş edilerek ciltlenmiş olduğundan, sayfa numaraları kesilmiştir; o yüzden, broşürün “Umumi Bakış” adlı ilk bölümünden itibaren, sayfa numaralarını kendimiz verdik.

¹⁹⁹ Başvekil Celal Bayar’ın, Atatürk’e çektiği bayram telgrafı şöyle biter: “...büyük bir eseriniz olan Türkiye Cumhuriyetinin 15 inci yıldönümünü, vekil arkadaşlarımla birlikte tebrik eder, sarsılmaz bağlılıklarımızla hürmet ve tazimlerinizi ellerinizden öpererek arz ederim.” Atatürk’ün, Bayar’a verdiği

uyum içinde olduğu açıktır; ancak bu sembolizmin, Osmanlı geçmişiyle arasına çekilmiş belirgin sınırları da yok değildir; örneğin, herhangi bir karşılama töreninde Atatürk, kendisine hayvan kurban edilmesini istemediği gibi, Kurban Bayramlarında Köşk'te hayvan kesilmesine de müsaade etmezdi.²⁰⁰ Şüphesiz ki böyle bir davranışta, liderin gelişkin vicdan duygusunun etkisinden söz edilecektir; ancak ne olursa olsun, Doğulu Müslüman toplumlara özgü kalmış bu kanlı ritüelin, onun Batılı medeniyet algısıyla çeliştiğini de teslim etmek gerekir.²⁰¹

Netice olarak 'Türk Milletinin Babası', savaş sonrasında ülkesinin ekonomik geleceği pek de parlak olmamasına rağmen, kendisinden önce gelen Jön Türk liderleri gibi, militarist politikalara yönelmedi; (bunda, Milli Mücadele'nin başarıyla kazanılmış olmasının büyük bir payı vardı) barış içinde yaşayan, Batılı ve müreffeh bir ulus inşasının yol göstericiliğine soyundu.²⁰²

F) Atatürk'ün Bayram Konuşmaları

Kemalist rejimin, Avrupa'daki diğer otoriter/totaliter rejimlerden farklı bir yanı da, "demagoji cihazına" başvurmamış olmasıdır.²⁰³ Hitler'in, nizami bir kitle karşısında ortalama 90 ile 120 dakika arasında, büyük bir tutkuyla konuştuğu olurdu; genellikle, konuşmasının ilk kısmı, tarihsel veya yarı felsefi bir ezberle, düşük ses tonuyla geçer; ikinci kısımda ise, yüksek bir ses ve hızla, izleyicilerini taşkın demagojik sloganlara maruz bırakırdı. Diğer Batılı liderlere nazaran konuşması, vokal özellikler, jest ve mimikler itibarıyla, güçlü bir meydan okuma taşırdı;

cevap ise şöyledir: "...ben de sizi tebrik eder hepinizin muhabbetle gözlerinizden öperim." **Aynı Tarihi**, Sayı: 59, 1-30 I. Teşrin 1938, s. 15. Ayrıca, 8. İzmir Fuarı'nın açılışı dolayısıyla, Bayar'ın Atatürk'e çektiği telgraf ile Atatürk'ün bu telgrafa verdiği cevaba bkz. **Aynı Tarihi**, Sayı: 57, 1-31 Ağustos 1938, s. 7.

²⁰⁰ Ulusu, **a.g.e.**, s. 192. Kurban Bayramlarında padişah için 9 baş kurban kesilirdi; bunlardan ikisi arife günü akşamı, geriye kalanlar ise bayramın birinci gününün sabahında kesilirdi. Ali Seydi Bey, **Teşrifat ve Teşkilatımız**, (Baskıya Hazırlayan: Niyazi Ahmet Banoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, y.t.y., s. 35.

²⁰¹ Hüsrev Gerede, onun inanç dünyası hakkında şunları kaydeder: "Dindar, yani dini bütün ve inançlı mıydı? Buna doğrudan doğruya cevap vermek çok güçtür. Herhalde oruç tutan, namaz kılan cinsinden değildi. Dinsel söyleşi ve yargılarında dinsiz görünür, oldukça özgür davranır, ancak Hazreti Peygamberi cidden bir dâhi, büyük bir siyasetçi olarak tanırdı. Atatürk'e göre Peygamberin yüzyıllarca tüm İslâm dünyasında adını hutbelerde okutmuş ve okutmakta olması, onun siyasal gücünün büyük bir göstergesiydi". Sami Önal (Haz.), **Hüsrev Gerede'nin Anıları**, 2. Baskı, İstanbul, Literatür Yay., 2002, s. 267.

²⁰² Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt: 2, Çev., Mehmet Harmancı, 3. Baskı, İstanbul, E Yay., 2000, s. 443, 468.

²⁰³ Lewis, **a.g.e.**, s. 289-290.

konuşma için, “Führer”in ses performansının en yüksek olduğu öğleden sonra ya da akşam vakitleri seçilirdi ki, sesini “erkekçe” tonlayabilsin diye.²⁰⁴ Usta bir propagandist olan Hitler, partisinin 1934’teki Nuremberg kongresini filme aldirtmişti; buradaki gösteri ve konuşmalar, “Führer kültü”nün ikonografik parçaları olarak tasarlanmıştı; adını *İradenin Zaferi* koyduğu bu film, Almanya’nın dört bir yanında vatandaşlara izletilecekti.²⁰⁵

Atatürk, 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasındaki CHF’nin II. Kongresi’nde okuduğu Nutuk’unu²⁰⁶ bir tarafa koyarsak, faşist liderler gibi büyük kitle toplantılarında konuşmalar yapmadı²⁰⁷ ya da bu manada bayram törenlerinden istifade etmedi. İyi bir hatip olarak bilinmesine rağmen kitle ile kişisel iletişim kurmak için iki savaş arası dönemin en büyük medya gücü olan radyoya da ilgisiz kaldı.²⁰⁸ Her ne kadar İstanbul Radyosu, 1 Temmuz 1927’de liderin İstanbul’a gelişini naklen vermiş, 1 Kasım 1928’de Meclis’te yaptığı açılış konuşmasını yayınlamış olsa da Atatürk, her fırsatta mikrofona çıkan bir lider olmadı. Hitler, iktidara geldiği ilk yıl, radyodan 50’ye yakın konuşma yapmıştı.²⁰⁹ Gerçi Türkiye’deki radyo alıcısı sayısı oldukça düşüktü; 1936 yılında bu sayı 10.640’dı;²¹⁰ fakat istenirse, şehir ve köylere yerleştirilebilecek binlerce hoparlör, İtalyan lider Benitto Mussolini’nin yaptığı gibi Atatürk’ün de konuşmalarını ülkeye dinletmeye yetebilirdi;²¹¹ üstelik okuma yazma oranının son derece düşük olduğu bir toplum ile lider arasında en kolay iletişim kurma yolu buydu.

²⁰⁴ Yaniv Levyatan, “Harold D. Lasswell’s Analysis of Hitler’s Speeches”, **Media History**, Vol. 15, No. 1, 2009, s. 59, 61.

²⁰⁵ Kershaw, **a.g.e.**, s. 526.

²⁰⁶ TBMM’de okunan Nutuk’u dinleyenler arasında; mebuslar, sivil ve askeri bürokratlar ile kordiplomatik vardı. 6 gün 36 saat 33 dakika süren Nutuk’un, belgelerinin bir kısmını Kongre Kâtibi Ruşen Eşref Bey okumuştur. Bkz. Hakan Uzun, **Atatürk ve Nutuk**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2006, s. 19-20, 22.

²⁰⁷ Zürcher, **a.g.e.**, s. 271.

²⁰⁸ Radyonun iki savaş arası döneme ait tarihi için bkz. Jean-Noel Jeannency, **Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi**, Çev., Esra Atuk, 3. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2009, s. 143-166.

²⁰⁹ Bkz. Uygur Kocabaşoğlu, **Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna: TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1980, s. 97, 99, 117, 119.

²¹⁰ Özden Cankaya, **TRT: Bir Kitle İletişim Kurumunun Tarihi: 1927-2000**, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2003, s. 28.

²¹¹ Piero Melograni, “The Cult of the Duce in Mussolini’s Italy”, **Journal of Contemporary History**, Vol. 11, No. 4, (Special Issue: Theories of Fascism), October 1976, s. 231.

5 Şubat 1923 tarihli *The Daily Telegraph* gazetesi, “onun mitinglerini, dinleyenlerin soru sorduğu sohbetler” olarak yorumlamıştır.²¹² İngiltere’nin İstanbul’daki diplomatik temsilci vekili Henderson, 2 Eylül 1924 tarihinde, Dışişleri Vekili MacDonald’a göndermiş olduğu bir yazısında, onun kamuoyu karşısında pek konuşmadığını ifade etmiş; bu bakımdan, kimi zaman “sessiz bir devlet başkanı” olarak tanımlandığını söylemiştir.²¹³ Bayram törenlerinde yaptığı en meşhur konuşma, Türk siyasi edebiyatında “Onuncu Yıl Nutku” olarak bilinir ki, o gün radyodan da yayınlanan bu konuşmanın süresi, yaklaşık olarak 7 dakikadır.²¹⁴

Atatürk’ün “tipik faşist veya popülist önderler tarzında büyük halk toplulukları önünde tek bir konuşma bile yapmamış olması dikkat çekicidir.” Çağlar Keyder’e göre bu durum, yeni rejim ile Osmanlı geçmişi arasındaki sürekliliğin bir sonucudur. Türkiye’nin siyasal, iktisadi ve toplumsal gelişme düzeyi, faşizm ya da popülizmle birlikte gelebilecek kitle ideolojilerini doğurabilecek seviyede değildi henüz. 1929 Dünya ekonomik bunalımına karşı siyasi iktidarın göstermiş olduğu tepkiler, faşizan semptomlar taşımıyor değildi; fakat bunlar, devlet eliyle sermaye birikimini hızlandırmaya dönük otoriter bir rejime eklenmişlerdi.²¹⁵

Tokyo Büyükelçisi R. Hüsrev Gerede (kendisi, Atatürk’e yakın bir isimdi), CHP Genel Sekreteri Dr. Refik Saydam’a yazdığı 4 Aralık 1938 tarihli mektubunda, “Atatürk kültü”nü (bu ifade Gerede’ye ait) sonraki kuşaklara aktarmak için alınması gereken tedbirler hakkında fikir beyan ederken, Japonya’daki “Meiji kültü”nü örnek olarak gösteriyordu.²¹⁶ Anlaşılacağı üzere rejim, ölümünden sonra bile Atatürk’ü yaşatmaya devam edecekti. Öyle ki, modern zamanların hiçbir lideri, Atatürk’ün Türkler arasında elde ettiği “ölümsüzlük” düzeyine erişemeyecekti.²¹⁷ Atatürk kültü,

²¹² Mustafa Yılmaz, **İngiliz Basını ve Atatürk’ün Türkiye’si**, Ankara, Phoenix Yay., 2002, s. 67.

²¹³ **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: 5, s. 470.

²¹⁴ Bu nutkun sesli görüntüleri, bayram törenlerini filme almak üzere Türkiye’ye davet edilen Sovyet yönetmen Sergei Yutkevich’in çektiği, *Türkiye’nin Kalbi Ankara* adlı belgesel filmde izlenebilir. Onuncu yıl kutlamaları dolayısıyla Türkiye’ye gelen Sovyet heyetinin, halk tarafından coşkuyla karşılanmasıyla başlayan film, çeşitli karelerle Ankara bozkırını, başkentte ortaya çıkan modern hayatı, rejimin sanat ve spor eğitimini, resmigeçit törenlerini ve Ankaralıları belgelemiştir. “Türkiye’nin Kalbi Ankara”, **NTV Tarih**, Sayı: 19, Ağustos 2010, s. 3.

²¹⁵ Çağlar Keyder, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, 10. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2004, s. 152-153.

²¹⁶ **TİTEA**: Kutu No: 21, Belge No: 13, Gömlek No: 13.

²¹⁷ Volkan, Itzkowitz, **a.g.e.**, s. 463. Onun biyografisini kaleme alan İngiliz araştırmacı Andrew Mango’ya göre, bugün “devrimin ideallerine sadakat ile Atatürk’ün anısına sadakat eşanlamlı” hale

iki yüz yıldır Batı karşısında ezilip, kendine olan güvenini yitirmiş, kompleksli bir aydın zümrenin bir “ulusal kahraman”a duyduğu özlemi dile getiriyordu;²¹⁸ Behçet Kemal Çağlar’ın, şu dizelerinde ifade edildiği gibi:²¹⁹

On bin yıl herkese boşa baş vurduk;

Bütün bir ırk, seni aradık durduk,

Sana geldik sonsuz mesafelerden;

Sıyıldık sayısız efsanelerden,

Tek sana inanan akıllarız biz;

gelmiştir. Mango, **a.g.e.**, s. 602. Atatürk ve Atatürkçülüğün bir “totem” ve “tabu” haline getirilmesinin nedenleri üzerinde duran bir makale için bkz. Mete K. Kaynar, “Totem, Tabu, Mustafa Kemal ve Atatürkçülük”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt: 9, Ömer Laçiner (Ed.), **Dönemler ve Zihniyetler**, İstanbul, İletişim Yay., 2009, s. 1089-1120.

²¹⁸ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, 3. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 1994, s. 293.

²¹⁹ Behçet Kemal Çağlar, “10.11.39’da Atatürk’e Sesleniş”, Mehmet Kaplan, Necat Birinci (Haz.), **Atatürk Şiirleri Antolojisi**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1986, s. 132.

İKİNCİ BÖLÜM

“HATIRLANMAĞA DEĞER TARİHİ GÜNLERDEN BİRİ”:

23 TEMMUZ HÜRRİYET BAYRAMI

Bu bölümde, Jön Türk Devrimi’nin (10/23 Temmuz 1908) yıldönümlerinin, modern Türkiye tarihinin hem Milli Mücadele kesitinde, hem de erken Cumhuriyet dönemindeki icralarına yer verilmektedir. Kemalist Devrimle birlikte kurumsal düzeyde bir “kopuş” yaşamaya çalışan yeni Türkiye’nin, İttihat ve Terakki Fırkası’nın yaratmış olduğu eski bir tören geleneğini, neden miras aldığı sorusuna cevap aranılmaktadır.

A) Milli Mücadele Döneminde (1919–1923)

1) Mütareke Sonrasında Genel Durum

I. Dünya Savaşı boyunca iktidarı elinde tutan İttihat ve Terakki Fırkası Hükümeti, 8 Ekim 1918’de istifa etti.²²⁰ Osmanlı İmparatorluğu, savaştan yenik çıkmıştı; Mondros Limanı’na demirli bir İngiliz savaş gemisinde imzaladığı mütareke, kendisi için ağır koşullar içeriyordu (30 Ekim 1918).²²¹ Aralarında Talat, Enver ve Cemal Paşaların da bulunduğu önde gelen İttihatçılar, bu şartlar altında ülkelerini terk ettiler (1/2 Kasım).²²² İttihat ve Terakki Fırkası ise 1-5 Kasım tarihleri arasında yapmış olduğu son kongresinde, kendisini feshedip yerini Teceddüt Fırkası’na bıraktı; şüphesiz ki bu, ne İttihatçıların ne de İttihatçılığın sonu anlamına geliyordu.²²³

Kısa süre sonra İtilaf güçleri, başkent İstanbul’u fiilen işgal etmeye başladılar.²²⁴ Meşrutiyet’in sacayağı kabul edilen Osmanlı Mebusan Meclisi, Sultan Vahdettin tarafından 21 Aralık 1918’de feshedildi. Kısaca ülke, Batılı güçlerin

²²⁰ Celâl Bayar, **Ben de Yazdım**, Cilt: 1, İstanbul, Baha Matbaası, 1965, s. 14.

²²¹ Mütarekenin safahatı ve koşulları hakkında bkz. Âli Türkgeldi, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Yay., 1948, s. 23-73. Daha etraflı bilgi için bkz. **Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara, T.C. M.S.B. Gnkur. Bşk. Harb Tarihi Dairesi Resmi Yay., 1962.

²²² Akşin, **a.g.e.**, s. 311.

²²³ Bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, Cilt: 3, **İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2000, s. 662-664.

²²⁴ Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul 1918-1923**, 5. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2005, s. 149-150.

işgaline uğramakla kalmadı; meşrutiyetten mutlakiyete doğru bir “karşı devrim” sürecine de sahne oldu. Zira 1908 Devrimi’nin siyasi kazanımları yitirilmiş; iktidar tekeli tekrar Sultan’da toplanmaya başlamıştı.²²⁵

Savaşın getirdiği toplumsal ve iktisadi yıkıntının faturası, İttihat ve Terakki Fırkası’na kesilince, bu fırkanın eski mensupları, hem işgalcilerin hem de Saray’ın ağır tazyikleri altına girmeye başladılar. Sultan, *The New York Herald* gazetesine verdiği bir demeçte, İttihatçılara karşı açıktan savaş açtığını duyurmuştu;²²⁶ İmparatorluğu ayakta tutmanın yegâne yolunun, İtilaf Devletleri’yle (en başta da İngiltere’yle) işbirliğinden geçtiğine inanıyordu.²²⁷ Nitekim eski İttihatçılardan bazıları, İtilaf Devletleri’nin baskılarıyla kurulan Divan-ı Harb-i Örfillerde, savaş suçlusu olarak yargılanıp, İngilizlerin kontrolündeki Malta adasına sürüldüler.²²⁸ Mütareke şartlarının uygulanmasına karşı gelmek, İngiliz savaş esirlerine kötü davranmak, Ermenilerin sürülmelerinden sorumlu olmak, savaş suçlusu olmak için yeterli sebeplerdi.²²⁹ İttihatçılar, Mondros’un önünde bir engel olarak görülüyorlardı; İngilizlerin nezdinde “hâlâ güçlü” bir gruptular.²³⁰ Bir yeraltı örgütü şeklinde kurdukları Karakol ile eski istihbarat örgütü olan Teşkilat-ı Mahsusa başta olmak üzere, çeşitli kurum ve kuruluşlar aracılığıyla çalışmalarını ulusal direnişe kanalize etmişlerdi.²³¹

Mütareke döneminde İstanbul halkı ise, bütün olup bitenlerden İttihatçıları sorumlu tutuyor; İngiliz yanlısı Hürriyet ve İtilaf Fırkası, halkın İttihatçılara beslediği

²²⁵ Bkz. Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Cilt: 1, **Mutlakiyete Dönüş 1918-1919**, 2. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2004.

²²⁶ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Çev., Cemal Köprülü, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1986, s. 169.

²²⁷ Criss, **a.g.e.**, s. 72.

²²⁸ Bkz. Ferudun Ata, **İşgal İstanbul’unda Tehcir Yargılamaları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2005. Malta’ya sürgün edilenlerden biri de İttihat ve Terakki Fırkası’nın Katibi Umumisi (Genel Sekreteri) Mithat Şükrü (Bleda) Bey idi. Onun bu sürgüne ilişkin hatıraları için bkz. Mithat Şükrü Bleda, **İmparatorluğun Çöküşü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1979, s. 126-143. Konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Bilâl N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, 2. Basım, Ankara, Bilgi Yay., 1985.

²²⁹ Criss, **a.g.e.**, s. 75.

²³⁰ Bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, Cilt: 2, **Mütareke Dönemi**, İstanbul, İletişim Yay., 1999, s. 46-51.

²³¹ Criss, **a.g.e.**, s. 143-144. Paris çıkışlı *Le Temps*’un İzmir’e yolladığı muhabir, 15 Şubat 1919 tarihli gazetesinde şunları kaydeder: “İttihat ve Terakki Partisi Anadolu’da çalışmalarına devamda. Jön Türkler terhis edilen askerlere silah bırakmışlardı. Gizliden gizliye çete teşkilatı kuruluyor”. **Le Temps**, 15 Février 1919, s. 2’den aktaran Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1988, s. 76-77.

bu öfkeyi, kendi lehine kışkırtıp duruyordu.²³² Anadolu ve Trakya'daki Müslüman eşrafa gelince, İtilaf Devletleri'nin işgallerini protesto etmekle,²³³ kimi yerlerde cemiyet ya da kongre türü mahalli direniş örgütleri kurmakla meşguldü.²³⁴ Böyle bir direnişin en gelişkin örneklerini Ege'de görmek mümkündü; ne var ki bu örgütlerin, kurtuluş sonrasına ilişkin herhangi bir iktidar perspektifleri yoktu; bu nitelikleriyle, İttihatçıların faaliyetlerine uygun bir zemin yaratıyorlardı. İttihatçılar için direnişten başka bir kurtuluş yolu yoktu.²³⁵

2) Erzurum Kongresi'nin Açılışı ve Meşrutiyet'in Yıl Dönümü

İşgale uğrayan yerlerde Müslüman eşraf ile Gayr-i Müslim unsurlar arasında birtakım huzursuzluklar baş gösterdi. Bu huzursuzlukların yaşandığı bölgelerden biri, bir liman şehri olan Samsun ve havalisiydi. Bu bölgedeki Müslümanların Rumlara karşı silahlandığı yolundaki İngilizlerin şikâyetleri üzerine İstanbul Hükümeti, Padişah Fahri Yaveri Mustafa Kemal Paşa'yı, bölgedeki olayları tahkik edip asayiş sağlaması için, IX. Ordu Müfettişi sıfatıyla Anadolu'ya görevlendirdi (30 Nisan 1919).²³⁶ Fakat Mustafa Kemal Paşa, Havza'dan gönderdiği genelgeyle, halkın işgallere karşı gösterdiği protestoların sürdürülmesini isteyerek,²³⁷ kendisine verilen görevin dışında hareket edeceğini gösterdi. Zira 38 yaşındaki bu eski İttihatçı general, bütün politik imkânları İstanbul'da tükettikten sonra,²³⁸ tayinini,

²³² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Vatan Yolunda**, 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 1999, s. 44. Yazar, tedavi gördüğü İsviçre'den, bu tarihlerde İstanbul'a dönmüştü.

²³³ Mesela, Yunan Ordusu'nun İzmir'i işgalinin hemen ardından, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden Sadaret makamına çekilen protesto telgraflarından bazıları için bkz. Tülây Duran, "Türk Millet Mücadelesinden Örnekler: Milli Direnme Evresinde Düşman İşgallerine Karşı Protesto Telgrafları", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 1, Şubat 1997, s. 13-19.

²³⁴ Bülent Tanör, mütarekeden sonra kurulan bu örgütleri birer "siyasal iktidar odağı" ya da "kamusal otorite merkezi" şeklinde değerlendirmiştir. Bkz. Bülent Tanör, "Mondros Mütarekesi Döneminde Türklerin Kurduğu Geçici Hükümetler", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XLVI, No: 1-2, Ocak-Haziran 1991 (Prof. Dr. Muammer Aksoy'a Armağan), s. 423-431; Bülent Tanör, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, İstanbul, Afa Yay., 1992.

²³⁵ İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Yumağı Bir Başka Uçtan Başlayarak Çözmek ya da Ege'de Direnişin Önemi Üzerine", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar (I. Uluslararası Tarih Kongresi 24-26 Mayıs 1993, Ankara)**, 2. Baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., s. 324.

²³⁶ Bkz. Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, 4. Baskı, İstanbul, Burçak Yay., 1968, s. 205-214.

²³⁷ 28 Mayıs 1919 tarihinde; Trabzon, Sivas, Erzurum, Van, Diyarbakır, Bitlis, Mamüretülaziz, Ankara ve Kastamonu vilayetlerinin yanı sıra; Canik, Erzincan ve Kayseri bağımsız mutasarrıflıklarına da gönderilen bu genelge için bkz. **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı: 79, Mayıs 1981, Belge No: 1731, s. 8-10.

²³⁸ Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya çıkmadan önce, İstanbul'da gösterdiği politik faaliyetleri hakkında bkz. E. Semih Yalçın, "Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki

Anadolu'nun mahalli örgütlerini bir çatı altında toplamak için bir fırsat olarak kullanacaktı.²³⁹ Bunun için, XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, III. Kolordu Komutanı Miralay Refet (Bele) ve eski Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) Beyler ile birlikte 19 Haziran günü, Amasya'da bir takım kararlar alacak; alınan kararların bir kısmını genelge haline getirterek, 22 Haziran'da Anadolu'ya duyuracaktı. Genelgeyi yukarıda adları geçen subayların dışında, XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir ile II. Ordu Müfettişi Cemal (Mersinli) Paşalar da sonradan onaylayacaklardı.²⁴⁰

Bu genelgeye göre, doğu vilayetleri adına Erzurum'da bölgesel bir kongre toplanacaktı; kongrenin açılış tarihi, 10 Temmuz 1919 olarak belirlenmişti. Fakat o gün Kongre toplanamadı; açılışı, iki haftaya yakın bir süre sonraya, yani 23 Temmuz'a ertelendi.²⁴¹ Sina Akşin'e göre, Erzurum'a 10 Temmuz'dan önce gelen delegeleri, iki haftaya yakın bir süre bekletmeyi göze alarak, kongrenin açılışını 23 Temmuz'a ertelemek, Milli Mücadele'nin lider kadrosunun, 10 Temmuz'u özellikle seçtiğinin güçlü bir kanıtı olarak gösterilebilir. Zira 1908 Devrimi'nin yıl dönümü kutlamaları, 1917 yılına kadar Rumi Takvime göre 10 Temmuz'da kutlanırken, bu tarihten sonra Miladi Takvime göre 23 Temmuz'da kutlanmaya başlanmıştı. Erzurum Kongresi'nin açılış günü de ısrarla, Meşrutiyet'in on birinci yıl dönümüne denk getirilmek isteniyordu.²⁴²

Faaliyetleri (30 Ekim 1918-16 Mayıs 1919)", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 28, 1995, s. 173-206.

²³⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın, 18 Haziran 1919 günü Amasya'dan, Edirne'deki I. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey'e yolladığı şifreye bkz. **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı: 82, Ekim 1982, Belge No: 1781, s. 9-14.

²⁴⁰ Bu konu hakkında daha etraflı bilgi için bkz. Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, Temel Yay., 2000, s. 89-109. Genelgenin maddeleri için ayrıca bkz. Hikmet Özdemir, **Amasya Belgelerini Yeniden Okumak**, Amasya, T.C. Amasya Valiliği Kültür Yay., 2004, s. 202-203.

²⁴¹ Bkz. Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Cilt: 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1966, s. 44, 47.

²⁴² Sina Akşin, "Amasya Toplantısı ve Amasya Kararlarının Mahiyeti", **I. Milli Mücadele'de Amasya Sempozyumu (20-22 Haziran 1986, Amasya)**, Samsun, Eser Matbaası, s. 34; Akşin, **a.g.e.**, s. 488-489. Ayrıca bkz. N. Fahri Taş, "23 Temmuz ve Demokratikleşme", **23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum 1. Uluslararası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002-Erzurum)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2003, s. 373. M. Şükrü Hanioglu da Erzurum Kongresi'nin açılış tarihinin bu anlamlı güne tesadüf ettirilmesini, mütareke döneminde bu bayrama "gösterilen saygının ilginç bir örneği" olarak değerlendirir. M. Şükrü Hanioglu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih**, İstanbul, Bağlam Yay., 2006, s. 261. Şerafettin Turan, Kongre'nin açılış tarihine ilişkin şu saptamada bulunur: "Erzurum Kongresi diye anılan 'Doğu İlleri

Trabzon ve Doğu Anadolu bölgesinden Erzurum’a gelen delegeler, 23 Temmuz günü saat 11.00’de, eski Sansaryan Okulu’nun (yeni Türk Sultani Mektebi’nin) bahçesinde bir araya geldiler. Kongre’nin açılış töreni, Hürriyet Bayramı’na tesadüf ettirilmişti; şehre “büyük bir coşku” havası hâkimdi. Halkın toplandığı bahçede, marşlar çalınıp kurbanlar kesildikten sonra, dualar edildi; Kongre’nin amacına uygun bir de konuşma yapıldı.²⁴³ Saat 15.00’ten sonra delegeler, şehrin eski mesire alanındaki köşkte, Erzurum Belediyesi tarafından düzenlenen bir eğlenceye katıldılar. O gün, Mustafa Kemal Paşa’nın karargâh subaylarından biri olan Hüsrev (Gerede) Bey, kongre dolayısıyla şehirde yaşanan coşkuyu *Albayrak* gazetesinde kaleme aldı; gazetenin başyazarı, Aziziye Okulu Müdürü Necati Bey’e de “milli bayram” konulu bir başyazı yazması salık verildi.²⁴⁴

Anadolu ve Trakya’daki yerel direniş örgütleri, her ne kadar İttihatçılığı reddetmiş olsalar da,²⁴⁵ eski İttihat ve Terakki Fırkası mensupları ya da sempatizan grupları, mütareke sonrasında oluşturulan kongre ya da cemiyet tipi örgütlenmelerde önemli rol alıyorlardı;²⁴⁶ sözgelimi, Erzurum Kongresi’ne katılan delegelerin çoğunluğunu, eski İttihatçılar oluşturmıştı. Bu nedenle, Anadolu’da işgale karşı oluşturulan örgütlenmelerde “İttihatçı geleneklerin ve söylemin tipik unsurlarını bulmak”²⁴⁷ gayet doğaldır. Kongre’nin açılış gününü, Amasya’daki toplantıda 10 Temmuz olarak belirleyen subayların tamamı, İttihat ve Terakki’nin eski mensupları

Büyük Kongresi’, önceden kararlaştırıldığı gibi, Meşrutiyet’in yıldönümü olan Rumi/Mali takvime göre 10, Miladi takvime göre 23 Temmuz 1919’da toplanmıştı. Kongrenin önceden saptanan tarihten daha geç toplandığı yolundaki görüşler (*Turan, burada, Mahmut Goloğlu, Sina Akşin ve Mazhar Müfit Kansu’ya gönderme yapıyor*) iki tür takvim arasındaki 13 günlük farkın dikkate alınmamasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Karabekir, bunu bilerek kongrenin ‘23 Temmuz Meşrutiyet bayram günü’ açıldığını belirtmektedir”. Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, Cilt: 1, **İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, 2. Baskı, Ankara, Bilgi Yay., 2004, s. 231. (Parantez içindeki italik cümle, bana ait.)

²⁴³ Mahmut Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, Ankara, Nüve Matbaası, 1968, s. 77.

²⁴⁴ Bkz. Önal, **a.g.e.**, s. 59-60. *Albayrak* gazetesinin söz konusu sayısı bugüne ulaşmadığı için, böyle bir yazının olup olmadığını teyit etmek mümkün olmadı.

²⁴⁵ İçeride ve dışarıda milliyetçi hareket, İttihatçılığın yeniden uyanışı şeklinde algılanıyordu. Sivas Kongresi’ne katılan delegeler, itibar kaybetmiş bir örgütle ilişkilendirilmemek için, aşağıdaki yemin suretini kabul etmişlerdi: “Makam-ı celil-i hilâfet ve saltanata, islamiyete, devlete, millete ve memlekete manen ve maddeten hizmetten başka bir gaye takip etmeyerek her türlü ihtirasat-ı şahsiye ve siyasiyeden ve fırkacılık âmalinden münezzeh bir azm-ü iman ile çalışacağıma ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ihyasına çalışmayacağıma namusum ve bilcümle mukaddesatım namına vallah, billah”. Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1999, s. 3.

²⁴⁶ Tanör, **a.g.e.**, s. 53-55. Ayrıca bkz. Kansu, **a.g.e.**, s. 218-220.

²⁴⁷ Leyla Kılınçkaya, Nuri Yavuz, “Erzurum Kongresi İçin Yapılan Hazırlıklar”, **23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum 1. Uluslararası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002-Erzurum)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2003, s. 414-415.

olup, “vatan kurtarıcılık” ve “eylemcilik” gibi bu örgütün zihniyet dünyasıyla ortak ideolojik motiflere sahiptiler.²⁴⁸ Liderliğini yaptıkları direniş hareketi, gerek İngilizler tarafından, gerekse de Sultan Vahdettin ve tutucu Ferit Paşa Hükümetleri tarafından, İttihatçılığın yeniden uyanışı şeklinde algılanıyordu.²⁴⁹ Bunların tümü göz önüne alındığında, Erzurum Kongresi’nin açılış günü için sembolik öneme sahip bu tarihlerin üzerinde neden ısrarla durdukları açıklık kazanır. Aynı zamanda bunlar, Milli Mücadeleye önderlik eden modernist subay kadronun ideolojik kodlarını deşifre eder.

Erzurum Kongresi’nin açılışından bir gün önce Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi Başkanlığı’na, Meşrutiyet’in ilanının on birinci yıl dönümünde bir tebrik telgrafı çekmişti. Telgrafında, mutlakıyetin yıkıldığı günün yıldönümünü kutlamış; vatanın kurtarılması yolunda Cemiyet’e başarı dileklerinde bulunmuştu (22 Temmuz 1919).²⁵⁰ Ertesi gün İstanbul’un işgal basını, Anadolu’da, Meclis-i Mebusan adı altında anayasaya aykırı birtakım toplantılar yapıldığını duyurdu.²⁵¹ Bir hafta sonra ise Harbiye Nezareti, XV. Kolordu Komutanlığı’ndan Mustafa Kemal Paşa ile Refet Bey’i tutuklayıp, bir an evvel İstanbul’a gönderilmelerini istedi.²⁵² Tüm bunları haber konusu yapan Paris çıkışlı *Le Temps*, İttihat ve Terakki’nin ülkenin idaresini ele geçirmeye çalıştığını iddia ediyordu.²⁵³

²⁴⁸ İttihatçılığın zihniyet dünyası için bkz. Hanioglu, **a.g.m.**

²⁴⁹ Bkz. Jaeschke, **a.g.e.**, s. 165-171. Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın “nazarında, (...) Anadolu’daki kıyam sadece bir ‘İttihatçı’ ayaklanmasıydı. Kuvayı Milliye’yi içeriden gene İttihatçılar idare ediyordu. Bir vakitler kendilerine muhalif olan Mustafa Kemal Paşa’yı kim bilir ne vaatlerle aldatarak baştan çıkarmışlar ve onu Erzurum, Sivas Kongreleri maceralarına sürüklemişlerdi”. Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 44-45.

²⁵⁰ Nimet Arsan (Der.), **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938)**, Ankara, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., 1964, s. 50. Bundan sonra, sadece **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri** şeklinde zikredilecektir.

²⁵¹ Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 46.

²⁵² Harbiye Nazırı Nazım’ın, XV. Kolordu Komutanlığı’ndan, Mustafa Kemal Paşa ile Refet Bey’in tutuklanmalarını isteyen, 30 Temmuz 1919 tarihli yazısı için bkz. **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı: 79, Mayıs 1981, Belge No: 1737, s. 31-39.

²⁵³ “Selanik’te doğan Mustafa Kemal, Talat ve Enver’in en eski arkadaşlarından ve politika arkadaşları ön plana geçerken kendisi şimdiye kadar sivrilememiş, ihtiras sahibi biridir... Enver’in hasmı olduğu söyleniyorsa da İttihatçıdır ve onun ismi altında İttihat ve Terakki Partisi ülkenin idaresini ele geçirmeye çalışmaktadır.” **Le Temps**, 24 Août 1919, s. 2’den aktaran Akyüz, **a.g.e.**, s. 86-87.

3) İşgal Altındaki İstanbul’da Hürriyet Bayramları

Mütareke döneminin İstanbul’unda, bayram gösterileri yapmak yasaklanmıştı. 1919 yılında Matbuat Umum Müdürlüğünce yayınlanan bir duyuruda, milli bayram törenlerinde her türlü tezahürattan kaçınılacağı bildirilmiş; bayram günlerinde sadece resmi ve özel binaların bayraklarla donatılıp aydınlatılmasına izin verilmişti.²⁵⁴ Aynı yılın Hürriyet Bayramı’nda Ayan Meclisi Reisi, vekiller ve vekâlet memurları, saat 11.00’de Saray’a gelip, Sultan Vahdetin’e tebrik arz edeceklerdi. Hürriyet-i Ebediye Tepesi’nde merasim yapılmayacaktı.²⁵⁵ Nitekim anayasal devrimin on birinci yıldönümü (23 Temmuz 1919), sıradan bir tebrik merasimiyle geçirildi. O gün Darülfünun öğrencileri, tezahüratta bulunmak için Sultanahmet Meydanı’nda toplandılarsa da; polis, gösteri için toplanan kalabalığı dağıtmış; Saray’da gerçekleştirilen merasim ise, “acıklı bir taziyeye” benzetilmişti.²⁵⁶ Aynı yıl, İstiklâl-i Osmânî Günü kutlamaları da bu nedenle yapılamamıştı; bu kutlamalar, Türk Ocakları ve Darülfünun öğrencilerince 1913’ten beri geleneksel bir hâl almıştı.²⁵⁷

Anadolu’daki direniş hareketinin (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin) baskısı sonucu, Osmanlı Mebusan Meclisi, 12 Ocak 1920 tarihinde yeniden toplanmıştı.²⁵⁸ *Le Temps* gazetesine göre seçim sonuçları, İttihatçılar açısından büyük bir başarıydı.²⁵⁹ Nitekim son Mebusan Meclisi’nde milliyetçiler (eski İttihatçılar) yine etkin bir gruptu. Ne var ki İtilaf Devletleri İstanbul’u resmen

²⁵⁴ Hasan Akbayrak, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Millî Bayramlar”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 43, Temmuz 1987, s. 34-36.

²⁵⁵ **Vakit**, 23 Temmuz 1919, s. 1.

²⁵⁶ **Vakit**, 24 Temmuz 1919, s. 1.

²⁵⁷ Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele dönemi boyunca bağımsızlık yolundaki kararlılığın, işgalci güçlere karşı vurgulanabilmesi için, dinî ve millî günlerin coşkun atmosferinden istifade etmeye çalıştı. İstiklâl-i Osmânî Günü münasebetiyle, 30.12.1335 tarihinde Anadolu’ya çektiği tebrik telgrafında “devlet ve milletin” altı asırlık bağımsız geçmişine gönderme yaparak, “bil’umûm milletdaşların yek diğerini tebrike şitâb eylemelerini temennî” etti. O gün Anadolu’nun pek çok yerinde miting ve törenler yapıldı; İtilaf Devletleri temsilcilerine protesto telgrafları gönderildi. Şahingöz, **a.g.m.**, s. 198-199. Örneğin Balıkesir Lisesi Müdürü Refet Bey, tüm kaza ve köylerin de katıldığı İstiklâl-i Osmânî Günü merasiminde, kumandanlık dairesi önünde verdiği nutkunu şu cümlelerle tamamlamıştı: “Ezeli olan Türk İstiklali ebedi ve daimi kalacaktır. Bu kararı bu azmi imanı bütün cihana ilan ederken yaşasın Türk istiklali diyerek sözlerime nihayet veriyorum”. Kâzım Özalp, **Millî Mücadele 1919-1922**, Cilt: 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1971, s. 80.

²⁵⁸ Bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, Cilt: 2, **Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk 1918-1938**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2002, s. 14-17.

²⁵⁹ Akyüz, **a.g.e.**, s. 95.

işgal edip, Mebusan Meclisi'nden milliyetçi mebusları tevkif edip çıkarınca, işlevsiz hale gelen Meclis, 18 Mart'ta çalışmalarına ara vermek zorunda kaldı ki, bu tarihten sonra milliyetçiler, Ankara'ya göç etmeye başladılar.²⁶⁰ 10 Nisan'da "Padişah'ın Hatt-ı Hümayunu, Damad Ferid Paşa Hükümeti'nin Beyannamesi ve Şeyhülislam Dürrîzâde Abdullah Efendi'nin Fetva-yı Şerife'si" ile direnişçiler, Padişah ve Halife'ye isyan eden millet düşmanları olarak itham edildiler.²⁶¹ Ertesi gün, Mebusan Meclisi dağıtıldı. Divan-ı Harbi Örfi, Mustafa Kemal ve bazı arkadaşlarını, 11 Mayıs'ta idama mahkûm etti.²⁶² Sıkıyönetim altındaki İstanbul'da, merkez kumandanlığı ve polis müdürlüğü, millî bayram için resmi kurumlara bayrak çekmenin ötesinde her türlü toplantı ve hareketi yasakladı. İşgal basını, 1921 ve 1922 yıllarında, Meşrutiyetin yıldönümleri dolayısıyla herhangi bir tören duyurusu yayınlamadı.²⁶³

1921 yılının Hürriyet Bayramı'nda devlet daireleri tatil edildi,²⁶⁴ Sultan için Yıldız Sarayı'nda bir tebrik defteri (a name-book) açılmıştı. Milliyetçi basın, "bağımsızlık uğrunda kan dökülen bir tarihte" (bu sıralarda Eskişehir platosunda TBMM Orduları ile Yunan Orduları arasında savaş vardı; Türkler, Sakarya nehrinin gerisine çekiliyorlardı)²⁶⁵ bayram kutlamak durumunda kaldıklarını, bu nedenle İstanbul'daki Türklerin gösterilerle tören yapmayacaklarını, fakat "hürriyet" ve "zafer" için dua edeceklerini yazdı.²⁶⁶ Mebusan Meclisi'nin dağıtıldığı, anayasanın işlevsiz kaldığı bir siyasal atmosferde, Jön Türk ideolojisini meşrulaştırmak amacıyla icat edilmiş bir tören geleneğinin, şimdi Saray tarafından tasfiye ediliyor olması,

²⁶⁰ Criss, **a.g.e.**, s. 103.

²⁶¹ Bkz. Osman Akandere, "11 Nisan 1920 (1336) Tarihli Takvim-i Vekâyi'de Kuva-yı Milliye Aleyhinde Yayınlanan Kararlar", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 24, Kasım 1999-2003, s. 417-467.

²⁶² Bkz. Osman Akandere, "Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın IV. Hükümeti Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 20, 2008, s. 11-40.

²⁶³ Akbayrak, **a.g.m.**, s. 34-36.

²⁶⁴ **The Orient News**, 23 July 1921, s. 2. The Orient News, mütareke döneminin İstanbul'unda yayınlanan tek İngilizce gazeteydi. "Bu gazete 1919'da, büyük ihtimalle İngiliz işgal yetkilileri tarafından kurulmuştu; çünkü İngiliz askerlerinin okumaya izinli oldukları yegâne gazete buydu." Criss, **a.g.e.**, s. 76.

²⁶⁵ Peter Kincaid Jensen, "The Greco-Turkish War 1920-1922", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 10, No. 4, November 1979, s. 559-560.

²⁶⁶ **The Orient News**, 24 July 1921, s. 2 ve 3. Bu gazetenin 3. sayfasında; *İkdam*, *Tevhid-i Efkâr*, *İleri* ve *Sabah* gazetelerinin bir önceki güne ait haber özetlerine yer verilmiştir.

anlaşılır bir durumdu; üstelik önde gelen İttihatçıların önemli bir kısmının tutuklanıp, Malta'ya sürgün edildiği bir ortamda...

4) Ankara'da Kutlanan “Mukaddes Bir Tarih”

İşgal altındaki İstanbul'da kutlanmayan/ kutlanamayan Hürriyet Bayramları, Anadolu'daki direnişin siyasi merkezi haline gelen Ankara'da kutlanmaya devam edildi. Nitekim Osmanlı Mebusan Meclisi, 18 Mart günü çalışmalarına süresiz ara vermek zorunda kalınca, Heyet-i Temsiliye adına Ankara'da bulunan Mustafa Kemal Paşa, ertesi gün yayımladığı bir genelgeyle, olağanüstü yetkilere sahip bir meclisi, Ankara'da toplantıya çağırmişti.²⁶⁷ Bu arada şunu not etmek gerekir ki, Ankara'ya mebus olarak gönderilen temsilciler, Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı gibi direniş örgütlerinin temsilcileriydiler. İttihatçıların büyük bir kısmı, Müdafaa-i Hukuk kadrosunda faaliyet gösterdikleri için; bu örgütler, her türlü fırkacılığı reddetseler de, İttihat ve Terakki'nin dolaylı bir etkisi altındaydılar.²⁶⁸

Anayasal devrimin on ikinci yıl dönümü dolayısıyla TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa, 23 Temmuz 1920 günü “vilâyet ve kumandanlıklara” çektiği tebrik telgrafında, bağımsızlık davasında “ölünceye kadar sebat ve ısrar” telkin etti.²⁶⁹ O gün, Ankara ve Anadolu'nun çeşitli kentlerinde bayram kutlamaları yapıldı. Örneğin Erzurum Hükümet Konağı'nın önüne tebrik merasimi için toplanan öğrenci, esnaf, eşraf, askeri ve mülki erkândan oluşan kalabalığa, Vali Vekili Miralay Kazım Bey, günün önemine dair malumat verdi.²⁷⁰

İttihat ve Terakki Fırkası'nın lider kadrosu, bu sıralarda yurt dışındaydı; 1921 yılının Mart ayında Alman polisi, Talat Paşa'nın katilini sorguluyordu. Jön Türk Devrimi'nin öncüsü, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucusu, Osmanlı Devleti'nin son sadrazamlarından Talat Paşa, bir Ermeni genç tarafından Berlin'de vurulmuştu (15 Mart 1921). I. Dünya Savaşı esnasında çıkarılan Tehcir Kanunu'yla, “Ermeni katliamı”nın sorumlusu olarak görülüyordu.²⁷¹ İstanbul'da yayın yapan İngiliz yanlısı

²⁶⁷ Mustafa Kemal'in, Heyeti Temsiliye adına 19 Mart 1920 tarihinde yayımladığı genelge için bkz. **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı: 79, Mayıs 1981, Belge No: 1746, s. 80-84.

²⁶⁸ Tunaya, **Siyasal Gelişmeler...**, s. 63.

²⁶⁹ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, s. 345.

²⁷⁰ “10-23 Temmuz Millet Bayramı”, **Albayrak**, 26 Temmuz 1336, s. 1.

²⁷¹ “Talaat Pasha Slain in Berlin Suburb”, **The New York Times**, 16 Mart 1921, s. 3.

Peyam-ı Sabah'tan Cenap Şehabettin ve Ali Kemal gibi yazarlar, Talat Paşa'nın öldürülmesini yadırgamadılar; suikastı esefle karşılayan Ankara'nın *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi ise, cinayetten İngilizleri mesul tutuyordu.²⁷²

Aynı yıl Meşrutiyet'in yıldönümü, Türk-Yunan savaşının gerilimli bir safhasına tekabül etti. Zira 10 Temmuz 1921 tarihinde taarruza kalkan Yunan Ordusu, Kütahya ve Eskişehir'i ele geçirmiş; Türk Ordusunu Sakarya'nın doğusuna çekilmek durumunda bırakmıştı.²⁷³ Bu şehirlerin kaybı, halkın ve ordunun moralini bozmuş; Meclis'te huzursuzluk yaratmıştı. Nitekim 22-23 Temmuz günlerinde Meclis, hükümet merkezinin Kayseri'ye naklini gündeme getirdi; Yunan Ordusu, Anadolu içlerine doğru ilerleyince güvenlik kaygısı hâsıl olmuştu; Ankara'nın boşaltılması ve hükümet merkezinin Kayseri'ye taşınması hazırlıkları yapılıyordu.²⁷⁴ Bu nedenle olsa gerek, Hürriyet Bayramı dolayısıyla ne *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinde herhangi bir tören duyurusu dikkatleri çekmektedir; ne de, TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın tebrik telgrafına rastlanılmaktadır.²⁷⁵ Halk, moralleri yüksek tutmak için camilerde toplanıp birbirlerini kutlamış, ordunun zafere ulaşması için dualar etmişti. Genelkurmay Başkanlığı ve Batı Cephesi Komutanlığına tebrik telgrafları gönderilmişti.²⁷⁶

Büyük Taarruz için hazırlıkların yapıldığı 1922 senesinin 23 Temmuz'unda ise Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa, Doğu Cephesi Komutanlığı'na çekmiş olduğu bayram telgrafında, ordunun kısa zamanda zafere ulaşmasını temenni edecektir.²⁷⁷ Ankara'nın resmi daire ve okulları o gün tatil edildi; çarşı, mağaza ve dükkânlar bayraklarla donatıldı. Saat 11.00'de, Meclis önünde Vali, halkın tebriklerini kabul etti. Askeri kıtalar, Meclis önünde bir geçit töreni yaptılar. Süvari, piyade, topçu ve itfaiye taburundan oluşan askerler, elbise ve tesisat bakımından

²⁷² Bkz. Tevfik Çavdar, **Talât Paşa: Bir Örgüt Ustasının Yaşamöyküsü**, 4. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2001, s. 557-564.

²⁷³ Bkz. **Türk İstiklâl Harbi**, 2 nci Cilt **Batı Cephesi 4 ncü Kısım, Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921)**, Ankara, T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yay., 1974, s. 489-517.

²⁷⁴ **A.g.e.**, s. 510-511; Nilüfer Hatemi, **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, Cilt: 2, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2002, s. 811.

²⁷⁵ Kastamonu'da yapılan Hürriyet Bayramı kutlamalarını kronolojik bir şekilde anlatan Mehmet Serhat Yılmaz da 1921 senesine ait herhangi bir kutlama ya da tören bilgisine yer vermemiştir. Bkz. Yılmaz, **a.g.m.**, s. 79-104.

²⁷⁶ **Türk İstiklâl Harbi**..., s. 522.

²⁷⁷ **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, Cilt: 13, İstanbul, Kaynak Yay., 2004, s. 162.

gayet muntazamdılar. Resmigeçidi izleyen zevat arasında TBMM İkinci Reisi Adnan (Adıvar) Bey, Heyeti Vekile Reisi Rauf (Orbay) Bey, vekil ve mebuslar vardı. Tebrikleri, Meclis Başkanlığı odasında Adnan Bey kabul edecekti. Öğleden sonra Ankaralıların bir kısmı, kır ve bağlara çekilerek, küçük bir tatil yapacak; bayraklarla donatılan Adana, Kars ve Sinop gibi şehirlerde ise, “hâkimiyet ve irade-i milliye’nin muhafazasına” ilişkin nutuklar verilecekti.²⁷⁸ Kayseri’deki Müstakil Umum Anadolu Türk Ortodoksları Kilise Kongresi, bayram günü çekeceği tebrik telgrafında, ordunun kesin zaferi için hayır duasında bulunacaktı.²⁷⁹

Hürriyet Bayramı törenlerinde din adamları, icracı figürler olarak karşımıza çıkıyorlardı. Menteşe Mutasarrıfı Hasan’ın, Muğla Müftülüğüne yollamış olduğu 18 Temmuz 1922 tarihli bayram davetiyesi, buna tipik bir örnektir. Davetiyede müftünün, 23 Temmuz Pazar günü yapılacak “tebrik ve dua merasiminde”, mutasarrıfın makam odasında hazır bulunması tebliğ edilmektedir.²⁸⁰ Nitekim aynı gün Kastamonu’da yapılan bayram töreninde, Hükümet Konağı avlusunda dualar okunmuş; Belediye önünde davullu zurnalı bir eğlence tertiplenmiş; gece, şehrin kamu dairelerinde aydınlatmalar yapılmıştı.²⁸¹ Bütün bu etkinliklere rağmen bayram, sönük geçmişti; zira halk, peş peşe yaşanan savaşlara, hayat pahalılığına, siyasi çekişmelere, kısaca ülkede yaşanan istikrarsızlığa, Meşrutiyet’in neden olduğuna inanmaktaydı.²⁸²

1923 yılında, Hürriyet Bayramı’nın ertesi günü, Lozan Barış Antlaşması’nın imza törenine, Kurban Bayramı’nın ise arife gününe tesadüf ediyordu. Müdafaa-i Milliye Heyeti Merkezi, yayınlamış olduğu 21 Temmuz 1923 tarihli genelgesinde, Kurban Bayramı’nın ikinci günü saat: 14.00’ten 18.00’e kadar, Milli Türk Ticaret Birliği binasının, teşkilat mensuplarının bayramlaşmalarına tahsis edildiğini bildirdi. Barışın imza edileceği gün yapılacak kutlama hazırlıklarının ise tamamlanmasını

²⁷⁸ **Hâkimiyeti Milliye**, 25 Temmuz 1922, s. 1.

²⁷⁹ Kayseri’de Müstakil Umum Anadolu Türk Ortodoksları Kilise Kongresi Kâtibi Umumi adına Reis Metropolit Meletyos ve Kâtibi Umumi İstimat Zihni imzalarıyla Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya çekilen tebrik telgrafi ve bu telgrafa Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın verdiği yanıt için bkz. **Anadolu’da Ortodoksluk Sadâsı**, 29 Temmuz 1338, s. 1.

²⁸⁰ **BCA**: 051.V48.13.113.44.

²⁸¹ Yılmaz, **a.g.m.**, s. 95-96.

²⁸² Bkz. İsmail Habib Sevük, “Kabahat Meşrutiyette mi?”, **Açıksöz**, Sayı: 540, 20 Temmuz 1922’den aktaran Mustafa Eski (Haz.), **İsmail Habib Sevük’ün Açıksöz’deki Yazıları 1921–1922**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, s. 331–334.

istedi; fakat genelgede, Hürriyet Bayramı'na ilişkin herhangi bir maddeye yer vermedi.²⁸³ 24 Temmuz günü, TBMM Reisi ve Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa; ordulara, Müdafaa-i Hukuk örgütlerine ve belediyelere, ertesi gün ise Halife Abdülmecit Efendi'ye, bayram dolayısıyla tebrik telgrafları gönderdi. Telgraflarında, Lozan'da imzalanan barış anlaşmasına özel vurgu yaptı. Ordulara gönderdiği mesajında, “bugün kurtulan vatanın ufuklarında bayram ve barış güneşinin beraber doğduğunu” ifade etti.²⁸⁴ Bunlar, Mustafa Kemal Paşa'nın Meşrutiyetin yıldönümlerinde çekmiş olduğu son tebrik telgraflarıydı.

Milli bayram dolayısıyla Ankara'da top atışları yapıldı; şehrin muhtelif yerlerinde davullar çalındı. Gazi Mustafa Kemal Paşa, eşi Latife Hanım ile birlikte, bayramı geçirmek üzere İzmir'e doğru hareket etti. 23 Temmuz gününü, *Hâkimiyeti Milliye* gazetesi, TBMM'nin açılması, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun kabul edilmesi ve Saltanatın kaldırılması gibi o tarihe kadar gerçekleştirilen devrimlerin önde gelen bir halkası şeklinde değerlendirdi. Ankara, Hürriyet Bayramı'na bir önceki yıl kadar ilgi göstermemişti. Hürriyet Bayramı'nın, Lozan Antlaşması'nın arife gününe tekabül etmiş olması, bu duruma neden olmuştu. Nitekim antlaşmanın imzalanması, “sulh bayramı” olarak karşılanacaktı; Ankara'da, yüz bir pare top atışı yapılacak, askeri bir tören gerçekleştirilecek; TBMM önünde dualar edildikten sonra, Meclis Başkanlığı'nda tebrikler kabul edilecekti. İstanbul'da ise şehitlerin ruhu için mevlit ve hatm-i şerif okunacaktı.²⁸⁵ Kısaca Hürriyet Bayramı, bundan böyle, Lozan Anlaşması'nın yıldönümü kutlamalarının gölgesi altında kalacaktı.

Toparlayacak olursak, Mondros Mütarekesi'nden sonra İttihat ve Terakki Fırkası'nın, kamuoyu nezdinde itibar kaybettiği bir gerçektir; fakat Hürriyet Bayramları, sönük biçimde olsa bile ülkede kutlanmaya devam ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, “taktik ittifaklar çerçevesinde İttihatçıların tabanı ile temas kurmuş”, onlardan yararlanmaya çalışmıştı;²⁸⁶ zira bunlar, ülkedeki “karizma”larını hâlâ sürdürüyorlardı; Tarık Z. Tunaya bunun nedenini, kendilerini vatanın tek kurtarıcısı

²⁸³ **TİTEA:** Kutu No: 43, Belge No: 181, Gömlek No: 181.

²⁸⁴ **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, Cilt: 16, İstanbul, Kaynak Yay., 2005, s. 49-50, 52.

²⁸⁵ Akbayrak, **a.g.m.**, s. 35-36.

²⁸⁶ Timur, **a.g.e.**, s. 245.

sayan İttihatçıların, sahip oldukları “mistik” havaya bağlamaktadır.²⁸⁷ İttihatçıların Milli Mücadele’de önemli rol oynadıkları düşünülürse eğer, Jön Türk Devrimi’nin yıldönümlerinin Anadolu’da törenlerle icra edilmiş olmasını yadırgamamak gerekir. I. Dünya Savaşı sonrasında önde gelen İttihatçılar, yurt dışına kaçmış; Fırka kendini feshetmişti. Ancak Fırka’nın alt kadroları ve Anadolu’daki taşra örgütleri, Saray’ın ve İtilaf güçlerinin ağır tazyikleri karşısında ayakta kalmayı başarmışlardı. Üstelik mağlubiyetin yaklaştığını gören örgüt, olası bir işgale karşı, direniş hareketinin gerekli ideolojik ve lojistik alt yapısını önceden hazırlamıştı.²⁸⁸ İttihatçı ideolojiden farklı bir önderlik görüntüsü çizen Mustafa Kemal Paşa ve etrafındaki kurmay kadro da nihayetinde bu ekoldendi.²⁸⁹ Her ne kadar Kemalistler Milli Mücadele dönemi boyunca, Osmanlı Monarşisi’ne karşı açıktan bir cephe almadılarsa da, 10/23 Temmuz günlerini, işgalci güçlerle işbirliği içinde olan mutlakıyet rejimine karşı bir ideolojik aygıt olarak kullandılar. Daha mücadelenin başlarında, Amasya’dan yayınladıkları genelgeyle (ki bu genelgede Erzurum Kongresi’nin açılış günü 10 Temmuz olarak belirlenmişti), “millet iradesi”ne gönderme yaptılar. Hürriyet Bayramlarını, mutlakıyete karşı elde edilen zaferin ve işgale karşı verilen bağımsızlık mücadelesinin, bir meşruiyet sembolü olarak kullandılar. Bunu, ulusal kurtuluş hareketinin yayın organı durumundaki *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinde açık bir biçimde şöyle ifade ettiler: “23 Temmuz bize sadece bir meşrutiyet bir hürriyet bahşeden bir gün değil Türkün dâhili inkılâbıyla beraber harici mücadelesini işaret eden mukaddes bir tarihtir.”²⁹⁰

²⁸⁷ Timur, **a.g.e.**, s. 246.

²⁸⁸ Bkz. Eric Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, Çev., Nüzhet Salihoğlu, 2. Baskı, İstanbul, Bağlam Yay., 1995, (III. Bölüm).

²⁸⁹ Mesela Zürcher, II. Meşrutiyet dönemi ile tek partili Cumhuriyet devrinin siyasal seçkinlerini, aynı siyasi profil içinde değerlendirir; çalışmalarında “Jön Türkler” terimini, bu siyasi profilin tamamını ifade etmek için kullanır; “Mustafa Kemal’in CHP’inde etkili olan her şahsın bir zamanlar İTC’nin bir üyesi olmuş olmaları ve siyaset hayatlarına II. Meşrutiyet Dönemi’nde (1908-1918) başlamış olmaları”nı buna gerekçe olarak gösterir. Erik Jan Zürcher, “Yıkımın ve Yenilenmenin Mimarları: Kemalist Jenerasyona ve Jön Türklere Dair Bir Grup Biyografisi Denemesi”, (Çev., Fırat Kurt, Bayram Şen), Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koraltürk (Der.), **Mete Tunçay’a Armağan**, İstanbul, İletişim Yay., 2007, s. 541.

²⁹⁰ **Hâkimiyeti Milliye**, 22 Temmuz 1922, s. 1.

B) Cumhuriyet Döneminde (1923–1935)

1) Resmi Bir Tatil Gününe İndirgenen 23 Temmuz

Ankara Hükümeti, İtilaf Devletleriyle 11 Ekim 1922 günü imza ettiği Mudanya Mütarekesiyle, Milli Mücadele'nin askeri cephesini başarıyla sona erdirmişti.²⁹¹ İtilaf Devletleri, mütarekenin yürürlüğe girmesinden sonra, Lozan'da yapılacak barış konferansına İstanbul Hükümeti'ni de çağırınca, Kemalistler, 1 Kasım'da aldıkları Meclis kararıyla, Osmanlı Monarşisine son vererek İstanbul Hükümeti'nin varlık sebebini ortadan kaldırdılar.²⁹² Gazi Mustafa Kemal, 12 Aralık 1922 tarihinde *Vakit* gazetesine verdiği bir röportajda, kayıtsız-şartsız millet egemenliği ilkesine dayanan 1 Kasım ile zorba bir hükümdarla millet arasında denge arayan 23 Temmuz'un, hiçbir suretle mukayese götürmeyeceğini söyledi.²⁹³ Devrimin önde gelen ideologlarından Falih Rıfkı (Atay), 1923'ün Hürriyet Bayramı dolayısıyla kaleme aldığı yazısında, Meşrutiyet devrinde bu bayramın “millele sinmedi”ğini, İttihatçıların “Merkezi Umumi günü olarak kaldı”ğını yazdı: “10 Temmuzda hürriyeti alanlar, mütareke günü onu düşmana bırakarak gittiler; Biz onu düşman ayağı altından kaldırdık... Ve aldık! İttihat ve Terakki, hürriyeti 10 Temmuz 324'de aldı, fakat millet onu on beş sene sonra ele geçirdi.”²⁹⁴ Kemalistler, monarşiden artakalan kurum ve değerleri tasfiye edip, milli egemenliğe dayalı laik bir ulus devletin inşasına koyuldular. İngiliz diplomatik temsilci vekili Henderson'un Londra'ya aktardığı üzere, Türkiye'de 1908 tipi anayasal monarşist olmak, bundan böyle “gericilik” olarak sayılacaktı.²⁹⁵

²⁹¹ Mudanya Mütarekesi'nin safahatı hakkında bkz. Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 158-188.

²⁹² Saltanatın kaldırılması hakkında bkz. Bülent Tanör, **Kurtuluş Kuruluş**, 7. Baskı, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2006, s. 183-194. Ertesi sene, Sivas Mebusu Hüseyin Rauf Bey ile Burdur Mebusu İsmail Subhi Bey'in sundukları birer kanun teklifleriyle, saltanatın kaldırıldığı günün yıl dönümleri, Meclis tarafından “Hâkimiyet Bayramı” olarak kabul edildi (24 Ekim 1923). Fakat bu bayram, 1935'te kabul edilen Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun ile yürürlükten kaldırıldı. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 2, Cilt: 13, s. 14-16; **Düstur**, Cilt: 16, Üçüncü Tertip, s. 1171; Taş, **a.g.m.**, s. 357-358.

²⁹³ *Vakit* gazetesine verilen demecin tam metni için bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt: 3, s. 73-76.

²⁹⁴ Falih Rıfkı, **Eski Saat**, İstanbul, Akşam Matbaası, 1933, s. 354-355. Falih Rıfkı, Sultan II. Mahmut'tan 1908'e kadar varan süreç ile Cumhuriyet arasında, “derin bir ideal ve sistem farkı” olduğunu söylüyor; “biz bir ‘Devam’ değiliz, bir ‘Değişiklik’iz” diyordu. **A.g.e.**, s. 428.

²⁹⁵ İstanbul'daki İngiliz diplomatik temsilci vekili Henderson'dan, Dışişleri Vekili Lord Curzon'a gönderilen, 9 Ocak 1924 tarihli yazı... **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: 5, s. 372.

23 Temmuz 1924'e gelindiğinde artık Türkiye'deki yeni rejimin adı Cumhuriyet idi. Buna rağmen bayraklarla donatılan Ankara'da, Meşrutiyet'in yıl dönümü dolayısıyla resmi tören yapıldı. Törenden sonra memurlar istirahat için bağlara çekilirlerken, tatil olmasına rağmen vekiller, dairelerinde kalıp çalışmaya devam ettiler.²⁹⁶ O gün İstanbul vilayet binasında ise tebrikler, saat 11.00'e kadar sürdü; Vali Bey'i tebriğe gelenler arasında Romanya maslahatgüzarı, Alman elçiliğinden bir başkâtip ile azınlık cemaatlerinin ruhani liderleri de vardı. Herhangi bir nutukun okunmadığı şehir sokaklarında, şehit çocuklarının yararına rozetler dağıtıldı.²⁹⁷ Kastamonu Valisi ise Hükümet Binası önünde yaptığı konuşmada, "istibdat devrinin" eziyetlerini anlattıktan sonra, sözü Lozan Anlaşması'nın imzası ile Cumhuriyet'in ilanına getirdi. Müftünün okuduğu duanın ardından bir geçit resmi yapıldı; akşam vakti, kamu binaları aydınlatıldı; şehirde birtakım eğlenceler düzenlendi. Hürriyet Bayramı kutlamalarında artık Sultan'a ve Meşrutiyet'e kutsiyet atfedilmiyor; Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya ve onun kurduğu Cumhuriyet rejimine dualar ediliyordu²⁹⁸ ki, bu haliyle 23 Temmuz Bayramı'nın, Meşrutiyetçi bağlamından koparılmış olduğunu söylemek pekâlâ mümkündür.

1926 yılının yaz aylarında ülke gündemini, TBMM'nin I. dönem mebuslarından Ziya Hurşit ve arkadaşlarının, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik İzmir'de tertip ettikleri suikast girişimi oluşturmuştu. Suikast, 17 Haziran günü yapılan bir ihbarla açığa çıkarılmıştı. Ankara İstiklal Mahkemesince yapılan yargılamalar, iki grubun politik, kısmen de fiziksel tasfiyesiyle sonuçlandı. Bunlardan biri, 1908-1918 arasında ülkeyi yönetmiş İttihat ve Terakki Fırkası'nın önde gelen üyeleri, diğeri ise Milli Mücadele sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın yakın silah arkadaşlarının kurdukları muhalif Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın liderleriydi. Aralarında Dr. Nazım, Kara Kemal ve Cavit Bey'in de bulunduğu eski İttihatçılar, 26 Ağustos 1926 tarihinde idama mahkûm oldular.²⁹⁹ Milli Mücadele'yi başlatıp Gazi Mustafa Kemal'i destekleyen bu gruplar, siyasi devrimin tamamlanmasından sonra, tehlikeli bulundular. Fırka'nın 1918'de kaçan liderleri,

²⁹⁶ "23 Temmuz Tatili", **Hâkimiyeti Milliye**, 24 Temmuz 1924, s. 1.

²⁹⁷ "10 Temmuz Bayramı: Dün sade bir surette tesid edilmiştir", **Tanin**, 24 Temmuz 1924, s. 1.

²⁹⁸ Yılmaz, **a.g.m.**, s. 96-97.

²⁹⁹ Bkz. Tunçay, **a.g.e.**, s. 166-172.

ülkeye bir daha geri dönemediler;³⁰⁰ 1919-1920 arasında Malta'ya sürgün edilen İttihatçılar, tekrar dönmüş olsalar da Anadolu'daki gelişmelerin uzağına düşmüşlerdi. Böyle bir ortamda Mustafa Kemal Paşa, ulusal direnişin liderliğini aşamalı bir şekilde ele geçirme fırsatı buldu; İttihatçıların kontrolü devralma ya da siyasete geri dönme çabalarını başarıyla püskürttü. 1926 yılına gelindiğinde, iktidarını konsolide etmiş; direniş liderlerinden kendisine gelebilecek tüm tehditleri bertaraf etmişti; sonuç olarak kendisi ve takipçileri için bir iktidar tekeli yaratmıştı.³⁰¹ O sene Hürriyet Bayramı için resmi tören yapılmadı.³⁰²

1929 senesinde basın, Meşrutiyet'in ilanının yıl dönümü vesilesiyle tören yapılmayacağını duyurdu.³⁰³ Resmi ve özel daireler gibi, Ticaret Borsası da milli bayram dolayısıyla işlem yapmadı. O gün İstanbul halkı, vapurlarla Boğaz'a ve Adalar'a rağbet etti. Ankara'da gün karardıktan sonra, devrimden sonra inşa edilmiş olan binalarda aydınlatmalar yapıldı. Gece, Hilal-i Ahmer tarafından Marmara Parkı'nda, Ankara'nın önde gelen ailelerinin de katılımıyla bir "garden parti" verildi. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in de katıldığı bu partide, gökyüzüne havai fişekler atıldı. Gece yarısından sonra partide bulunan davetliler, Başvekil İsmet Paşa'ya bir tebrik telgrafi çektiler; milletin ilgisini uyandırmayan 23 Temmuz Meşrutiyet Bayramı'nı değil, 24 Temmuz Lozan Bayramı'nı kutlamakta olduklarını bildirdiler.³⁰⁴

Yukarıdaki betimlemelerden de anlaşılacağı üzere, erken Cumhuriyet döneminin Hürriyet Bayramlarında, kitlelere dönük şatafatlı geçit törenleri yapılmamıştır. Başvekil İsmet Paşa'nın, milli bayram dolayısıyla tebrikleri "hususî suretle" Meclis'te kabul buyuracak olması³⁰⁵ ya da Gaziantep Cumhuriyet Halk

³⁰⁰ Talat Paşa'nın naşı, Berlin'den İstanbul'a 1943'te getirildi; basında, "halk çocuğu", "Türk yurtseverliğinin sembolü" gibi sıfatlarla karşılandı. Konuyla ilgili bkz. **Ulus**, 26 Şubat 1943, s. 1-2; **Cumhuriyet**, 26 Şubat 1943, s. 1-2; Robert W. Olson, "The Remains of Talat: A Dialectic Between Republic and Empire", **Die Welt des Islams**, XXVI, Number: 1 / 4, 1986, s. 46-56. Enver Paşa'nın ise Tacikistan'dan 1996'da. Her ikisi de resmi törenle, Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ne defnedildiler. Burada yatan diğer "hürriyet kahramanları" arasında, Abdülhamit'in 1884'te öldürttüğü Mithat Paşa ile 1913'te suikasta kurban giden Mahmut Şevket Paşa da vardı. Kreiser, **a.g.m.**, s. 381.

³⁰¹ Bkz. Zürcher, **a.g.m.**, s. 539-541, 552-553, 555.

³⁰² 1925'ten sonra Hürriyet Bayramları için resmi tören yapılmadı. Kreiser, **a.g.m.**, s. 380.

³⁰³ **Vakit**, 22 Temmuz 1929, s. 2.

³⁰⁴ **Milliyet**, 24 Temmuz 1929, s. 1 ve 3; "Meşrutiyet'i değil 'Lozan'ı tesit", **Milliyet**, 25 Temmuz 1929, s. 1; **Milliyet**, 26 Temmuz 1929, s. 1.

³⁰⁵ **Vakit**, 23 Temmuz 1930, s. 1.

Partisi İl Başkanının, Parti üyelerinin ziyaretlerini Halkevi'nde kabul etmesi³⁰⁶ örneklerinde görüldüğü gibi, 23 Temmuz kutlamaları gerek Başkent'te gerekse de taşrada kapalı, dar mekânlarda icra edildi. Cumhuriyet'in ilanından sonra geçen her yıl, iktidarın bu bayrama olan ilgisini azalttı. Toplum, Jön Türk Devrimi'nin yıl dönümlerini sıradan bir resmi tatil günü şeklinde algılamaya başladı. Şehir ve kasabalarda, kamu kurumları ile özel işyerlerine bayraklar asılınca hatırlanagelir oldu.

2) “Türk’ün Hatırlanmağa Değer Tarihi Günlerinden Biri”

Bu konuya dair dikkati çeken bir diğer nokta da, Cumhuriyet basınının II. Meşrutiyet'i “kadın” imgesiyle sembolize etmiş olmasıdır. Antik Yunan döneminden beri “adalet”, “zafer”, “hürriyet” gibi soyut kavramlar, genellikle dişil olarak canlandırılmıştır.³⁰⁷ 23 Temmuz sembolüğü için kullanılan kadın imgesi de şüphesiz ki, Abdülhamit otokrasisine karşı elde edilen “hürriyet”i temsil ediyordu. Bu kadın kimi zaman sırtı kanatlı, beyaz ihramlı, zincir topundan kurtulmuş bir şekilde;³⁰⁸ kimi zaman da, vücudunu örten Türkiye bayrağıyla, elinde meşalesi, başında küçük bir hilal ve çatık kaşlarla betimlenmişti.³⁰⁹ (Bkz. Ek-4) Bu halleriyle, Eugene Delacroix'nın meşhur *Halka Önderlik Eden Hürriyet* tablosundaki kadını ya da New York'un, ünlü Özgürlük Heykeli'ni çağrıştırıyorlardı. Frédéric Auguste Bartholdi'nin tasarladığı Özgürlük Heykeli'nde kadın, ayaklarındaki zincirlerden kurtulmuş, elinde tuttuğu hürriyet meşalesiyle dünyayı aydınlatıyordu.³¹⁰ Elbette Türklerin hürriyeti temsil eden kadın figürleri Delacroix'ınki kadar cesur değildi; Milli Mücadele döneminin ikonografisinde kadın, (mesela, erkekleri askere çağıran afişlerde) başı kapalı bir şekilde resmedilmişti.³¹¹

Gazeteler, Jön Türk Devrimi'nin yıldönümlerini, monarşiye karşı halk egemenliği yolunda atılan önemli, ancak eksik bir adım şeklinde kamuoyuna

³⁰⁶ **Gaziantep**, 25 Temmuz 1932, s. 1.

³⁰⁷ Burke, **a.g.e.**, s. 66.

³⁰⁸ **Vakit**, 23 Temmuz 1930, s. 1.

³⁰⁹ “Bugün 23 Temmuz. Bundan yirmi altı yıl evvel, ulu Türk milleti, aynı günde, müstebit hükümdarın elinden hürriyetini koparmıştı”. **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1934, s. 1.

³¹⁰ Burke, **a.g.e.**, s. 67-69.

³¹¹ Bkz. Korkut Erkan, “Kurtuluş Savaşı Kartpostalları”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 100, Nisan 2002, s. 30-31.

sunuyorlardı.³¹² Avrupa’da faaliyet gösteren muhalif aydınların, “saray ve saltanat istibdadına” karşı vurdukları ilk darbe, Tanzimat’tan beri süregelen modernleşme hareketlerinin bir parçası,³¹³ Cumhuriyet Devrimi’nin de “tohumu” olmuştu.³¹⁴ Devrin önemli ideolog ve hukukçularından biri olan Mahmut Esat Bozkurt, vermiş olduğu İnkılâp Tarihi derslerinde, Tanzimat’la birlikte I. ve II. Meşrutiyet kadrolarının yaratmış olduğu Batılı birikimin, “Türk İhtilali” için gerekli ön zemini hazırladığını dile getiriyordu.³¹⁵ Bozkurt, ileride göreceğimiz üzere, Atatürk’ün “kopuş” a dayalı radikal görüşlerinin aksine, modern dönem Osmanlı ile erken dönem Cumhuriyet arasında bir “süreklilik” görüyordu.³¹⁶ Bu sürekliliği, mekânsal ve görsel anlamda Cumhuriyet’in bir tür sergi alanına dönüştürülmek istenen yeni Başkent’in kamusal alanlarında da görmek mümkündü. Ankara’nın meydan ya da bulvarlarına olmasa da, caddelerinden birine *Meşrutiyet* adı vermekte bir sakınca görülmemişti.³¹⁷

Erzurum Kongresi’nin açılışının özellikle 10/23 Temmuz günlerine denk getirilmesini, Hürriyet Bayramı’nın ulusal direnişin siyasi ve askeri merkezi olan Ankara’da icra edilmesini ve Mustafa Kemal Paşa’nın bu tarihlerde ordulara ve müdafaa-i hukuk örgütlerine tebrik telgrafları çekmesini, Milli Mücadele dönemi boyunca eski İttihat ve Terakki Fırkası kadrolarıyla yapılmış olunan stratejik işbirliğinin bir sonucu şeklinde görmek mümkündür. Kaldı ki, Mustafa Kemal Paşa ve etrafındaki kurmay kadro, nihayetinde İttihat ve Terakki ekolünden gelme kimselerdi.

Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğindeki Cumhuriyet, kendini konsolide ettikçe, Meşrutiyet’in yıldönümü kutlamaları ilgi kaybına uğramıştı. 1929 yılının 23 Temmuz gecesinde verilen “garden parti”de, davetlilerin Başvekil İsmet Paşa’ya Lozan Anlaşması’nın yıldönümü dolayısıyla yollamış oldukları tebrik telgrafı, buna

³¹² “...10 Temmuz 324 inkılâbı bu zulmetler ortasında zayıf bir ışık yaratmıştı. Fakat işte o kadar... Bu titrek ışık ne nurunu arttırdı, ne de karanlıkları istediğimiz gibi parçaladı. Yalnız ileride büyük güneşin doğacağına iman edenlere biraz daha fazla ümit, biraz daha itimat vermişti.” Babalık, “Cumhuriyet”, **Babalık**, 29 Onuncu Ay 1930, s. 1.

³¹³ “10 Temmuz! 22 Sene Evvel Hürriyet Nasıl İlân Edilmişti?”, **Vakit**, 24 Temmuz 1930, s. 2.

³¹⁴ **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1933, s. 1.

³¹⁵ Bkz. Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali**, 3. Baskı, İstanbul, Kaynak Yay., 1995, s. 283-284.

³¹⁶ Bkz. Bülent Tanör, **Anayasal Gelişme Tezleri**, 2. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2010, s. 33-35.

³¹⁷ Bkz. **Ankara Şehri: Meydan-Bulvar-Cadde ve Sokakları ile Bağ ve Civarlarının Yeni ve Eski Adlarını Muhtevi Broşür**, Ankara, 1940, s. 5.

iyi bir örnektir. Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, 23 Temmuz günlerinde icra edilen resmi törenlere iştirak etmediği gibi, halka yönelik bayram tebrikleri de yayınlamamıştır. Tasarımına koyulduğu yeni ulusun imgelemine aslında, 23 Temmuz sembolliğini yerleştirmek istememiştir; bu nedenle, Hürriyet Bayramı'nın icrasına ilişkin yerleşik bir kamusal "liturji" oluşturulmamıştır.

Meşrutiyet'in ilanı, resmi olarak son defa 23 Temmuz 1934 tarihinde anıldı. O gün İstanbul, bayraklarla donatılmıştı; küçük öğrenciler, Himaye-i Etfal rozeti dağıttılar; sıcağın bunalan halk, sayfiye yerlerine dağıldı.³¹⁸ Aydın Halkevi'nin teras katında akşamleyin bir "garden parti" verildi;³¹⁹ Nazilli Halkevi'nin etkinliği ise, müzik dinletisi ve konferans oldu.³²⁰ Aynı saatlerde Adana'nın Seyhan Parkı'nda, çocukların zeybek gösterisinden sonra Halkevinin Temsil Şubesi, *İstiklâl* piyesini sahneye koydu.³²¹ Yalova'da istirahat geçiren Gazi Mustafa Kemal Paşa, gün içinde küçük gezintiler yapmıştı;³²² Hürriyet Bayramı ve Lozan Anlaşması'nın yıldönümü dolayısıyla aldığı tebrik telgraflarına, ertesi gün Anadolu Ajansı aracılığıyla teşekkür etti.³²³

O gün 1908 Devrimi'ne ilişkin basında farklı görüşler dile getirildi. Falih Rıfkı, Cumhuriyet ile Meşrutiyet arasında esastan bir kafa farkı olduğunu yazdı: ona göre, 1908 bir ihtilal falan değildi, yeni bir düzen getirmemişti; Türkiye, Avrupa'daki manasıyla ihtilali, Cumhuriyetle birlikte görmüştü.³²⁴ Necmettin Sadık (Sadak) da aynı görüşü taşıyor, Cumhuriyet'in Meşrutiyet'in içinden çıktığı fikrini reddediyor; Anadolu İhtilali karşısında hiçbir değeri olmayan 23 Temmuz'a, sırf tatil günü olduğu için halkın itibar ettiğini yazıyordu.³²⁵ Esasında bu ifadeler, Osmanlı anayasal hareketlerine ilişkin Atatürk'ün sarf ettiği sözlerle uyumluluk gösteriyordu. Atatürk, XIX. yüzyılın ilk yarısından beri meydana gelen hukuksal değişimleri

³¹⁸ **Milliyet**, 24 Temmuz 1934, s. 3.

³¹⁹ "Aydın'da Halkevinde Hürriyet Bayramı Kutulandı", **Anadolu**, 26 Temmuz 1934, s. 4.

³²⁰ "Nazilli: Halkevinde Toplantı, Konferans ve Konser", **Anadolu**, 26 Temmuz 1934, s. 5.

³²¹ Mahmut, "Seyhan Parkında", **Yeni Adana**, 25 Temmuz 1934, s. 2.

³²² **Atatürk'ün Nöbet Defteri**, s. 295.

³²³ **Ayın Tarihi**, Sayı: 8, 1-31 Temmuz 1934, s. 11.

³²⁴ Falih Rıfkı, "23 ve 24.", **Hakimiyeti Milliye**, 26 Temmuz 1934, s. ?

³²⁵ N[ecmettin]. S[adık]., "23 Temmuz 1908", **Akşam**, 23 Temmuz 1934, s. 1. Ercüment Ekrem ise babasının ömrünün, Gazi Mustafa Kemal'in devrine yetişmediği için üzgün olduğunu yazıyordu. Babası, "hürriyetin zevkini" ancak birkaç yıl tadabilmişti; bu birkaç yıl, şimdi kendisinin "yaşadığı mes'ut devrin yanında hiç kalır" diyordu. Ercüment Ekrem, "1908-1934", **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1934, s. 3.

(Tanzimat ve Islahat Fermanları), iç dinamiklerin bir ürünü olarak görmemişti;³²⁶ bunlar, onun nazarında “ya iç karışıklıkları savuşturmak ya da dış baskıları hafifletmek için başvurulmuş gelip geçici çarelerdi”.³²⁷ Mesela 1876 Kanuni Esası’sı, dış baskılardan kurtulmaya çalışan yönetici azınlığın bir eseri idi; ulus iradesinin etkileyici olduğu ilk olay, her ne kadar 1908 Devrimi olsa da, bu gelişme de nihayetinde padişah ile ulus arasında bir denge kurmaya çalışmıştı.³²⁸ Oysa Milli Mücadele ve Cumhuriyet öyle değildi; ulusun kendi mücadelesinin bir sonucuydu ve en önemlisi ise ulusal egemenliği tesis edebilmişti. Dolayısıyla hakiki manasıyla devrimi Meşrutiyet değil, Cumhuriyet ifade ediyordu. Falih Rıfkı ve Necmettin Sadık gibi mebus yazarlar, Kemalist Devrim ile Jön Türk Devrimi arasındaki “kopuş”u vurgularken, dönemin önde gelen entelektüellerinden Peyami Safa’nın çıkardığı *Hafta* dergisi, söz konusu yazarların “süreksizlik” vurgusunu eleştiriyor; Kemalist Devrim’in kendisinden önce gelen tarihsel evre ile bir tür sentez ifade ettiğini dile getiriyordu.³²⁹

27 Mayıs 1935 tarihinde TBMM’de, “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun”un kabulüyle, 23 Temmuz Hürriyet Bayramı, mebuslar tarafından

³²⁶ Bkz. Bülent Tanör, *Anayasal Gelişme Tezleri*, 2. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2010, s. 13-19.

³²⁷ Tanör, *a.g.e.*, s. 22.

³²⁸ *A.g.e.*, s. 22. 1930’ların sonlarına gelindiğinde ise tarihçiler, Tanzimat dönemini artık Cumhuriyet döneminin yarı başarılı bir ön deneyimi şeklinde görüyorlardı. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 12. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2002, s. 30. 1943 senesinde Talat Paşa’nın naşının Türkiye’ye getirilmesi, geçmişle uzlaşma arandığının önemli bir göstergesiydi. “İmparatorluk” diyordu Yunus Nadi Bey, “bizim Türk tarihimizin uzun bir devri, Cumhuriyet ise aynı tarihin yeni bir safhasıdır. Olayları kendi zincirleri sırasıyla sıkı bir takibe tutarsak İttihat ve Terakki’nin milli bir kurtuluş hamlesi olduğunu görürüz. Bu milli hamle zâhiren öyle görüldüğü gibi geçen Umumi Harbin felaketli mağlubiyetiyle sona ermiş değildir. Bu milli hamle bizi yeni tehlikelerin tazyikiyle gözleri dört açan daha kuvvetli uyanışlarla nihayet milli ve müstakil Türk vatani neticesine kadar götürmüştür. Bir milletin tarihini devirlerin ve rejimlerin kalın duvarlı fasıllarıyla ayırmağa imkân yoktur”. Yunus Nadi Abalıoğlu, “Talât Paşa Türk Vatanının Kucağında”, *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1943, s. 1 ve 3.

³²⁹ Hafta, “Hürriyet İflas mı Ediyor? 14 ve 23 Temmuz Bayramları”, *Hafta*, No: 17, 1 Ağustos 1934, s. 3 ve 6. II. Meşrutiyet ile Cumhuriyet arasında “süreklilik” mi yoksa “kopuş” mu yaşandığı, hâlâ tartışma konusudur. Yerli ve yabancı tarihçilerin bir kısmı, iki dönem arasında devrimci kesintiye işaret ederken, bir kısmı ise modern Türkiye’yi yaratan tarihsel olayın II. Meşrutiyet olduğunu öne sürer. Taner Timur, “Uluslaşma Süreci, İttihatçılık ve Devrim”, Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü (Ed.), *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2010, s. 39. Mesela Taner Timur, II. Meşrutiyet dönemini “ ‘devrimci’ bir kesinti olarak” görmediğini, “1908 hareketi[ni] bir halk devrimi şeklinde değil, ‘Doğu Sorunu’ diplomasisinin” “son ve en ıstıraplı bir halkası olarak” değerlendirdiğini ifade eder. Ona göre Türkiye’de devrimci hareket, Milli Mücadele döneminde ortaya çıkmıştır. *A.g.m.*, s. 53, 56.

tartışma konusu bile edilmeden, bayram günleri arasından çıkartıldı.³³⁰ 23 Temmuz 1935 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi, şu haberi veriyordu.³³¹

“...bugün, her sene yapılması mutad olan bayram töreni ve kutlaması yapılmayacaktır. Bayram yapılmamakla beraber, 23 Temmuz ulusun saltanata karşı ayaklandığı, kuvvetini gösterdiği ve hakkını kurtardığı bir gün olduğu için, Türkün hatırlanmağa değer tarihi günlerinden biridir”.

³³⁰ Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 5, Cilt: 3, s. 302–304 ve (S.Sayısı:130).

³³¹ **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1935, s. 1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

“GÜRBÜZ TÜRK MİLLETİ İÇİN GÜRBÜZ TÜRK ÇOCUĞU”:

23 NİSAN HÂKİMİYETİ MİLLİYE ve ÇOCUK BAYRAMI

İstanbul’un Hasköy halkı, 23 Nisan 1923 gecesı, Sötlöce’den Hasköy Polis Merkezi’ne hareket etmek üzere, teravıh namazından sonra, bir fener alayı düzenleyecekti. O gün milli bayram olması hasebiyle, TBMM Hükümeti adına Serkomiser Şevket Bey’e tebrikler arz edilecekti. Tebrikatta bulunacak zevat arasında, Müdafaa-i Milliye ile Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin yanı sıra, Hilal-i Ahmer (Kızılay), Sötlöce İdman Yurdu, Halıcıoğlu İdman Yurdu, mahalleler, arabacı, kayıkçı, hamal, amele vd. esnaf heyetleri vardı. Tebriklerin ardından, Müdafaa-i Milliye ile Müdafaa-i Hukuk örgütleri adına harareti nutuklar atılacak; Şevket Bey, bu nutuklara karşılık verdikten sonra, Topçu Mektebi Talimhanesine geçilecek; burada, Humbarahane Camii’nin İmamı Hafız Ali Efendi’nin okuyacağı dua ile merasime son verilecekti; fakat kutlamalar, gökyüzüne atılacak maytap ve fişeklerle, gece yarısına kadar sürecekti.³³²

23 Nisan 1920’de kurulan TBMM’nin, işgale karşı verdiği siyasal, askeri ve ideolojik mücadeleyi meşrulaştırmaya dönük bu milli bayrama,³³³ “Hâkimiyet-i Milliye Bayramı” ya da “Milli Hâkimiyet Bayramı” deniliyordu. 27 Mayıs 1935’te çıkartılan kanunla ise adı, “Ulusal Egemenlik Bayramı” şeklinde Türkçeleştirildi.³³⁴ Meclis’in kurumsallaşması amacıyla icat edilen bu bayram, erken Cumhuriyet yıllarında “Çocuk Bayramı” / “Çocuk Haftası” etkinlikleriyle iç içe geçti.³³⁵ Nedeni ise, siyasal iktidarın denetimindeki bir hayır kurumu olan Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin,³³⁶ 1927 yılında almış olduğı bir kararla, 23 Nisan gününü “Çocuk

³³² TİTEA: Kutu No: 44, Belge No: 132, Gömlek No: 132.

³³³ TBMM’nin açılış gününün milli bayram addine dair Meclis’te yapılan tartışmalar için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, Cilt: 10, s. 68–74.

³³⁴ **Düstur**, Cilt: 16, s. 1171.

³³⁵ “Bugün Milli Hâkimiyet ve Çocuk Bayramı”, **Anadolu**, 23 Nisan 1937, s. 1.

³³⁶ Himaye-i Etfal Cemiyeti, genel merkezi başkent İstanbul’da olmak üzere, 10 Mart 1917 tarihinde kuruldu. Taşrada şubeler açarak hizmet vermeye başladıysa da, Mütareke evresinde faaliyetlerini durdurmak zorunda kaldı. Milli Mücadele döneminde, yetim kalan çocukların beslenme ve barınma ihtiyaçlarını karşılamak üzere yeniden canlandırıldı. 30 Haziran 1921 tarihinde, Hâkimiyet-i Milliye Maatbası’nın küçük bir odasında, Cemiyeti yeniden kuran isim, Bolu Mebusu Dr. Fuat (Umay) Bey oldu. Bkz. Veysi Akın, **Bir Devrin Cemiyet Adamı: Dr. Fuad Umay**, Ankara, Atatürk Araştırma

Bayramı”; 1929 yılında ise 23–30 Nisan günleri arasını, “Çocuk Haftası” olarak kabul etmesiydi. Bu nedenle 23 Nisan, dönemin kamuoyunca Hâkimiyet-i Milliye Bayramı ya da Ulusal Egemenlik Bayramı’ndan ziyade, Çocuk Bayramı olarak biliniyordu.³³⁷

A) Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Çocukların Halleri

Klasik dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda, çocukluğun ayrı bir kültürel kategoriye sahip olduğunu söylemek oldukça zordur. Geleneksel toplum hayatında çocukların, ilkel oyuncaklar ile belirli bir yaşa kadar eve bağlı, kapalı bir hayat sürdürdükleri; dünyalarının, “âmin alayları” gibi mektebe başlama merasimleri ile sünnet törenlerinden ibaret olduğu öne sürülmektedir;³³⁸ ta ki XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar. Zira bu dönemde yerleşen modern eğitim anlayışının neticesinde,³³⁹ çocukluğun yetişkin dünyasından ayrı bir var oluş alanı olarak, geç dönem Osmanlı toplumunda belirmeye başladığı iddia edilmektedir.³⁴⁰ Modernleşmenin bir sonucu

Merkezi, 2000, s. 108-109. Dil devrimiyle birlikte Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin adı, 4 Aralık 1934 günü, Atatürk tarafından Çocuk Esirgeme Kurumu olarak değiştirildi. **Ulus**, 5 İlkânun 1334, s. 3. Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin tarihçesi hakkında ayrıca şu kaynaklara bkz. Cüneyd Okay, **Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti 1917-1923**, İstanbul, Şûle Yay., 1999; Makbule Sarıkaya, **Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti 1921-1935**, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2005.

³³⁷ Mesela şu haber başlığına bkz. “Çocuk Bayramı Dün Çok Sevinç İçinde Geçti”, **Hakimiyeti Milliye**, 24 Nisan 1929, s. 1. 27 Mayıs 1935 tarihinde çıkartılan Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun, 23 Nisan’ı (22 Nisan günü öğleden sonra başlamak üzere) “Ulusal Egemenlik Bayramı” şeklinde tanımlamış; ayrıca “Çocuk Bayramı” ifadesine yer vermemiştir. **Düstur**, Cilt: 16, Üçüncü Tertip, s. 1171. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Demo Ahmet Aslan, “Hâkimiyeti Milliye Bayramından Çocuk Bayramına”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi 1920-1938**, Cilt: 1, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2009, s. 278-279.

³³⁸ Refik Halit Karay, XIX. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul’da yaşayan bir çocuğun dünyasını şöyle resmeder: “İşıksız, dar, eğri büğrü sokaklar, türbe ve tabutlukları, bostan kuyuları ve sarnıçlarıyla; uluyan köpekleri, müthiş yangınları, koleraları, kafesli evleri, loş bodrumları, kocaman küpleri, biçim biçim serpuşlu şeyhleri ve kızılık değnekli hocaları ile, bunlar yetişmiyormuş gibi ilaveten her tarafta dolaşan korkunç ervah, ecinni tayfası ve hortlaklarıyla çocuğun irade, zeka ve kabiliyetini baltalayan, onu ürkek, ezgin, pasif hale sokan aslına hiç benzemeyen bir dünya!” Refik Halid Karay, **Üç Nesil Üç Hayat**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 2009, s. 17.

³³⁹ Bkz. Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2003, s. 68-93.

³⁴⁰ Cüneyd Okay, Tanzimat döneminden önce çocukluğun farklı bir toplumsal kategoriye sahip olup olmadığı konusunda eldeki verilerin yeterli olmadığını ifade etmektedir. Bkz. Cüneyd Okay, “Son Dönem Osmanlı Toplumunda Çocuk (1850–1900)”, Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), **Türkler**, Cilt: 14, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 41–56. Bekir Onur, çocukluğun tarihini çalışırken, karşılaşılan en temel sorunun, yeterli tarihsel kayıt, bilgi ve belgenin olmamasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Bu sorunu aşmanın yollarından birinin; biyografi, otobiyografi, günlük gibi kaynakları incelemenin yararlı olabileceğini söylemektedir. Bunun yanı sıra Onur, bir kültürel alan olarak çocukluğun, başta akademik tarihçiler olmak üzere, Türkiye’deki bilim çevreleri

olarak, XVI. yüzyıldan sonra bir alt-kültür şeklinde Batı’da ortaya çıkan çocukluk,³⁴¹ Osmanlı-Türk toplumunda ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın deyişiyle, “kendi başına bir mesele ve bir âlem gibi” algılanmaya başlanmıştı.³⁴²

Çocukluğun keşfinden sonra, geç Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet iktidarları, söz konusu kültürel kategori üzerinde meşruiyet üretmek zorunda kaldılar. Mesela II. Abdülhamit, tahtının meşruiyetini arttırmak maksadıyla, iktidarı süresince, yoksul ve kimsesiz çocuklar üzerinden “paternalist” bir hayır rejimi inşa etmeye çalışmıştı. Bu rejimin kurumsal anlamda çocuklar için geliştirmiş olduğu refah politikalarının en belirgin örneklerini, fakir çocuklara hizmet veren modern bir çocuk hastanesi olan Hamidiye Etfal Hastanesi ile kimsesiz yoksul Müslüman çocuklar için bir tür yetimhane olan Darülhayr-ı Âli oluşturmaktadır. 1903 yılında, Abdülhamit’in tahta çıkışının yıldönümü kutlamaları dolayısıyla açılışı yapılan Darülhayr-ı Âli’nin, Sultan’ın kimsesiz çocukların koruyucusu imajını güçlendiren bir sembolik işlevi vardı; bu kurum, 1908 Devrimi’nden sonra Abdülhamit’in monarşik karakterli hayır sistemiyle birlikte lağvedildi.³⁴³

Meşrutiyet rejimi, çocukluk üzerinde milliyetçi söyleme sahip yeni bir kontrol ve denetim mekanizması geliştirdi. Bu dönemde İttihat ve Terakki Fırkası, özellikle Balkan Savaşları’nın yaratmış olduğu milliyetçi travmanın etkisiyle, “milli bir nesil” yaratmaya çalışmaktaydı.³⁴⁴ Bu politikayı tetikleyen uzak bir neden, geç dönem Osmanlı’da meydana gelen politik ve toplumsal kırılmalar sonucu, büyük kent merkezlerindeki ailelerin geleneksel hayat tarzlarında yaşanan önemli değişimlerdir. Siyasal devrimi “içtimai bir inkılâp” ile taçlandırmak isteyen Jön Türk

tarafından yeterli ilgiyi görmediğini ya da önemsiz veya marjinal bulunduğu altını çizmektedir. Bekir Onur, **Çocuk, Tarih ve Toplum**, Ankara, İmge Kitabevi, 2007, s. 157-158.

³⁴¹ Fransız tarihçi Philippe Ariès, yetişkin dünyasından ayrı bir kültürel kategori olarak, orta çağ Avrupa toplumunda “çocukluğun” olmadığını ileri sürer. Bkz. Philippe Ariès, **Centuries of Childhood: A Social History of Family Life**, Translated by: Robert Baldick, New York, Alfred A. Knopf, 1962. Batı’da modern zamanlarla birlikte değişen çocukluk algısı hakkında ayrıca şu kaynağa bkz. Kürşat Bumin, **Batı’da Devlet ve Çocuk**, İstanbul, Alan Yay., 1983.

³⁴² Onur, **a.g.e.**, s. 160-161; ayrıca bkz. Bekir Onur, **Türkiye’de Çocukluğun Tarihi**, Ankara, İmge Kitabevi, 2005, s. 26-30.

³⁴³ Bkz. Nadir Özbek, “II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar: Darülhayr-ı Âli”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 182, Şubat 1999, s. 11-20.

³⁴⁴ Bkz. Cüneyd Okay, “Meşrutiyet Dönemi’nde Savaş ve Çocuk”, **Osmanlı**, Cilt: 5, **Toplum**, Güler Eren (Ed.), Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s. 489-495.

ideologları, Meşrutiyet rejiminin moral değerlerine içkin yeni bir aile modelini, Osmanlı toplumsal yapısına sokmak istiyorlardı.³⁴⁵ “Milli aile”nin fertleri olarak gördükleri çocukları ise yeni rejime bağlamak, onlarda Türklük bilinci uyandırmak için, gerek eğitim ve yayın yoluyla,³⁴⁶ gerekse de bayram ve şenlikler aracılığıyla, dönemin egemen siyasal ideolojisini çocuklara aktarmayı deneyeceklerdir. “Türk Oyunu”,³⁴⁷ “Bulgar Kaçtı”,³⁴⁸ “İntikam Oyunu” ve “Düşman Askerleri”, bu devirde icat edilmiş çocuk oyunları olarak karşımıza çıkmaktadır. “Çocuklar Bayramı”³⁴⁹, “Ağaç Bayramı”, “Çiçek Bayramı”, “Mektepliler Bayramı” ile “İdman Bayramı” (bu sonuncu bayram, ileriki sayfalarda yine zikredilecektir), inşa edilmeye çalışılan “milli ve disiplinli bir neslin”, I. Dünya Savaşı’nın hüküm sürdüğü yıllarda, moral değerlerini yüksek tutmayı amaçlamış diğer kamusal etkinlikleriydi. İttihat ve Terakki yönetimi, çocuklara ideolojik tabiyet aktarmak için geliştirdiği bu tür oyun ve etkinliklerin yanı sıra, Balkan Savaşları’nda ve I. Dünya Savaşı’nda öksüz ve yetim kalan çocukları himaye etmek üzere, 1917 yılında, Darüleytam ile Himaye-i Etfal Cemiyeti’ni kurmuştu.³⁵⁰

³⁴⁵ Bkz. Zafer Toprak, “The Family, Feminism, and the State during the Young Turk Period, 1908-1918”, **Varia Turcica**, XIII, İstanbul-Paris, Editions ISIS, 1991, s. 441-452.

³⁴⁶ Meşrutiyet döneminde yayınlanan çocuk dergilerinde “Türklük, öç, intikam, vatan, yurt, millet gibi kavram ve sloganlar hikâyelerin, şiirlerin ve yazıların ortak teması haline gelir” ve böylelikle çocuklara milli aidiyet duygusu aşılanmaya çalışılır. Mesela, *Ciddi Karagöz* dergisi “ ‘Osmanlı Türk yavrularının milli terbiyesine çalışır haftalık risaledir’ cümlesiyle yayın hayatına atılır”. Bir başka örnek olarak, “*Mini Mini* dergisinde yayınlanan yazının hitap cümlesi verilebilir: ‘*Mini Mini* Türkler’ Bu cümleyle başlayan yazıda çocuklardan, ne kadar büyük bir millete mensup bulunduklarının farkında olmaları istenir”. Bu yıllara ait çocuk dergilerinde Ziya Gökalp, Aka Gündüz, Mehmet Emin Yurdakul, Yusuf Akçura... gibi dönemin önde gelen Türkçü ideologlarının imzalarına rastlamak mümkündür. Cüneyd Okay, “Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Milliyetçilik/Millilik (1908-1918)”, **Türk Yurdu**, Sayı: 136, Aralık 1998, s. 20.

³⁴⁷ “ ‘Türk Oyunu: Oynayacak çocuklar bir araya toplanır. Çocuklardan birisi sorar: -Arkadaş sen kimsin? Öndeki cevap verir: -Ben bir Türküm. -Nereye gidiyorsun? -Düşmanlarımla harp etmeye gidiyorum ya gazi olacağım ya şehid. -Biz de Türküz bizi de al!’ Oyunun ilerleyen kısmında beraberce harp edilir.” **Çocuk Duygusu**, (N. 10, 8 Ağustos 1329/ 21 Ağustos 1913)’den aktaran Okay, **a.g.m.**, s. 22.

³⁴⁸ “Bulgar Kaçtı Oyunu: Çocuklardan biri ebe olur. Eline turayı alır. Bir sıra üzre ayakda duran ya oturan arkadaşlarının arkasından iki defa geçer ve istediğinin arkasına turayı kor. Sonra önlerine geçerek birisine ‘Bulgar nerede’ diye sorar. Karşısındaki ‘Bulgar kaçtı’ cevabını verir. Ebe tekrar ‘nereye kaçtı’ diye sorar. Diğer arkasında zannettiği arkadaşının ismini söyleyerek meselâ ‘korkusundan galiba Mehmed’in arkasına saklanmış’ der. Bilemezse ceza olarak on defa kollarını yukarı kaldırıp indirir. Kimin arkasında tura çıkarsa o ebe olur. Oyuna devam edilir.” **Çocuk Duygusu**, (Sayı: 9, 1 Ağustos 1329/ 14 Ağustos 1913)’den aktaran Okay, **a.g.m.**, s. 22.

³⁴⁹ Dolayısıyla, Türkiye’de kutlanan ilk çocuk bayramı, 23 Nisan değildi. Cüneyd Okay, “İlk Çocuk Bayramı”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 40, Nisan 1997, s. 17.

³⁵⁰ Bkz. Okay, “Meşrutiyet Dönemi’nde Savaş ve Çocuk”, s. 492-493. Cemiyet nizamnamesinin çocuk sağlığıyla ilgili maddelerinin bir değerlendirmesi için bkz. Makbule Sarıkaya, “Savaş Yıllarında

Savaş ortamında kimsesiz kalan çocuklar, mensup oldukları dine göre devletin veya azınlık cemaatlerinin denetimi altındaki yetimhanelere yerleştiriliyorlardı. IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın davetiyle eğitim faaliyetleri yürütmek üzere Lübnan ve Suriye'de bulunan Halide Edip (Adivar) Hanım, Ayin Tura Yetimhanesine yerleştirilen kimsesiz Türk, Kürt ve Ermeni çocuklarının yaşadıkları sefaleti, döneme ilişkin anılarında enli boylu aktarır.³⁵¹ Savaş zamanında öksüz veya yetim kalan çocuklar, edebiyatın da konusu olmuştur. Mesela *Kutsal İsyan* romanıyla tanıdığımız Hasan İzzettin Dinamo (1909-1989), babası ve ağabeyini cephede kaybedince, kendisi ile hayatta kalan diğer kardeşlerini annesinin, açlık karşısında Darüleytam'a vermek zorunda kalışını, *Savaş ve Açlar* romanında dramatik bir dille anlatmaktadır.³⁵² Bu dönemde, şehit asker yetimleri ile kimsesiz asker ailelerine, savaş koşullarının bir neticesi olarak, milliyetçi ve militer temalar etrafında sosyal yardımlar yapılıyordu.³⁵³

Savaşın getirdiği toplumsal sorunlarla baş etmeye çalışan tek ülke, elbette Osmanlı değildi. Muharebe alanlarında verilen insan kayıplarıyla birlikte, doğum oranlarının giderek düşmesi, Batılı devletlerin de dikkatini anne ve çocuk sağlığına çekmişti.³⁵⁴ Sözgelimi Birleşik Amerika, savaşa girdikten bir yıl sonra, önlenebilir çocuk ölümleriyle mücadele etmek için, 6 Nisan 1918 ile 6 Nisan 1919 tarihleri arasını "Çocukların Yılı" (Children's Year) ilan ederek, bir refah programı hayata geçirdi.³⁵⁵ Savaş sonrasında ise faşist İtalya, "Analığın ve Çocukluğun Himayesi" adı altında İçişleri Bakanlığı'na bağlı bir kurum oluşturdu.³⁵⁶ Savaş yıllarından itibaren

Himâye-i Etfâl Cemiyetinin Çocuk Sağlığı Konusundaki Hedef ve Faaliyetleri", Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç (Ed.), *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, İstanbul, 2003, 33-47.

³⁵¹ Halide Edip Hanım, müfettişliğini yaptığı bu yetimhaneyi ıslah etmeye çalışıyordu. Bkz. Halide Edip Adivar, *Mor Salkımlı Ev*, 7. Baskı, İstanbul, Can Yay., 2010, s. 263-296.

³⁵² Bkz. Hasan İzzettin Dinamo, *Savaş ve Açlar*, May Yay., 1968.

³⁵³ Nadir Özbek, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sosyal Devlet", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 92, Bahar 2002, s. 18.

³⁵⁴ Bkz. Mark Mazower, *Karanlık Kıta: Avrupa'nın 20. Yüzyılı*, Çev., Mehmet Morali, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2003, (Üçüncü Bölüm: Sağlıklı Bedenler, Hasta Bedenler).

³⁵⁵ Bkz. "Hope to Save Lives of 100,000 Children", *The New York Times*, 25 February 1918, s. 6; "The First Children's Year", *The New York Times*, 6 April 1919, s. 4; Mary Elizabeth Titzel, "Building a Child-Welfare Program in War Time", *The American Journal of Sociology*, Vol. 24, No. 4, January 1919, s. 411-422.

³⁵⁶ Bu yıllarda faşist İtalya'da izlenen nüfus arttırıcı siyaset hakkında bkz. Gaetano Zingali, *Nüfusun Kemiyet ve Keyfiyetçe İnkişafı İçin İtalya'da Alınan Tedbirler*, Çev., Yusuf Adil, Ankara, İstatistik Umum Müdürlüğü Yay., 1932.

İngiltere’de, anne ve çocuk sağlığının önemini anlatmak için, her senenin Temmuz ayında “Ulusal Bebek Haftası” etkinlikleri yapılıyordu.³⁵⁷

Türkiye’de ise Milli Mücadele yıllarında kimsesiz erkek çocuklar, kısıtlı sayıdaki yetimhanelere yerleştirilirken; kızlar, genellikle eşraf ve asker ailelerin yanına evlatlık olarak veriliyordu.³⁵⁸ 30 Haziran 1921 tarihinde, Dr. Fuat Bey (sonraları Atatürk ona, “eski Türklerde anne karnında ve loğusalık döneminde çocukları koruyan melek” anlamına gelen, Umay soyadını verecektir) tarafından, Ankara’da yeniden yapılandırılan Himaye-i Etfal Cemiyeti, Batı Cephesi’ndeki kimsesiz çocukları Ankara’ya getirtmiş; bu çocuklara yardım toplamak üzere merkezi New York’ta bulunan Türk Teavün Cemiyeti aracılığıyla, ABD’nin çeşitli şehirlerinde yaşayan Türk ve Müslümanlardan bağışlar toplamıştı. Milli Mücadele döneminde, Dârüleytam ile Himaye-i Etfal Cemiyeti gibi hayır kuruluşlarının yanı sıra bir de Kazım Karabekir Paşa’nın kurduğu Çocuk Yuvaları vardı.³⁵⁹

Ulusal direnişin önemli figürlerinden biri olan XV. Kolordu Komutanı Karabekir, ülkenin doğusunda kalan bölgede, savaşta ailesini yitirmiş bakıma muhtaç çocukları, kolordunun imkânlarıyla iştaye çalışıyordu. En büyük ideali, bir çocuk kasabası kurmak ve bir çocuk ordusu teşkil etmektir; kasaba idealini, Sarıkamış’ta gerçekleştirecek; kuracağı çocuk ordusu için ise bir marş bile besteleyecekti. Paşa’nın çocuklar için tertip ettiği etkinlikler arasında bayramlar önemli bir yere sahipti ki, bunlar: Ağaç, İdman, Kitap ve Atış Bayramlarıdır.³⁶⁰ Karabekir, bakıma muhtaç çocukların, vaktinde himaye görmedikleri takdirde, gün gelip yetişkin birer insan olduklarında, toplumsal yapıyı tehdit edebileceklerini düşünmüştü.³⁶¹ Uzun

³⁵⁷ Bkz. “National Baby Week”, **The Times**, 3 July 1926, s. 11; “National Baby Awards”, **The Times**, 25 July 1927, s. 13; “Baby Week”, **The Times**, 4 July 1928, s. 17; “Healthier Babies”, **The Times**, 2 July 1937, s. 11.

³⁵⁸ Bkz. Ferhunde Özbay, “1911-1922 Yıllarında Anadolu’nun Kimsesiz Kız Çocukları”, Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç (Ed.), **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, İstanbul, 2003, s. 105-118. “1911-1922 yıllarında yetim kalmış kız çocuklarının büyük bir kısmı kent orta sınıflarında parasız yatılı hizmetçi olarak çalışmışlar, böylece hayatta kalmayı başaramışlardır.” **A.g.m.**, s. 114.

³⁵⁹ Bkz. Veysi Akın, “Amerika’daki Türklerin Milli Mücadele Yetimlerine Yardımları”, Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç (Ed.), **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, İstanbul, 2003, s. 123-140.

³⁶⁰ Onur, **Türkiye’de...**, s. 114. Ayrıca bkz. Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimizin Esasları**, (Yay. Haz.), Faruk Özerengin, 5. Baskı, İstanbul, Emre Yay., 2000, s. 305-307.

³⁶¹ Bkz. Kâzım Karabekir, **Çocuk Davamız**, (Yay. Haz.), Faruk Özerengin, Cilt: 1-2, İstanbul, Emre Yay., 1995; Kâzım Karabekir, **Çocuklara Öğütlerim**, (Yay. Haz.), Faruk Özerengin, 5. Baskı, İstanbul, Emre Yay., 2000. Kazım Karabekir’in, doğu bölgesinin yetim kalmış çocuklarına yönelik

süren savaşlar sonucunda yetim kalmış, yeri yurdu belli olmayan bu çocuklar, yeni siyasi iktidarın halletmesi gereken önemli toplumsal meselelerden biri haline geldi.

Cumhuriyet ilan edildiğinde, Türkiye'nin yaklaşık olarak 13 milyonluk bir nüfusu vardı.³⁶² Anadolu, küçük yaştaki öksüz ve yetimler; İstanbul ise iş veya yemek dilenen, bakımsız çocuklarla doluydu.³⁶³ Bakıma muhtaç yetim çocukların iâşesi, hükümet için mali bir sorun teşkil ediyordu. O nedenle, Lozan Anlaşması'nın imza edileceği gün, “şehit çocukları için yardım günü” olarak kabul edildi.³⁶⁴ Bolu Mebusu Dr. Fuat Bey, kartpostal ve zarflardan Cemiyet yararına belirli bir ücret alınmasını, Meclis'e teklif etti. Hâkimiyet-i Milliye Bayramı kutlamalarından gelir sağlamak amacıyla, 23 Nisan 1923 tarihine ait “Himaye-i Etfal Cemiyeti Pulu” çıkarıldı.³⁶⁵ 1924 yılının 23 Nisan'ında, “Bugün yavruların rozet bayramıdır” başlığını atan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, alacakları rozet karşılığında halkı, Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne bağış yapmaya çağırdı.³⁶⁶ Cemiyetin gelir elde etme yollarından biri, Hürriyet veya Şeker Bayramı gibi günlerde, kâğıt veya madeni rozet dağıtarak, halktan para toplamaktı. Kutu veya sepet içinde taşınan bu rozetleri, çoğunlukla ilkokul öğrencileri dağıtırdı. Millî ve dinî günlerde gelir elde etmenin bir

kurmuş olduğu paternal hayır rejimi hakkında Halide Edip Adıvar, Milli Mücadele dönemine dair kaleme aldığı anı ve gözlemlerinin bir köşesinde şunları aktarır: “Kazım Paşa'nın şefkat hareketlerinin ardında bir 'fikir' yaşamaktaydı. Kazım Paşa'ya göre, Türk milleti değerli niteliklerinden bazılarını kaybetmişti. Sağlıklı ve dayanıklı bir millet olması için yeni nitelikler, üstünlükler kazanması gerekti. Çocuklara sağlık bilgisini, bir din bilgisi kesinliğiyle öğretmişti. Hepsini okumuş büyük kimselerden daha çok mikrop ve Türkiye'deki belli başlı hastalıklar üzerine bilgi edinmişlerdi.” Halide Edib-Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihani: Kurtuluş Savaşı Anıları**, 11. Baskı, İstanbul, Atlas Kitabevi, 1994, s. 256-257. Bu konu hakkında ayrıca şu kaynaklara bkz. Nuri Köstüklü, “Savaş ve Ermeni Terörünün Milli Mücadele Yıllarında Erzurum ve Havalisinde Bıraktığı Bir Dram: Yetim Türk Çocukları ve Bunların Eğitimi”, **23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum: 1 Uluslararası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002-Erzurum)**, Yavuz Aslan, Salim Gökçen (Yay. Haz.), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, s. 31-52; Timsal Karabekir, “Çocuk Davamız”, Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç (Ed.), **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, İstanbul, 2003, s. 141-160.

³⁶² 1923 yılının düşük ve yüksek seçenekli bir nüfus tahmini tablosu için bkz. Frederic C. Shorter, “The Population of Turkey after the War of Independence”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 17, No. 4, November 1985, s. 420. Bu yıllarda hükümet, ülkenin nüfusunu tam olarak bilmiyordu; bu nedenle, uluslararası istatistik tablolarında Türkiye sütunu, boş bırakılıyordu. 1924 yılında Lahey Enstitüsü, sayılara dayalı bazı bilgiler istediği vakit, Ankara Hükümeti, bir yanıt veremeyeceğini açıklayacaktı. Gentizon, **a.g.e.**, s. 161-162.

³⁶³ Bkz. Kathryn Libal, “The Children's Protection Society: Nationalizing Child Welfare in Early Republican Turkey”, **New Perspectives on Turkey**, No. 23, Fall 2000, s. 61-62.

³⁶⁴ Bkz. “Yetimlere Yardım Günü”, **Hâkimiyeti Milliye**, 23 Temmuz 1923, s. 3.

³⁶⁵ Akın, **a.g.e.**, s. 104-105; aynı yazarın ayrıca şu çalışmasına bkz. Veysi Akın, “Atatürk Döneminde Cumhuriyetin ‘Çocuk Davası’ ve ‘Çocuk Bayramı’ Politikaları (1923-1938)”, **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi 12-16 Kasım 2007-Ankara**, Cilt: 2, Ankara, 2010, s. 2208-2229.

³⁶⁶ Akın, **a.g.e.**, s. 105.

başka yolu ise, Cemiyete ait tebrik kartlarının kullanılmasıydı.³⁶⁷ 23 Nisan 1926 tarihine geldiğimizde, “23 Nisan Türklerin Çocuk Günüdür”³⁶⁸ manşetini atan *Hâkimiyeti Milliye* gazetesi, esnafın, gelirinin bir kısmını, Cemiyet’e bağışlayacağını duyurdu. Toparlayacak olursak Cemiyet, Meclis’in açılış yıldönümünü, bakıma muhtaç çocuklar için gelir temin etme günü olarak değerlendiriyordu.³⁶⁹

Türkiye’de meydana gelen çocuk ölümü oranları, Cumhuriyet’in ilk yıllarında oldukça yüksekti. Elde güvenilir istatistikî veriler yoktur; fakat çocuk meselesiyle alakadar bir gazeteci olan Sabiha Zekeriya (Sertel) Hanım’ın, 1924’te verdiği rakamlara bakılırsa, İstanbul’daki çocukların %80’i, Anadolu’da ise % 90 kadarı ölmekteydi; hayatta kalanların çoğu ise sağlıklı ve bakımsızdı. Bu çocuklar içinde yetimler, büyük bir yekûn tutuyordu. Sayıları 300 bini bulan yetimlerin ancak 5 bini, devlet tarafından himaye görüyordu; geriye kalanlar ise sokaktaydı. Yetimlerin yanı sıra gayr-i meşrular, dilenciler, cami avlularında ya da köprü altlarında yatanlar, sakat ve maluller, mecnun ile veremliler, toplum için tehlike arz eden diğer çocuk gruplarıydı. Sabiha Hanım, Birleşik Amerika’da olduğu gibi, Türkiye’de de bir çocuk seferberliği ilan edilmesi gerektiğini söylüyordu.³⁷⁰ Himaye-i Etfal Cemiyeti Reisi Dr. Fuat Bey’in Meclis içerisinde yapmış olduğu ankete göre, yüksek çocuk ölümü oranları, mebus ailelerinde bile gözlemlenebilen bir olguydu.³⁷¹ 1931 senesinde, Ankara’da meydana gelen toplam 1,483 ölümden 441’i, 0-1 yaş

³⁶⁷ Bkz. Sarıkaya, **a.g.e.**, s. 96-99. Mesela 1931 senesinin Ramazan Bayramı öncesinde, yerel ve ulusal gazetelerin verdiği şu ilanlara bkz. “Himaye-i Etfal Tebrik Telgrafnamelerini kullanınız”, **Hakimiyeti Milliye**, 19 Şubat 1931, s. 2; “Hemşeri! Bayramda ziyaretçilere ikram edeceğin şeker yerli olmalıdır. Himaye-i Etfal Cemiyeti’ne fakir çocuklar için yardım edin”, **Babalık**, 19 İkinci Ay 1931, s. 1.

³⁶⁸ “23 Nisan Türklerin Çocuk Günüdür”, **Hakimiyeti Milliye**, 23 Nisan 1926, s. 1.

³⁶⁹ Akın, **a.g.e.**, s. 104.

³⁷⁰ Bkz. Sabiha Zekeriya, “Nereye Gidiyoruz? Cemiyetimizi Tehdit Eden Müthiş Tehlikeden Haberdar mıyız? İçin İçin Ölen Bir Millet”, **Resimli Ay**, Sene: 1, Numara: 1, Şubat 1340, s. 5-8. Modern Türkiye tarihçilerinden Zafer Toprak, 1996 senesinde İzmir’de gerçekleştirilen bir sempozyumun değerlendirme panelinde, konuya dair şu rakamları vermiştir: “... 1920’lerde, cumhuriyetin ilk yıllarında, Türkiye’de bebek ölüm oranı binde 500 ile 600 arasında. Diğer bir deyişle her iki bebekten biri ölüyor idi.” Nuri Bilgin (Yay. Haz.), **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, İstanbul, Bağlam Yay., 1997, s. 522.

³⁷¹ Bkz. Neşet Halil, **Davamız**, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1932, s. 55-58. Bu kitap, Himaye-i Etfal Cemiyeti genel merkezi tarafından yayımlanmıştır.

arasındaki bebeklere; 210'u ise, 1-4 yaş arasındaki çocuklara aitti.³⁷² Dr. Fuat Bey, yüksek çocuk ölüm oranını, ülke için “milli bir facia” olarak telakki ediyordu.³⁷³

B) “Çok Nüfus, Tok Nüfus, Şen ve Zengin Nüfus İstiyoruz”

16/17 Ocak 1923 tarihlerinde, İzmit'te gazetecilere verdiği bir mülakatta, memleketin nüfusunu “üzüntüye değer bir derecede” bulan Gazi Mustafa Kemal Paşa, “Bu memleket o kadar geniştir ki, bu nüfus, elbette bu memleketi işlemeye yetersizdir” demiştir.³⁷⁴ Gerçekten bu dönemde, Anadolu'da seyahate çıkacak herhangi bir yabancınn dikkatini çekecek ilk şey, ülkenin genişliğine rağmen nüfusunun seyrekliği olacaktır.³⁷⁵ Cumhuriyet ekonomisi, başta tarıma elverişli araziler olmak üzere; ormanlar, meralar, madenler gibi atıl durumdaki doğal kaynakları işletmek amacıyla, sermaye ve teknik bilginin yanı sıra, iş gücüne de gereksinim duyuyordu. Dahası nüfus artışını, toplumsal iş bölümü ve uzmanlaşmayı tetikleyecek bir dinamik olarak görüyordu.³⁷⁶ Ekonomik kalkınma için nüfusa ve nüfusun üretken kapasitesinin arttırılmasına ihtiyaç vardı.³⁷⁷

Üstelik nüfus azlığı, ulusal güvenliği de zafiyete düşüren bir faktördü. Erken XX. yüzyılın uluslararası ilişkilerine, bir ülkenin askeri gücü ile nüfusu arasında doğrudan bir bağ olduğuna dair kuvvetli bir inanç hâkimdi. Şayet bir devlet, bağımsızlığını korumak ve uluslararası ilişkilerde etkin bir rol oynamak istiyorsa,

³⁷² Başbakanlık İstatistik G. D., **İstatistik Yıllığı**, Cilt: 8, (1935/36), İstatistik G. D. Neşriyatından: Sayı 88, Ankara, s. 102-103. Aynı sene 33 vilayet merkezinde meydana gelen toplam 31,865 ölümden, 5,272'si 0-1 yaş arasındaki bebeklere, 3,461'i ise 1-4 yaş arasındaki çocuklara aitti. **A.g.e.**, s. 126-127.

³⁷³ Bkz. Dr. Fuat, “Milli Facia: Çocuklarımızın Yüzde Yetmiş Ölüyor”, **Gürbüz Türk Çocuğu**, Sayı: 5, s. 2.

³⁷⁴ Bkz. Mustafa Kemal, **Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)**, 3. Basım, İstanbul, Kaynak Yay., 1999, s. 112-114.

³⁷⁵ İngiliz Büyükelçiliği görevlilerinden J. M. Troutbeck ile W. I. Mallet'nin, Kasım 1928'de Anadolu'ya yaptıkları gezi hakkında rapor... **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: 6, s. 398.

³⁷⁶ Bkz. Ömer Celâl Sarç, “Nüfusun Miktarı ve İstihaleleri”, **İkinci Üniversite Haftası (Diyarbakır 1-6-1941 – 7-6-1941)**, İstanbul, Kenan Basımevi ve Kiliş Fabrikası, 1942, s. 43-45.

³⁷⁷ İzmir Belediye Başkanı Muammer Bey (tüccarlık yapan bu zat, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kayınpederiydi), ülkesinin doğal kaynaklarını doğru değerlendirebilmesi için, üç temel unsura dikkat çekiyordu: nüfus, sermaye ve teknik beceri. Gazi Mustafa Kemal Paşa (Muammer Bey'in, İngiltere'nin İzmir Başkonsolosu Edmonds'a aktardıklarına göre), 1908'den beri 8 milyon azalan Türklerin, 15 ya da 20 yıl barış içinde yaşayabilirlerse eğer, nüfuslarını iki katına çıkarabilecekleri düşüncesindeydi. İzmir Başkonsolosu Edmonds'dan, İstanbul'daki diplomatik temsilci vekili Henderson'a gönderilen 20 Eylül 1924 tarihli yazıya bkz. **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: 5, s. 478-479.

belli sayı ve nitelikte güçlü bir nüfusa sahip olması gerekiyordu.³⁷⁸ Bu yüzden Avrupa başkentlerinin Türkiye için biçtikleri tahmini nüfus rakamlarının, Ankara'yı güvenlik açısından tedirgin ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim İngiliz Dışişleri, Türkiye'nin nüfusunu 9 milyon; Fransız Dışişleri ise 7 milyon olarak hesaplıyordu. Nüfusu 9 milyon kabul edecek olursak, Türkiye'de mil kareye düşen kişi sayısı 43 olur ki, o devirde bu rakam: Almanya'da 348, Fransa'da 187, Yunanistan'da ise 167'dir.³⁷⁹ Cumhuriyet'in kurucu lideri, Türkiye'nin nüfusu 25 milyona yükselirse eğer, dışarıdan gelebilecek bir saldırıya karşı koyabileceklerini söylüyordu.³⁸⁰ Nüfus azlığını milli mevcudiyete yönelik bir tehdit olarak değerlendiren Ahmet Cevat (Emre), yüzölçümü olarak Avrupa'nın en büyük ülkesi olduklarını, fakat nüfus çokluğu bakımından dokuz ülkenin gerisinde kaldıklarına işaret ederken,³⁸¹ dönemin bir başka gelişkin aydını Şevket Süreyya (Aydemir) ise az nüfustan kaynaklanan endişelerini *Kadro* dergisinde şöyle dile getirmekteydi:³⁸²

“...adeta medeniyet harici kılınmış, 14 milyonluk bu memleket halkını en kısa bir zamanda hiç değilse iki misline çıkarmazsak, yarının çok nüfuslu ve ileri teknikli milletleri karşısında bekamızı tehlikeye atmış oluruz. (...) Ne köylerde, ne kasabalarda yaşayan çocuklar, sokaklara sığmayacak kadar bol ve sayısız değildir. (...) Anaya çocuğunu ve çocuğa sıhhatini temin etmek işi, dünyanın her yerinde artık bir devlet meselesi olmuştur. Çok nüfus, tok nüfus, şen ve zengin nüfus istiyoruz. Dünün idaresinden teslim aldığımız bugünkü Anadolu, bütün tarih devirlerinin, en tenha ve en bakımsız bir Anadolusudur”.

Fransa, İtalya, Sovyetler Birliği ve Japonya, iki savaş arası dönemin kıt nüfus sorunuyla baş etmeye çalışan devletlerinden bazılarıydı. Bu devletler, çok çocuklu ailelere vergi muafiyeti, nakdi para yardımı, evlilik kredisi, çocuk zammı gibi politik araçlarla topraklarında nüfus artışını teşvik ediyorlar; bunların yanı sıra, kimsesiz çocukları himaye etmek, bekârlığı vergilendirmek, doğum kontrolünü yasaklamak, çocuk düşürmeyi suç saymak gibi tedbirlere başvurusuyorlardı. Cumhuriyet ricali de,

³⁷⁸ A. Suat Bilge, **Milletlerarası Politika**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1966, s. 130.

³⁷⁹ Arnold J. Toynbee, **Türkiye ve Avrupa**, Çev., Kasım Yargıcı-Mehmet Ali Yalman, 2. Baskı, İstanbul, Örgün Yay., 2002, s. 183/1.dn. Yukarıdaki rakamlar, Toynbee'ye aittir.

³⁸⁰ Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, İstanbul, Tan Gazetesi ve Matbaacılık, 1961, s. 350. Cumhuriyet'in nüfus arttırıcı siyasetini iktisadi ve güvenlik gibi etkenlere bağlayan bir başka inceleme yazısı için bkz. Kemal Arı, “Cumhuriyet'in Nüfus Politikası”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 119, Kasım 2003, s. 28-31.

³⁸¹ Ahmet Cevat, bu istatistiksel rakamları, Şevket Süreyya'nın *Cihan İktisadiyatında Türkiye* adlı kitabından almıştır. Bkz. Ahmet Cevat, “Çocuk Meselesi”, **Muhit**, No: 31, Mayıs 1931, s. 1-4.

³⁸² Şevket Süreyya, “Çok Nüfuslu Anadolu”, **Kadro**, Sayı: 5, Mayıs 1932, s. 34-35.

Türkiye'nin eksik nüfustan kaynaklanan emek açığını kapatması gerektiğinin farkındaydı. Genç nüfusu, üretici konuma gelene kadar beslemesi, bakması ve eğitmesi gerekiyordu; tüm bunlar, elbette ki pahalı yatırımlardı.³⁸³ Dönemin ünlü beden terbiyesi uzmanlarından Selim Sırrı (Tarcan) Bey,³⁸⁴ nüfusun sağlıklı yeniden üretimi için çocukların önemine, *Gürbüz Türk Çocuğu*³⁸⁵ dergisinde şu ifadelerle dikkatleri çekmişti:³⁸⁶

“Milletlerin hayatı ticarete, sanayiye, ziraata ve askerliğe bağlıdır. Hâlbuki bunların hepsinin temeli ailede yetişen çocuklardır. Servet-i milliyeyi husule getiren say ve amel insanla temin edilir. İflasa doğru giden milletler parasızlıktan değil çocuksuzluktan korkmalıdırlar. Bir memleketin ümidini çocuklar teşkil eder, onlar olmayınca ümit söner.”

Erken Cumhuriyet yıllarında, nüfus arttırıcı (pro-natalist) sosyal politikalar izleyen Kemalist iktidar, milliyetçi ve korporatist söylemli refah rejiminin eksenine, yukarıdaki nedenlerden dolayı, çocukları oturtmak durumunda kaldı. Uzun süren büyük savaşlar, geriye “çocuk meselesi”ni bir toplumsal sorun olarak bırakmıştı ve siyasal iktidarın bu alanı kontrol ve himaye etmesi gerekiyordu. Ülkenin iktidar partisi, 1927 ve 1931 senelerinde yaptığı büyük kongrelerinde, “çocuk hayatıyla

³⁸³ Bkz. Nedim İpek, “Atatürk Döneminde Türkiye'nin Nüfus Siyaseti”, **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi, 8-12 Aralık 2003-Ankara**, Cilt: 1, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 173-190.

³⁸⁴ Bu çalışma boyunca adı sık sık zikredilecek olan Selim Sırrı (Tarcan) Bey hakkında kısa bir biyografik bilgi vermek yerinde olacaktır. Selim Sırrı Tarcan (1874-1956): Galatasaray Sultanisi'nden sonra Berri-i Hümayun'da okumuş; Galatasaray'da öğrenciyken, hocası Faik Üstünlüman'ın etkisi altında kalarak jimnastiğe ilgi duymuştu. 1908'de Terbiye-i Bedeniye Mektebi ile Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi'ni kurduğunda, çeşitli okullarda beden eğitimi dersleri veriyordu. Ertesi yıl beden eğitimi öğrenimi görmek üzere, devlet tarafından İsveç'e gönderildi. Vücuda pek yüklenmeyen, herkesin kolayca yapabileceği İsveç jimnastiğini, ülkede yaymaya çalıştı. Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Olimpiyat Oyunları'na katılması için çabalar verdi. 1911'de Uluslararası Olimpiyat Komitesi'nin düzenlediği toplantılarda ülkesini temsil etti. Şahsi çabalarıyla Türkiye'de ilk İdman Bayramı'nın kutlanmasını sağlayan kişi o oldu. Milli Eğitim Başmüfettişliği'nde çalıştıktan sonra emekliye ayrıldı. 1933-35 yılları arasında radyoda beden terbiyesi ve spor konuları üzerine konferanslar verdi. 1935-46 yılları arasında Ordu milletvekilliği yaptı. Türkiye'de beden terbiyesi ve sporun yaygınlaştırılıp benimsenmesinde önemli rol oynayan Tarcan'ın, folklor sahasında da önemli çalışmaları vardı. Bkz. Hande Özkan, “Selim Sırrı Tarcan”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Cilt: 2, Ahmet İnel (Ed.), **Kemalizm**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2002, s. 276-281.

³⁸⁵ Cemiyet'in yayın organı olan bu dergi, Ekim 1926'dan beri çıkıyordu; amacının, Türk çocuğunu gürbüz yetiştirmek, gürbüz Türk çocuklarından oluşan kuvvetli ve sağlam bir millet vücuda getirmek olduğunu dile getirmişti. “Hepimizin hedefi birdir ve şudur: Gürbüz Türk milleti için gürbüz Türk Çocuğu...” **Gürbüz Türk Çocuğu**, Sayı: 1, Teşrinievvel 1926, s. 1.

³⁸⁶ Selim Sırrı, “Milletlerin En Büyük Derdi: Çocuksuzluk: Fransa Ne Halde? Biz Ne Haldeyiz?”, **Gürbüz Türk Çocuğu**, Sayı: 2, s. 16. Selim Sırrı Tarcan'ın, *Gürbüz Türk Çocuğu* dergisinde kaleme aldığı yazılarının, bir değerlendirmesi için bkz. Makbule Sarıkaya, “Selim Sırrı Tarcan ve Gürbüz Türk Çocuğu”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 70, Mart 2008, s. 113-126.

suret-i mahsusada alâkadar” olduğunu açıkladı.³⁸⁷ Cemiyet’in yayın organı olan Gürbüz Türk Çocuğu dergisi, “İnkılâp Türkiye’si”nin sürat ve şiddetle bir çocuk siyasetine ihtiyaç duyduğunu yazıyor; toprağın sınırlı, istikbalin sınırsız hudutlarında, memleketin güvenliği ancak bu siyasetle ebedileşebilir diyor ve şöyle noktalıyordu: “Türk Devleti’nin aslı ve asıl adı Türk çocuğudur. Sakarya ne ise Türk çocuğu odur.”³⁸⁸ Böyle bir siyaset “Türk milletinin ve Türk vatanının yaşama ve yücelme”si için elzem görülmüştü; bunun için “çocuk doğumunu arttırmak” ve “doğan çocuğu yaşatmak” gerekiyordu.³⁸⁹

Atatürk döneminde çocuk doğum hızını arttırmak, doğan çocukları sağlıklı bir şekilde yetiştirmek için devlet sürekli olarak önlemler alacaktır; bu uğurda, Sıhhat ve İctimai Vekâleti ile Himaye-i Etfal Cemiyeti’ne büyük görevler yüklenmişti.³⁹⁰ Vekâlet, doğumu kolaylaştırmak ve bebek ölümüyle baş etmek üzere, ülkenin belli başlı şehirlerinde, Doğum ve Çocuk Bakım Evleri kurdu. Böylece evde riskli doğum yapmanın önüne geçilecek; anneler, sağlıklı yollardan çocuk doğurabileceklerdi.³⁹¹ 24 Nisan 1930’da kabul edilen Umumi Hıfzısıhha Kanunu’yla, çocuk sağlığının korunması, doğuran anaya yardım edilmesi, çok çocuklu ailelerin nakdi mükâfat görmesi, kanuni güvenceler altına alındı,³⁹² mesela 1937 yılı içinde, Konya’daki çok çocuklu 40 anneye, 50’şer lira para yardımı yapıldı.³⁹³ Aynı senenin Çocuk Bayramı’nda ise Cemiyet’in İzmir şubesi, çok çocuklu aileler arasında bir yarışma düzenlemiş; yarışma neticesinde, “vatana fazla çocuk yetiştiren” 11 çocuklu ilk üç

³⁸⁷ Bkz. **Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi**, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, 1927, s. 38; **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931**, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931, s. 86-87. 1924’te kurulan muhalif Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın programında da, nüfusun artırılması için en küçükten en büyüğüne kadar, tüm vatandaşların hayat ve sağlıklarının korunacağı ifade edilmişti. Arı, **a.g.m.**, s. 30.

³⁸⁸ “Milli Siyasetlerin En Mühimi Çocuk Siyasetidir”, **Gurbüz Türk Çocuğu**, Sayı: 1, Teşrinievvel 1926, s. 2-3.

³⁸⁹ Onur, **Türkiye’de...**, s. 112-113.

³⁹⁰ Atatürk, 1 Kasım 1934 tarihinde, TBMM’nin açılış konuşmasında şöyle demişti: “Ulusun, ulus gençlerinin, çocukların sağlıkları, sağlamlıkları, gurbüzlükleri, üzerine düştüğümüz çok gerekli bir diriklik iştir. Sosyal Yardım Bakanlığı’nın bu yönde bize kıvanç verecek yolda çalışmakta olduğunu görmekteyiz”. **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt: 1, s. 395.

³⁹¹ Zeki N. Barker, “Yavrularımızın Değerini Bilelim”, **Ülkü**, Cilt: 5, Sayı: 27, Mayıs 1935, s. 206.

³⁹² Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, Cilt: 18, s. 63-79; 86-102; 105-117; 121-122. Hıfzısıhha Kanunu’nun altıncı babı, “Çocuk Hıfzısıhhası”na ayrılmış olup, 151.’den 169. maddeye kadar süren birinci faslı, “Çocukluk ve Gençlik Koruması”ndan bahsediyor.

³⁹³ “Çok Çocuklu Ailelere Yardım”, **Babalık**, 19 Mayıs 1938, s. 2. Ayrıca bkz. “Çok Çocuklu Anneler Mükafat Sıralarını Bekleyecek”, **Babalık**, 30 Ağustos 1938, s. 1.

aileye, ödül olarak 50'şer lira dağıtılmıştı.³⁹⁴ Altı çocuklu bir anne muhtaç değilse eğer, devlet ona nakdi yardım yerine madalya veriyordu.³⁹⁵

Umumi Hıfzısıhha Kanunu, Türkiye'de 1930'larda tartışılıp uygulanmaya başlanan "öjenizm"³⁹⁶ın önemli örneklerinden biri olarak görülmektedir; öjenist siyasete göre, ırkın sağlığını muhafaza etmek için yurttaşın hayatı ve bedenine devletin hükmetmesi gerekmektedir; bu minvalde çocuk sağlığı önem kazanmakta, anneler ön plana çıkmaktadır.³⁹⁷ Hakikaten, iki savaş arası dönemde kadınlar, "ulusun biyolojik üreticileri"³⁹⁸ olarak görülmekteydiler; örneğin, gerileyen doğum oranı karşısında İngiltere ve Fransa gibi ülkeler, meslek sahibi anneleri eve geri çağırıyorlardı.³⁹⁹ Türkiye'nin sıhhiye uzmanları da kadınları "eugenique, yani ırk hıfzısıhhası" açısından önemli buluyor; anneliği ve ev kadınlığını, kadınların "irsî sanatı" olarak görüyorlardı.⁴⁰⁰ Antropolojinin kurucusu olarak bilinen Şevket Aziz Kansu'nun bu dönemde, sağlıklı bir nesil ve ırk yetiştirmede öjeninin önemine dikkat çeken çalışmaları vardı.⁴⁰¹

³⁹⁴ "Fazla Çocuklu Aileler: Sağ Olsunlar!", **Anadolu**, 24 Nisan 1937, s. 1-2. Gazete, "her aile reisinin onların bu güzel hareketlerini örnek olarak almalıdır" diyor.

³⁹⁵ Barker, **a.g.m.**, s. 207.

³⁹⁶ "Her anlamıyla hastalıklardan arındırılmış ve sağaltılmış insan toplumu ya da ırkı yaratmayı amaçlayan pratik ve kuramsal yaklaşımların tümüne verilen ad." Ergi Deniz Özsoy, "Öjeni", Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın, **Antropoloji Sözlüğü**, Ankara, Bilim ve Sanat Yay., 2003, s. 657.

³⁹⁷ Bkz. Ayça Alemdaroğlu, "Öjeni Düşüncesi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Tanıl Bora (Ed.), **Milliyetçilik**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2003, s. 414-421. Halkevleri yöneticilerinden, Denizli mebusu Necip Ali, *Ülkü* dergisinde kaleme aldığı yazısının bir yerinde şunları kaydeder: "Kadının yavrusuna, çocuğun anasına olan bağlılığı, en kudsî ve en tabîî bir varlıktır. Bu böyle olmakla beraber geçmiş asırlarda olduğu gibi terbiye işlerini bugünkü dünyanın ileri zihniyeti, annelerin ve daha doğrusu ailenin eline bırakamaz. Her aile hücresinin ahenkli bir tempo ile yürüyebilmesi ve hücreler arasında tabîî tesanütün nizamlanabilmesi için terbiye işlerine devletin müdahalesi icap eder". Necip Ali, "Türk İnkılâbında Yeni Bir Adım Daha", *Ülkü*, Cilt: 2, Sayı: 10, İkinci Teşrin 1933, s. 274.

³⁹⁸ Bkz. Nira Yuval-Davis, **Cinsiyet ve Millet**, Çev., Aysin Bektaş, İstanbul, İletişim Yay., 2003, (İkinci Bölüm: Milletın Biyolojik Yeniden Üretimi ve Kadınlar).

³⁹⁹ Bu ülkelerde, ev kadınlığı yüceltiliyor; çocuk büyötmek, kadınlığa özgü bir ayrıcalık olarak resmediliyordu. Ulusun devamı, kadınların sorumluluğuna verilmişti. Ann-Marie Sohn, "Fransa ve İngiltere'de İki Savaş Arası Dönem", Françoise Thébaud (Ed.), **Kadınların Tarihi**, Cilt: 5, **Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru**, Çev., Ahmet Fethi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2005, s. 97, 105.

⁴⁰⁰ Bkz. Fahrettin Kerim, "Milli Nüfus Siyasetinde (Eugenique) Meselesinin Mahiyeti", *Ülkü*, Cilt: 3, Sayı: 15, Mayıs 1934, s. 206-212.

⁴⁰¹ Bkz. Hasan Münüsoğlu, **Türkiye'de Antropolojinin Kurulma ve Kurumsallaştırma Sorunlarına Tarihsel Bir Yaklaşım: DTCF Örneği**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010, s. 33-64.

Umumi Hıfzısıhha Kanunu'na göre nüfusu 20 binden fazla olan belediyeler, Süt Çocuğu Muayene ve Müşavere Evi adı altında çocuk sağığı dispanserleri kurmak zorundaydılar.⁴⁰² Bunlardan başka devlet, özel idare bütçeleri müsait olmayan vilayet kazalarına doğum yardımında bulunmak, köylerdeki gebe kadınlar ile süt çocuklarının sağıklarını korumak amacıyla, birer İçtimai Hıfzısıhha Dispanseri düşünüyordu; böyle bir kurumun ilk örneğı, Ankara'nın Etimesgut nahiyesinde açılacaktır.⁴⁰³ Ayrıca bu dönemde, çocuk düşürmeyi kolaylaştıran veya çocuk yapmayı engelleyen araç ve gereçlerin ithalinin yasaklanması, çocuk düşürme ve düşürtme olaylarının suç sayılması, gebeliğı önleyici bilgilerin yayınlanmasını men etmek gibi, Türk Ceza Kanunu'nda önemli yasal düzenlemelere gidildi.⁴⁰⁴ 1935 senesine gelindiğinde Parti, öncekinde olduğı gibi yeni programda da, nüfus arttırıcı tedbirler alacağını ifade etti; “çocuk hayatı ve analarının sıhhati ile derin ilgisi” olduğunu açık bir şekilde vurguladı.⁴⁰⁵

C) 23 Nisan Çocuk Bayramı ve 23-30 Nisan Çocuk Haftası

Devletin sürdürdüğü çocuk merkezli bu sosyal politikalar için, kamuoyu oluşturmak ve para toplamak lazımdı. Cemiyet, 1926'da aldığı bir kararla, Meclis'in açılış yıldönümünü, “Çocuk Günü” olarak belirledi;⁴⁰⁶ Dr. Fuat Bey, bu fikrin

⁴⁰² 1929 Dünya Bunalımı nedeniyle birçok belediye, bu kanuni mecburiyeti ifa etmeye imkân bulamayacaktır. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, **Sıhhiye Mecmuası (Fevkalâde Nüshası, Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi, 29 Birinci Teşrin 1933)**, s. 75-80.

⁴⁰³ BCA: 490.01.25.122.2, s. 5.

⁴⁰⁴ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, “Nüfus Politikası ve Gelişmeler”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 88, Mayıs 2004, s. 2. Sovyetler Birliğı de doğum oranlarının düşmesi karşısında, 1930'ların ikinci yarısından itibaren, nüfus arttırıcı bir siyaset izlemeye başladı; bu doğrultuda, kürtajı yasakladı; çok çocuklu anneleri ödüllendirdi; boşanmaları ise güçleştirdi. Bkz. Sheila Fitzpatrick, **Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930's**, New York/Oxford, 1999, s. 139-163.

⁴⁰⁵ Söz konusu 56. madde şöyledir: “Partinin, çocuk hayatı ve analarının sıhhati ile derin ilgisi vardır. Bunun için çalışmalara aşağıdaki ana hatlar üstünde devam edeceğiz: A- Doğum Evleri: Doğum evlerini arttırmak, devletin hasta yurtlarında ayrıca doğum hizmetleri ayırtmak, parasız doğum yardımları sağlamak ve çocuk bakımı öğretmek için her öğretim aracından faydalanmakla beraber, ilmi ebe ve bakıcı kadınlarını çoğaltmak; B- Süt Damlaları, Kreşler: Şehir ve kentlerde süt damlalarını, süt çocukları için bakım ve danışma evlerini, kreşleri, öksüz yurtlarını çoğaltmak, C- İşçi Analar ve Çocukları: İşçi olan yerlerde işçi anaları ve çocuklarını korumak.” **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935**, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, s. 83-84.

⁴⁰⁶ Bkz. “Türk Çocuğu, Türk Vatanı: Yarınki Himaye Etfal Günü”, **Hakimiyeti Milliye**, 22 Nisan 1926, s. 3; “23 Nisan Türklerin Çocuk Günüdür”, **Hakimiyeti Milliye**, 23 Nisan 1926, s. 1. Halkın, Cemiyet'e her zaman gönüllü bağış yaptığı söylenemez. Devrin mebus ve gazetecilerinden Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey'in eşi Leman Hanım'ın başından geçenler, buna verilebilecek örnek olaylardan biridir. “... Doktor Fuat önde, biz hanımlar arkada bu Hamamönü'nden aşağıda olan küçük bir dükkâna girdik. (...) Abani sarıklı adam, bir şiltinin üzerine bağdaş kurup oturmuş, önünde bir

Cumhuriyet gazetesinin sahibi Yunus Nadi Bey'den geldiğini ifade etmektedir.⁴⁰⁷ Bir sonraki sene ise 23 Nisan, "Çocuk Bayramı" olarak kabul edildi. Gazi Mustafa Kemal Paşa, aynı yıl yapılacak bayram töreninin sevinçle icra edilmesini salık verdi; düzenlenecek alayda çocukların otomobille gezdirilmeleri için kendi otomobilini tahsis etti.⁴⁰⁸ Bayram dolayısıyla Cumhurbaşkanı, resmî kabul icra etmeyeceğini bildirdi; fakat öğleden sonra, arzu eden zevatın tebrikini, Meclis'teki makamında özel olarak kabul edecekti.⁴⁰⁹ Bayramda yapılacak etkinliklerde şehit ve gazilerin başta olmak üzere, ülkenin tüm muhtaç çocuklarına yardım edilmesi amaçlandı.⁴¹⁰ Bu hususta herhangi bir kanuna ihtiyaç duymayan Türkiye, bundan böyle 23 Nisanları, "Millî Hâkimiyet ve Çocuk Bayramı" olarak kutlamaya başladı.⁴¹¹

1928 yılındaki kutlamalara, Ankara'daki okulların sabah 09.00'da, Maliye Vekâleti'nin karşısındaki meydana toplanmasıyla başladı.⁴¹² Meydandan hareket edecek "Çocuk Alayı", Çocuk Sarayı'nın önüne kadar yürüyecek, bir önceki sene olduğu gibi burada, Cumhurbaşkanlığı Bando'su tarafından karşılanacaktı.⁴¹³ O gün, Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin hazırladığı program gereğince, "çok çocuklu aile

tahta sandık. Bir de genç delikanlı dolaşüyor ortalıkta. (...) Fuat Bey, 'Himaye-i Etfal için para...' diyecek oldu, adam baktı Fuat Bey'e: 'Siz hemen buradan çıkar gider misiniz?' dedi. (...) 'Harpte geldiniz yine böyle para toplamaya, gemi alınacak diye. Çıkardık verdik, gemi geldi mi? Şimdi siz geldiniz aynı marifeti kesmek için. Çıkın gidin, beş para vermem.' (...) Kovulduk, resmen kovulduk. (...) Biz doğru Hâkimiyet-i Milliye gazetesine gidelim dedik. (...) Tam biz binaya girdik, Ulus'ta, arkamızdan o delikanlı nefes nefese yetişti. 'Aman efendim, bir bilet verir misiniz? Babam anlamadı efendim, özür dilerim' dedi. Bu özür dileyen Vehbi Koç'tu." Ece Aydoğdu, Ali Cengizkan, "Her Adım Atışı Bir Tarih: Leman Karaosmanoğlu ile Görüşme", Selahattin Özpallabıyıklar (Yay. Haz.), **Ankara Ankara**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1994, s. 415.

⁴⁰⁷ Dr. Mehmet Fuat, "Çocuk Haftası", **Himaye-i Etfal**, Nisan 1929, s. 3.

⁴⁰⁸ **Hâkimiyet-i Milliye**, 23 Nisan 1927, s. 1.

⁴⁰⁹ 23 Nisan Bayramı'nda, Cumhurbaşkanı tarafından resmî kabul icra olunmayacağına dair, Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti Katib-i Askeriliğine ait, eski harflerle yazılmış, tarihsiz bir belge. **CA:** Kutu No: 1/475 (121-1), Fihrist No: 9-3. (Bkz. Ek-5)

⁴¹⁰ "Vatandaş! Bugünkü 14 milyonluk Türk nüfusunun pek az zamanda 30 milyon olmasını, boş ve kimsesiz ovaların çalışan çiftiçilerle, gürbüz bir nesille dolmasını istiyor musun? Himaye-i Etfal'e günde 10 para vererek yardım et... Bu küçük yardım ummadığın büyük eserler doğuracak". **Hâkimiyet-i Milliye**, 26 Nisan 1929, s. 1. Cemiyet'in Ankara merkezi, 1927 yılında, 370 öğrenciyi iâşe ederken, 1928 yılına gelindiğinde bu rakamı 478'e çıkardı. 1927 yılında 1168, 1928'de ise 1250 çocuğu muayene ettirdi. Ayrıca Cemiyet, 1928 yılında At Pazarı'nda bir Çocuk Yuvası açtı; sokaklarda dilenen kimsesiz 27 çocuğu, zamanı geldiğinde sanat okullarına göndermek üzere, bu yuvaya yerleştirdi. **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Nisan 1929, s. 3.

⁴¹¹ İlk bayram, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın himayesinde, 1927 senesinde gerçekleştirildi. Akın, **a.g.e.**, s. 105.

⁴¹² "Ankara çocukları dün bayramlarını misalsiz bir surette tes'it ettiler, gezdiler, eğlendiler", **Hâkimiyet-i Milliye**, 24 Nisan 1928, s. 1.

⁴¹³ Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Ankara Merkezi Reis Vekili tarafından, Riyaseti Cumhur Kâtibi Umumiliğine gönderilen 20.4.1928 tarihli yazı... **CA:** Kutu No: 1/169 (45-3), Fihrist No: 48-1.

müsabakası” yapılmış; müsabakayı kazanan 12 çocuklu baba, Kırşehir’de 5 çocuğu daha olduğunu söylemişti.⁴¹⁴ Etkinlikler, bu haliyle, nüfus arttırıcı bir kampanyaya benziyordu.

Cemiyet, 1929 yılında aldığı yeni bir kararla, 23–30 Nisan arasını “Çocuk Haftası” olarak tayin etti; önceki yıllarda sadece bir gün yapılan etkinlikler, 1929 yılından sonra yedi güne yayıldı.⁴¹⁵ 23 Nisan günü, yine Çocuk Bayramı olarak kutlanacak; sonraki günlerde tertiplenecek etkinliklerle ise “çocuk meselesi”, halka anlatılmaya çalışılacaktı. Bu etkinliklerin türü, yerine göre bazen konferans veya nutuk, bazen de sergi ya da müsamere olacaktı.⁴¹⁶ Hafta boyunca Cemiyet’in özel tebrik telgrafı⁴¹⁷ ve “şefkat pulları”ndan elde edilecek gelir, kimsesiz yoksul çocuklar için kullanılacaktı.⁴¹⁸

1929’da Himaye-i Etfal Cemiyeti, Adana’daki Çocuk Haftası etkinlikleri için, geniş bir program hazırladı. Bu programda, şehirde Himaye-i Etfal bayraklarının satılmasından, Cemiyet’in himayesindeki çocukların iaşesine; bayram yerinin hazırlanmasından, geçit esnasında fabrika düdüklerinin çalınmasına; sinema ve tiyatroların çocuklara ücretsiz seyrettirilmesinden, tören için Parti’den bandonun temin edilmesine kadar, bir takım uzun maddeler vardı.⁴¹⁹ Gazeteler, bakımlı çocukların modern bir toplum inşası için ne kadar önemli olduğunu vurgulayan ajitatif sözlere yer veriyor;⁴²⁰ ilanlar yoluyla halkı, Cemiyet’e bağış yapmaya

⁴¹⁴ **Hakimiyeti Milliye**, 24 Nisan 1928, s. 1.

⁴¹⁵ Akın, **a.g.e.**, s. 106.

⁴¹⁶ Dr. Mehmet Fuat, “Çocuk Haftası”, **Himaye-i Etfal**, Nisan 1929, s. 3. Bkz. Yunus Nadi, “En Büyük Mesele”, **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1929, s. 1. Himaye-i Etfal’in Ankara Merkezi’nin basına verdiği bir müsamere duyurusu şöyledir: “23–4–1929 Salı günü akşamı sabaha kadar Yeni Merkez barında Himaye-i Etfal Ankara merkezi menfaatına büyük bir müsamere verilecektir. O gece için hiç görülmemiş numaralar ve eğlenceler yapılacaktır. Çocuk Bayramı gecesini eğlenceli geçirmek isteyenler aynı zamanda yetim yavrulara da yardım etmek fırsatını elde edeceklerini düşünerek gece merkez barına gelmelidirler. Himayei Etfal Ankara Merkezi”. **Hâkimiyeti Milliye**, 23 Nisan 1929, s. 6.

⁴¹⁷ “Bir Teşebbüs: Himayei Etfal Cemiyeti Tebrik Telgrafları Yapıyor”, **Hakimiyeti Milliye**, 1 Teşrinisani 1928, s. 2.

⁴¹⁸ Gazeteler, 30 Nisan’a kadar sürecek “Çocuk Haftası” boyunca; mektup, kart ve telgraflara Cemiyet’in şefkat pullarının yapıştırılmasını ve Cemiyet’in genel merkezi tarafından Viyana’da bastırılan lüks tebrik telgraflarının kullanılmasını tavsiye edecekler; telgraf ücreti dışında verilecek her 15 kuruşun, kimsesiz çocukların bakımına tahsis edileceğini duyuracaklardır. Bkz. **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1938, s. 6; **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1938, s. 7.

⁴¹⁹ **Hakimiyeti Milliye**, 9 Nisan 1929, s. 3.

⁴²⁰ “Çocuklarını düşünen milletler esaret tanımaz”. **Hâkimiyeti Milliye**, 6 Nisan 1929, s. 3.

çağırıyorlardı: “Çocuk Haftası: Bu hafta zarfında Himaye-i Etfal’e yardıma borçlu olduğunu unutma!”⁴²¹

Ankara’da ise Çocuk Sarayı ile çeşitli kurumların camekânları, çocuk eşyaları ve Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin sırf o gün için hazırlamış olduğu bayraklarla donatılıydı. 48 kişilik bir çocuk delege, yurdun çeşitli yörelerinden Ankara’ya gelmişti; bunlar, Başvekil İsmet Paşa’nın yaverleri, Cemiyeti’n ileri gelenleri tarafından tren istasyonunda askeri mızıkayla karşılandılar.⁴²² Bayram günü sabah 09.30’da, Himaye-i Etfal Cemiyeti’nde toplanan çocuklar, otomobillere bindirildiler; Başkent’in yeni yapılandırılan mekânlarından geçirilerek (Bankalar Caddesi, TBMM önü ve Yenışehir yolundan), Çankaya Köşkü’ne götürüldüler. Çocuk kafilesinden bir grup, Köşk’ün bahçesine girerek burada “Büyük Gazi”yi saygıyla selamladı; oradan, önce Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa’ya, ardından Başvekil İsmet Paşa’ya, daha sonra ise TBMM Başkanı Kazım Paşa’ya uğrayarak, devleti temsil eden ricali teker teker selamladılar. Cumhuriyet ricali ise çocukların selamlarına “müşfik bir suretle”, “şeker ikram ederek”, “ayrı ayrı isimlerini sorarak”, “sevgiyle” karşılık verdi.⁴²³ Bu selamlaşma merasimi çocuklar için, yeni siyasal formasyonun tanınip onaylanmasına dönük bir tür temsil niteliği taşımaktadır. Çocuklar daha sonra Ankara Belediyesi’ne geçtiler; burada Cemiyet adına bir çocuk, Belediye Başkanı Vehbi Bey’e hitaben bir nutuk okudu; Orhan adındaki bu çocuk, Cumhuriyet ile çocukluğunu keşfettiğini, “millet” ve “vatan” ile kendisi arasında ‘biyolojik’ bir bağ olduğunu söyledi.⁴²⁴

⁴²¹ **Hâkimiyeti Milliye**, 7 Nisan 1929, s. 1. Ayrıca bkz. “Vazife Bekliyor!.. Mukaddes, ulvi, yüksek bir vazife sizi bekliyor. Hem de pek yakın bir zamanda... Himayei Etfal’in çok yüksek maksatlarla ihdas ettiği çocuk haftasında ve ona takaddüm eden güçlerde yardım elini uzatmak senin için bir vazife, hem de pek yüksek bir vazifedir”. **Hâkimiyeti Milliye**, 6 Nisan 1929, s. 1; “Ümit Ordusu: Dün sokaklardan geçen çocuklar, bize yarının nurlu izlerini taşıyan birer ümit ordusudur. Bu ordunun günden güne daha kuvvet bulması için Himayei Etfal’e yardım elinizi uzatınız”. **Hâkimiyeti Milliye**, 24 Nisan 1929, s. 1.

⁴²² **Hâkimiyeti Milliye**, 23 Nisan 1929, s. 1.

⁴²³ “Çocuk Bayramı Dün Çok Sevinç İçinde Geçti: Büyük Gazi dün gününü çocuklar arasında geçirdi, onları sevdi, okşadı; çocukların sevinci görülecek şeydi”, **Hâkimiyeti Milliye**, 24 Nisan 1929, s. 1. 1930 yılında Ankara’da yapılan Çocuk Bayramı da benzer bir şekilde icra edilmiştir. Bkz. **Hâkimiyeti Milliye**, 24 Nisan 1930, s. 1- 2. Teoman Özalp (babası Kazım Özalp, Atatürk dönemi boyunca ya hükümetlerde yer almış ya da Meclis Başkanlığı görevi yapmıştı), Çocuk Bayramlarını şöyle nakleder: “23 Nisan Çocuk Bayramı’nda, Çocuk Esirgeme Kurumu’nun organizasyonuyla yüze yakın çocuk bizim eve gelirdi. Bu çocuklara, limonata, şeker ve başka hediyeler verilirdi. Benzer ziyaretler, Gazi Paşa’ya, İsmet Paşa’ya ve Fevzi Paşa’ya da (Mareşal Fevzi Çakmak) yapılırdı. Erkân-ı Harbiye Reisi olan Mareşal, babamın sevdiği ve saydığı değerli bir askerdi. (...) Bayramlarda, babam bizi Mareşal’in elini öpmeye götürürdü”. Özalp, **a.g.e.**, s. 39.

⁴²⁴ **Hâkimiyeti Milliye**, 24 Nisan 1930, s. 1.

“...[çocukları] seviniz, gönüllerini hoş ediniz, kendilerini koklayınız, bayramlarını kutlulayınız. (...) Ulu Türk milletinin bütün ümidi yarının hakiki cumhuriyetçileri olan bugünün biz çocuklarıdır. (...) Ben kendimin bir varlık olduğumu cumhuriyette farkına vardım. Geleceğin parlak Türk Cumhuriyetinin temeli ben imişim. (...) Beni vatan doğurdu. Millet büyütüyor. Benim asıl anam vatan, şefkatli babam da büyük Türk milletidir”.

Cumhuriyet, büyük ve ücretsiz bir eğitim sistemi kurmuştu. Okul programlarından saltanat ve hilafeti öven kitapları çıkarmış; yeni rejimin ideoloji ve pedagojisine dayalı çocuk yetiştirmeyi esas almıştı.⁴²⁵ Orhan’ın akranı olan çocuklar, okullarda artık adlarıyla çağrılıyorlardı; öğretmenler, onların karşısına geçip konuşmalar yapıyor, geleceğin teminatı olduklarını söylüyorlardı ki tüm bunlar, Orhan’dan önceki kuşakların görmediği davranış şekilleriydi. Çocuklar, devletin kendilerine özel bir önem verdiğinin farkındaydılar.⁴²⁶

Öğleden sonra Ankara Palas Oteli’nde,⁴²⁷ Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın himayesinde bir Çocuk Balosu yapıldı. Balonun, 12 yaşından küçük çocuklarca hazırlanmış uzun bir programı vardı. Başvekil İsmet Paşa, TBMM Reisi Kazım Paşa, hükümet üyeleri ve mebuslar, eşleriyle birlikte baloda hazır bulunan zevat arasındaydı. Bir kız çocuğunun Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın heykeli önünde okuduğu şiirden sonra çocuklar, sözleri Aka Gündüz’e ait Himaye-i Etfal Cemiyeti Marşı’nı,⁴²⁸ söylediler. Gazi Mustafa Kemal Paşa, baloya ilerleyen saatlerde iştirak edecekti.⁴²⁹

⁴²⁵ İlhan Başgöz, *Türkiye’nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., 1995, s. 107, 109, 146.

⁴²⁶ Duygu Vural’ın, 1915 Gaziantep doğumlu Beşir Göğüş ile 2 Mayıs 1998’de yaptığı görüşmeden *Cumhuriyet’te Çocuktular*, s. 134.

⁴²⁷ Burası, Cumhuriyet’in ilanından hemen sonra inşa edilmiş, modern ve lüks bir oteldi. Otel, sahip olduğu Türk-Fransız mutfağı, Cuma günleri verdiği danslı çay partileri, resmi ve özel ziyafetler için özel salonları, zengin Amerikan barıyla kendini, “Şarkın en muhteşem oteli”, “en nezih ve kibar toplanma yeri” olarak takdim ediyordu. Otelin, gazeteye verdiği reklâm ilanına bkz. **Hakimiyeti Milliye**, 3 İkcinceşrin 1932, s. 8.

⁴²⁸ Aka Gündüz (1886-1958): Harbiye’den ayrılarak Paris’e gitmiş; burada, hukuk ve güzel sanatlar öğrenimi görmüştür. Gündüz, milli edebiyat akımının önemli temsilcilerinden biridir. Yazmış olduğu bu marş, Türk Çocukları Marşı olarak da bilinir; bestesi Zeki Üngör’e aittir, sözleri ise şöyle:

Türk çocukları! Türk çocukları!
Gözler ileri, başlar yukarı
Yarınki hayat, yurt ufukları
Her şey sizindir Türk çocukları!
Çocuklar aziz vatan malıdır,
Ulu ağacın birer dalıdır.
Yardım görmeli, bakılmalıdır,

23 Nisanlar, sadece çocuklara yönelik etkinliklerden ibaret değildi elbette. CHF'nin, taşradaki idare heyeti ve Halkevi reisliklerine gönderdiği, 2 Nisan 1933 tarihli genelgesi, bayram kutlamalarının esasına ilişkin tavsiyeler içermektedir. Fırka Kâtibi Umumiliği, “Gazi Hazretlerinin” Nutuk’undan bölümler okunmasını, TBMM’nin açılış gününe dair konuşmalar, Milli Mücadele dönemine ait şiirler, mümkün olan yerlerde ise temsiller verilmesini istiyordu.⁴³⁰ Buna rağmen, 23 Nisan’da öne çıkan kurum, TBMM’den ziyade Himaye-i Etfal Cemiyeti olacaktır. Mesela Cumhuriyet’in kuruluşunun onuncu yılına denk gelen Çocuk Haftası boyunca İstanbul, Himaye-i Etfal bayraklarıyla donatılmıştı. Uçaklar, gökyüzünden “çocuk meselesi”ne ait dövizler atıyorlardı. Ankara’daki Himaye-i Etfal Cemiyeti genel merkezi ve İstanbul’daki Halkevlerinde, “meme çağındaki çocuklar”, “mama çağındaki çocuklar” ve “oyun çağındaki çocuklar” arasında sağlık müsabakaları yapıldı. Bakımlı yeni nesilleri özendirmek amacıyla yapılan “Gürbüz Türk Çocuğu” müsabakaları, Türk ulus-devletinin sağlam temellere duyduğu arzunun bir tür dışavurumuydu. Cemiyet’in yayın organında bu arzu şöyle dile getirilmişti: “Sağlam çocuk yetiştiren bir millet-Hiç şüphe yok, kurar bir sağlam devlet”.⁴³¹

Ankara’nın kaza ve köylerinden gelen çocuklar için Gazi Orman Çiftliği’nde Başvekil İsmet Paşa’nın oğlu Ömer ile TBMM Başkanı Kazım Paşa’nın oğlu Teoman tarafından ortak bir ziyafet verildi. Ankara ve İstanbul radyoları, çocuk sağlığı ve terbiyesi üzerine annelere yönelik konferanslar veriyorlardı. Bilecik’te ise Halkevi, Belediye ve Hükümet Konağı’nın önünde yapılan törenlerde okunan nutuk ve marşlardan sonra, çocuklara incir ve üzüm dağıtıldı. Daha sonra otomobillerle gezdirilen çocuklar, salıncaklara ve atlıkarıncalara bindirildi. Gece düzenlenen fener

Özü, ateşli Türk çocukları!

Olçay Kolçak, **Ulusal Kimliğimizin Sesi Marşlarımız**, İstanbul, Kastaş Yay., 2003, s. 58.

⁴²⁹ **Hakimiyeti Milliye**, 24 Nisan 1929, s. 1; İngiliz Büyükelçi Sir George Clerk’in, Çocuk Haftası etkinlikleri hakkındaki gözlem ve değerlendirmeleri için bkz. **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: 6, s. 496-498.

⁴³⁰ C.H.F. İdare Heyeti ve Halkevi Reisliklerine gönderilen 2 Nisan 1933 tarihli genelge... **Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin F. Teşkilâtına Umumî Tebligatı**, Cilt: 2, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1933, s. 68.

⁴³¹ **Gürbüz Türk Çocuğu**, Sayı: 9, 1 Haziran 1927, s. 7. Konu hakkında ayrıca bkz. Yaşar Baytal, “Atatürk Döneminde Nüfusu Arttırma Çalışmaları ve Gürbüz Türk Çocuğu Projesi”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 10, Güz 2009, s. 117-137.

alayına, asker ve halk da katıldı.⁴³² 1930’lar boyunca yapılan Çocuk Haftası etkinlikleri, “çocuk meselesini” kamuoyunun dikkatine sunmanın en etkili yollarından biri oldu.⁴³³ Nitekim dönemin gazeteleri, ulus-devletin icat ettiği bu sembolizmi, toplumun bilinçaltına şu ifadelerle yerleştirmeye çalışıyordu: “23 Nisan: Size çocuğu düşündürecek haftanın başlangıcıdır”.⁴³⁴

23 Nisan’da yapılan etkinliklere, 1933 yılından itibaren yeni bir gelenek eklendi; o gün resmi makamlar, temsili olarak çocuklara bırakıldı. Bir günlüğüne Gaziantep Valisi olan Muzaffer, trahomlu ve trahomsuz çocuklar için şehirde ayrı ayrı hastaneler yaptıracağını, bataklıkların temizlenmesini belediyeden isteyeceğini, artık bir “çocuk bahçesi”ne sahip oldukları için (açılışı o gün yapılmıştı), çocukların sokak aralarında oynamalarının men edildiğini söylüyordu.⁴³⁵ Tüm bunlar devletin, sağlıklı ve hijyenik bir ortamda çocuk yetiştirme siyasetinin kamusal araçlarıydı.⁴³⁶

Aynı yılın 23 Nisan Bayramı’nda çocuk öğrenciler için geliştirilen bir başka törensel pratik ise, “Öğrenci Andı” idi. Devrimin genç ve ateşli Maarif Vekili Dr. Reşit Galip’in kaleme aldığı Öğrenci Andı, tüm ilkokullarda bir seremoni şeklinde öğrencilere okutulmaya başlandı. Bu andın tam metni şöyledir: “Türküm, doğruyım, çalışkanım. Yasam küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymak, yurdumu, budunumu özümnden çok sevmektir. Ülküm, yükselmek, ileri gitmektir. Varlığım Türk varlığına armağan olsun”.⁴³⁷ Vekâletin konuyla ilgili genelgesine göre çocuklar, bu andı öğretmenleriyle birlikte ayakta söyleyeceklerdi. Öğretmen, andın ifade ettiği fikirleri,

⁴³² Bkz. **Hâkimiyeti Milliye**, 24 Nisan 1933, s. 4; **Hâkimiyeti Milliye**, 26 Nisan 1933, s. 1; **Hâkimiyeti Milliye**, 27 Nisan 1933, s. 5; **Hâkimiyeti Milliye**, 29 Nisan 1933, s. 9; **Hâkimiyeti Milliye**, 30 Nisan 1933, s. 3.

⁴³³ “Çocuk haftası sizin muhtaç ve kimsesiz çocukları düşüneceğiniz milli bir yıl bölümüdür. Himayei Etfal Cemiyeti”, **Hakimiyeti Milliye**, 17 Nisan 1933, s. 5.

⁴³⁴ **Ulus**, 19 Nisan 1936, s. 5 ve 6; “23 Nisan: Size Çocuğu Düşündürecektir”, **Yeni Adana**, 23 Nisan 1936, s. 1.

⁴³⁵ “Çocuk Vali Belediye ve Fırka Reisleriyle Mülakat”, **Gaziantep**, 27 Nisan 1933, s. 1. İzmir’de ise yüz elli yataklı çocuk hastanesinin temeli ile çocuk yurdunun açılış töreni, 23 Nisan 1938’de yapıldı. **Anadolu**, 24 Nisan 1938, s. 1.

⁴³⁶ XX. yüzyılın başına kadar çocukların oyun alanları: “cami avluları”, “bostanlar” ve “viranelikler” idi. Karay, **a.g.e.**, s. 18, 22.

⁴³⁷ Bkz. Dr. Reşit Galip, “Türk Çocuğunun Yasası”, **Hâkimiyeti Milliye**, 24 Nisan 1933, s. 1. Afet İnan’ın anılarında, Reşit Galip’in Öğrenci Andı hakkında şu bilgiler vardır: “1933 yılının 23 Nisan Çocuk Bayramı idi. O, heyecanla Çankaya Köşküne geldiği vakit, Atatürk’ün yanında bana bir kâğıt uzattı ve şunları anlatmaya başladı. ‘Sabahleyin ilk bayramlaşmayı kızlarımla yaptım. Onlara bir şeyler söylemek istediğim vakit, bir and meydana çıktı. İşte Cumhuriyetimizin 23 Nisan çocuklarına armağanı’ dedi”. Afetinan, **Atatürk Hakkında...**, s. 213.

çocukların zihin seviyelerine göre canlı biçimde anlatacak, onlara iyice belletecekti; bu andı söylerken öğrencinin saygısız tutum almamasına, dürüst ve ciddi durmasına özellikle dikkat edecekti. Çocuklar, zaman geçtikçe daha derinden anlayacakları, “asil ve yüksek duygular” ifade eden bu andı, arzulu ve sevinçli bir şekilde tekrar ederken, millî bir görevi yerine getirmenin bilincinde olmaları gerekiyordu.⁴³⁸ “Uluslaştırma” işlevi gören bu yemin töreninin her gün tekrarlanmasıyla rejim, ilerleme temasını kullanarak, yeni nesli terbiye etmeyi, onları ortak bir “mitos” (ulus) etrafında bir araya getirmeyi amaçlamıştı. Zira okulda verilecek terbiyenin öncelikli amacı, ünlü pedagoglardan İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) Bey’in ifadesiyle, “yurttaş yetiştirmek” olmalıydı.⁴³⁹

Bu dönemde yurttaş gereksinim duyan her ulus-devlet, çocuğu aile çevresinden koparıp, okula vermek zorundaydı; burada, ulus bilinci ve vatan sevgisi aşılacaktı.⁴⁴⁰ Örneğin XX. yüzyılın ilk yarısında, Fransa gibi ülkelerde hayat bilgisi eğitimi, hijyen ve temizliği yaymakla görevli okulların eline geçmişti. Çocuklarını sadece kendilerinin eğitebileceğini düşünen eski aileler, kendi rızalarıyla yerlerini okullara bırakıyorlardı. Ebeveynlere ise çocuklarını beslemek, gereksinimlerini sağlamak ve onları sevmek kalıyordu. Nihayetinde bu görevi layıkıyla yerine getirip getirmediğine karar verecek merci bile yine kamu gücünün kendisiydi.⁴⁴¹ Yetişkin dünyasından ayrı, bir varoluş alanı olarak modern zamanlarda ortaya çıkan çocukluğun, deyim yerindeyse “anası okul, babası ise devlet” olmuştu;⁴⁴² o nedenle, yurttaş yaratımında çocuk, refah ve ihtişama ilerleyen ulus devleti sembolize etmekteydi.⁴⁴³ Bu perspektiften bakılınca, Çocuk Bayramı’nın yeni Türkiye’nin kuruluşunu simgeleyen TBMM’nin açılış yıl dönümüne denk getirilmiş

⁴³⁸ Bkz. “Türk Çocuğunun Yasası”, **Hakimiyeti Milliye**, 19 Mayıs 1933, s. 2.

⁴³⁹ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, **İçtimai Mektep Nazariyesi ve Prensipleri**, İstanbul, Tecelli Matbaası, 1932, s. 15.

⁴⁴⁰ *Hakimiyeti Milliye* gazetesi, “çocuk devletindir” diyordu: “Devlet, mektep dediğimiz potada çocuğu eritir, kendine yarayacak bir biçime sokar. Ana babanın işi (...) bu işte devlete yardım etmektir”. “Çocuk Devletindir”, **Hakimiyeti Milliye**, 23 Nisan 1932, s. 2.

⁴⁴¹ Bkz. Antoine Prost, “Aile ve birey”, Philippe Ariès, Georges Duby (Haz.), **Özel Hayatın Tarihi**, Cilt: 5, **Birinci Dünya Savaşı’ndan Günümüze**, Çev., Şehsuvar Aktaş, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2010, s. 85-87, 91.

⁴⁴² Bkz. Tayfun Atay, “Popüler Kültürden Kitle Kültürüne Çocukluğun Dönüşümleri”, Nihal Ahioglu, Neslihan Güney (Yay. Haz.), **Popüler Kültür ve Çocuk**, Ankara, Dipnot Yay., 2007, s. 87-101. “Bu asrın cemiyeti”nin, “çocukların sırf ebeveyn malı olmasına izin verm[ediğini]”, çocukların aynı zamanda “vatanın ve cemiyetin” malı olduğunu Gürbüz Türk Çocuğu dergisi de dile getirmişti. **Gürbüz Türk Çocuğu**, Sayı: 2, s. 1.

⁴⁴³ Libal, **a.g.m.**, s. 58.

olmasına, metaforik bir anlam yüklemek mümkündür.⁴⁴⁴ Devrin ünlü eğitimcilerinden Nafi Atuf (Kansu), çocukluk ile yeni Türkiye arasındaki söz konusu metaforik bağ için şunları söylemektedir: ⁴⁴⁵

“Artık çocuğun kendi şahsiyetine malik olmak için çalışıldığı bir devredeyiz. Bugün memleketimizde yayılmakta olan pedagojik telakkilere göre çocuk asla büyüğün bir minyatürü değildir. (...) erginlik devrinden büsbütün ayrı bir devirdir. (...) Çocuk hakkındaki bu idrak tarzı Türkiye’nin kurtuluş vetiresine ne kadar çok benzemektedir. Yaşamaya ve gürbüzlenmesine engel olabilecek bütün bağlardan sıyrılan Türkiye, kendini bularak bünyesinin orijinalliğini göstermeğe hazırlanıyor. Bunun gibi Türk çocuğu da kendi tabiatında yaşayan bütün kudretleri kullanabilmek hürriyet ve kabiliyetine malik oluyor.”

25 Mart 1934’te Cumhuriyet Halk Fırkası, taşra örgütlerine bir genelge gönderdi; Çocuk Haftası’nın canlı ve kapsamlı geçmesi için, Halkevlerinde çocuk mevzulu konferansların tertip edilmesini istiyordu.⁴⁴⁶ 23 Nisan sabahı, Sivas’ta Cumhuriyet Meydanı’nda icra edilen törenden sonra, 25 kadar çocuk, şehrin resmi daire ve kurumlarının başına getirildi. Her okul, kendi bünyesinde birer müsamere verdi. Ertesi gün ise Halkevi tarafından 500 yoksul çocuğa, sinema salonunda çocuk filmi gösterildi.⁴⁴⁷ Bu tarihe geldiğimizde, Çocuk Haftası etkinlikleri artık eski hararetini yitirmişti. Peyami Safa’nın çıkardığı *Hafta* dergisi, bu etkinliklerin basmakalıp törenlerden kurtulması gerektiğini yazıyordu. Dergiye göre, programın tertip, idare ve ifası, mümkün mertebe çocuklara bırakılmalı, büyüklerin görevi, sadece nezaretçilikle sınırlı kalmalıydı; çocuklara böyle bir sorumluluk vermek, yeteneklerinin ortaya çıkmasını sağlayacaktı. Derginin, etkinliklere getirdiği bir başka eleştiri de, yarışma ve balolarda hali vakti yerinde olan çocukların ön plana çıkarılmasıdır; böyle bir tutum, halk çocuklarının şevklerini ve kendilerine olan

⁴⁴⁴ Bkz. Duygu Köksal, “Ulusun ‘Çocukluğu’, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, İnkılap ve Terbiye”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 7, Nisan 1997, s. 7-12.

⁴⁴⁵ Nafi Atuf, “Terbiye Anlayışında İlerleyiş”, **Ülkü**, Cilt: 1, Sayı: 2, Mart 1933, s. 126-127.

⁴⁴⁶ C.H.F. Katibiumumiliğinden, Halkevleri ve Fırka Reisliklerine gönderilen 254 sayılı ve 25 Mart 1934 tarihli tebliğ... **Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin F. Teşkilatına Umumi Tebligatı**, Cilt: 4, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1934, s. 41.

⁴⁴⁷ Bayram günü ayrıca, Halkevi adına iki büyük müsamere verilecekti. “23 Nisan için Çocuk Esirgeme Derneği bir Program Yaptı. Halkevi de Hazırlıkta Bulundu.”, **Kızılırmak**, 22 Nisan 1934, s. 1.

güvenlerini zedeleyebilirdi; hafta boyunca yapılan müsabakalarda süslü ve gösterişli olan değil, zeki olanlar kazanmalıydı.⁴⁴⁸

Hem, 23 Nisan 1929 tarihindeki kutlamalarda söz alan Orhan'ın Ankara Belediye Başkanı'na verdiği nutukta çocukluğa yüklediği değerler, hem de 23 Nisan 1933 tarihinden sonra devlet makamlarının çocuklara bırakılmaya başlanması, çocukluğun ulus devlet tarafından “özneleştirilmesi” anlamına gelmektedir. Zira rejim, sözü edilen tören pratikleri yoluyla çocuklara, Türk Devrimi'nin taşıyıcısı olduklarını telkin etmeye çalışmaktaydı.⁴⁴⁹ 1936 yılında, Maraş'ta yapılan 23 Nisan Bayramı etkinliğinde Sakarya, Turan ve İstiklal İlkokullarının öğrencilerine “aile tabibi”, “uzman ebeler”, “gülbüz olmak”, “her gün yıkanmak”, “sineklerden kurtulmak”, “çocuk bahçeleri” gibi “isteriz” levhalarının⁴⁵⁰ taşınması siyasal iktidarın, çocukluğu sosyal politikalar aracılığıyla özneleştirmesinin bir başka törensel anlatımıydı. (Bkz. Ek-6) Aynı tarihte Trabzon'da yapılan etkinliklerde ise erkek çocuklara frak ve silindir şapka, kız çocuklara ise tuvalet giydirilmişti. Tören alanındaki bu görüntü, iktidarın çocuklardan beklediği toplumsal rolü açığa çıkarıyordu; bu halleriyle çocuklar, yarının ideal yurttaşlarını temsil etmekteydiler.

Maraş'ta yapılan tören etkinliğini tasvir ederek, konuyu tamamlayacak olursak eğer, bayramın ertesi günü, her okuldan iki öğrenci, öğretmenleriyle birlikte Vali ve Cumhuriyet Halk Partisi İl Başkanını ziyaret edip, devrime olan bağlılıklarını bildirdiler. Aynı sene kabul edilen yeni İlkokul Programı, Parti'nin ilkelerine bağlı yurttaş yetiştirmeyi esas almıştı.⁴⁵¹ İkramlarda bulunarak öğrencileri ağırlayan Vali ve Parti İl Başkanı ise, rejimin gittiği yolu çocuklara, “anlayacakları bir lisanla” izah etmeye çalıştılar. 23 Nisan gecesi, Halkevi'nin İçtimai Yardım Şubesi ile Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin ortak yararına, geç vakte kadar süren bir balo verildi; balodan elde edilen gelirle, Maraş'ta bakıma muhtaç 50 çocuğun giydirilmesi planlandı. Çocuk Haftası etkinlikleri dâhilinde Halkevi'nin Temsil Şubesi'ne mensup öğretmenlerin vermiş olduğu müsamereden elde edilecek gelirle, 20 kadar çocuğa

⁴⁴⁸ Hafta, “Bizce Çocuk”, **Hafta**, No: 3, 25 Nisan 1934, s. 2.

⁴⁴⁹ “Vatan çocuğu vatanın istikbalidir. İnkılâp ve Cumhuriyetimiz onun kuvvetli vücut ve dimağına emanettir”, **Gülbüz Türk Çocuğu**, Sayı: 14, Teşrinisani 1927, (kapak yazısı).

⁴⁵⁰ “İsteriz” levhaları taşıyan çocukları, 23 Nisan 1938'de Sivas Cumhuriyet Meydanı'ndaki tören alanında da görürüz. Bu levhalarda, çocukların dilekleri yazılıdır. **Sivas Postası**, 23 Nisan 1938, s. 1.

⁴⁵¹ Sakaoğlu, **a.g.e.**, s. 212-213.

giysi alınacaktı.⁴⁵² Gerek Maraş'ta çocukların devlet ricaline gidip devrime olan bağılıklarını sunmaları ve buna karşılık devlet ricalinin devrimin gittiği istikameti çocuklara anlatmaları, gerekse de 1938 yılında İstanbul'da icra edilen Çocuk Bayramı törenlerinde devlet ricali ile çocuklar arasında karşılıklı verilen nutuklar,⁴⁵³ yeni siyasal formasyonu çocuklara onaylatmaya dönük teatral bir form görüntüsü çizmektedir.

Bu bölüm için özetle şunları söyleyebiliriz: Uzun süren savaşlar sonucunda, erozyona uğramış bir demografik yapıyı devralan Cumhuriyet, güvenlik ve iktisadi üretkenlik gibi kaygılarla, nüfusu ve nüfusun/ulusun “evsafını” artırıcı bir refah siyaseti izlemek zorunda kaldı. Bu refah siyasetinin araçları olan “sıhhi”, “fenni” ve “içtimai” pratikler, nüfusun biyolojik yeniden üretimini sağlamak için kullanıldılar.⁴⁵⁴ Bu anlamda 23 Nisan sembolizminin, sağlıklı ve üretken bir nüfus/ulus inşasında uygulanan çocuk merkezli refah siyasetinin görselliğini dışa vurduğunu söylemek mümkündür. Nüfusu çoğaltmanın, ruh ve vücut bakımından sıhhatli bir ulus yaratmanın öncelikli yolu, çocukları himaye etmekten geçiyordu; bu işin temel ayaklarından biri, şüphesiz ki propagandaydı.⁴⁵⁵ İşte Çocuk Bayramı ve Çocuk Haftası, devlet için gerekli olan bu psikolojik ortamı sağlıyordu.

Öte yandan bu gelenek, “terbiye” edilmiş bireyi üretmeye çalışarak, çocukluğu kültürel düzeyde özne olarak kurmaya, söz konusu öznel aracılığıyla resmi ideolojiyi işletmeye yönelik kaygılar içeriyordu. Bu anlamıyla 23 Nisan Bayramı, Kemalist siyasal formasyonu yeniden üretmeye dönük bir iktidar pratiğidir denebilir; aksi takdirde, bu maddi ve ideolojik saikleri bir kenara itip, Çocuk Bayramı'nın ihdasını sadece Atatürk'ün çocuk sevgisiyle açıklamak naif bir çaba olacaktır.

⁴⁵² CHP Maraş İl Yönetim Kurulu Başkanlığı'ndan CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen 160 Sayılı ve 6 Mayıs 1936 tarihli yazı için bkz. **BCA**: 490.01.18.95.2.

⁴⁵³ Bkz. CHP İl Yön Kurulu, **Cumhuriyet Meydanları Halkevleri ve Parti Binalarında Çocuk Haftasında ve 23 Nisan Çocuk Bayramında Yapılacak Tören Programı**, İstanbul, Matbaai Ebuzziya, 1938.

⁴⁵⁴ TBMM Başkanı A. Kazım (Özalp) Paşa, güvenlik ve iktisadiyat açısından “hem milletin nüfusunu arttırmak hem de onun evsafını yükseltmek lazımdır. Nüfusun artması için çocuk doğumunu içtimai ve fenni tedbirlerle çoğaltmak, doğan çocukların sıhhat ve hayatlarını korumak iktiza ettiği aşikârdır” demektedir. A. Kazım (Büyük Millet Meclisi Reisi), “Çocuk Meselesi”, **Hâkimiyeti Milliye**, 23 Nisan 1933, s. 1.

⁴⁵⁵ Dr. Kudsi Halkacı, “Çocuklarımızı Nasıl Himaye Etmeliyiz?”, **Kurun'un İlavesi**, 25 Nisan 1936, s. 4.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

“GÜZEL VÜCUTLU, SAĞLAM DÜŞÜNCELİ, CESUR ve VAKUR GENÇLER”: 19 MAYIS GENÇLİK ve SPOR BAYRAMI

Cumhuriyet’in kurucu lideri, 1927’de okuduğu ünlü Nutuk’una, “1919 yılı Mayısının 19’uncu günü Samsun’a çıktım. Ülkenin genel durumu ve görünüşü şöyledir...” şeklinde başlamış; “Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyeti’ni, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir. (...) Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur!”⁴⁵⁶ cümleleriyle sona erdirmişti. Kısacası lider, işgale ve monarşiye karşı verilen ulusal mücadeleyi belgelerle anlattıktan sonra, elde edilen “istiklâl” ile “cumhuriyeti”, “iç ve dış düşmanlara karşı korumak” ve gerektiğinde “yeniden kurtarmak” görevini gençliğe emanet etmişti.⁴⁵⁷

Ne var ki büyük şehirde yaşayan gençlerin; kafe, bar, plaj veya sinemalarda vakit geçirmekten ibaret sayan bir modernlik algıları vardı. Bu nedenle iktidar tarafından, devrimin heyecanını yeteri kadar duymadıkları düşünülüyordu. Üstelik modernleşme sürecinin toplumsal boyutu, bu gençlerin üzerindeki ebeveyn otoritesini önemli ölçüde kırmıştı.⁴⁵⁸ Falih Rıfkı, Batılı popüler kültürün etkisi altında kalarak, kendi ulusal kültürüne yabancılaşan bu gençleri, 1932 senesinde kaleme aldığı *Roman* kitabında etraflı bir şekilde anlatır.⁴⁵⁹ CHP’nin ateşli gençlerinden Hıfzı Oğuz Bekata, okumayan gençlerin boş ve amaçsız bir biçimde kahvede zaman geçirmelerinden, “lise ve yüksek mekteplerde talebe” olanlarının ise, “komünist propaganda”ya maruz kalıp “dış güçlerin kurbanı” olmalarından şikâyet etmektedir.⁴⁶⁰

⁴⁵⁶ Bkz. Atatürk, **a.g.e.**, s. 1, 607-608.

⁴⁵⁷ Taha Parla, **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları**, Cilt: 1, Atatürk’ün Nutuk’u, İstanbul, İletişim Yay., 1994, s. 161.

⁴⁵⁸ G. Howland Shaw’un “Türkiye, Yılbaşı Günü, 1933” adlı raporunun, “Türkiye’de Genç Kuşak” başlıklı alt bölümü için, Büyükelçi Charles H. Sherill’in Washington’a gönderdiği, 27 Aralık 1932 tarihli yazıya bkz. **NARA**: JA 867.08/2079, s. 12-14.

⁴⁵⁹ Falih Rıfkı, **Roman**, İstanbul, Akşam Matbaası, 1932, s. 32-33.

⁴⁶⁰ Bkz. Hıfzıoğlu Bekata, “İlk İş: Gençliği Kazanmaktır!”, **Çığır**, Sayı: 27-30, Mayıs-Haziran 1935, s. 3-4.

Cumhuriyet ricali, gençleri CHP çatısı altında toplayıp, onlara yeni ideolojiyi aşıladıkça, Parti'nin bir iç kuvvet merkezi haline geleceğini düşünmektedir.⁴⁶¹ 1929 Bunalımı sonrası kurulan muhalif Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)'nin, halk tarafından beklenmedik bir kabul görmesi,⁴⁶² gündelik yaşamda dinin baskın bir ideoloji haline gelmesi⁴⁶³ ve Menemen'de patlak veren gerici bir ayaklanma (23 Aralık 1930), o güne kadar gerçekleştirilen reformların, topluma yeteri kadar nüfuz etmediğini ortaya koymuştu. Yeni rejimden henüz somut bir kazanım elde edemeyen taşra halkı, dünya ile birlikte bunalımın etkilerini yaşıyor; hâlâ bağlı bulunduğu geleneklerde ve geçmişin sembollerinde teselli buluyordu.⁴⁶⁴

1929 Bunalımı'nın Avrupa'daki rejimlerin üzerindeki etkisi, en az ekonomileri kadar derindi; birçok devlet, totaliter eğilimler gösterirken, I. Dünya Savaşı'nın ortadan kaldırdığı sanılan “militarizm” ve “milliyetçilik” gibi akımları, yeniden gün yüzüne çıkıyordu.⁴⁶⁵ Diktatoryal rejimler, örgütlü muhalefeti bastırıp, gençliğe dayalı “milli hareketler” yaratarak, siyasi ideolojilerini topluma mal etmeye çalışıyorlardı. Kemalist rical, İtalya ve Sovyetler Birliği'ndeki siyasi ideolojilerle arasına mesafe koysa da, bu devletlerin “terbiye ve inkişaf metotları”nın

⁴⁶¹ Karpat, **Türkiye’de Siyasal...**, s. 71. CHP, 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında topladığı III. Büyük Kongresi’nde benimsediği “altı temel ve değişmez ilke”yi (Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Devletçilik ve Devrimcilik) Parti’nin amblemine dönüştürerek, Osmanlı geçmişinin yeni kuşaklar üzerindeki etkisini yok etmek için, Kemalizm adıyla yeni bir ideoloji üretmeye başlamıştı. Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, 3. Baskı, İstanbul, Kaynak Yay., 2002, s. 79; Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çev., Sedat Cem Karadeli, 2. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2007, s. 109. Bu tarihten önce Kemalizm, siyasal bir ideoloji bağlamında kimi aydınlarca kullanılmıyor değildi. Konu hakkında bkz. Temuçin F. Ertan, “Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm’de Öncü Bir Dergi: Muhit”, **Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, Sayı:5, 1997, s. 17-35.

⁴⁶² Bkz. Cem Emrence, **90 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, İletişim Yay., 2006.

⁴⁶³ Büyükelçi Joseph C. Grew’in, Türkiye’nin siyasi ve dini yaşamı hakkında Washington’a gönderdiği, 26 Şubat 1930 tarihine ait “çok gizli” başlıklı yazıya bkz. **NARA**: 867.00/2027, s. 5-7.

⁴⁶⁴ Ahmad, **a.g.e.**, s. 108. Bunlar, Cumhuriyet ricalini ekonomide bir model değişikliğine sevk edecek tarihsel faktörlerdi. Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, İstanbul, Gerçek Yay., 1988, s. 52. İzmir’de halkın CHF binasını taşıyıp, İsmet Paşa’nın fotoğraflarını kurşunladığı o meşhur SCF mitinginden, telgraf yoluyla haberdar olan Gazi Mustafa Kemal Paşa, durumu şöyle yorumluyordu: “...Görüyoruz ki halkı memnun edememiştir. Ona göre hareket etmek ve halkı kazanmak lazımdır. Anlaşıyor ki parti teşkilatı dediğimiz şey de çarık çürük bir yapıdan ibarettir. Bunu anladığımız da iyi oldu”. Bkz. Hulusi Turgut (Der.), **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları**, 5. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2005, s. 271-273.

⁴⁶⁵ Stephen J. Lee, **Avrupa Tarihi’nden Kesitler 1789-1980**, Çev., Savaş Aktur, 2. Baskı, Ankara, Dost Kitabevi, 2004, s. 220.

cazibesinden kendini kurtaramadı;⁴⁶⁶ bunların başında ise “gençlik terbiyesi” geliyordu.⁴⁶⁷ Nihayet 1931’deki III. Kongre’de, “siyasi meşguliyet çağına gelmemiş” tüm gençler, CHP’nin “tabiî namzedi” sayıldılar.⁴⁶⁸ “Bu madde, tek parti yönetiminin kapsayıcılığını ortaya koyması bakımından ilginç bir örnektir.”⁴⁶⁹ Kongre’nin konumuzu ilgilendiren bir diğer tarafı da, Parti’nin “spor teşekküllerini idame ve himaye” etmeyi, kendine vazife kabul etmiş olmasıydı.⁴⁷⁰ Rejimin 1932 yılında kurduğu Halkevleri ise başta gençler olmak üzere tüm vatandaşları, spor ve fizik kültür hareketleri yapmaya teşvik ediyordu; bunun gerekli alt yapısını hazırlamak, bu kurumun Spor Şubelerine düşmüştü. Spor Şubeleri, yer ve imkân bulduğu ölçüde, senede bir ya da iki defa “jimnastik günleri” düzenleyecek, üç ya da dört senede bir ise, tüm ülkede “jimnastik bayramları” tertipleyecekti; Halkevleri talimatnamesinde böyle öngörülmüştü.⁴⁷¹

İktidarın bu doğrultudaki somut çabalarını, Afyon’un Altınova gibi küçük bir kasabasında dâhi görmek mümkündü. Kasabanın *Hâkimiyeti Milliye* muhabiri, 8 Haziran 1933 tarihli gazetesinde: Parti, Belediye ve Halkevi’nin yardımlarıyla sekiz ay önce kurulan *Gençlerbirliği*’nin, gençlerin kahve köşelerinde “benliklerini unutmalarına” ya da sigara dumanı altında “kudret ve kabiliyetlerini yitirmelerine” artık imkân bırakmadığını yazıyordu. “Bir zamanlar izbe yerlerde pinekleyen gençler, şimdi Türk İnkılâbının kutsi gayesini anlamış ve ona göre çalışma yolu tutmuş, bol havalı, bol ziyalı açık yerlerde kabiliyetlerini yükseltmekteydiler” diyordu gazete. Kendisi için ayrı bir bina da tesis edilen bu birlik, kasabadaki spor

⁴⁶⁶ Falih Rıfkı, **Faşist Roma Kemalist Tiran ve Kaybolmuş Makidonya**, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1931, s. 45.

⁴⁶⁷ Sina Akşin, “Falih Rıfkı Atay’ın Atatürk Dönemi Gezi Kitaplarında Ulusçu Öğeler”, **I. Ulusal Tarih Kongresi: Tarih ve Milliyetçilik (30 Nisan-2 Mayıs 1997, Mersin Üniversitesi)**, Mersin, 1999, s. 102.

⁴⁶⁸ **CHF Nizamnamesi**..., s. 3. (Madde: 6)

⁴⁶⁹ Uyar, **a.g.e.**, s. 233.

⁴⁷⁰ **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931**, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931, s. 86. Bu minvalde Parti’nin, spora dair aldığı tedbirlerden bazıları şöyleydi: Mevcut spor kulüplerine bina temin edilecek, bu kulüplerin bütçeleri belediye, özel idare ve cemiyetlerce konsolide edilecek; büyük şehirlerdeki stat ve saha işleriyle ilgilenilecek; takdire değer hakem ve sporculara hediyeler verilecek; spor yaparken yaralanan ya da hastalananlar tedavi edilecek, Parti’nin sevgi, şefkat ve ilgisini göstermek amacıyla bu sporcuların ziyaretlerine gidilecekti. Kâtibiumumi Recep Bey’in, CHF İdare Heyeti Riyasetine yolladığı 6 Ağustos 1931 tarihli ve 1686 sayılı genelge... **Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin F. Teşkilâtına Umumî Tebligatı**, Cilt: 1, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1933, s. 118-119.

⁴⁷¹ Bkz. CHF, **Halkevleri Talimatnamesi**, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1932, s. 7-9.

takımlarının eksiklerini tamamlamış, en kısa zamanda modern bir stada dönüştürülmek üzere, etrafı ağaçlı bir spor meydanına sahip olmuştu.⁴⁷²

A) CHP'ye Bağlı Gençlik Örgütü

Slav topraklarında *Sokol* gibi meşhur jimnastik topluluklarının, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanan bir geçmişi vardır. Bu topraklarda askeri bir ruhla yapılan fizik kültür hareketleri, Habsburg Monarşisi'nin Cermenleştirme siyasetine karşı milliyetçi bir reaksiyona sahipti. Yugoslavya Kralı Aleksander, 1929'da siyasi partilerle birlikte aşiret ve dine dayalı tüm örgütlenmeleri yasakladığında, buna beden terbiyesi örgütleri de dâhildi. Kral bu tarihten sonra fizik kültürü, Yugoslavya'nın siyasal bütünlüğünü tahkim etmek için kendi kontrolü altına aldı. Kurmuş olduğu *Sokol Kraljevine Jugoslaviye*'ye üyeliği, tüm öğrencilere zorunlu kıldı.⁴⁷³ Bu dönemde sadece Yugoslavya değil, birçok Avrupa ülkesi gençleri militarize ederek, siyasi iktidarların örgütlü neferleri haline getirdi. İtalya'nın *Opera Nazionale Balilla*'sı, Almanya'nın *Hitler-Jugend*'i ve Sovyetler Birliği'nin *Komsomol*'u bunların başlıcalarıydı.⁴⁷⁴

Türkiye ise gençlik örgütlerine ilk defa II. Meşrutiyet döneminde tanık olmuştu. Avrupa'daki örnekleri doğrultusunda kurulan *Türk Gücü Cemiyeti*, *Osmanlı Güç Dernekleri* ve *Osmanlı Genç Dernekleri*, aslında İttihat ve Terakki'ye bağlı birer paramiliter kuruluşlardı. Dönemin Türkçü ideolojisinin taşıyıcısı olan bu örgütler-

⁴⁷² “Altınova Gençliği Şuurla Çalışıyor”, **Hakimiyeti Milliye**, 8 Haziran 1933, s. 6.

⁴⁷³ Sandra Prlenda, “Young, Religious, and Radical: The Croat Youth Organizations, 1922-1945”, John R. Lampe and Mark Mazower (Ed.), **Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe**, Budapest-New York, CEU Press, 2004, s. 87, 91.

⁴⁷⁴ İtalya'da *Opera Nazionale Balilla*'ya üyelik, 6-18 yaş arasındaki tüm erkekler ile 8-14 yaş arasındaki tüm kızlar için zorunlu idi. Faşist ve saldırgan yetiştirilen genç nesillere, askeri eğitimin yanı sıra İtalyan tarihi öğretiliyordu. 10-14 yaş arasındaki bir Alman genci ise önce *Deutsches Jungvolk* üyesi oluyor; 14 yaşına gelip kendisini layıkıyla ispatlayabilirse eğer, Nazi Gençlik Hareketinin temel halkası olan *Hitler-Jugend* (Hitler-Gençlik)'e terfi edebiliyordu. Sadece *Hitler-Jugend*'e terfi edebilen gençler, ileride Nazi Partisi üyeliğine ve devletin yüksek mevkilerine uygun görülüyorlardı. Almanya'daki gençlik seferberliğinin amacı, sınıf bilincinden arındırılmış, Nasyonal Sosyalizme itaatkâr, bedensel açıdan zinde, kendisini şeflerine adanmış, militarize bir gençlik yaratmaktı. Nisan 1936'da, *Komsomol* (Gençliğin Komünist Birliği) Genel Sekreteri M. Kosarev, Sovyet gençlik hareketinin amacının, yurttaki tüm erkek ve kızları içine almak olduğunu bildirmişti. *Komsomol*'a üyelik, 14-23 yaş arasında gençler arasından dikkatli bir seçimle yapılırdı. *Komsomol*'ün 1936 yılındaki X. Kongresi'nde Kosarev, gençliğin pusu nişancılığından, anti-gaz çalışmasına; askeri topografyadan, paraşüt atlamaya kadar birtakım askeri sınavlardan geçirildiğini söyledi. Bkz. James W. Miller, “Youth in the Dictatorships”, **The American Political Science Review**, Vol. 32, No. 5, October 1938, s. 965-970.

mesela Ziya Gökalp, *Türk Gücü Cemiyeti* için *Yeni Atilla Marşı*'nı yazmıştı- fizik kültür hareketleriyle zinde tutmaya çalıştığı gençleri, askerlik hizmetine hazırlıyorlardı.⁴⁷⁵ Cumhuriyet döneminde ise başta CHP Genel Sekreteri Recep Peker olmak üzere, Ankara'daki kimi çevreler, Parti'ye bağlı bir gençlik örgütü kurmak konusunda son derece istekliydi. CHP'nin militan gençlerinden Hıfzı Oğuz Bekata'nın çıkardığı *Çığır* dergisi, ilk sayısından beri örgütlü gençlik davasını savunan çevrelerin başında geliyordu.⁴⁷⁶ *Çığır*, savaş sonrasında gençlik örgütlerinin, “milli fikirlerin yaşaması ve rejimlerin istikbalinin emniyeti” açısından önem kazandığını anlatıyor; Türk Devrimi'nin “toplu, teşkilatlı bir Türk gençliği” tarafından muhafaza edilebileceğini öne sürüyordu.⁴⁷⁷

Bu sıralarda, gençlik örgütü modeli arayışındaki bir başka isim de, Maarif Vekâleti'nde görev yapan, Beden Terbiyesi Müfettişi Selim Sırrı Bey idi. Gençlik örgütlerinin yabancısı olmayan Selim Sırrı Bey, I. Dünya Savaşı sırasında Almanya'dan esinlenerek kurulan *Osmanlı Genç Dernekleri*'nin Genel Müfettişi Miralay Von Hoff'un yardımcılığını yapmıştı.⁴⁷⁸ Birleşik Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi Charles H. Sherill (Uluslararası Olimpiyat Komitesi'nden mesai arkadaşıydı) ile Washington'un beden terbiyesi ve spor politikasını görüşmek üzere, 28 Temmuz 1932 tarihinde büyükelçilikte bir öğle yemeği yedi. Sherill, yemekte Selim Sırrı Bey'e, İtalya'nın gençlik örgütü modeli üzerinde düşünmesini tavsiye etti.⁴⁷⁹ Bu yemekten yaklaşık iki hafta sonra Sherill, Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından Yalova'daki Millet Çiftliği'nde kabul edildi (14 Ağustos 1932).⁴⁸⁰ Yeni Türkiye hakkındaki intibalarını aktarırken, gençliği yeteri kadar heyecanlı

⁴⁷⁵ Bkz. Zafer Toprak, “II. Meşrutiyet Döneminde Paramiliter Gençlik Örgütleri”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 2, İstanbul, İletişim Yay., 1985, s. 531-536. Konuyla ilgili ayrıca şu kaynağa bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt: 1, **İkinci Meşrutiyet Dönemi**, 2. Baskı, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yay., 1988, s. 458-473.

⁴⁷⁶ Akşin, **a.g.m.**, s. 103.

⁴⁷⁷ Bkz. Hıfzı Oğuz, “Gençliğin Beynelmilel Değeri”, **Çığır**, Sayı: 15-16, Temmuz-Ağustos 1934, s. 3-4; H. Gökmen, “Bizde Spor ve İzci Teşkilatı”, **Çığır**, Sayı: 32, II. Teşrin 1935, s. 29. Ayrıca bkz. Hıfzı Oğuz, “Türkiye'de Ulusal Gençlik Kurumu”, **Çığır**, Sayı: 25, Sonkanun 1935, s. 3-4; Hıfzı Oğuz, “Eski ve Yeni Nesiller Bakımından Gençlik Kurumu”, **Çığır**, Sayı: 26, Şubat 1935, s. 3-4.

⁴⁷⁸ Toprak, **a.g.m.**, s. 535.

⁴⁷⁹ **NARA**: 867.40/4, s. 1-2. Bu yemekten aylar sonra Selim Sırrı Bey, İtalya'daki gençlik örgütlenmesi üzerine bir yazı kaleme alacaktır. Bkz. Selim Sırrı, “İtalya'da Halk ve Gençlik Teşkilatı”, **Ülkü**, Cilt: 1, Sayı: 3, Nisan 1933, s. 241-243. İtalya'daki gençlik örgütü modelini anlatıp, bu ülkeyi “gençlik terbiyesine en çok kıymet veren memleket” şeklinde tanıtan bir köşe yazısı için bkz. Nüşet Haşım Sinanoğlu, “Gençlik Organizasyonları”, **Hakimiyeti Milliye**, 3 Haziran 1933, s. 4.

⁴⁸⁰ **Atatürk'ün Nöbet Defteri 1931-1938**, s. 86.

bulmadığını ifade eden Sherill, Türkiye’de beden terbiyesi ve gençlik örgütü konusunda ne gibi adımlar atıldığını sordu. Gazi Mustafa Kemal Paşa sohbete, Sovyetler Birliği’ne araştırma yapmak üzere gidecek olan Reşit Galip Bey (Reşit Galip Bey’in kardeşi Hüseyin Ragıp Bey, Moskova’da Büyükelçiydi) ile Yusuf Akçura’yı davet etti. Reşit Galip Bey, İtalyan gençlik örgütü *Ballila* hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığını; ancak, üzerinde araştırma yaptığı Sovyetler Birliği’nin sistemi hakkında iyi şeyler duyduğunu ifade etti. Gazi Mustafa Kemal Paşa, hiçbir sistemin değişikliğe uğramadan, Türkiye tarafından benimsenemeyeceğini söyledi. Sohbetin ardından Sherill, dikkatli bir çalışmadan sonra Ankara’nın, gençlik için fiziki yönü olduğu kadar, milliyetçi yanı da ağır basan, bir beden terbiyesi siyaseti geliştireceğini Washington’a bildirdi.⁴⁸¹

Recep Peker’in, İtalya ve Almanya seyahatleri sırasında, Faşist ve Nazi Partilerinin örgütsel yapılarından etkilendiği bilinen bir gerçektir.⁴⁸² Peker, CHP içerisinde otoriter-devletçi kanadın sözcüsü olarak tanınıyordu.⁴⁸³ 25 Nisan 1933’de, Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin kongresinde yaptığı konuşmada, Türkiye’nin özgün koşullarını dikkate alarak “bir Gençlik Teşkilatı vücuda getirmek için”, Parti’nin uzun zamandan beri çalıştığını haber verdi. Bunun için diğer gençlik örgütlerinin yerinde araştırılıp, haklarında raporlar toplandığını, bu konuyla ilgili çalışmaların, bir sene zarfında sonuçlanacağını söyledi. Recep Bey, Parti’nin tasavvur ettiği gençlik örgütü hakkında şu bilgileri veriyordu:⁴⁸⁴

“Bizim tasavvur ettiğimiz Gençlik teşkilatında en ince insanlık hisleri kültür ruhundan başka canlı hareketli disiplinli ve icabında vatan müdafaası için dövüşmek fikrini besleyen kuvvetli ve vatan şümul maksatlar vardır. Bizim teşkilatımız mektepli, mektepsiz her çağda gençleri kucaklayacaktır. (...) Bundan yirmi sene evvel yirmi beş yaşında delikanlı cemiyet içinde çocuk sayılırdı. Bugünün cemiyeti 18 yaşında bir gençten, yetişkin, pıskın, bir taraftan şefkat ve öte taraftan karakter, sinir ve kafa, kuvveti ve nihayet şuurlu bir disiplin istiyor.”

⁴⁸¹ NARA: 867.42/95, s. 1-3. Sherill’in yukarıda zikrettiği kişileri, *Atatürk’ün Nöbet Defterinde* arayacak olursak, kabul buyrulan zevat arasında Yusuf Akçura’nın değil, Yusuf Ziya Bey’in adını buluruz. Bkz. *Atatürk’ün Nöbet Defteri 1931–1938*, s. 86.

⁴⁸² Bkz. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, 2. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2005, s. 61-64.

⁴⁸³ Bkz. Ahmet Yıldız, “Recep Peker”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt: 2, Ahmet İnsel (Ed.), *Kemalizm*, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2002, s. 58-63.

⁴⁸⁴ *Hâkimiyeti Milliye*, 26 Nisan 1933, s. 1 ve 4.

Böyle bir atmosferde, ülkenin ilk spor kurumu olan Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (TİCİ)'nin Umumi Reisi ve Erzurum Mebusu Aziz Bey'in, Genel Sekreter'den farklı düşünmesi elbette beklenemezdi. 5 Haziran 1933 tarihinde *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinde yayımladığı mektubunda, TİCİ'nin müstakil bir spor kulüpleri birliği olduğunu, teşkilat reisleri ve heyet azalarının fahri olarak çalıştığını, bütçe yardımlarının öyle zannedildiği gibi milyonluk rakamlar içermediğini dile getirmiş; Türkiye'nin, acilen bir gençlik örgütü ile spor ve beden terbiyesi teşkilatına ihtiyaç duyduğunu yazmıştı. Spor sahasında Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan gibi devletlerin, bütçe, kadro ve tesis bakımından Türkiye'nin ne kadar ilerisinde olduklarını anlatan Aziz Bey, Almanya ve Sovyetler Birliği gibi devletlerin ise beden eğitimi gençlere zorunlu kıldıklarına dikkat çekmişti.⁴⁸⁵

Almanya'da spor, 1920'lerden beri kitle kültürünün önemli bir parçasıydı; özellikle futbol, hem katılımcı hem de izleyici düzeyinde önemli bir ilgi görüyordu. Ulusal spor örgütleri, Nazilerin iktidarından sonra, doğrudan doğruya hükümetin kontrolü altına alınmış, sol partilerle ilişkisi olanlar kapatılmış, Yahudiler ise kulüplerden dışlanmıştı. Naziler, Versay Antlaşması'nın Alman silahlı kuvvetlerini sınırladığı 1933-34 yıllarında sporu, erkekleri askerliğe hazırlamanın bir aracı olarak gördüler.⁴⁸⁶ Almanların, gençlik ve spor örgütlerince, nasıl “müsellah bir millet” haline getirildikleri, Türkiye'den bile gözlemlenebiliyordu.⁴⁸⁷ Zamanla bu ülkede spor, Aryan ırkına dayalı kaynaşmış bir kitle ile güçlü bir ordu yaratmanın zemini haline getirilecekti.

Türkiye'de gençlik meselesi, nihayet CHP'nin 9 Mayıs 1935'teki IV. Kongresi'nde ele alındı. Kongre'nin açılış konuşmasında Atatürk, Türkiye'nin kalkınma sürecine özel bir vurgu yaptı.⁴⁸⁸ O gün asılması uygun görülen dövizlerden bazıları dikkat çekiciydi: “Türk genci! Gazi Cumhuriyeti sana emanet etti”, “Türk

⁴⁸⁵ “Gazi'nin Vatanı Mutlaka Sporda da Başkalarını Gececek”, **Hakimiyeti Milliye**, 5 Haziran 1933, s. 1 ve 5.

⁴⁸⁶ Bkz. David Imhoof, “The Game of Political Change: Sports in Göttingen during the Weimar and Nazi Eras”, **German History**, Vol. 27, No. 3, July 2009, s. 374-394.

⁴⁸⁷ Ahmet Şükrü, “Silâhlı Almanya”, **Milliyet**, 28 Kanunusani 1934, s. 1.

⁴⁸⁸ Bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt: 1, s. 398-399; Ankara'daki İngiliz Büyükelçi Percy Loraine'den, Dışişleri Vekili John Simon'a gönderilen 10 Mayıs 1935 tarihli yazı... **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: 8, s. 202-203.

genci! Birinci vazifen Türk cumhuriyetini, Türk istiklâlini korumaktır”.⁴⁸⁹ CHP, gençliği devrimin ilkeleri doğrultusunda terbiye edip yetiştirmeyi, kendisine ödev saymıştı.⁴⁹⁰ Yeni program gereğince “sıralı ve saygılı bir disiplin içinde” örgütlendirilecek gençlik, beden eğitimi yapmakla mükellef kılındı.⁴⁹¹ Bu fiziksel aktivite seferberliği, sadece genci değil, her yaştan yurttaşı da içine aldığı için, şüphesiz ki “kapsayıcı-totaliter” bir tona sahipti.⁴⁹²

“Türk gençliği, onu temiz bir ahlak, yüksek bir yurt ve devrim aşkı içinde toplayacak ulusal bir örgüte bağlanacaktır. (...)Türk gençliğine şevk ve sıhhatlerini, nefse ve ulusa inançlarını besleyecek beden eğitimi verilecek ve gençlik (...) devrimi ve (...) yurdu korumayı en üstün ödev tanıyan (...) bir düşünüşle yetiştirilecek (...) her zorlu işin başarılmasında tek unsur olan sıkı disiplinin etkisi altında çalıştırılacaktır. Türkiye’de spor örgütü de bu esaslara göre düzenlenecek (...) gençlik örgütünün; Üniversite, okullar ve enstitüler, Halkevleri, toplu işçi kullanan fabrika ve kurumlarla yukarıdaki gayelere göre iş ve yönet birlikleri düzenlenecektir. (...) Okullarda, devlet kurumlarında ve özel kurum ve fabrikalarda bulunanlar, yaşlarına göre, beden eğitimi ile uğraşmak yükümü altına alınacaktır.”

Ne var ki gençlik örgütü hiçbir zaman hayata geçirilmedi; bu durum, iki savaş arasındaki Kemalist rejiminin, pragmatist ve konjonktürel yanını ortaya koyuyordu.

Spor, siyasal iktidarın kamusal yaşama dönük müdahalelerinden nasibini, 13 Nisan 1936 tarihinde aldı; TİCİ, Adalet Vekili Şükrü Saraçoğlu’nun başkanlığındaki VIII. Kongresi’nde, Türk Spor Kurumu (TSK) adını alarak CHP’ye bağlandı.⁴⁹³ Spor

⁴⁸⁹ CHP Genel Sekreterliğinden, İdare Heyeti Başkanlığına gönderilen 489 sayılı ve 25 Nisan 1935 tarihli genelge... **Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi**, Cilt: 6, Ulus Basımevi, 1935, s. 15.

⁴⁹⁰ “C. H. Partisi Gençlik Davasını Eline Aldı”, **Çığır**, Sayı: 31, 1. Teşrin 1935, s. 3.

⁴⁹¹ **CHP Genel Sekreteri R. Peker’in Söylevleri**, Ankara, 1935, s. 6-7.

⁴⁹² Parla, **Kemalist Tek-Parti İdeolojisi...**, s. 82-83; **CHP Dördüncü...**, s. 83. Parla’ya göre, “...siyaset bilimindeki beylik ‘otoriter’ (yalnız siyaset alanında tekelci ve baskıcı) ve ‘totaliter’ (bütün toplumsal alanlarda müdahaleci ve baskıcı) devlet/rejim ayrımlarını kullanacak olursak, Kemalist tek-parti rejiminin ‘otoriter’likte kalmadığını, yer yer ‘totaliter’ açılımlar yaptığını da kabul etmek gerekecektir”. Parla, **a.g.e.**, s. 144.

⁴⁹³ **Ulus**, 14 Nisan 1936, s. 1. “Türk sporcuları Türk Spor Kurumu, kendisini yurdun kurtuluş ve yeni baştan kuruluşunu temin edici tek ve yüksek siyasal bir tesisi olan Cumhuriyet Halk Partisi’nin öz bir çocuğu ve onun bünyesinden bir parça sayar”. **Ulus**, 19 Nisan 1936, s. 1. TİCİ’nin 1936 yılında TSK adıyla CHP’ye bağlanmış olması, sözü edilen kurumun bu tarihten önce, devletin müdahalelerine maruz kalmadığı anlamına gelmez. Cumhuriyet’in ilk yıllarında kamuya yararlı dernek statüsüne sahip TİCİ’nin, Akın’ın da belirttiği gibi, devlet ile iç içe geçen bir ilişkisi vardı. Bkz. Yiğit Akın, **“Gürbüz ve Yavuz Evlatlar”: Erken Cumhuriyet’te Beden Terbiyesi ve Spor**, İstanbul, İletişim Yay., 2004, s. 58-64. Bizim ise burada vurgulamaya çalıştığımız şey, dünya bunalımı sonrasında devletin, iktisadi anlamda girmiş olduğu otarşik eğilimle birlikte, içerideki mevcut ideolojik aygıtları

yönetimi, Almanya’da olduğu gibi Türkiye’de de devletin partisine bırakıldı.⁴⁹⁴ Kongrede kabul edilen yeni nizamnameye göre, her ilde bir bölge başkanlığı kurulacak; bu başkanlıklara atamalar, seçim yoluyla değil, merkezden yapılacaktı. Parti’nin il örgütleri, bölge başkanı olarak tavsiye edeceği isimlerde, “spor bilgisi ve spor ilgisi gibi vasıflardan başkaca partili veya Parti prensiplerini benimsemiş” olmaları gibi özellikler arayacaklardı.⁴⁹⁵

Söylem düzeyinde bile olsa, bu dönemden itibaren “kitle için spor anlayışı”, Türkiye’nin spor sistemine egemen olmaya başladı.⁴⁹⁶ Spor artık “dağınık bir heves işi” ve “bir marifet olmaktan” çıkartılıp, “bir vazife” ve “toplu bir millet işi”ne dönüştürülmeye çalışıldı.⁴⁹⁷ “Garpta” diyordu Burhan Asaf, “bütün hayat gibi, spora da ferdiyetçi bir yoldan yürümüştür. Fakat yirminci asrın başlangıcından itibaren, orada da, sporun teşkilatlandırılmasını cemiyetleştirmesini görürüz”.⁴⁹⁸ Gerek teknik açıdan, gerekse sıhhi ihtiyaçlar bakımından, sporu bir plan dâhilinde tek merkezden örgütleyecek kurum, TSK idi; bundan böyle, her kulüp ve bölge, TSK’nın hazırlayacağı program dâhilinde hareket etmek zorundaydı. Ayrıca TSK, yılın bir gününü bayram olarak tayin edecek; o gün, ülkenin her yerinde spor gösterileri yapılacaktı.⁴⁹⁹ Beşiktaş Jimnastik Kulübü’nün, bayram günü için kongreye sunduğu teklif, “19 Mayıs” idi; Fenerbahçe ve Galatasaray Kulüpleri ile 24 Mayıs 1935’te yaptıkları “Atatürk Spor Günü” müsabakalarının, Spor Bayramı adı altında

bir merkezde toplama eğilimi göstermiş olmasıdır. Sözelimi: 11 Nisan 1931’de Türk Ocakları, CHP’ye intikal ettirilmiş (**Hakimiyeti Milliye**, 12 Nisan 1931, s. 1 ve 3) 25 Temmuz 1931 tarihli Matbuat Kanunu ile hükümete “ülkenin genel siyasetine aykırı yayın yapan” gazete ve dergileri kapatma yetkisi verilmiş; (**Hakimiyeti Milliye**, 26 Temmuz 1931, s. 1) 31 Mayıs 1933’de Darülfünun ilga edilip, “inkılâp davasını kavramış” gençler yetiştirmesi amacıyla, İstanbul Üniversitesi adı altında yeniden yapılandırılmış; (**Hakimiyeti Milliye**, 1 Haziran 1933, s. 1 ve 5; Falih Rıfkı, “Üniversite”, **Hakimiyeti Milliye**, 6 Haziran 1933, s. 1) 10 Mayıs 1935 tarihinde Türk Kadınlar Birliği, 10 Ekim 1935’de ise Mason Derneği, malvarlıkları Halkevlerine bağışlanmak suretiyle lağvedilmişlerdi. Bkz. Zürcher, **Modernleşen...**, s. 262-263; Keyder, **a.g.e.**, s. 138-139.

⁴⁹⁴ Kurthan Fişek, **100 Soruda Türkiye Spor Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yay., 1985, s. 124.

⁴⁹⁵ Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinden gönderilen 774 sayılı ve 16 Mayıs 1936 tarihli genelge... **Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi**, Cilt: 8, Ulus Basımevi, 1936, s. 100.

⁴⁹⁶ Yiğit Akın, “Ana Hatları ile Cumhuriyet Döneminde Beden Terbiyesi ve Spor Politikaları”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 103, 2005, s. 63.

⁴⁹⁷ Kütahya Mebusu Naşit Uluğ’un, Kongre üyelerine Ulus Meydanı’nda verdiği nutuk için bkz. **Ulus**, 17 Nisan 1936, s. 5.

⁴⁹⁸ Spor artık, bir “fert işi olmaktan” çıkartılıp, “millet için ve millet ölçüsünde”, “birinci gelen tekler için” değil; “sağlam yapılı, güzel gövdeli ve inkılâp ahlakıyatını benimsemiş on binler ve yüz binler” için icra edilmeliydi. Burhan Asaf, “Spor Telakkimiz”, **Ülkü**, Cilt: 1, Sayı: 1, Şubat 1933, s. 68-69.

⁴⁹⁹ N.B. “Yeni Spor Nizamı”, **Ulus**, 17 Nisan 1936, s. 2.

19 Mayıs günlerinde tekrarlanmasını teklif etmişti. Bu teklif, kongre üyeleri tarafından da kabul görünce, CHP'ye götürülmüş; Parti merkez organına, 19 Mayıs'ın resmî bayram olmasına ilişkin kararı aldirtan gelişme olmuştu.⁵⁰⁰ Bu bilgiyi, CHP'nin 4 Temmuz 1936 tarihli genelgesi⁵⁰¹ ve Çankaya Köşkü'nün kütüphane görevlisi Nuri Ulusu'nun hatıralarıyla doğrulamak mümkündür.⁵⁰²

B) Jimnastik/İdman Şenlikleri

Aslına bakılırsa Türkiye'de, toplu beden ve spor gösterileri yapmak, yeni bir gelenek değildi. Birçok şehirde, mayıs aylarının cuma günleri, "İdman Bayramı" ya da "Jimnastik Şenlikleri" düzenleniyordu.⁵⁰³ (Bkz. Ek-7) Mesela 23-24 Mayıs 1930 tarihli *Hâkimiyeti Milliye* gazetelerine bakarsak eğer, Beden Eğitimi Öğretmeni Vildan Aşır Bey'in idaresindeki Ankaralı orta mektep, lise ve enstitü öğrencilerinin,

⁵⁰⁰ Bkz. Süleyman İnan, "19 Mayıs Gününün Bayramlaşması", **Bilgi ve Bellek**, Sayı: 3, Kış 2005, s. 47-48.

⁵⁰¹ Genel Sekterliğin 747 sayılı genelgesinde şöyle deniyordu: "Atatürk'ün Samsun'da Anadolu'ya ayak bastığı 19 Mayısın spor bayramı olarak kutlanmasına, son spor kurumu kongresinde gösterilen arzu üzerine karar verilmişti". **Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi**, Cilt: 8, Ulus Basımevi, 1936, s. 97.

⁵⁰² "[Atatürk'ün] Beşiktaş Kulübü'yle sadece çok önemli bir hatırası vardır. O zamanki Beşiktaş Kulübü Başkanı Ahmet Fetgeri'nin önerisiyle 19 Mayıs gününü Gençlik ve Spor Bayramı olarak tensip etmesi, onun gençliğe ve spora ne denli ehemmiyet verdiğinin en güzel misalidir". Ulusu, **a.g.e.**, s. 214. Ertesi yıl, beden terbiyesi uzmanı Nizamettin Kırşan ise, 19 Mayıs Bayramı dolayısıyla Ankara Radyosu'ndan verdiği bir konferansta, VIII. Kongre'de alınan kararlar arasında 19 Mayıs gününün, "spor ve gençlik bayramı" olarak kabulünün Parti'ye teklifi de vardı demiştir. Bkz. "19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı İçin", **Türk Spor Kurumu Dergisi**, Sayı: 46, 17/5/1937, s. 18-19. Şükrü Kaya'nın İsmet Bozdağ'a aktardıklarına göre, 19 Mayıs'ın Gençlik ve Spor Bayramı olmasını bizzat Atatürk'ün kendisi istemişti. "Yıl: 1936. Günlerden 19 Mayıs. Atatürk, Dolmabahçe'de, yanında Şükrü Kaya, Ruşen Eşref, Kılıç Ali, Salih Bozok, Mehmet Seydan, Nuri Conker var, konuşuyorlar. Birdenbire Atatürk soruyor: 'Bugün günlerden ne diye?'. Diyorlar Salı, Çarşamba neyse. Ayın kaçı?: 19'u. Aylardan ne?: Mayıs. 'Ne oldu bugün söyleyin bakalım' diyor. Düşünüyorlar. 19 Mayıs'ta ne oldu (...) O zamana kadar 19 Mayıs'ın lafı yok. Onun için soruyor Atatürk. Şimdi bunlar arıyorlar. 'İzmir'in işgalinin üçüncü günü' diyorlar. 'Ankara mitingi yapılmıştı' diyorlar. Atatürk 'değil' diyor. 'İsmet Paşa'nın Lozan'dan Gazi'ye çektiği telgraf' diyorlar. 'Hayır, o 1923'te, Mayıs'ta değil' diyorlar. 'Haliç Konferansı' diyorlar. 'İngilizlerle Irak meselesi üzerinde konuşmuştuk'. (...) Atatürk, 'bırakın yahu bunları' diyor. 'Öyle bir şeydir ki bu, ülkenin kurtuluşudur'. Yine bulamıyorlar. En sonra Şükrü Kaya hatırlıyor; 'bu sizin İstanbul'dan ayrıldığınız gün mü?' deyince, 'yaklaştın' diyor, 'Samsun'a çıktığımız gün'. Sonra, 'asıl yapacağımız bayram bu' diyor. Ertesi sene 19 Mayıs'ta Şükrü Kaya'nın tertibiyle 19 Mayıs Bayramı kutlanıyor." Nuriye Akman'ın, İsmet Bozdağ ve Cemal Kutay ile yapmış olduğu röportaj için bkz. "Milli Mücadele'nin İki Yüzü", **Sabah**, 13 Haziran 1995, s. 10. Ancak İsmet Bozdağ'ın aktardığı bu tarihsel bilgi pek sıhhatli görünmemektedir. Nitekim *Atatürk'ün Nöbet Defteri*'ne bakıldığında, o gün kabul edilen zevat arasında, Şükrü Kaya'nın adına rastlanılmamaktadır. 19 Mayıs 1936'da Atatürk tarafından kabul edilen isimler şunlardır: Cevat Abbas Güler, Kılıç Ali, Hasan Cavit, Salih Bozok, Nuri Conker ve İsmail Müştak. **Atatürk'ün Nöbet Defteri**, s. 499.

⁵⁰³ İnan, **a.g.m.**, s. 46.

İstiklal Meydanı'nda gösteriler yaptıklarına tanık oluruz.⁵⁰⁴ Bundan bir hafta önce, Konya'nın Çayır mevkiindeki koşu mahallinde yapılan gösterilere, Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa ile Vali İzzet Bey'in izleyici olarak katılması, devletin bu şenliklere verdiği önemi göstermektedir.⁵⁰⁵ Üstelik bu geleneği, Meşrutiyet devrine kadar götürmek de mümkündür. Bugünkü Fenerbahçe Stadi'nın bulunduğu Kadıköy çayırında, İstanbullu öğrencilere ilk idman şenliklerini yaptıran isim, İsveç'te jimnastik tahsili görmüş, Meşrutiyetin ünlü beden terbiyesi uzmanı Selim Sırrı Bey'dir (29 Nisan 1916).⁵⁰⁶ Savaş dolayısıyla bir süre yapılamayan bu şenliklere, 11 Mayıs 1928'den itibaren yeniden başlanmıştır.⁵⁰⁷

19 Mayıslar ise 1926'dan beri Samsun'da, "Gazi Günü" olarak kutlanıyordu.⁵⁰⁸ Sadece Samsun değil; Ankara, İzmir ve Aydın Halkevleri, "Büyük Gazi'nin Türkiye'yi kurtarmak için Anadolu'ya çıkışının" yıl dönümlerinde, nutuk ve temsiller veriyor;⁵⁰⁹ ulusal ve yerel gazeteler, 19 Mayıs 1919'a ilişkin anekdotlar aktarıyorlardı.⁵¹⁰ Böylece Milli Mücadele'ye 19 Mayıs 1919 tarihi milat olarak

⁵⁰⁴ 16 Mayıs Cuma günü yapılması düşünülen Jimnastik Şenlikleri Ankara'daki yoğun yağış dolayısıyla bir sonraki Cumaya tehir edilmişti. Bkz. **Hâkimiyeti Milliye**, 16 Mayıs 1930, s. 1; **Hâkimiyeti Milliye**, 23 Mayıs 1930, s. 3; **Hâkimiyeti Milliye**, 24 Mayıs 1930, s. 1 ve 3.

⁵⁰⁵ Bkz. **Babalık**, 18 Beşinci Ay 1930, s. 2; S. Satı, "Bedeni Terbiye", **Babalık**, 19 Beşinci Ay 1930, s. 1.

⁵⁰⁶ Bkz. Selim Sırrı Tarcan, **Hatıralarım**, İstanbul, Türkiye Yay., 1946, s. 49-50/*dn., 55.

⁵⁰⁷ "Güzel bir tezahür: Terbiye-i bedeniye şenlikleri", **Hâkimiyeti Milliye**, 10 Mayıs 1928, s. 1. Ankara'da 1930 yılında yapılan Jimnastik Bayramı hakkında basın, "Üçüncü Jimnastik Bayramı, programların basitlik içinde güçlüğüne rağmen bir muvaffakiyetti" şeklinde verdiği haber, Jimnastik Şenliklerinin, Cumhuriyet döneminde ilk olarak 1928 yılında başladığını teyit etmektedir. **Hâkimiyeti Milliye**, 24 Mayıs 1930, s. 1 ve 3.

⁵⁰⁸ İnan, **a.g.m.**, s. 46. Ayrıca bkz. "19 Mayısın Yıldönümü: Samsunda Bayram", **Hâkimiyeti Milliye**, 20 Mayıs 1927, s. 1. Mesela, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya ayak bastığı günün on dördüncü yıldönümü dolayısıyla; Parti, Halkevi ve Belediye'nin girişimleriyle, Samsun'da büyük bir şenlik hazırlandı. O gün, Mustafa Kemal Paşa'nın heykelini taşıyan bir gemi, "zemini, Türk'ün temiz kanı renginde boyanmış", üzeri ise "matem alameti olan siyah bir örtü ile kapanmış" iskeleye yanaşacak; Mustafa Kemal Paşa'nın iskeleye çıkan temsili, örtüyü parçalarken halk onu durmadan alkışlayacaktı. Bkz. **Hâkimiyeti Milliye**, 7 Mayıs 1933, s. 1 ve 4. "Gazi Günü" hakkında Samsun'un yerel gazetesine dayanarak yapılmış bir çalışma için bkz. Dursun Ali Akbulut, "Samsun'un 'Gazi Günü' ya da 19 Mayıs Bayramı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 33, Kasım 1995, s. 771-779.

⁵⁰⁹ Bkz. **Hâkimiyeti Milliye**, 11 Mayıs 1933, s. 1; **Hâkimiyeti Milliye**, 17 Mayıs 1933, s. 1; **Anadolu**, 19 Mayıs 1935, s. 1.

⁵¹⁰ Bkz. Yakup Kadri, "19 Mayıs", **Hâkimiyeti Milliye**, 19 Mayıs 1927, s. 1; "Gazinin Anadolu'ya Ayak Bastığı Gün: Samsunun Bayramı", **Hâkimiyeti Milliye**, 20 Mayıs, 1929, s. 1; "Gazi'nin Anadolu'ya Ayak Bastığı Gün: Mustafa Kemal 11 Sene Evvel Samsun'a Ayak Basmıştı", **Hâkimiyeti Milliye**, 19 Mayıs 1930, s. 1; S. Satı, "Tarihi Bir Gün", **Babalık**, 20 Beşinci Ay 1930, s. 1; "1919 Yılı Mayısında 19'unda Büyük Mustafa Kemal Samsunda Karaya Ayak Bastı. Bugün Yalnız Samsun'un Değil, Yeni Türkiye Devletinin Bayram Günüdür...", **Hâkimiyeti Milliye**, 19 Mayıs 1933, s. 1.

gösterilerek, mütareke ile 19 Mayıs 1919 arasında geçen Mustafa Kemal öncesindeki direniş dönemi, tarihsel olarak sıfırlanıyordu.

Kısacası, Atatürk'ün Milli Mücadele'nin başlangıç günü için Nutuk'ta verdiği tarih, oluşturulmaya çalışılan ulusal hafızada bir simgeselliğe dönüştürülmüş; söz konusu tarihsel simgesellik ile II. Meşrutiyet yıllarından beri sürdürülen sportif geleneğin sentezinden, yeni bir milli bayram pratiğinin icadına gidilmişti. Bu simgesellik, Cumhuriyet'in kolektif kimliğini, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak bastığı günün özelinde, Milli Mücadele yıllarına dayandırmıştır ki, bu aynı zamanda İmparatorluk geçmişinden de kopuş demektir.

C) 1936 Olimpiyatları:

Türkiye'nin bir sportif gelenek icat etmesinde, 1936'nın Şubat ayında Garmisch-Partenkirchen'de düzenlenen Kış Olimpiyatları'ndan elde etmiş olduğu kötü sonuçların, dolaylı bir etkisi var mıydı? Bu, üzerinde durulması gereken bir sorudur. 1936 Olimpiyatlarının ev sahibi Almanya idi; bu karar daha Naziler iktidara gelmeden iki yıl önce verilmişti. Önceleri Naziler, olimpiyatlara ev sahipliği yapmayı, Weimar döneminden kalma bir yük olarak görüyorlar; böyle bir sportif etkinliği, “enternasyonalizm” ve “pasifizm”le itham edip, olimpiyatlardan çekilmeyi düşünüyorlardı.⁵¹¹ Sonraları Joseph Goebbels'in etkisiyle, olimpiyatları etkili bir propaganda aracı olarak algılamaya başladılar;⁵¹² inşa edecekleri modern tesislerde, Nazi törenlerinin ihtişamını ve ‘Aryan ırkının fiziksel üstünlüğü’nü, misafir ülkelere göstermeye çalışacaklardı.⁵¹³ Ayrıca olimpiyatların, Alman gençliğinin fiziksel aktivitelere duyduğu ilgiyi arttıracaklarını düşünüyorlardı; zira I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış Almanya'nın cesaretini yeniden uyandırmak için beden terbiyesi, içeride önemli bir araç olarak kullanılıyordu. Sonuç olarak kışın Garmisch-Partenkirchen'de, yazın ise Berlin'de düzenlenen 1936 Olimpiyatları ki, her ikisinin açılışı bizzat Adolf Hitler tarafından yapılmıştı; Almanya'ya büyük bir başarı getirdi;

⁵¹¹ Michael Mackenzie, “From Athens to Berlin: The 1936 Olympics and Leni Riefenstahl's *Olympia*”, **Critical Inquiry**, Vol. 29, No. 2, Winter 2003, s. 302.

⁵¹² T. R. Healy, “The Nazi Olympics: A Korean Forced to Run Under a Japanese Name Dominated the 1936 Olympic Marathon”, **Marathon & Beyond**, Vol. 10, Issue: 6, November/December 2006, s. 29.

⁵¹³ Naziler, olimpiyatları filme aldırmaı unutmadılar; Alman yönetmen Leni Riefenstahl tarafından çekilen *Olympia* filmi hakkında bkz. Mackenzie, **a.g.m.**, s.303-336.

toplamda en fazla madalyayı kazanmakla kalmadı; Nazi rejimine dünya çapında hatırı sayılır bir prestij de sağladı.⁵¹⁴

Türkiye 1936'da ilk defa bir kış olimpiyatına katılmıştı.⁵¹⁵ 29 ülkenin yarıştığı Garmisch-Partenkirchen'de, Türk Milli Kayak Takımı'nın almış olduğu kötü sonuçlar, kamuoyunda büyük bir üzüntü yaratmış; takım ve antrenör, sert eleştirilere maruz kalmıştı.⁵¹⁶ Güçlü ve kalabalık bedenlerin, uluslararası sistemi baskı altına aldığı 1930'lu yıllarda, Olimpiyat oyunlarından elde edilen kötü sonuçların, içerideki fiziksel aktivite seferberliğini dolaylı olarak tetiklediği söylenebilir. Türkiye, Berlin'deki oyunları ise birer altın ve bronz madalyalar ile 19. sırada tamamlayacak; aynı oyunları Almanya; 32 altın, 26 gümüş, 30 bronz madalya ile ilk sırada bitirecekti.⁵¹⁷

D) Gençlik ve Spor Bayramı

TİCİ'nin VIII. Kongresi'nden kısa bir süre sonra Maarif Vekâleti, İdman Şenliklerinin yurdun dört bir tarafında, Atatürk'ün Samsun'a ayak bastığı tarihin yıldönümünde icra edilmesine karar verdi (2 Mayıs 1936).⁵¹⁸ Ertesi gün İstanbul gazeteleri, 10 Mayıs Pazar günü⁵¹⁹ yapılması kararlaştırılmış olan IX. Jimnastik Şenliklerinin, 19 Mayıs'ta gerçekleştirileceğini duyurdu.⁵²⁰

“Her sene Samsunlular 19 Mayısta kurtuluşumuzun başlangıcını teşkil eden bu büyük günü kutluyorlar. Bu sene şehrimizde de 19 Mayısın tesit edilmesine karar verilmiştir. (...) Bu sene İdman Şenliklerinin 10 Mayısta yapılması kararlaştırılmıştı. Fakat 19 Mayısın bu sene şehrimizde de kutlanması münasip görüldüğünden İdman Şenlikleri de o gün yapılacaktır”.

⁵¹⁴ Healy, **a.g.m.**, s. 28-29.

⁵¹⁵ Fişek, **a.g.e.**, s. 177.

⁵¹⁶ Bkz. Birgül Güngör, **Berlin Olimpiyatları Ekseninde Basında Türk Spor (1936-1938)**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009, s. 37-39.

⁵¹⁷ “XI inci Berlin Olimpiyatları Kapanırken”, **Ulus**, 18 Ağustos 1936, s. 1 ve 4.

⁵¹⁸ **Akşam**, 3 Mayıs 1936, s. 2.

⁵¹⁹ Hafta tatili, TBMM'nin 27 Mayıs 1935 tarihinde çıkardığı kanun ile cumadan, cumartesi ve pazar günlerine alınmıştı. Bundan dolayı Mayıs aylarının cuma günlerinde yapılan Jimnastik Şenlikleri, 1936 yılında pazar gününe tekabül ettirilmiş olabilir.

⁵²⁰ **Akşam**, 3 Mayıs 1936, s. 3; ayrıca bkz. **Akşam**, 17 Mayıs 1936, s. 3.

Hükümet, resmî dairelerin 19 Mayıs'ta tatil edilmesi için, bir kanun layihası hazırlığına girişti; halkın, geniş katılımı amaçlanıyordu.⁵²¹ Lise ve orta mektepler, ikişer gün tatil edildiler.⁵²² CHP, jimnastik gösterilerinin sadece öğrenciler tarafından yapılacağını bildirdi; sporcular, çelenk koyma merasimi ile sokaktaki geçit alayına katılacaklardı.⁵²³ Bu arada, Karadeniz Talebe Birliği, 19 Mayıs'ın milli bayram kabul edilmesi için, resmî makamlara temennilerde bulundu; bu girişim, CHP ve Halkevleri tarafından takdirle karşılandı.⁵²⁴ Ancak Hükümetin hazırladığı layiha, 19 Mayıs'a kadar kanunlaşmadığından, 1936 yılındaki kutlamalara "Jimnastik Şenlikleri" adı altında devam edildi.⁵²⁵ Nitekim İstanbullu gençlerin Taksim Cumhuriyet Anıtı'na bıraktıkları çelenk, bunu doğrulamaktadır; "IX. Jimnastik Şenlikleri 1936".⁵²⁶

1937 yılına gelindiğinde 19 Mayıs, henüz resmî bayramlar arasına sokulmamıştı; ancak CHP, törenlerin önemle kutlanabilmesi için gerekli tedbirleri almıştı.⁵²⁷ TSK ise bayramdaki jimnastik gösterilerinin nasıl icra edileceğine dair, ayrıntılı bir talimatname yayınlamıştı.⁵²⁸ Nisan ayı ile birlikte *Ulus* gazetesinin sağ üst köşesinde, "19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramıdır" ibareli yazılar çıkmaya başladı.⁵²⁹ *Yeni Adana* gazetesi ise sağlıklı ve ahlaklı bir yaşamı telkin eden vecizeler yayınlıyordu: "Sıhhatini seveceksin, vatanını seveceksin, işini seveceksin".⁵³⁰

⁵²¹ **Akşam**, 5 Mayıs 1936, s. 2.

⁵²² **Akşam**, 7 Mayıs 1936, s. 3.

⁵²³ Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nden taşra örgütlerine gönderilen 769 sayılı ve 14 Mayıs 1936 tarihli genelge... **Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi**, Cilt: 8, Ulus Basımevi, 1936, s. 99.

⁵²⁴ "19 Mayıs Bayramı: Karadenizli Gençlerin Değerli Bir Teşebbüsü", **Kurun**, 10 Mayıs 1936, s. 3.

⁵²⁵ **Akşam**, 19 Mayıs 1936, s. 1.

⁵²⁶ **Akşam**, 20 Mayıs 1936, s. 1. Ankara'da yapılan kutlamalar için ise bkz. **Ulus**, 20 Mayıs 1936, s. 1 ve 5.

⁵²⁷ Balıkesir Valisi ve CHP İl Başkanı Ethem Aykut, Parti Genel Sekreterliği'ne hitaben kaleme aldığı yazıda şöyle diyordu: "19 Mayıs spor ve gençlik bayramı yüksek katınızdan gönderilen talimata göre vilayetin her tarafında coşkun tezahüratla kutlanmış, spor alanlarında çok kalabalık toplanan halk ve gençlik Atatürk'e olan sarsılmaz bağlılıklarını sevinçle izhar etmişlerdir". **Balıkesir'de 19 Mayıs "1937" (Halkevi Armağanı)**, Balıkesir İl-Basımevi, 1937, s. 3. Ayrıca Tekirdağ Mebusu Rahmi Apak'ın Ankara Radyosu'ndan verdiği konferans metnine bkz. "19 Mayıs Bayramı", **Ulus**, 13 Mayıs 1937, s. 1 ve 7.

⁵²⁸ Bayram günü bayrakla yapılacak jimnastik hareketleri, bu talimatnamede resimli bir şekilde anlatılmaktadır. Bkz. TSK, **19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı Talimatnamesi**, Ankara, Ulus Basımevi, 1937.

⁵²⁹ **Ulus**, 9 Nisan 1937, s. 1.

⁵³⁰ "Yurttaş! 'Işığın girmediği yere doktor girer', 'Sıhhatini seveceksin, vatanını seveceksin, işini seveceksin'", **Yeni Adana**, 21 Nisan 1937, s. 2; "Yurttaş! 'Spor ebedi gençliğin tılsımıdır', 'Vücudu

Radyo, 19 Mayıs Bayramı'nın önemine ilişkin konferanslar hazırlamıştı. Sözelimi, Beden Terbiyesi ve İzcilik Direktörü Cemal Gökdağ: "Sağlıklı, zinde ve güzel bedenlere sahip olursak eğer, bilim ve teknolojiye ilerleyebiliriz" diyordu. Bu tezine, Kuzey Amerikalıları, Alman ve Japonları örnek göstermişti.⁵³¹ Nasuhi Baydar ise beden terbiyesi ve spordan maksadın, bireyin fiziksel kalitesini ortaya çıkarıp, randımanını arttırmak; böylece onu, zevk ve neşe ile hayata bağlamak olduğunu söylemiş; ayrıca, Spor ve Gençlik Bayramı'nın ırkın sağlıklı ve hastalısız bir şekilde yaşayabilmesi için ihdas edildiğini ifade etmişti.⁵³² Türkiye'de "kültürcü paradigma"nın etkisi altındaki resmî milliyetçi söylem, bu dönemde Avrupa'yı saran "ırkçı paradigma"nın etkisi altına girdiği için⁵³³ spora ilişkin söylem de doğal olarak bu paradigmanın etkisi altında şekilleniyordu. Türklerin beyaz ırka mensup olduklarını ispatlamak için, 1937'de yapılmaya başlanan antropometrik ölçümlerin, insan kuvvetinin iktisadi, askeri ve sportif alanlarda, verimli ve rasyonel kullanılmasına imkân sağlayacağına inanılıyordu.⁵³⁴

Baydar'ın kastettiği manada beden terbiyesi ve spor uygulamalarına, I. Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde kurulan devlet fabrikalarının sosyal programlarında yer verilmişti.⁵³⁵ Bu "fabrikalarda üretimi arttırmak, hastalıklar dolayısıyla oluşan iş kaybını önlemek ve kronik yorgunluğu azaltmak amacıyla çeşitli spor tesisleri kurulmuştu".⁵³⁶ Mesela, 1935 senesinde açılan "Sümerbank Kayseri tekstil fabrikasında tenis, basketbol ve voleybol kortları, futbol sahası, atış poligonu hatta manej gibi çeşitli spor alanları vardı."⁵³⁷ Rasyonel ve verimli çalışabilmeleri amacıyla köylüler için de beden terbiyesi bir yöntem olarak düşünülmüş; bu yıllarda hazırlanan ideal köy planlarında, spor sahalarına yer verilmişti.⁵³⁸ Devrin spor adamı

güzel tutmamak ayıp işlemektir', 'Gençlikten ihtiyarlığa sağlık saklamalıdır', **Yeni Adana**, 27 Nisan 1937, s. 2; "Yurttaş! 'Gençliğinde dik duranın ihtiyarlıkta beli bükülmez', 'Özü, sözü doğru ol'", **Yeni Adana**, 1 Mayıs 1937, s. 2.

⁵³¹ **Ulus**, 8 Mayıs 1937, s. 5.

⁵³² Nasuhi Baydar'ın konferansı için bkz. "Spor ve Gençlik Bayramı", **Türk Spor Kurumu Dergisi**, Sayı: 45, 10/5/1937, s. 6-7.

⁵³³ Bkz. Suavi Aydın, "Cumhuriyet'in İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Cilt: 2, **Kemalizm**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2002, s. 344-369.

⁵³⁴ Münisoğlu, **a.g.e.**, s. 26.

⁵³⁵ Akın, **Gülbüz...**, s. 181.

⁵³⁶ **A.g.e.**, s. 183.

⁵³⁷ **A.g.e.**, s. 183.

⁵³⁸ **A.g.e.**, s. 187.

Vildan Aşır Bey, kalkınma savaşındaki en büyük sermayenin işçi sağlığı olduğunu vurguluyordu; ne var ki, bu uğurda spora yapılacak yatırımlar, büyük masraflar istiyordu.⁵³⁹

1937 yılında yapılacak Gençlik ve Spor Bayramı'ndan bir hafta önce, Bolu Mebusu Cevat Abbas Gürer, Ankara Halkevi'nde 19 Mayıs'ın "Türk tarihindeki önemi" ve Mustafa Kemal'in Milli Mücadele'deki "üstün rolü" üzerine bir konuşma yaptı.⁵⁴⁰ Böylece iktidar, yeni icat ettiği bir tören geleneğinin iki yönüne işaret etmiş oldu. 19 Mayıs Bayramı'nın temel işlevlerinden biri, inşa edilen bir ulusu zinde kılmak için beden terbiyesi ve sporun önemini aktarmak ise bir diğeri de, Milli Mücadele'nin tarihi kıymetini o ulusun kolektif hafızasında sürekli yaşatmak olacaktı.⁵⁴¹

19 Mayıs 1937 tarihinde Ankara'da Gençlik ve Spor Bayramı, "Büyük Şef" in Samsun'a ayak bastığı saatte başladı. Saat 07.00'de, yirmi bir pare top atılmış, bir dakika boyunca fabrika ve lokomotifler düdüğü, otomobiller ise korna çalmıştı; caddeler, resmi ve özel binalar bayraklarla donatılmıştı. Ulus Meydanı'ndan şenliklerin yapılacağı Şehir Stadyumu'na kadar, yolun her iki tarafına günün manasını ifade eden vecizeler asılmıştı. Saat 13.00'te, çocuk ve gençlerden oluşan yaklaşık 3 bin kişilik bir kortej, Halkevi'nin önünden Ulus Meydanı'na doğru yürüyüşe geçmişti. Bu kortej, Zafer Anıtı'nın önüne gelip İstiklal Marşı'nı okuduktan sonra, Atatürk heykeline çelenk bırakacak, buradan stadyuma geçecekti. Stadyumda, gösterileri izlemek üzere yaklaşık 20 bin kişi toplanmıştı; bu rakam, o zamanki Ankara nüfusunun dörtte biri demekti. Saat 15.00'e doğru, devlet erkânı ve kordiplomatik için tahsis edilen 2 bin kişilik kapalı tribünde herkes yerini almıştı.⁵⁴² Dâhiliye Vekili ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya, Meclis Başkanı Abdülhalik

⁵³⁹ Vildan Aşır, "Yeni Nesil İçin", *Ülkü*, Cilt: 5, Sayı: 28, Haziran 1935, s. 298.

⁵⁴⁰ Bu konferansı dinlemeye Atatürk de iştirak etmiştir. *Ulus*, 12 Mayıs 1937, s. 1 ve 4.

⁵⁴¹ 1938'in Gençlik ve Spor Bayramı'nda, Vali ve Parti Başkanı tarafından seçilecek öğrenci ve sporcular, "19 Mayıs gününün tarihi kıymetini ve sporun bir ulusun beden kabiliyeti ve karakterini yükseltmek hususunda ve yurt savgasında oynayacağı rolü tebarüz ettirecek birer söylev vereceklerdir". Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği, *19 Mayıs...*, s. 3.

⁵⁴² "19 Mayıs Spor-Gençlik Bayramı", *Ülkü*, Cilt: 9, Sayı: 52, Haziran 1937, s. 303-304.

Renda'nın huzurunda tören açılış konuşmasını yapacaktı; Kaya, bu bayramın ihdası hakkında şunları söylemişti:⁵⁴³

“Her türlü istihsal sahalarında kemiyet ve keyfiyetin arttırılmasını şiar edinen Cumhuriyet Türkiye'si, tarlada fabrikada, okulda, kışlada, her nerede olursa olsun Türk gençliğinin moral ve fizik kültürünü ilerletmeği, metodlu ve planlı bir çalışma mevzuu yapmıştır. Gençliğin kemiyetini, sayın ve fedakâr Türk anaları her millettten daha fazla temin etmektedir. Onu korumak, yetiştirmek iş başında bulunan bugünkü nesle düşer. Bir milletin en aziz sermayesi ve en kıymetli varlığı nüfustur. Bu kadar doğru, fakat acı bir hakikat da bir milletin uğrayabileceği felaketlerin en büyüğü nüfus kıtlığına uğramasıdır. Var olsun Türk anası! (...) Bugüne kadar bildiğimiz cihan tarihi, kaliteli insanın ham kütleyle hâkim olduğunu gösteriyor. Atatürk'ün direktifleri, İsmet İnönü'nün çalışma hedefi, emirleri hep bu gayeye matuftur. (...) Devletin ve Cumhuriyet Halk Partisinin teşekkülleri, faal ve mes'ul üyeleri, bu gayeye varmak için vazifelendirilmişlerdir. 19 Mayıs gününün, spor ve gençlik gösterilerine hasredilmesinin manası budur”.

Kaya'nın ifadelerinden anlaşılaacağı üzere, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı'nın icadı, devletin bu yıllarda izlemiş olduğı nüfus arttırıcı siyaseti dışa vurmaktaydı. Bu siyasetin temel amacı, nüfusun nicelik ve niteliğini arttırmak, üretken gücünü açığa çıkarmaktı. Bunun için salgın hastalık, yoksulluk, kötü beslenme gibi sorunlar yüzünden, bozulan sağlığını düzeltmek gerekiyordu,⁵⁴⁴ uzun süren büyük savaşlar, “bugünkü neslin uzvî dayanıklılık kuvvetini” alabildiğine düşürmüştü.⁵⁴⁵ On yıl kadar süren savaşlar, tehcir ve mübadele sonucunda nüfus azalmıştı; hayatta kalanların bir kısmı yetim ve sakat; bir kısmı ise sıtma, frengi, trahom ya da verem gibi hastalıkların pençesindeydi.⁵⁴⁶ Bu süreçte kullanılacak 19 Mayıs sembolizmi, “hasta Türk'ün gençleşmesi” anlamına gelecektir,⁵⁴⁷ zira

⁵⁴³ **Ayın Tarihi**, Sayı: 42, 1–31 Mayıs 1937, s. 51.

⁵⁴⁴ TİCİ'nin 1923 yılında yayınlanan nizamnamesinde bile, spor politikalarının halk sağlığını esas aldığını söylemek mümkündür. Bkz. Akın, **a.g.m.**, s. 59-60. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, TİCİ'nin III. Kongresi'ni temsil eden heyete söyledikleri, iktidarın spordan beklentisini açığa vurmaktaydı: “Efendiler; Türk ırkında mazinin meş'um, menfî, bîmâna izleri kalmıştır. (...) tarihlerde cihanlar hakimi olmuş koskoca Türk milletine, bugünkü neslimiz varis olduğı zamanda, bu koca milleti biraz zayıf, biraz hasta, biraz cılız bulmuştuk. Efendiler; gürbüz, yavuz evlâtlar isterim. Bunları yetiştirmek tedbirlerini ve mesuliyetini üzerinize almış adamlarsınız. Bu neticeyi görmezsem, hakkınızda muhabbetim, itimadım ancak o zaman zail olur” (30 Eylül 1926). **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt: 2, s. 262.

⁵⁴⁵ Aşır, **a.g.m.**, s. 297.

⁵⁴⁶ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Cumhuriyetin Harcı: Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2004, s. 109.

⁵⁴⁷ “19 Mayıs, Türk milletinin rönesansıdır ve o günün içinde hasta Türkün gençleşmesi sembolü vardır” **Anadolu**, 19 Mayıs 1937, s. 1.

Cumhuriyet, “hastalıklı” bir İmparatorluğun alternatifi olarak kendini takdim etmekteydi; tören alanlarında sergileyeceği genç ve sağlıklı bedenler, bu anlamda onun vitrinini oluşturacaktı.⁵⁴⁸

1937’de Balıkesir’de yapılan Gençlik ve Spor Bayramı’nın açılış konuşmasında Vali Ethem Aykut, okulda ve okul dışında gençlerin ne kadar spor yaparlarsa o ölçüde askerlik hizmetine hazır olacaklarını dile getirdi.⁵⁴⁹ Belirterek geçelim: Kültür Bakanlığı, bundan bir sene önce, lise ve ortaokullar için hazırlamış olduğu yeni askerlik dersi talimatnamesinde, öğrencinin askerlik dersinden geçme durumunun, katılmak zorunda olduğu askeri kamp neticesinde belli olacağını açıklamıştı.⁵⁵⁰ Aynı gün Ordu ilinde yapılan Spor ve Gençlik Bayramı töreninde konuşma yapan Türkçe öğretmeni Sıtkı Can da, “hastalıklı ve sakat bir insanın”, ülke savunmasında bir rolü olamayacağına dikkatleri çekti.⁵⁵¹ Eski bir subay olan Tekirdağ Mebusu Rahmi Apak⁵⁵² ise savaşı yeryüzünden kaldırmanın imkânı olmadığına göre, “bizi öldüreceklerle karşı” hazırlıklı olmak gerektiğini kaleme almıştı. Apak, “öldürmek tekniğinde” ne kadar mahir olurlarsa, o ölçüde vatani ve milleti savunma yeteneklerinin gelişeceğini söylüyordu. Bu nedenle devlet, 1934’ten beri “dağcılık”, “havacılık”, “yüzücülük” ve “atıcılık” gibi spor dallarına askeri kaygılarla ağırlık veriyordu.⁵⁵³ Bütün bu ifadeler, beden terbiyesi ve sporun nüfusu ülke savunmasına, zihnen ve bedenen hazırlama sürecinin bir parçası olarak görüldüğünü göstermektedir.⁵⁵⁴ Bunun en açık kanıtı, 1938 yılında kurulacak olan Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü’nün başına orduyla ilişkisi devam etmek suretiyle Tümgeneral Cemil Tahir Taner’in getirilmesi olacaktır.⁵⁵⁵

⁵⁴⁸ Cantek, **a.g.e.**, s. 48.

⁵⁴⁹ **Balıkesir’de...**, s. 20.

⁵⁵⁰ Bkz. “Askerlik Dersleri: Muvaffak Olamayan Talebe Sınıfı Geçemeyecek”, **Kurun**, 9 Haziran 1936, s. 3; “Askeri kamplar için Talimatname”, **Kurun**, 18 Haziran 1936, s. 3; “Talebe ve Kamp”, **Kurun**, 24 Haziran 1936, s. 3.

⁵⁵¹ Sıtkı Can (Haz.), **Ordu İlinde 19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı 1937**, Ordu Halkevi Neşriyatı, 1938, s. 23.

⁵⁵² Hakkında bkz. Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1988.

⁵⁵³ Rahmi Apak, “Türk Sporunun Yeni Yükümleri”, **Ülkü**, Cilt: 6, Sayı: 35, İkincikanun 1936, s. 345-348.

⁵⁵⁴ I. Dünya Savaşı yıllarında beden terbiyesi ve spor, İttihatçılar tarafından da, nüfusu milli müdafaaya hazır kılmanın tamamlayıcı bir parçası olarak algılanmıştı. Bkz. Akın, **Gürbüz...**, s. 139-170.

⁵⁵⁵ Akın, **a.g.e.**, s. 158.

Bu devirde Halkevleri, spor ve beden hareketlerine gençlerin ilgisini uyandırmak için üzerine düşen görevi yapıyordu. Halkevlerinden önce birçok şehrin ne spor faaliyeti ne de spor sahası vardı; olanlar ise sadece futbolla sınırlıydı.⁵⁵⁶ Bu kurum, bulunduğu şehrin coğrafi vaziyetini, iklim ve arazi özelliklerini göz önüne alarak, sporu sosyal hayata sokmaya çalıştı,⁵⁵⁷ amaç: “birinciler yetiştirmek değil, işe yarar adam yetiştirmekti”.⁵⁵⁸ Ankara Halkevinin Spor Komitesi’ne bağlı Kayak Şubesi, kış aylarının hafta sonlarında; Elmadağ, Dikmen ya da Gölbaşı civarlarında “kayak partileri” düzenliyordu.⁵⁵⁹ Elmadağ ve Dikmen tepeleri, gençlerin dağcılık yapmaları için 1935 senesinden beri hazırды; Uludağ ise önceki sene hazırlanmıştı; bunlardan başka, Erciyes ve Torosların da spor merkezi haline getirilmeleri düşünülüyordu. Rahmi Apak, ülke ekonomisi ve savunması için gençleri, ipleri ellerini alıp bir an evvel yalçın kayalara tırmanmaya çağırıyordu.⁵⁶⁰

E) Atatürk’ün Katıldığı Son Bayram: 19 Mayıs 1938

19 Mayıs’ın debdebeli bir bayram halini alması ise, ancak 1938 senesinde mümkün oldu. O gün, 24 sayfa çıkan CHP’nin yarı-resmi yayın organı *Ulus* gazetesi, Milli Mücadele’yi dramatize eden hatıra ve fotoğraflara geniş yer vererek, yeni neslin hafızasına 19 Mayıs imgelemine yerleştirmeye çalıştı. Falih Rıfkı Atay, 19 Mayıs 1919’da 1 yaşında olan ‘şimdiki’ genç kuşaklara şöyle sesleniyordu: “...yeni neslin gençleri, sakın hatıranızdan şu müthiş suali geçirip bu bayram gününü zehirlemeyiniz: ‘- Ya Mustafa Kemal 19 Mayısta Samsun’a çıkmasaydı!’”.⁵⁶¹ *Cumhuriyet* gazetesinde aynı gün yayınlanan Abidin Daver’in yazısı, Falih Rıfkı’nın bu sorusuna yanıt verir nitelikteydi.⁵⁶²

⁵⁵⁶ Necip Ali, “Halkevleri”, *Ülkü*, Cilt: 2, Sayı: 9, Birinci Teşrin 1933, s. 235.

⁵⁵⁷ B.K.Ç., “Halkevleri ve Spor”, *Türk Spor Kurumu Dergisi*, Sayı: 39, 29/3/1937, s. 2-3.

⁵⁵⁸ Yean Demoor, “Beden Eğitiminin Anlam ve Önemi”, *Ülkü*, Cilt: 6, Sayı: 33, İkinci Teşrin 1935, s. 177.

⁵⁵⁹ Bkz. Ankara Halkevi, *Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 475.651 Yurddaşı Çatısı Altına Topladı 1937-1938*, y.y., t.y., s. 33-35; Ankara Halkevi, *Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 408.673 Yurddaşı Çatısı Altına Topladı*, y.y., t.y., s. 21-23.

⁵⁶⁰ Rahmi Apak, “Türkiye’de Dağ Sporı”, *Ülkü*, Cilt: 5, Sayı: 25, Mart 1935, s. 51-53. Apak’ın, 1936 senesinin Kasım ayında Uludağ’da yaptığı inceleme ve bu dağda yapılan yeni tesisler hakkında bkz. Rıza Ruşen, “Uludağ’da kış sporları için yapılan yeni tesisat”, *Kurum*, 20 I. Kanun 1936, s. 6.

⁵⁶¹ F.R. Atay, “19 Mayıs”, *Ulus*, 19 Mayıs 1938, s. 2.

⁵⁶² Abidin Daver, “19 Mayıs, Bize Parlak Ufuklar Açan Yeni Devrin Başladığı Gün!”, *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1938, s. 1 ve 7.

“Eğer Atatürk, Anadolu’ya geçmemiş olsaydı, bu büyük milletin bütün enerjisi dağılacak; öndersiz, başsız kalan bu kuvvet, önüne durulmaz bir sel gibi taşsa da, faydasız ve hatta zararlı bir şekilde dağılıp gidecekti”.

Ulus gazetesi, Nutuk’tan pasajlar aktarıp dönemin tanıklarından hatıralar yayınlamak, Atatürk’ün Samsun’a çıkışını masalımsı ifadelerle yeniden yaşatmaya çalıştı. Fotoğraflar, Atatürk’ün Samsun’dan-Havza’ya, Amasya’dan-Tokat’a uzanan bir hat üzerinde “ayak bastığı iskele”, “oturduğu koltuk”, “kaldığı bina”, “çalıştığı oda”, “halkla konuştuğu mekân”ları betimliyordu. Mesela, “o zamanlar Kepekli değirmeni şimdi ise Benderli fabrikası olan mekân” diyordu, *Ulus* gazetesi: “Ankara’dan gelen General Ali Fuat’ın nefer kıyafetinde, Şefe mülaki olduğu yer idi”.⁵⁶³ Deyim yerindeyse 19 Mayıs kültüne ilişkin yaratılan mitolojinin ana ögesi, Atatürk olmuştu. Çünkü “her şeyi yapmaya muktedir olan Türk milleti” diyordu, *Yeni Asır* gazetesi de: “kendisini sevk ve idare edecek başı [19 Mayıs günü] bulmuştu”.⁵⁶⁴

19 Mayıs 1938’de Ankara, Atatürk’ün Samsun’a ayak bastığı vakit olan sabah 07.00’de yapılan yirmi bir pare top atışıyla, İstanbul ise aynı saatte mütemadiyen çalmaya başlayan vapur ve lokomotif düdükleriyle güne başladı. Öğleyin saat 12.30’da, Ankara Halkevi önünden yürümeye başlayan gençler, ellerinde devlet ve Parti bayrakları, önlerinde Cumhurbaşkanlığı Bandosu ile şehrin ana yollarından geçip, Ulus Meydanı’ndaki Zafer Anıtı’nın önünde toplandılar. Çelenkler bıraktıktan sonra, anıtı selamlayan gençler, binlerce izleyicinin tezahüratları arasında Şehir Stadyumu’na⁵⁶⁵ girdiler. Resmigeçidi, önce kız öğrenciler, ardından beyaz atlet ve siyah pantolonlarıyla erkek öğrenciler tamamladılar. Göğüslerinde okullarının isimlerini taşıyan öğrencilerin ardı sıra tören alanına sporcular girmeye başladı. Öğrenci ve sporcular, “ordulaşmış bir milletin kadrosu halinde”, geçit resmini tamamlayıp sahaya geçtikten sonra, hep bir ağızla İstiklal Marşı’nı okudular. Doğrusu istenirse, bu devirde Türkiye’de gerçekleştirilen askeri ve sivil resmigeçitler, Almanya ve İtalya’ninkilerle mukayese edildiğinde,

⁵⁶³ *Ulus*, 19 Mayıs 1938, s. ?.

⁵⁶⁴ Hakkı Ocakoğlu, “19 Mayıs’ta, Türk Milleti Aradığı Başı Buldu”, *Yeni Asır*, 19 Mayıs 1938, s. 1-2.

⁵⁶⁵ Ankara Şehir Stadyumu’nun inşasına 1934 yılında başlanmış; iki yıl gibi bir süre zarfında ise tamamlanmıştı. *Ulus*, 15 Aralık 1936, s. 1 ve 6.

intizam ve ihtişam bakımından oldukça sönüktürler. Nitekim Cumhuriyet ricali de bunun farkındaydı; fakat Atatürk'ün bizatihi kendisi, “bundan müteessir olmaya lüzum ve mahal” görmüyor; esas olanın, her yaştaki Türk'e sporu sevdirmek olduğunu söylüyordu.⁵⁶⁶

İstiklal Marşı'ndan sonra, Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya sahaya gelerek, tören açılış konuşmasını yaptı. Radyodan da yayınlanan bu konuşmasının bir yerinde: “Münasip göreceğinizi tahmin ederek sizin için yapılan bu sahanın adını bu ulu güne izafe etmek istedim. Tasvip ederseniz bundan böyle bu sahanın adı ‘19 Mayıs Stadyumu’ olsun” dedi.⁵⁶⁷ Böylece Kemalist iktidar, “Milli Mücadelenin tarihi kıymeti” ile “yeni zamanların sıhhat ve kuvvet mabedi”⁵⁶⁸ arasında, ulusun kolektif bilincinde yaşatmaya dönük simgesel bir bağ kurdu. Bir kenara kaydetmek gerekir ki: Ankara'da, modernliğin kentsel ve mimari ikonlarından Gençlik Parkı, dönemin gençlik ve sağlık kültürünü dolaysız bir biçimde temsil eden bir başka mekânıydı. 19 Mayıs Stadyumu'nun karşısında, İstasyon Caddesi'nin üzerindeki bu parkın inşasının büyük bir kısmı, 1930'ların sonunda bitmiş, tamamı ise 1943'ün 19 Mayıs'ında açılmıştı.⁵⁶⁹ 1940 senesinde ise Belediye Meclisi, İstasyon Meydanı'nın adını 19 Mayıs olarak değiştirecekti.⁵⁷⁰ Bu dönemde Gençlik temasını, Henri Prost'un hazırladığı İstanbul'un master planında da görmek mümkündür. Bu planda parklar, spor sahaları, kültürel mekânlar, sağlıklı ve hijyenik bir nesil yetiştirme siyasetinin parçası olarak kalmazlar; “gençliğin fiziksel olarak

⁵⁶⁶ Bu konuda Afet İnan, Atatürk'ün sözlerini şöyle aktarır: “Esas olan, bütün her yaştaki Türkler için beden eğitimini sağlamaktır. (...) Türk çocuklarına sporun bugünkü tekniğini öğretmek ve bunların bir kısmını bazı törenlerde ve bayramlarla dekor olarak ortaya koymak gerekir. Buna lüzum var mı yok mu? gibi soruya şöyle cevap verilebilir: esasen yoktur; fakat hakikati göremeyen cihan nazarında, mevcut ve muhakkak bir hakikati ufak bir örnekle ispat edebilmek için lüzumlu görülebilir. (...) Türk ordusunun geçit resimlerinde ve yine Türk gençliğinin top oyunu ile buna benzer sporlarında kusurları görülebilir. Çünkü bu kusurların biraz dikkat ve biraz da talim ile ortadan kalkması mümkündür. Buna o kadar çok fazla ehemmiyet vermemelidir. Bizler için asıl olan Türk çocuklarının sporu sevmeleri ve fiziki kuvvetlerini yerinde kullanabilmeleridir. Bu çocuklar asker oldukları zaman onların muharebe meydanlarında muvaffak olmaları için lazım gelen talim ve terbiyeye bilhassa ehemmiyet vermeliyiz. Buna göre bir geçit resminde, bir paratta ordumuzun gösterişi pek parlak olmayabilir; biz bunu, bu telakkiyi ordumuzun yüksek harp kabiliyetine ölçü ve işaret olarak telakki etmemeliyiz”. Afetinan, **Atatürk Hakkında...**, s. 89-91.

⁵⁶⁷ **Ulus**, 20 Mayıs 1938, s. 8.

⁵⁶⁸ Falih Rıfkı Atay, “Ankara Stadyumu”, **Ulus**, 15 Birincikanun 1936, s. 1 ve 5.

⁵⁶⁹ Bkz. Sibel Bozdoğan, **Modernizmin ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür**, Çev., Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yay., 2002, s. 91-95.

⁵⁷⁰ **Ankara Şehri Meydan...**, s. 1.

görülebileceği ve yeni toplumda değer verilebileceği ortamları [da] yaratmış olurlar”.⁵⁷¹

Şükrü Kaya, konuşmasında, Atatürk’ün, yarattığı eseri, Nutuk’ta gençlere emanet ettiğini; gençlere bırakılan bu emanet ile şimdi kutlanan Gençlik ve Spor Bayramı arasında yakın bir bağ olduğunu anlattı. Büyük fedakârlıklarla elde edilen “istiklal” ve “cumhuriyet”in ancak “yüksek evsaf ve kabiliyet” ile yetiştirilecek “temiz kanlı, temiz ellere” bırakılabileceğini dile getirdi. Atatürk’ün bu noktada hükümete verdiği direktifin “aile ocağında, okulda, kışlada, tarlada tezgâhta ve fabrikada her yerde Türk çocuğunu ve Türk gencini, sağlam, gürbüz, güzel, neşeli, iyi huylu, işe, savaşa, özetle yaşamaya elverişli yüksek ve seçkin vasıflı birer insan olarak yetiştirilmesi” olduğunu söyledi.⁵⁷² Tören açılış konuşmasının ardından liseli bir erkek öğrenci, stadyumdaki sporculara Atatürk’e bağlılık andı içtirdi:

“Sporcu kardeşler! Ulu önderimiz, kurtarıcımız büyük Atatürk uğrunda ebedi andımızı içelim: Ey varlığımızı yaratan sayın sevgili Atatürk... Açtığın yolda, kurduğun ülküde, gösterdiğin amaçta, hiç durmadan yürüyeceğimize ve bu uğurda kanımızı güle güle akıtacağımıza söz verimiz”.

Arkasından tören alanında yer alan kitle, hep bir ağızla Gençlik Marşı’nı söyledi. II. Meşrutiyet yıllarında İttihat ve Terakki Fırkası’na bağlı bir paramiliter örgüt olan Osmanlı Genç Derneklerinin yürüyüş esnasında söylediği bu marşın bestesi aslında İsveçli Felix Korling’e (Tre Trallade Jantor-Şakıyan Üç Genç Kız) aitti.⁵⁷³ Güftesi ormanla alakalı olduğu için, İsveçli ormancılar ve orman fakültesi öğrencileri tarafından pek tutuluyordu. İsveç’ten dönerken Selim Sırrı Bey’in getirdiği bu besteye, I. Dünya Savaşı yıllarında, İstanbul Erkek Muallim Mektebi’nin Türkçe öğretmeni, şair Ali Ulvi (Elöve) Bey tarafından söz yazılmıştı. Marş, ilk defa 1916 İlkbaharında, Selim Sırrı Bey’in nezaretinde yapılan beden eğitimi gösterilerinde icra edilmişti.⁵⁷⁴ Konumuza gelince, Milli Mücadele döneminde

⁵⁷¹ İpek Akpınar, “İstanbul’u (yeniden) İnşa Etmek: 1937 Henri Prost Planı”, Elvan Altan Ergut, Bilge İmamoğlu (Der.), **Cumhuriyet’in Mekânları Zamanları İnsanları**, Ankara, Dipnot Yay., 2010, s. 118.

⁵⁷² **Ulus**, 20 Mayıs 1938, s. 1 ve 8.

⁵⁷³ Toprak, **a.g.m.**, s. 536.

⁵⁷⁴ Etem Üngör, **Türk Marşları**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 1965, s. 205-206. Ali Ulvi Elöve, marşın güftesinin hangi amaçla yazıldığını şöyle anlatır: “Birinci Dünya Savaşı’nın aleyhimize döndüğü yıllardır o yıllar. Gençlik ve halk büyük kaygılar içindeydi. Marşı yazarken

Mustafa Kemal Paşa, sabaha karşı eski bir Ford otomobil ile Samsun'dan Havza'ya hareket ederken, yanında bulunan yaveri Cevat Abbas Bey'e yol boyunca hep bu marşı söyletmişti.⁵⁷⁵ İşgal altındaki ülkenin dört bir yanından yükselen “yeis ve naümidî sedalarına” karşı Mustafa Kemal Paşa, etrafındakilere bu marşı söyleyip/söyleterek, “ulusal teessürün behemehâl zail olacağı”na dair duyduğu “iman”ı dışa vurmuştu.⁵⁷⁶ Tören alanındaki kitle, liderin o yıllarda Milli Mücadele'ye duyduğu inanmışlığı, şimdi bu marşı icra ederek, gıyabında onunla yeniden paylaşıyordu.

başlıca amacım, bu havayı, bu üzüntülü havayı dağıtmak, gençlere azim, güç ve kalp kuvveti vermek oldu. (...) Bir gün okulun tatbikat odalarından birinde çalışırken, rahmetli Selim Sırrı Tarcan ziyaretime geldi. O günlerde pek gözde olan bir İsveç marşı için bir güfte yazmamı istedi benden. İstenilen güfte, 4+4 veya 8 heceli olacaktı. (...) Birinci Dünya Savaşı'nın karanlık günlerinin ezikliği, beni de her Türk gibi etkilemişti. O hava içinde yazdım o güfteyi; kan, barut ve ezikliğin üzerine yürünmesi gerektiğine, bir gün dağ başlarını saran dumanın ardından pırıl pırıl bir güneş doğacağına inanmıştım.” İtir Gürdemirel, “Gençlik Marşı Şairi Ali Ulvi Elöve ile Bir Konuşma”, **Hisar**, Sayı: 101, Mayıs 1972, s. 13-14. Gençlik Marşı'nın mısraları, şöyledir:

Dağ başını duman almış,
Gümüş dere durmaz akar.
Güneş ufuktan şimdi doğar,
Yürüyelim arkadaşlar.
Sesimizi yer, gök, su dinlesin;
Sert adımlarla her yer inlesin.
Bu gök, deniz nerede var,
Nerede bu dağlar, taşlar.
Bu ağaçlar, güzel kuşlar
Yürüyelim arkadaşlar.
Sesimizi yer, gök, su dinlesin;
Sert adımlarla her yer inlesin.
Her geceyi güneş boğar,
Ülkemizin günü doğar;
Yol uzun da olsa ne var,
Yürüyelim arkadaşlar.
Sesimizi yer, gök, su dinlesin;
Sert adımlarla her yer inlesin.

⁵⁷⁵ Bkz. Turgut Güre, **Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Güre**, 4. Baskı, İstanbul, Güre Yay., 2007, s. 248-249.

⁵⁷⁶ Bkz. Sadi Borak (Der.), **Atatürk: Resmi Yayınları Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşiler**, 3. Basım, İstanbul, Kaynak Yay., 1998, s. 254-258. Atatürk'ün psiko-biyografisini kaleme alan yazarlar, onun bu marşa duyduğu yakınlığı şöyle yorumlamaktadırlar: “Onun yolculuk sırasındaki neşesi üzerine kesin bir yorumda bulunmak kolay değil. Mustafa Kemal Anadolu'ya ulaşmıştı; nihayet, ülkesinin (ve bilincinde olmadan, kederli annesinin) kurtarıcısı olduğunu kanıtlayacak sürecin başlangıcındaydı artık. Kimliğini daha da ayrıcalıklı kılacak böylesine önemli bir dönüm noktasına erişmiş olmayı kutlama ihtiyacı duymuş, böylece şarkı söylemeye başlamış olabilir. Diğer yandan, onun bu neşeli halini dış dünyanın tehlikelerine yönelik aldırmazlığın işareti olarak da yorumlamak mümkün görünüyor. (...) Onun bu marşa duyduğu yakınlığın nedeni bilinmediği için, onun neden Mustafa Kemal'in en sevdiği şarkılardan biri olduğu konusunda ancak spekülâtif yorumlarda bulunabiliriz. (...) Burada, kendisini, hem erken sabahın sisini hem de annesinin kederini dağıtarak yükselen yeni güneş (oğul) olarak gördüğü söylenebilir. Gümüş dere ise, annesinin gözyaşlarını temsil ediyor olabilir”. Volkan ve Itzkowitz, **a.g.e.**, s. 184-185.

Öğrenciler tarafından gerçekleştirilen beden terbiyesi gösterilerinin ardından, “Büyük Şef”in maiyeti ile birlikte stadyuma girmesi, “törenin en büyük hadisesi oldu”. “Halk, ulu önderi anlatılması imkânsız bir heyecan ve şevk içinde dakikalarca uzun uzun alkışladı”. Atatürk ise alkışlara, şeref locasından selamla karşılık verdi. 6 yaşındaki manevi kızı Ülkü de şeref locasında yer almıştı. Ülkü’nün locada, Yugoslavya’nın Harbiye Vekili General Mariç⁵⁷⁷ ile manevi babası arasında oturması, lidere “paternal” bir hava veriyordu. Atatürk, bu tarihlerde oldukça hastaydı, ilerlemiş siroz tanısı konulmuştu; aslında bu, halkın karşısına çıkmak için gösterdiği son çabalardan biriydi; zira hastalığının mahiyetine dair çok çeşitli dedikodular dönüyordu. Kutlamaların ardından, Hatay konusunda Fransa’ya psikolojik baskı yapmak üzere, Türkiye’nin güney şehirlerine bir seyahat yapacak, buradaki sınır birliklerini teftiş edecekti.⁵⁷⁸

Atatürk, tören alanına döviz bırakan uçakların akrobasi gösterilerinden sonra, halkın “Varol!” sesleriyle stadyumdan uğurlandı.⁵⁷⁹ “İnkılâp terbiyesi”nin parçası olarak görülebilecek bu dövizler, tören alanındaki kitleye spor yapmayı telkin ediyordu: “19 Mayıs güven, sevinç, hareket günüdür”, “Vücudunu ve kafanı işlet”, “Sıhhatini seveceksin, vatanını seveceksin, işini seveceksin, tabiatını seveceksin”, “Vücudu güzel tutmamak ayıp işlemektir”, “Dedikodu yapma spor yap”, “Güzelliğin temeli sağlıktır”, “Sağlam vücut, sağlam kafa, güzel insan”. Bu dövizler, Gençlik ve Spor Bayramında şehirlerin muhtelif yerlerine asılan vecizelerdi.⁵⁸⁰

⁵⁷⁷ Bu tarihte Türkiye’yi ziyarete gelmiş olan Mariç, Genelkurmay Başkanı Mareşal Çakmak’ın ev sahipliğinde Gençlik ve Spor Bayramı kutlamalarını izlemek üzere şeref locasında misafir olarak bulunuyordu. Bkz. Yunus Nadi, “General Mariç’in memleketimizi ziyareti”, **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1938, s. 1.

⁵⁷⁸ Mango, **a.g.e.**, s. 593. Hatay sorununun alevlendiği sıralarda Suriye basını, Atatürk’ün felç geçirdiğini, Fransız gazeteleri de öldüğünü yazarak, Türkiye’nin aleyhinde propaganda yapıyorlardı. Önal, **a.g.e.**, s. 290. Ayrıca bkz. Şevket Bilgin, “Atatürk Bütün Zindeliğiyle Başımızdadır: Hatay davasını, milletimiz için haklı olan zafere ulaştıracaktır”, **Yeni Asır**, 20 Mayıs 1938, s. 1-2; Necmi Onur, “Atatürk’ten Hatıralar II: Atatürk’ün Şoförü Remzi Öztunç’un Anıları”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 60, Ocak 2002, s. 22.

⁵⁷⁹ Bkz. **Ayın Tarihi**, Sayı: 54, 1-31 Mayıs 1938, s. 8-10; N. Baydar, “19 Mayıs Bayramı”, **Ulus**, 20 Mayıs 1938, s. 5; “19 Mayıs Bütün Memlekette Tam Heyecanla Yaşatıldı: Büyük Şefimiz Ankara Stadını Teşriflerinde 100 Bin Kişi Tarafından Hararetle Alkışlandı”, **Anadolu**, 20 Mayıs 1938, s. 1 ve 9.

⁵⁸⁰ “Doğru insan dik yürür”, “Sporcu çirkinin, kirlinin ve kötünün düşmanıdır”, “Güzel insan iyi insandır”, “Güzelliğin iki şartı: neş’e ve hareket”, “Göze güzel görünmeyi gönül çekmez”, “Yürü, koş, atla, güreş, pinekleme!”, “Her yaşta hareket”, “Sağlam vücutta sağlam kafa”, “Kendine bak”. **Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği**, **19 Mayıs...**, s. 5, 7-8.

Cumhuriyet ricali, Gençlik ve Spor Bayramı'nı meşrulaştırmak için, dönemin resmi tarih tezine uyumlu bir mitoloji geliştirdi. Bu mitolojiye göre, tarihin ilk medeniyetini kuran Türkler,⁵⁸¹ sporla uğraşan, sağlam vücutlu, güçlü bir millettir;⁵⁸² insanlığa, polo gibi spor dalları kazandırmışlardı.⁵⁸³ Türklerin spora yaptıkları bu katkılar, İslam ve Osmanlı dönemleriyle sekteye uğramış; fakat Atatürk, Türk sporuna çöken karanlık dönemi “kutlu eliyle dağıtmış, ona nurlu bir istikbal göstermişti”. Samsun’a ayak bastığı tarihin XIX. yıl kutlamalarında, “on binlerce vatan çocuğunun” yaptığı “jimnastik talimleri ve spor hareketleri”, bunun birer göstergesiydi. Gençlere düşen görev, parlak bir tarihe sahip Türk sporunu, maruz kaldığı “durgunluk ve gerilik devresinden” kurtarıp, muasır medeniyet seviyesine çıkarmak olacaktı.⁵⁸⁴ Bu doğrultuda TSK, Türk spor tarihini yazmak ve bir spor müzesi ile kütüphane kurmak için çalışmalar yürütüyordu.⁵⁸⁵

Sonuç olarak, 20 Haziran 1938’de TBMM, Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkındaki Kanun’un 2. maddesine bir fıkra ekleyerek, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı’nı genel tatil günleri arasına aldı.⁵⁸⁶ Birkaç gün sonra ise Beden Terbiyesi Kanunu’nu onaylayarak, kitle sporu anlayışının uygulamaya geçirilmesinde önemli bir adım attı (29 Haziran 1938).⁵⁸⁷ Kanun’un müzakeresinden önce konuşma yapan Şükrü Kaya, devletin birçok şehirde spor tesisi hazırladığını anlattı. Deniz, dağ ve kış

⁵⁸¹ Kemalist tarih tezi, Türklerin “beşer tarihinde ilk medeniyeti kuran ve ta en eski zamanlardan beri muhtelif devirlerde medeniyet meşalesini ellerinde taşıyan insanlar olduğu”nu ispatlamaya çalışmıştı. Bkz. Akçuraoglu Yusuf, “Birinci Türk Tarihi Kongresi”, **Ülkü**, Cilt: 1, Sayı: 1, Şubat 1933, s. 23-30. Bu teze göre, “İnsanlığın beşiği Orta Asya’dır. Hayat en evvel orada başladı ve en evvel orada tekâmül etti. Dünyanın *ilk medeniyeti Orta Asya*’da ve Orta Asya’nın asli halkı ve ilk sakini olan *Türk ırkı* tarafından kuruldu. Türk ırkını antropolojik ırk tasnifinde *brakisefal-alpli* tipi temsil eder. Avrupa ve Asya münasebetleri hadiselerinden büyük muhaceretler *garptan şarka doğru değil*, daima şarktan garba doğru olmuştur”. Reşit Galip, “Türk Tarih İnkılâbı ve Yabancı Tezler”, **Ülkü**, Cilt: 2, Sayı: 9, Birinci Teşrin 1933, s. 167-168. (İtalikler orijinal metinde var.)

⁵⁸² Şükrü Kaya’nın 29 Haziran 1938 günü, TBMM’de ele alınan Beden Terbiyesi Kanunu’nun müzakeresi esnasında yapmış olduğu konuşma metni için bkz. **Ulus**, 30 Haziran 1938, s. 1 ve ?

⁵⁸³ “Polo kati olarak bir Türk oyunudur”, “Futbol bir şark oyunudur”. Ali Rıza Seyfi, “Tarihte Türkler ve Spor”, **Ülkü**, Cilt: 1, Sayı: 6, Temmuz 1933, s. 476-480. Ayrıca bkz. Çankırılı Talat Onay, “Türklerde Boks”, **Ülkü**, Cilt: 4, Sayı: 24, Şubat 1935, s. 447-448; Fuat Pura, “Geçmiş Zamanlar ve Spor”, **Türk Spor Kurumu Dergisi**, Sayı: 37, 15/3/1937, s. 11; N. Kırşan, “Türklerde Binicilik”, **Türk Spor Kurumu Dergisi**, Sayı: 45, 10/5/1937, s. 4-5.

⁵⁸⁴ Bkz. Halim Baki Kunter, **Eski Türk Sporları Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1938.

⁵⁸⁵ CHP Genel Sekreterliği’nin 10 Mayıs 1938 tarih ve 1180 sayılı genelgesine bkz. **Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi**, Cilt: 12, Ulus Basımevi, 1938, s. 167-170.

⁵⁸⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 5, Cilt: 26, s. 126; **Cumhuriyet**, 21 Haziran 1938, s. 3.

⁵⁸⁷ Akın, **a.g.m.**, s. 63.

sporlarının, ülke savunması açısından önemine işaret ettikten sonra: “Her rejim kendine lâıyk bir vatandaş tipi bulmuştur. (...) Bizim Atatürk rejiminin (...) adamı güzel vücutlu, sağlam düşünceli, cesur, vakur, hakkını ve fikrini her yerde müdafaa eder, neşeli ve ciddi olmaktan ibarettir. Bizim aradığımız budur” dedi.⁵⁸⁸ Beden eğitimi zorunlu kılan bu kanun, Cumhuriyet’in öjenist nüfus siyasetinin bir başka örneği olarak görülmektedir; bu siyaset, kalkınma yolunda sağlıklı, disiplinli, üretken, milli bedenlerin yaratılmasını amaçlıyordu.⁵⁸⁹ Kanun’un 1. maddesine göre, “Yurttaşın fizik ve moral kabiliyetlerinin ulusal ve inkılâpçı amaçlara göre gelişimini sağlayan oyun, jimnastik ve spor faaliyetlerini sevk ve idare etmek maksadıyla Başvekâlete bağlı ve hükmi şahsiyeti haiz bir Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü kurulmuştur”. 4. madde, gençlerin kulüplere girip, beden terbiyesi aktivitelerine katılmalarını zorunlu kıldı. Görüleceği üzere, Türkiye’de spor yönetimi önce “federatif model”le denenmiş, sonra devletin partisince yönetilmeye çalışılmış, nihayetinde ise doğrudan doğruya devlete bırakılmıştı. “ ‘Spor’ açısından ‘hızlı gelişme ve Batı ülkelerinin sportif gelişkinlik düzeyine kısa sürede yetişme’, ‘ulusal ekonomi’ yönünden ‘güçlü ve sağlıklı genç işgücü kaynaklarını seferber etme’, ‘ulusal savunma’ yönünden de ‘orduya çevik, yürekli, kahraman, ateşli, anlayışlı, söz dinler, dayanıklı elemanlarla doldurma’ şeklinde özetlenebilecek bu kamu hizmeti”, bundan böyle devletin tekelindeydi.⁵⁹⁰

Sina Akşin, bir sempozyuma sunduğu bildiride, Stanley G. Payne’den hareket ederek, faşizmin üslup ve örgütlenme bakımından “gençliği yücelttiğini” ifade etmiştir. Akşin’e göre, erken Cumhuriyet rejimi totaliter (bütüncül) değildi; fakat Gençlik ve Spor Bayramı’nda olduğu gibi, kimi örneklerde faşist düzenlerin esintilerini taşıyordu.⁵⁹¹ Nitekim XX. yüzyıl Avrupa histografyası, iki savaş arası

⁵⁸⁸ Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 5, Cilt: 26, s. 484-492; **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1938, s. 1 ve 7; **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1938, s. 1 ve 8; **Ulus**, 30 Haziran 1938, s. 1 ve ?

⁵⁸⁹ Alemdaroğlu, **a.g.m.**, s. 415, 420.

⁵⁹⁰ Fişek, **a.g.e.**, s. 124-125.

⁵⁹¹ Bkz. Sina Akşin, “Faşizm Üzerine Genel Gözlemler”, **İki Dünya Savaşı Arasında Avrupa ve Balkanlar: İdeolojiler ve Uluslararası Politika (Murat Sarıca Anısına Sempozyum 30-31 Ocak 1993)**, İstanbul, Aybay Yay., 1994, s. 15-23. Sempozyumun tartışma bölümünde bir başka tarihçi, Zafer Toprak, paramiliter örgütlerin XX. yüzyılın ilk yarısında sadece Nazi Almanyası’na ya da otoriter / totaliter rejimlere özgü olmadığını, demokratik ülkelerde de gençliğin ön plana çıkarıldığını söylerken; hukuk tarihçisi Ahmet Mumcu da bu tip törenlerin tüm Avrupa’da o dönemde gençliğe verilen özel önemi yansıttığını, faşist rejimlere özgü olmadığını ifade ediyor. Sina Akşin bunlara yanıt olarak, 1930’larda Türkiye’deki rejimin kimi örneklerde görüldüğü gibi “üslup bakımından”

dönemin “beden güzelliği” (body beautiful) törenlerini, çoğunlukla İtalya veya Almanya gibi faşist / totaliter diktatörlüklerle ilişkilendirmiştir. Mesela bu dönemde Nazilerin uyguladığı beden terbiyesinin, Aryan ırkının “kahraman ve saldırgan ruhunu” ortaya çıkarmak gibi bir işlevi vardı; üke genelinde fiziksel zindeliği arttırmak; Almanları, ırksal-biyolojik manada “volk”un parçası haline getirmek; onlara, ‘doğuştan sahip oldukları fiziksel üstünlüğü’ bir asker gibi kullanmayı öğretmek, bu siyasetin başlıca amaçları arasındaydı. III. Reich, Aryanların fiziksel bir rönesans dönemi olmalıydı; Nazilerin nihai amacı buydu.⁵⁹²

Fakat iki savaş arası dönemin “zinde adam”ı (superman), salt bu rejimlere özgü politik bir ikon değildir. Sözelimi, İngiltere’de uygulanan beden terbiyesi; “erkeklik”, “zindelik” ve “vatanseverlik” gibi sosyo-politik temaları bütünleştirmeyi denemiş; bu dönemde, erkeğin zinde bir bedene sahip olması, yurttaşlığın bir gereği olarak görülmüştü.⁵⁹³ Türkiye’de icat edilen Gençlik ve Spor Bayramı geleneği ise, henüz gerçekleştirilmiş bir devrimin taşıyıcılığını gençliğe vermekle kalmamış;⁵⁹⁴ Vildan Aşır’ın, aşağıda özetlemiş olduğu Kemalist beden siyasetinin pragmatist yanını dışa vurmuştu.⁵⁹⁵

—Daha iyi ekelim ve daha iyi biçelim. —Endüstri savaşımızın güçlüklerini yenmek için daha kuvvetli ve neş’eli olalım. —Yarın vatanın müdafaasına koşmak lâzım gelince kömür tozu pistlere yahut yeşil çim sahalara alışkın ceylan bileklerimiz incinmeden

faşizmden “yansımalar” taşıdığını, 19 Mayıs’ın da “faşist bir tını”ya sahip olduğunu; ancak bunun “saç modası gibi” gelip geçici bir “hava” olduğunu söylüyor. İngiliz tarihçi William Hale’in görüşleri ise şöyle: “19 Mayıs, kanımca, faşizmin veya herhangi bir rejimin yalnızca yüzeysel yönlerini temsil edebilir. Faşizmin çok daha derin özellikleri vardır”. Tartışma metninin özeti için bkz. **a.g.e.**, s. 45-48.

⁵⁹² G. A. Carr, “Sport and Party Ideology in the Third Reich”, **Journal of History of Sport & Physical Education**, Vol. 5, Issue: 1, May 1974, s. 3-5.

⁵⁹³ Bkz. Ina Zweiniger-Bargielowska, “Building a British Superman: Physical Culture in Interwar Britain”, **Journal of Contemporary History**, Vol. 41, Number: 4, October 2006, s. 595-610.

⁵⁹⁴ “19 Mayıs (...) Türk gencinin evde, okulda, tezgâh ve masa başında, şehirde ve köyde ülkülü olması. Ulus gençlikten sağlık, temizlik, doğruluk, mertlik ve cesurluk, bunlara bağlılık istiyor.” İhsan Amur, “19 Mayısın Manası”, **Sivas Postası**, 14 Mayıs 1938, s. 4; “19 Mayıs’ın istediği (...) tam bir açıklık ve kat’iyet içinde bütün bedeni, zihni ve ahlaki sağlığıyla, şerefli geçmişi kıskançlıkla ve liyakatle omuzlarında taşıyacak ve tarihin sonuna kadar götürebilecek olan genç nesildir.” Yurdunu ve yurttaşlarını seven, fedakâr, çalışkan bir “sosyal ve moral adamı”dır. “19 Mayıs, Güven, Sevinç, Hareket Günü!”, **Babalık**, 19 Mayıs 1938, s. 1; 19 Mayıs, “Türkün sağlığının, onun kuvvetinin ezeliyleştigi gündür”. “Milli müdafaaya hazırlık, tehlikeli doğum buhranına ve azlığa karşı yarının babası ve anası olacakların muhafazası ve kuvvetlendirilmesi, bir takım hastalıklara karşı mücadele, zihin iradeye tesanüt terbiyesi için spor geliştirilmelidir.” “Spor Bayramı”, **Babalık**, 19 Mayıs 1938, s. 1 ve 3.

⁵⁹⁵ Vildan Aşır, “19 Mayıs Bayramı ve Gençlik Meselesi”, **Türk Spor Kurumu Dergisi**, Sayı: 46, 17/5/1937, s. 7; ayrıca bkz. Akın, **Gürbüz...**, s. 126.

postallarımızı taşıyabilsin. —Birbirimizi sevmegi ve bu sevgi ile milli bir ideal etrafında kenetlenmegi öğrenelim. Diye spor yapacağız (...) Sporu spor için değil, yurt için yapacağız.”

BEŞİNCİ BÖLÜM

“VATANDAŞ! KURTULDUĞUN GÜNÜ UNUTMA!”:

30 AĞUSTOS ZAFER ve TAYYARE BAYRAMI

TBMM ordularının, 26 Ağustos 1922 sabahı, Yunan ordularına karşı başlattıkları taarruz harekâtı, 30 Ağustos’a kadar sürmüştü; 30 Ağustos günü Dumlupınar’da gerçekleşen meydan muharebesinde, Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın idaresindeki Türk orduları, Yunan kuvvetlerinin asli unsurlarını dağıtmaya başarmıştı.⁵⁹⁶ Zaferden sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa, Afyonkarahisar ve Dumlupınar Meydan Muharebeleri’nde üstün hizmetleri görülen komutanların terfi ettirilmelerini önerince, TBMM, Erkânı Harbiyei Umumiye Vekili Fevzi Paşa’ya müşirlik (mareşallik), Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa’ya feriklik (korgenerallik) rütbesi vermişti.⁵⁹⁷ O günlerde Uşak’ta bulunan Fevzi Paşa, Meclis’e bildirilmek üzere, Heyet-i Vekile Riyaseti’ne gönderdiği, 3 Eylül tarihli telgrafında şunları kaydetmişti: Orduların, Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya karşı duydukları sevgi, güven ve bağlılık duygularına yeni bir delil teşkil etmek üzere, 30 Ağustos 1922 tarihli muharebeye Batı Cephesi tarafından “Başkumandan Muharebesi” namı verilmiştir.⁵⁹⁸

Sene sonunda ise Yunus Nadi yönetimindeki *Yeni Gün* gazetesi (sonraları adı *Cumhuriyet* olarak değiştirilecektir), Milli Mücadele’nin merkezi olan Ankara’ya bir zafer anıtı dikmek için bir kampanya başlatmıştı; bu anıt için toplanan bağış miktarı, 11 Mayıs 1923 tarihine gelindiğinde 60 bin lirayı bulmuştu.⁵⁹⁹

⁵⁹⁶ Bu konuda etraflı bilgi için bkz. M. Şevki, **Büyük Taarruz Nasıl Oldu?**, İstanbul, Akşam Kitaphanesi, 1933; **Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 2 nci Kitap, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1968; Fahri Belen, **Büyük Türk Zaferi: Afyon’dan İzmir’e, İstiklal Harbi Hatıraları, Tenkitler, Tahliller**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970.

⁵⁹⁷ Bkz. Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım**, Cilt: 2, 2. Baskı, İstanbul, Emre Yay., 2000, s. 85-91. Başkomutan Mustafa Kemal’in, Batı Cephesi Komutanlığı’na yolladığı 3 Eylül 1922 tarihli yazıya bkz. **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı: 80, Ağustos 1981, Belge No: 1775, s. 82-84.

⁵⁹⁸ **BCA: 030.10.54.354.35M**. Ayrıca Batı Cephesi Komutanlığı’nın 3 Eylül 1922 tarihli genelgesine bkz. **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı: 80, Ağustos 1981, Belge No: 1776, s. 85-87.

⁵⁹⁹ Nurettin Gülmez, **Kurtuluş Savaşı’nda Anadolu’da Yeni Gün**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999, s. 655-656. Diane Favro, eski Roma’da bu tür anıtların sadece bireyler tarafından yaptırılmadığını, halkın da zafer anısına yapılan anıtlara bağışta bulunmasının beklenildiğini söyler.

Anadolu'nun işgaline karşı Ankara yönetiminin verdiği askeri mücadeleyi başarıya kavuşturan Başkomutan Muharebesi, 1926'dan itibaren "Zafer Bayramı" olarak kutlanacak;⁶⁰⁰ askeri personelin terfileri, bir gelenek halini alarak 30 Ağustoslarda verilmeye başlanacaktı.⁶⁰¹ Aşağıda, Zafer Bayramı kutlamalarının karakteri anlatıldıktan sonra, Tayyare Bayramı'nın icadını gerektiren koşullar ele alınacaktır.

A) Büyük Zafer'in Anısına Dikilen İki Anıt

i) Meçhul Asker Anıtı

Başkomutan Muharebesi zaferi, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın savaşı idare ettiği tepede, ilk defa 30 Ağustos 1924 tarihinde kutlandı.⁶⁰² Tören programını Mareşal Fevzi Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa ve Maarif Vekili Vasıf Bey ile bir araya gelerek hazırlamıştı; buna göre, muharebenin geçtiği Dumlupınar'ın kuzeyindeki Çal köyünde, bir meçhul asker anıtı temeli atılacaktı. Törene; İstanbul, Ankara, İzmir, Konya ve Adana'dan katılacak vatandaşlar, yarım biletli trenlerle Afyon'a getirilecek; ertesi gün, araba ve kamyonlara bindirilerek Çal köyüne götürüleceklerdi. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa da dâhil olmak üzere, devlet erkânının tam kadro halinde katılacağı bu törende: halk, Darülfünun, basın, Türk Ocakları, TİCİ, Hilal-i Ahmer ve barolar, önceden hazırlanılan bir krokiye göre, tören alanında yerlerini alacak; bu kurumların temsilcileri, birer konuşma

"Ne de olsa zaferler Roma'nın kolektif gücünü gösteriyordu". Diane Favro, "Roma: Zafer Yolu: Zafer Alaylarının Kente Etkisi", Zeynep Çelik vd., **Şehirler ve Sokaklar**, Çev., Bilgi Altınok, İstanbul, Kitap Yay., 2007, s. 163.

⁶⁰⁰ Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 2, Cilt: 24, s. 7-8.

⁶⁰¹ 29 Mayıs 1926 tarihinde kabul edilen 863 sayılı "Ordu Zabitan Heyetine Mahsus Terfi Kanunu" ile ordu personelinin rütbe terfi günü, 30 Ağustos olarak kabul edilmiştir. K. Türker Geçer, "İkinci Meşrutiyet'ten Günümüze Türk Ordusunun Rütbe Terfi Uygulamaları ve Sınıflar", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 17, Şubat 2011, s. 51-52. Bkz. "Yeni terfi' kanunnamesi mucibince bugünkü 30 Ağustos'a musadif Zafer Bayramı günü ordunun senelik terfi günüdür." "Kumandanlarımızın Terfisi", **Hakimiyeti Milliye**, 30 Ağustos 1926, s. 1. "Kahraman Ordumuzun Terfi Listesi Dün Reiscicumhur Hazretlerinin Tasdikine İktiran Edildi", **Hakimiyeti Milliye**, 30 Ağustos 1927, s. 1.

⁶⁰² Bkz. Bedrettin Tuncel, **Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi'nin İlk Kutlanması**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972. Tuncel, çocuk yaşta katılma fırsatını bulduğu bu törene ilişkin çalışmasını, kişisel tanıklığının yanı sıra, dönemin gazeteleriyle desteklemiştir. Bu kaynağa ek olarak, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Başyaveri Salih Bozok'un oğlu Cemil Bozok'un kaleme aldığı anılara bakılabilir. Salih Bozok-Cemil S. Bozok, **Hep Atatürk'ün Yanında...**, İstanbul, Çağdaş Yay., 1985, s. 125-128. Ayrıca bkz. Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1975, s. 33-34.

yapacaklardı.⁶⁰³ *Hakimiyeti Milliye* gazetesi, kamuoyuna bu haberi şöyle vermişti: “Dumlupınar Meydan Muharebesinin İlk Tesidi: Reisi Cumhuriyet Hazretleri O Gün Türk Milletinin Takip Edeceği Yollara Dair Nutuk İrat Edecektir”.⁶⁰⁴

29 Ağustos sabahı, saat 08.15’te, Haydarpaşa’dan hareket edecek İstanbul treni, bayraklarla süslenmişti; son vagonunda Deniz Bandosu, İstiklal Marşı’nı çalıyordu;⁶⁰⁵ Falih Rıfkı’nın tabiriyle, Türk’ün yeni “kıblesi” haline gelen “Dumlupınar makamı”nı “tavaf”⁶⁰⁶ etmek üzere hazırlıklarını tamamlamıştı. Aynı gün Gazi Mustafa Kemal Paşa ise özel bir trenle Ankara’dan hareket edecek; Afyon’a varıncaya kadar bayraklarla donanmış istasyonlarda, halkın sevgi ve heyecan gösterileriyle karşılanacaktı. Çal köyüne giden yolun üstünde kendisine ithafen “Yaşasın Büyük Reiscumhur!” yazılı bir tak kurulmuştu; tepeye varmadan önce kurulmuş bir başka takın üzerinde ise, “bu yerlerin halaskârına” Kütahya halkının selam ve saygıları yazılmıştı. Burada geriye dönük bir parantez açacak olursak, eski Roma’dan beri zafer törenlerinde kullanılan bu taklar, kişileri ya da olayları anmak üzere, insanların altından geçmeye mecbur oldukları özel yerlere dikilirlerdi.⁶⁰⁷ Gazi Paşa, hükümet erkânı ile birlikte Afyon’a geldiği vakit, istasyon semalarında iki uçak onları selamlayacaktı.⁶⁰⁸

O gün, sözünü ettiğimiz şehirlerden gelen insanlar, töreni icra etmek üzere Çaltepe’ye kalabalık kitleler halinde çıktılar. Gazi Mustafa Kemal Paşa, birkaç otomobillik maiyetiyle birlikte, bekleyenlerin hararetli alkışları arasından tören sahasına girdi; çadırlarda bir süre dinlendikten sonra, eşi Latife Hanım ile birlikte Meçhul Asker Anıtı’nın temel taşını koydu. Etrafında kutlanan toplumsal törenlerin

⁶⁰³ Bkz. Tuncel, **a.g.e.**, s. 12-16.

⁶⁰⁴ *Hakimiyeti Milliye*, 12 Ağustos 1924, s. 1.

⁶⁰⁵ İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Hayatım*, İstanbul, Dünya Yay., 1998, s. 300.

⁶⁰⁶ Bkz. Tuncel, **a.g.e.**, s. 20-26.

⁶⁰⁷ Favro, **a.g.m.**, s. 163. Taklar, İngiliz İmparatorluğu’nun gücünün zirvesinde olduğu geç XIX. ve erken XX. yüzyıla geldiğimizde ise, emperyal geçit alaylarının önemli bir simgesi haline gelmişlerdi; Kraliyete bağlı topraklarda düzenlenen törenlerde, İngiliz Tacı’nı temsil ediyorlardı. Judith McKay, “Celebrating in the Streets: A Century of Triumphal Arches”, *Queensland Review*, Vol. 16, No. 2, 2009, s. 1-2.

⁶⁰⁸ Önder, **a.g.e.**, s. 33.

hiçbir öncülü olmayan bu mezarlar/anıtlar, milliyetçiliğin modern kültürünün sembolleriydi aslında.⁶⁰⁹

Nitekim kimliği belirsiz savaş ölülerinden biri ya da birilerinin kemiklerini bir yere gömüp, oraya ülkesi için savaşta ölen tüm “kahramanların” hatıralarını yâd edici meçhul asker mezarları/anıtları, ilk defa I. Dünya Savaşı’nın ertesinde, İngiltere ve Fransa’da inşa edilmişti. Misal vermek gerekirse: Fransa’da çarpışarak hayatını kaybeden altı İngiliz askeri arasından mistik bir törenle seçilen “Meçhul İngiliz Askeri”, savaşı bitiren ateşkesin ikinci yıldönümünde, 11 Kasım 1920’de, Kral V. George ile hükümet erkânının huzurunda, Londra’daki Westminster Kilisesi’ne defnedilmişti. Fransa’da ise aynı gün, I. Dünya Savaşı’nın sekiz muhtelif harp sahasından getirilen kimlikleri meçhul, sekiz Fransız askerinin kemikleri, sekiz ayrı tabuta konularak, Verdun Kalesi’ne getirilmiş; burada yapılan bir törende, babası savaşta kaybolmuş, kendisi askerlik çağına gelmeden orduya gönüllü yazılmış, bir Fransız askerine hitaben şöyle seslenilmişti:

-Asker! İşte yüz binlerce kahramanın altında yattığı Verdün Harp Meydanından toplanmış bir demet çiçek... Bu çiçeği burada bulunan sekiz meçhul asker tabutundan birinin, hangisini istersen onun üstüne koyacaksın. Ve bu tabut Fransa için canlarını veren yüz binlerce kahramanı temsil edecek.

Bu asker, elindeki çiçek demetini tabutlardan birinin üzerine koyar koymaz, askeri kıtalar selam vaziyetini almış; ardından bando, Fransa’nın milli marşı *La Marseillaise*’yi çalmaya başlamıştı. Askerin, üzerine çiçek demeti bıraktığı meçhul askerin tabutu, daha sonra bir top arabasına konularak Zafer Takı’nın altına defnedilmişti. Önünde ebedi ateşin yandığı bu mezarın kapağında şu cümle vardı: “Burada vatani için ölen bir Fransız askeri yatıyor 1914-1918”.⁶¹⁰

Meçhul asker, I. Dünya Savaşı süresince bir araya gelmiş Fransız ulusunun, benzer bir durumda yine bir araya geleceğinin teminatıydı. O nedenle bu mezarın, düne olduğu kadar bugün ve yarına da göndermede bulunduğunu söylemek

⁶⁰⁹ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, Çev., İskender Savaşır, 3. Baskı, İstanbul, Metis Yay., 2004, s. 23.

⁶¹⁰ Bkz. “Şehit Mehmetçiği Anarken: Muhtelif Memleketlerde Meçhul Asker Mezarları”, **Ulus**, 30 Ağustos 1937, s. 9.

gerekir.⁶¹¹ Birleşik Amerika’da, 11 Kasım 1921 günü, Arlington Ulusal Mezarlığı’na;⁶¹² İtalya’da, savaşı bitiren tarihin yıldönümünde, 4 Kasım 1921’de, Roma Heykeli’nin altına defnedilen meçhul askerler için yapılan törenler, stil bakımından, İngiltere ile Fransa’dakine benzer biçimde icra edilmişti. Yugoslavya’da ise meçhul asker anıtı, yurt savunmasında Sırp’ların hayatlarını kaybettikleri, Belgrad’a 16 km uzaklıktaki, Avala Dağı’nın üstüne inşa edilmişti.⁶¹³

Türkiye de, İngiliz diplomat Henderson’un tören dolayısıyla 2 Eylül 1924 tarihinde Londra’ya aktardığı üzere, diğer milletleri takip ederek Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın düşmana karşı zafer kazandığı tepede, bir meçhul asker anıtı temeli atıyordu.⁶¹⁴ Cumhuriyet’in ilk anıtı olma özelliğine sahip bu eserin öyküsü şöyleydi: Zaferin ertesi günü Gazi Mustafa Kemal Paşa, “savaş alanını gezerken bir kolu havada kaskatı kalmış, elindeki Türk Bayrağı’nı bırakmayan ölü bir er görür. Bayrağı bırakmayan şehidin kimliğinin araştırılmasını ister ancak askerin üzerinde künye bulunmaz”. Anıttaki meçhul askeri, işte bu askerin kolu ile tuttuğu sancak temsil edecek; anıtın kaidesine ise şunlar yazılacaktı: “Adı: Mehmetçik; Soyadı: Yenlen Er; Baba Adı: Türk; Ana Adı: Türkiye; Sanatı: Askerlik; Doğumu: Tarihten Önce; Ölümü: Yoktur.”⁶¹⁵ Yeni rejimin bir “hafıza mekânı”⁶¹⁶ olarak inşa edeceği bu anıt, Milli Mücadele’de ölen binlerce Türk’ten özellikle meçhul olanını temsil ettiği için, bütün millet tarafından “ulusal bir kabristan” şeklinde algılanacaktı. Nitekim *Ulus* gazetesi, bu kabristanda yatan askeri şöyle tasvir edecektir:

⁶¹¹ Bkz. Daniel J. Sherman, “Bodies and Names: The Emergence of Commemoration in Interwar France”, *The American Historical Review*, Vol. 103, No. 2, April 1998, s. 465-466.

⁶¹² Fransa’daki Amerikan mezarlıklarından seçilen kimliği belirsiz dört Amerikan askerinden biri, “Amerikan evlatlarının I. Dünya Savaşı’ndaki fedakârlıklarını temsil etmek üzere”, 24 Ekim 1921 günü Fransa’da düzenlenen bir törende Çavuş Edward S. Younger tarafından Amerikan Meçhul Askeri olarak seçilmişti. Bu meçhul askerin tabutu, Amerika’ya getirilerek, büyük savaşı bitiren ateşkesin üçüncü yıldönümünde, yani 11 Kasım 1921 günü, Başkan G.W. Harding’in yaptığı konuşmadan sonra büyük bir törenle Arlington Ulusal Mezarlığı’na defnedilmiştir. Bkz. “America’s ‘Unknown’ to be Chosen Today”, *The New York Times*, 24 October 1921, s. 1; “Unknown Soldier Chosen in France”, *The New York Times*, 25 October 1921, s. 13; “Millions to Pray for Peace Today”, *The New York Times*, 11 November 1921, s. 2.

⁶¹³ Bkz. “Şehit Mehmetçiği Anarken: Muhtelif Memleketlerde Meçhul Asker Mezarları”, *Ulus*, 30 Ağustos 1937, s. 9.

⁶¹⁴ İstanbul’da bulunan İngiliz Diplomatik Temsilci Vekili Henderson’un, Dışişleri Vekili Mac Donald’a gönderdiği 2 Eylül 1924 tarihli yazı için bkz. *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Cilt: 5, s. 470-473.

⁶¹⁵ Tekiner, *a.g.e.*, s. 69 / 83. dn.

⁶¹⁶ Bkz. Pierre Nora, *Hafıza Mekanları*, Çev., Mehmet Emin Özcan, Ankara, Dost Kitabevi, 2006.

“...o, bütün meçhulün içinde bize en yakın bir kahramandır. O belki kimimizin şehit olan babası yahut kardeşidir. O mezarın üzerinde bütün şehit analarının, bütün öksüzlerin bütün harp dullarının, nişanlısı harpte kaybolmuş bütün genç kızların velhasıl her Türkün hakkı, yakınlığı, sevgisi ve şefkati vardır. O mezarın önünde eğilirken, en yakınlarımızdan bir kahramanın tek hatırasını anıyoruz, demektir. Onun için meçhul Mehmetçik hepimizin tanıdığı, hepimizin bildiği aziz şehittir”.⁶¹⁷

Yeniden Çaltepe’ye dönecek olursak, o gün tören alanında konuşmacılar için üstü yeşil dallarla örtülü, yüksekçe bir çardak kurulmuştu. Çardağın bir yanında anıt için hazırlanmış temel yeri, diğer yanında ise şehit asker mezarı vardı. Saat 14:00’e geldiğinde Mareşal Fevzi Paşa, alkışlar arasından kürsüye çıkıp, Sakarya’dan Başkomutan Muharebesi’ne kadar geçen askeri sürecin irticalen bir tablosunu çizdi. Darülfünun Emmini İsmail Hakkı Bey ise konuşmasını “Selam dünyadan ahrete, malum askerden meçhul askere! Selam, hürmet Türk istiklalini vücuda getiren insanların dehasına! Hürmet, iman, Türkün bitmez tükenmez olan ebedi hayat kudretine!” cümleleriyle tamamladı. Program gereği yapılan konuşmaları müteakiben, “Türkiye halkı namına” söz alan TBMM Reisi Fethi Bey’in ardından, Gazi Mustafa Kemal Paşa kürsüye çıktı; komutası altında geçen Afyon-Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesi ile onun son safhasını teşkil eden Başkomutan Muharebesi’ni tasvir etti. Bu zaferin yalnız Türk tarihine değil, dünya tarihine de yeni bir yön verdiğini ileri sürerek, karizmasına ve liderliğine meşruiyet kattı.⁶¹⁸ Yeni Türkiye’nin temelinin bu muharebeler ile atıldığını dile getiren Paşa, konuşmasının geri kalan kısmını milliyetçi bir söylem kullanarak, ülkesinin iktisadi kalkınmasına ve toplumsal modernleşmesine hasretti; bu zafer sonrasında egemenliği eline almış bir milletin bundan sonraki hedefinin, uygarlık savaşını kazanmak olduğunu söyledi; konuşmasının son cümlelerini gençlere dönerek şöyle tamamladı: “Ey yükselen yeni nesil! Gelecek sizindir. Cumhuriyeti biz kurduk, onu devam ettirecek sizlersiniz!”.⁶¹⁹ Bu konuşmayı yaparken Paşa’nın üzerinde sivil kıyafetler

⁶¹⁷ Bkz. “Şehit Mehmetçiği Anarken: Muhtelif Memleketlerde Meçhul Asker Mezarları”, **Ulus**, 30 Ağustos 1937, s. 9.

⁶¹⁸ Taha Parla, **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları**, Cilt: 2 Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 1997, s. 98.

⁶¹⁹ Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Dumlupınar’da yaptığı konuşmanın tam metni için bkz. **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt: 2, s. 179-188.

vardı, mareşal üniforması yoktu;⁶²⁰ nitekim konuşmasında, “saldırgan olmayan, (...) mutlu ve esen günlere ulaşmak isteyen defansif bir milliyetçi”⁶²¹ söylem kullanmıştı. O gün, Cumhuriyet ricalinin yaptığı bu konuşmaların ardından, şehit mezarının başında Fatihalar okundu; kabre çelenkler bırakıldı; askeri birlikler ile izci grupların Gazi Mustafa Kemal Paşa önünde icra ettikleri resmigeçit ile Çaltepe’deki törene son verildi.⁶²² Paşa, bu tarihten sonra Dumlupınar’da yapılan askeri törenlerin hiçbirine katılmadı.

Asker mezarları başında yapılan bu törenler, gerek icra ediliş teknikleri açısından, gerekse de “kutsal” ve “mistik” varlıklara yapmış olduğu göndermeler bakımından, başka bir ritüel türü olan ayine ilişkin çağrışımlar yapıyorlardı. Ancak böyle olmakla beraber, “şehit kültü” etrafında yapılan bu törenin, ulus inşası için gerekli “mutabakat”ı sağlamaya dönük seküler bir işlevi vardı. Ne de olsa, bir toplumsal düzene katılmış olanların ortak anılara sahip olduklarını, zımnen de olsa varsaymaları gerekiyordu;⁶²³ hele, Türkiye gibi sınırları henüz çizilmiş bir ülkenin toplumu, devlet eliyle uluslaştırılacaksa, bu gereksinim daha çok önem arz ediyordu.

ii) Zafer Anıtı

Yunus Nadi Bey’in girişimleri ve Ankara halkının katkılarıyla, bugünkü Ulus Meydanı’na dikilecek olan Zafer Anıtı için, bir yarışma düzenlenmişti; yerli yabancı tüm sanatçılara açık olan bu yarışma, 31 Aralık 1924 tarihine kadar sürdü. Anıtı inşa edecek sanatçıdan, Milli Mücadele’yi gelecek kuşaklara aktarması isteniyordu; bu mücadele, dışarıda Avrupa ve Yunanlılara karşı, içeride ise Osmanlılara karşı verilmişti. Zaferin ruhunu, “büyük kurtarıcının” kişiliği temsil edecekti. Şartnamede, Gazi Mustafa Kemal Paşa bugünkü gibi asker üniformasıyla at üzerinde değil, “ayakta, sivil giyimli bir cumhurbaşkanı olarak tasvir edilmiş”ti. Ancak değişen siyasi atmosferin etkisiyle olsa gerek, heykel projesinde sonradan değişikliklere

⁶²⁰ Bu konuşmadan bir buçuk sene önce, İzmit’te gazetecilerle yaptığı görüşmenin bir yerinde, şunları kaydetmişti: “... yeni Türkiye devleti temellerini süngü ile değil, süngünün dahi istinat ettiği iktisadiyatla kuracaktır. Yeni Türkiye devleti cihangir bir devlet olmayacaktır. Fakat yeni Türkiye devleti bir devleti iktisadiye olacaktır”. (16 Ocak 1923) **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt: 2, s. 60-61.

⁶²¹ Parla, **Kemalist Tek-Parti İdeolojisi...**, s. 184.

⁶²² Tunçel, **a.g.e.**, s. 47.

⁶²³ Paul Connerton, **Toplumlar Nasıl Anımsar?**, Çev., Alaeddin Şenel, İstanbul, Ayrıntı Yay., 1999, s. 10.

gidildi.⁶²⁴ Avusturyalı sanatçı Heinrich Krippel'in elinden çıkan heykel, 24 Kasım 1927 tarihinde TBMM Başkanı Kazım (Özalp) Paşa tarafından açıldı.⁶²⁵

Gazi Mustafa Kemal Paşa, atının üzerinde muzaffer bir komutan kimliğiyle betimlenmişti, üzerinde mareşal üniforması vardı. Anıtın ön cephesindeki platformun iki ucunda ise asker figürleri yer alıyordu;⁶²⁶ bunlardan biri, “ulusun akıllı, zeki ve temkinli yanını”, diğeri ise “cesaret ve eylemliliği”ni anlatıyordu. Anıtın arka cephesinde bulunan şalvarlı kadın figürü, sırtında taşıdığı mermiyle, “Anadolu insanının özverisini” dile getirmişti.⁶²⁷ Savaş kompozisyonlarının işlendiği anıtın sağ ve sol cephelerinde, Amasya Genelgesi'ni imzalayıp Milli Mücadele'ye önderlik eden, cumhuriyetin ilanından sonra ise tasfiyeye uğrayan komutanlara yer verilmemişti. Rölyeflerde kendine yer bulabilen iki isim vardı: Fevzi ile İsmet Paşa; hâlihazırda biri Genelkurmay Başkanı, diğeri ise Başvekildi. Bu anlamda, anıtın ikonografisi ile Nutuk'taki Milli Mücadele anlatısı arasında bir uyarlılık vardır.⁶²⁸ Son olarak anıtın kaidesinin arka yüzünde, kırılmış bir ağaç ve o ağacın kökünden yükselen bir fidan kabartması bulunuyor; yıkılan ağaç İmparatorluğu, genç fidan ise Cumhuriyeti sembolize ediyordu.⁶²⁹ Bu tarihten sonra, Ankara'daki resmi tören ve kutlamaların mekânı, bu anıtın çevresi olmuştur; bu anlamda anıt, Cumhuriyet kimliğinin inşasında ikonografik bir işlev görmüştür.

B) Büyük Zafer'in Onuncu Yıl Kutlamaları

1 Nisan 1926 tarihinde TBMM, 30 Ağustos Başkomutan Muharebesi'ni, ordu ve donanmanın Zafer Bayramı olarak kabul etti.⁶³⁰ Kara, Deniz ve Hava

⁶²⁴ Bkz. Hasan Tahsin Benli, “Ulus Heykeli”, **Kebikeç: İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 9, 1999, s. 131-137.

⁶²⁵ **Hakimiyeti Milliye**, 24 Teşrinisani 1927, s. 1. Ayrıca bkz. Suavi Aydın vd., **Ankara: Küçük Asya'nın Bin Yüzü**, Ankara, Dost Kitabevi, 2005, s. 410-411.

⁶²⁶ Anıtın özellikleri için bkz. Osm, **a.g.e.**, s. 40-44.

⁶²⁷ Tekiner, **a.g.e.**, s. 95.

⁶²⁸ Tekiner, **a.g.e.**, s. 94. 30 Ağustos 1927 tarihli **Hakimiyeti Milliye** gazetesi, “büyük zaferin büyük komutanları” arasında: Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), Fevzi (Çakmak), İsmet (İnönü) ve Kazım (Özalp) Paşalara yer vermişti; birinci sayfada yer alan fotoğraflarda, dördü de askeri üniformalıydı. **Hakimiyeti Milliye**, 30 Ağustos 1927, s. 1. Milli Mücadele'nin önde gelen liderlerinden Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Refet Bele ve Ali Fuat Cebesoy, Nutuk'ta eleştirilip suçlanan isimler arasında yer alıyorlardı. Uzun, **a.g.e.**, s. 189.

⁶²⁹ Osm, **a.g.e.**, s. 44.

⁶³⁰ Kabul edilen kanunun 1. maddesi şöyleydi: “İstiklâl muharebatında zaferi katiyi temin eden 30 Ağustos Başkumandan Muharebesi günü Cumhuriyet ordu ve donanmasının Zafer Bayramıdır”. Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 2, Cilt: 24, s. 7-8.

Kuvvetlerince kutlanacak bu bayram gününde, bilumum daire ve okullar tatil edilecek; Milli Müdafaa Vekâleti tarafından hazırlanılan bir program dahilinde Dumlupınar'da askeri tören gerçekleştirilecekti. 25 Ağustos 1926 tarihinde toplanan İcra Vekilleri Heyeti, “Şehit Asker Abidesinin bulunduğu mevki”yi, tören alanı olarak seçti.⁶³¹ Her sene için uygun görülen kıtaatın iştirak edeceği bu törene, “abide mıntikasında bulunan” Ordu Müfettişi başkanlık edecekti. Şahsi arzularıyla törene katılacak olanlar için gerekli araç ve kolaylıklar, bölgenin Kolordu Komutanlığı tarafından sağlanacaktı. Öğle vakti söz konusu mahalde yapılacak yirmi bir pare top atışının ardından, tören başkanı tarafından Zafer Bayramı kutlanacak; Başkomutan Muharebesi Zaferi'nin sembolü ve “mübecceli” sayılan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya iyi dilekler ve hürmetler sunulacak; nutuklar okunduktan sonra, şehitlerin ruhu “tekrim” edilecekti. Bayram günü saat 15:00'ten sonra istirahat edecek askerler için eğlenceler, yemekler, oyunlar, gece şenlikleri ve fener alayları düzenlenecekti. Zafer Bayramı, Tayyare Cemiyeti'nin de özel günü olduğu için kutlamalarda Cemiyet ile birlikte hareket edilmesi gerekiyordu.

Erken Cumhuriyet yıllarında bayramları, bir program dâhilinde kutlamak amacıyla şehirlerde komiteler oluşturulurdu. Mesela 1932 yılında icra edilecek “Büyük Zafer”in onuncu yıl kutlamaları için, Ankara Halkevi'nin girişimiyle, tüm kurumların temsilcilerinden oluşan 35 kişilik bir “30 Ağustos Milli Zaferini Tes'it Komitesi” teşkil edilmişti. Dâhiliye Müsteşarı Hilmi Bey'in başkanlığındaki bu komite, halka dağıtılmak üzere bastırdığı 10 bin adet beyannameyle, Ankara'daki vatandaşlara şu çağrıda bulunmuştu.⁶³²

“Muhterem Vatandaşlar!..

30 Ağustos, düşmanları tarafından paylaşılmış bir vatan üstünde milli kurtuluş uğrunda seferber olmuş Türk milletinin en büyük imkânsızlıklara rağmen yaşamak hakkını dünyaya tanıttığı gündür. 30 Ağustos 1922, Gazi Baş Kumandanının emri altında ordulaşan Büyük Türk milletinin tarihe, gördüğü zaferlerin en şerefisini Dumlupınar'da yarattığı

⁶³¹ Zafer Bayramı'nda icra edilecek merasim, tanzim ve program hakkındaki İcra Vekilleri Heyeti'nin 25 Ağustos 1926 tarihli kararname sureti ve Zafer Bayramı gününe mahsus merasimi askeriye ve tesidiye programı için bkz. CA: Kutu No: 1/89 (23-1), Fihrist No: 61/4. (61-1, 61-2, 61-3). (EK-?)

⁶³² “30 Ağustos Zafer Bayramını Tesit Komitesinin Halka Beyanname’si”, **Hakimiyeti Milliye**, 26 Ağustos 1932, s. 1; Namık Edip, **30 Ağustos 1922 Dumlupınar Başkumandan Meydan Muharebesi ve İnkılâplarımız**, Ankara, Ankara Halkevi Zafer Bayramı Komitesi Neşriyatı, 1932, s. 25.

gündür. Bugünkü müstakil Türkiye o zaferin mahsulü olduğu kadar, milletimiz layık olduğu medeni mevkie eriştiren büyük inkılaplarımız da hızlarını buradan almış bulunuyor. Ne o günün büyük heyecanı, ne o günden beri geçen yılların şahidi olduğu milli hamlelerin sevinci bizi bu günün şeref ve gururunu tekrarlamaktan ayırabilir. (...) o gün dükkânımızı süslemek, evimizin kapısına hiç olmazsa şerefli bayrağımızı asmak, şenliklere, alaylara çoluğumuz çocuğumuzla iştirak etmek kendi hesabımıza vazifemiz, Dumlupınar'da yatanların hesabına saygı borcumuzdur. Halkevi 30 Ağustos Milli zaferini tes'it komitesi, bu dileğinin başarılmasını hürmetleriyle senden de rica ediyor.”

Komite, bununla kalmamış; caddelere, kahvehanelere, toplantı yerlerine ve Ankara'da seyreden muhtelif taşıtlara asılmak üzere, 4 bin adet de afiş bastırmıştı. Ulusal hafızaya seslenen bu afişlerdeki bazı çarpıcı ifadeler şunlardı:⁶³³

“Vatandaş! Kurtulduğun günü unutma! 30 Ağustos”, “Vatandaş! On sene evvel bu günü düşün! 30 Ağustos”, “Vatandaş! Hür ve müstakil Türkiye on sene evvel bugün doğdu! 30 Ağustos”, “Vatandaş! Seni kurtaranların hatırasını unutma!”, “Vatandaş! Türk ordusu Türk milletinin hürriyeti için çarpıştı! 30 Ağustos”, “Vatandaş! Mehmetçik istiklal cidalinin adsız kahramanıydı, biz de iktisadi istiklalin adsız mücahidi olalım”, “Vatandaş! Dumlupınar'da başlayan kurtuluş kavgası bitmedi, siyasi Dumlupınar'ı, iktisadi Dumlupınar'ı tamamlayalım”, “Vatandaş! Mehmetçik senden Tayyare istiyor; Tayyare Cemiyetine yardım et!”.

Komite ayrıca, 8. Fırka Komutanlığı'nın yardımıyla, tren istasyonuna giden yolun sağında bulunan geniş araziye düzletmiş; geçit resminin yapılacağı meydanı, halkın bulunacağı yeri hazırlatmıştı. Ankara Radyosu, on yıl önce gerçekleştirilen Başkomutan Muharebesi'ne ilişkin yayınlar yapıyordu. Basın ise her 30 Ağustos gününde olduğu gibi, bu “eşsiz” muharebenin önem ve atmosferini, şiirsi ve destansı ifadelerle anlatarak yeniden yaşıyor; yeni nesillere, mensup oldukları milletin “şanlı” geçmişiyle iftihar etmelerini, başta “ulu kurtarıcı” olmak üzere, savaşta canlarını veren tüm “kahraman askerlere” saygı ve bağlılık duymalarını telkin ediyordu.⁶³⁴ “Vatandaş: Hür ve müstakil Türkiye, on sene evvel bugün doğdu: 30 Ağustos.” “Vatandaş: Türk ordusu Türk milletinin İstiklali için çarpıştı!”⁶³⁵

⁶³³ Afişteki sloganlara dönemin gazetelerinde de rastlamak mümkündür. Mesela bkz. **Hakimiyeti Milliye**, 27 Ağustos 1932, s. 1; **Hakimiyeti Milliye**, 29 Ağustos 1932, s. 1; **Gaziantep**, 30 Ağustos 1932, s. 1, 2, 3.

⁶³⁴ Bkz. “30 Ağustos Baş Kumandan Meydan Muharebesi Nasıl Oldu?”, **Babalık**, 30 Sekizinci Ay 1929, s. 2; Ahmet Muhtar, “30 Ağustos Güneşi”, **Gaziantep**, 30 Ağustos 1932, s. 1; Yunus Nadi,

Hakimiyeti Milliye gazetesi, Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'nın savaş alanında birlikte çekti oldukları bir fotoğrafı fon yaparak haber sütunlarını oluşturmuştu.⁶³⁶ Muzaffer iki komutanın “dün” savaş alanında çekilmiş bu fotoğrafları, “bugünkü” yöneticiliklerine meşruiyet kazandırıyor. Yine gazete o gün, Mustafa Kemal Paşa'nın, Başkomutan Muharebesi'nin ikinci yıl dönümü dolayısıyla Dumlupınar'da yapmış olduğu konuşmaya, 1. ve 2. sayfalarında geniş yer ayırmıştı.⁶³⁷

Kutlamalara gelince, sabah saat 09:00'da, kaymakam (yarbay) ve daha üst rütbedeki subaylar, Milli Müdafaa Vekaleti'ne gidip Vekil ve Müsteşar Paşaların, saat 09:30'da ise Genelkurmay Başkanlığı'na geçip Mareşal Fevzi Paşa'nın bayramlarını tebrik ettiler. Taşrada ise sivil memurların tebrik için gidecekleri yer, o şehrin en büyük askeri makamıydı.⁶³⁸ Üst rütbeli subaylar, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramlarında sivil otoriteye gidip saygılarını sunarlar; bu defa sivil yöneticiler, 30 Ağustos Zafer Bayramlarında garnizon komutanlarına gidip aynı davranışı gösteriyorlardı.⁶³⁹ Ankara'da askeri tebrikatın yapıldığı sıralarda, yani 09:30 sularında, Muhafız Alayı Bandosu'nun arkasından gelmekte olan kamyon, vagonet ve otomobillerden oluşan “Milli Mücadeleyi Temsil Alayı”, Samanpazarı'ndan Ulus Meydanı'na doğru hareket etmişti. “Yeni tarihin en büyük hatırası”nı, kalabalık izleyicilerin muhayyilesinde “canlandıran” bu alay, TBMM binasının önünden geçtikten sonra, İstasyon Caddesi'nin hemen sağında yer alan resmigeçit alanına

“Büyük Taarruzun Büyük Zaferine Ait Hatıralar” **Cumhuriyet**, 30 Ağustos 1937, s. 1 ve 3; “30 Ağustos: Büyük Zaferin 15 inci Yıldönümünü Bugün Kutluyoruz”, **Cumhuriyet**, 30 Ağustos 1937, s. 1 ve 3; Burhan Belge, “Emperyalizm İçin Kara Gün”, **Ulus**, 30 Ağustos 1937, s. 2; Anadolu, “Yarın (30 Ağustos)”, **Anadolu**, 29 Ağustos 1937, s. 1; Nasuhi Baydar, “Zafer Bayramı”, **Ulus**, 30 Ağustos 1938, s. 1 ve 8.

⁶³⁵ “Vatandaş: Kurtulduğun Günü Unutma: 30 Ağustos!”, “Vatandaş On Sene Evvel Bugünü Düşün: 30 Ağustos”, **Gaziantep**, 30 Ağustos 1932, s. 1, 2, 3.

⁶³⁶ O gün aynı fotoğrafı, Konya'nın Babalık gazetesi de kullanmıştır. **Babalık**, 30 Ağustos 1932, s. 1.

⁶³⁷ “Büyük Başkumandanımız, Zaferin İkinci Yıldönümünde Bugünün Kanlı ve Azametli Hatıralarını Nasıl Canlandırıyordu?”, **Hakimiyeti Milliye**, 30 Ağustos 1932, s. 1 ve 2. Bu gazete, 1929 ile 1930 senelerinin 30 Ağustos günlerine ait sütunlarını da benzer bir biçimde oluşturmuştur. Bkz. “Büyük Günü'nün Büyük Muzafferleri Yan Yana”, “Büyük Gazi, Yarattığı Büyük Zaferi Anlatıyor”, **Hakimiyeti Milliye**, 30 Ağustos 1929, s. 1 ve 2; **Hakimiyeti Milliye**, 30 Ağustos 1930, s. 1.

⁶³⁸ “Merasim Programı”, **Gaziantep**, 30 Ağustos 1930, s. 2.

⁶³⁹ Mango, **a.g.e.**, s. 483-484.

girecekti. Komite üyesi Namık Edip Bey'in lirik anekdotlarını kullanarak, bu alayı dekoratif ve figüratif ayrıntılarıyla sahnelemek mümkündür.⁶⁴⁰

Birinci kamyonda: süngülü silahlarıyla, sağa sola cephe almış, başları miğferli, seferber vaziyette bir manga asker, Dumlupınar Meydanı'nda savaşan “kahramanları” temsil etmekteydi. Orduya, silah ve cephane hazırlayan işçiler; ikinci, üçüncü ve dördüncü kamyonlarda harıl harıl çalışıyorlardı. Bu kamyonlarda, ocaklar yanıyor; balyozlar, çekiçler kalkıp iniyor; örsün üstünde kasaturalar uzuyor; palalar, zımpara taşlarında inceliyor; nallar kıvrılıyor; “bir şeyhülislam fetvasından kuvvet alınarak sıkılmış kurşunun deldiği miğfer yamanıyor”; bombalar doluyor; obüsler hazırlanıyor; eğeler hırlıyordu... Beşinci kamyonda, yüzlerinde herhangi bir ısırap belirtisi olmayan, Sakarya köylerinin yağız, iki levent kadını, omuzlarında taşıdıkları obüsler ile Türk kadınının cephe gerisindeki hizmetini anlatıyorlardı. Onların arkasından gelen kağının önünde, köylü bir kız çocuğu, kısa boylu fakat hırçın öküzleri yediriyor; ihtiyar, aksakallı adam, hayvanları nodulluyor; genç kadın, ıslanmasınlar diye cephane sandıklarının üstüne yetkesini atmış; yayan yürüyordu. Yavaş yavaş, ağır ağır, gıcırdaya gıcırdaya giden bu kağıyla, İzmir sırtlarına kadar “otomobillerle kaçan düşmana” karşı sıkılacak kurşunun, atılacak obüsün, işte böyle ağır arabalı kabilelerle götürüldüğü, izleyicilere aktarmaya çalışıyorlardı. Kağının arkasından gelen otomobil, iki pervane taşımaktadır; bugünün Tayyare Bayramı olduğunu söyleyen pervaneler, yurttaşların devlete olan “tayyare borcunu” hatırlatıyorlardı. Hilal-i Ahmer'i ise o gün, bir hasta otomobili temsil etmişti. Bu otomobil, Hilal-i Ahmer kızlarının, savaş yıllarında “mert Türk delikanlıların” yaralarını nasıl sardıklarını, şefkatli elleriyle köylü ve nişanlılarına nasıl mektup yazdıklarını hikâye ediyordu. Otomobili, “Milli Mücadelenin istihsal kuvveti”ni taşıyan iki vagonet takip etmişti. İlk vagonette; çocuklar, genç kızlar, aksakallı ihtiyarlar vardı; bunlar ellerinde ve omuzlarında taşıdıkları oraklarla orduyu besleyen köylülerdi. İkinci vagonette ise şehirli kadınlar, ellerinde don, gömlek, çorap ve ceket; cephedekilere üst baş yetiştiriyorlardı. Temsil alayının son aracını “zafer arabası” oluşturuyordu. Savaşa hazır, dört süvarinin mızrakları arasında ilerleyen bu araba, çiçek ve bayraklarla donatılmıştı. Arabanın sağ köşesinde, yağız yüzlü bir

⁶⁴⁰ Bkz. Namık Edip, **a.g.e.**, s. 26-29.

asker, elinde silah ile oturuyor; sol köşesinde ise beyazlar giyinmiş bir genç kız, ayakta duruyordu. Bu kız, elinde defne dallarından oluşan bir zafer tacını, sütun üzerinde yükselen mareşal üniformalı Gazi büstünün başına tutmuştu.⁶⁴¹ Ankara halkını, alkışlarıyla ardı sıra sürükleyen bu alay, “bir devrin yıkılıp, yeni bir devrin açıldığını” sahnelemekle kalmıyor; aynı zamanda, savaşın hangi zor koşullar altında kazanıldığını seyircilere düşsel olarak yaşıyordu.

Geçit resmine sırasıyla şunlar katılmıştı: 8. Fırka Bandosu, 189. Alay Piyade ve Topçu Takımı, Muhafız Alayı’ndan bir tabur piyade ve topçu takımı, bir muhafız süvari bölüğü, Tayyare Cemiyeti ile Muhafız Alayı Bandosu refakatindeki Milli Mücadeleyi Temsil Alayı.⁶⁴² Bunlar saat 10:00’da, tören sahasına girdikleri zaman, kollarında “30 Ağustos Komitesi” yazılı, beyaz pazubant taşıyan görevliler tarafından, kendilerine gösterilen noktalarda yerlerini aldılar. Ankara Kalesi’nden yirmi bir pare top atışı yapıldıktan sonra, saat 10:30’da, 189. Alay’ın en kıdemsiz subayı Refet Bey’in top arabası üzerinde yaptığı bir konuşmayla törene başlandı. “En kıdemsiz zabitle en büyük kumandan arasında zaferin kıymet ve azameti hakkında nutuklar teati etmek”, Zafer Bayramı’nın “liturjik” özelliklerinden biriydi.⁶⁴³

Bu tür törenlerin ruhuna uygun düşen bir konuşma yapan Refet Bey, savaşta hayatını kaybetmiş “aziz ölülerin”, gökyüzünde uçuşan “mukaddes ruhlarıyla”, “bu ulu bayram” gününe katıldıklarını söyledi; konuşmasını “Yaşasın Gazi! Yaşasın Türk Ordusu! Yaşasın Türk Milleti!” nidalarıyla tamamladı. Refet Bey’i müteakiben top arabasına çıkan Fırka Kumandanı Sıtkı Paşa ise “Garp âleminin”, mütareke sonrası Saltanat ve Hilafet’in “hâinane” yardımcılarıyla “Türk yurduna” çektiirdiği “istila ve esaret”ten, Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğinde, on sene önce bugün kurtulduklarını dile getirdi. “Türkün sinesinden doğan bu büyük insanın, o yıllarda, memleketin başında toplanan kara bulutları dağıtmak için, öncelikle milleti tek vücut haline getirdiğini; ardından, orduyu ve savaş araçlarını düzenleyip hem mütecaviz

⁶⁴¹ Eski Roma’nın cumhuriyet devrinde yapılan zafer alaylarında muzaffer komutan, “zengin işlemeli mor bir togaya bürünmüş halde, dört beyaz atın çektiği pırıl pırıl bir arabada ayakta dururdu. Bir köle, generalin başının üstünde zafer tacını tutar, bir yandan da, ‘Arkana bak [yani, geleceğe] ve bir insan olduğunu anımsa’ diye fısıldardı”. Favro, **a.g.m.**, s. 157.

⁶⁴² **Hakimiyeti Milliye**, 25 Ağustos 1932, s. 1 ve 2.

⁶⁴³ Aynı gün, Konya’da, Gazi Mustafa Kemal Paşa heykelinin önünde yapılan tören, genç subay Seyfi Bey’in konuşmasıyla başlamış, Kolordu Komutanı Vekili Cemil Cahit Paşa’nın hitabesiyle son bulmuştu. “Tayyare ve Zafer Bayramı”, **Babalık**, 1 Eylül 1932, s. 2.

garp ordularını kalbinden vurduğunu, hem de gerici ve bozguncu güçleri imha ettiğini” anlattı. Sıtkı Paşa özetle; “Lozan”ı, “Cumhuriyet”i, “hür ve bağımsız Türkiye”yi, 30 Ağustos Zaferine borçlu olduklarını söyledi.⁶⁴⁴

Bilindiği gibi Avrupa’nın her modern ulus devleti, bir savaş ertesinde kurulmuştur; bu yüzden belirli savaşlar, bazı ulus devletlerin simgeleri haline gelmiştir ki, Türkiye için böyle bir savaş, Dumlupınar’da geçen Başkomutan Muharebesi’nden başkası değildir.⁶⁴⁵ Başkomutan Muharebesi, Yunanistan’a karşı elde edilmiş bir zafer olmasına rağmen, törende ne Yunanistan’ı hedef alan nutuklar atılmış; ne de bu yönde gösteriler icra edilmişti. Bundan beş ay önce, Atina’da gerçekleştirilen Bağımsızlık Bayramı kutlamaları esnasında, Yunan Meçhul Asker Anıtı’nın açılış töreni yapılmıştı. Törene katılan Türk ataşemiliter, üzerinde “Türk ordusundan Yunan askerine” yazılı bir çelengi, Yunan neferini tasvir eden kabartmanın baş tarafına koymuş; anıtın önünde dört-beş gün boyunca duran bu çelenk, Atina basınınca büyük bir memnuniyetle karşılanmıştı.⁶⁴⁶ Şüphesiz ki her iki

⁶⁴⁴ **Hakimiyeti Milliye**, 1 Eylül 1932, s. 3. 30 Ağustos 1929 günü, yine Ankara’daki törende, en kıdemsiz subay Ziya Can Efendi de konuşmasını benzer bir şekilde tamamlamıştı: “Yaşa yüce Türk milleti! Yaşa Büyük Gazi! Yaşa harikalar yaratan kahraman Ordu!”, **Hakimiyeti Milliye**, 31 Ağustos 1929, s. 1 ve 3. Sonraki yıllardan bir örnek vermek gerekirse, 30 Ağustos 1937 günü, bu defa İzmir’deki en kıdemsiz subay Eftal Arıkan, Cumhuriyet Meydanı’ndaki Atatürk heykeli önünde yapacağı tören konuşmasını şöyle noktalayacaktı: “Ey büyük ulusum! Ne mutlu sana ki böyle kahraman bir ordun var. Ey kahraman ordum! Ne mutlu sana ki başında böyle eşsiz bir Başbuğun var!”. **Anadolu**, 31 Ağustos 1937, s. 1 ve 3.

⁶⁴⁵ Ayşe Gül Altınay-Tanıl Bora, “Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt: 4, Tanıl Bora (Ed.), **Milliyetçilik**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2003, s. 140. Altınay ve Bora’ya göre, “Türkiye için bu savaş Sakarya Savaşı’dır; daha geniş anlamıyla Milli Mücadele’dir”.

⁶⁴⁶ 27 Nisan 1932 tarihinde Hariciye Vekâletinden Başvekâlet makamına gönderilen yazı... **BCA**: 030.10.254.713.18. Aslında, Atina’daki Türk diplomatları, Yunanistan’ın milli bayram törenlerine katılmıyorlardı; ta ki 1930 senesine kadar. O sene Yunanistan, bağımsızlığının 100. yıldönümünü kutlayacaktı. İki devlet arasında gelişen ilişkileri arttırmak amacıyla Türkiye Büyükelçisi Mehmet Enis (Akaygen) Bey, Yunan Dışişleri’nden, Türklerin “milli izzetini rencide edecek” herhangi bir nümayiş olmayacağı teminatını alınca, kutlamalara katılma kararı almıştı. Türk diplomatının bu davranışı, Yunanistan tarafından bir jest olarak algılanmış; bağımsızlık günü kutlamalarında oldukça coşkun bir dil kullanan Atina gazetelerine o sene, büyük bir itidal hâkim olmuştu. Hariciye Vekilinden Başvekâlet makamına gönderilen 24 Nisan 1930 tarihli yazı... **BCA**: 030.10.254.712.11. Mehmet Enis Bey’in torunu Enis Tulça’nın aktardıklarına göre, kordiplomatğin katılımına önem verilen Messologhi’deki (burası, Yunan ihtilalinin önde gelen şehirlerinden biriydi) törene, Türkiye’nin Büyükelçisi Mehmet Esat Bey davet edilmemişti. Tören için Çankaya’nın inisiyatif tanınması üzerine Büyükelçi, Messologhi’deki 100. yıl törenlerine katılma kararı almıştı. Tulça, gerisini şöyle anlatmaktadır: “Tören alanına gidildiğinde İngiliz Sefiri’nin yüzünün nasıl bembeyaz olduğunu, aynı törene katılan kızı, teyzem Zafire Conkeri hala hararetle anlatır”. Bu diplomatik jestten sonra Yunanistan Başvekili Venizelos da 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kutlamaları haftasında Ankara’ya resmi ziyarette bulunmuştur. Enis Tulça, **Atatürk, Venizelos ve Bir Diplomat: Enis Bey**, İstanbul, Simurg Yay., 2003, s. 35, 39.

devletin bu yıllarda birbirine karşı izlediği barışçı siyasetin rolü bunda büyüktü.⁶⁴⁷ Üstelik Lozan'dan beri Yunanistan ile iyi geçinmeye çalışan Atatürk için, ne Yunan ne de Yunanistan “milli bir öteki” teşkil ediyordu.⁶⁴⁸ Kimi çağdaş yorumcular, erken Cumhuriyet'in siyasi söylemindeki asıl “öteki”nin Osmanlı olduğunu söylerler ki, ülkeyi işgal eden Yunanlılar bile bu “öteki”nin “yanında tali bir düşman, bir alet” olarak görülür.⁶⁴⁹ Atatürk de Dumlupınar'da yaptığı o meşhur konuşmasının bir yerinde, Osmanlıların Türk vatanından sürülmesini, “düşmanların denize dökülmesinden daha rehakâr bir hareket” olduğunu ifade etmişti.⁶⁵⁰ Devrimci kadronun nezdinde, Yunanistan'ın alet olduğu bir başka “öteki” daha vardı; o da bütün bir “garp âlemi” ya da başka bir ifadeyle “düveli muazzama” idi; fakat bu öteki asla “garplılık” ya da “batıllık” değildi.⁶⁵¹ Böyle bir söylem, Türklerin XIX. yüzyıldan beri Batı karşısında yaşadıkları geri çekilme psikozundan kurtulmaları için gerekli görülmüş olabilir; nitekim dönemin resmi anlatısına göre Türkler, tarih sahnesine bu zaferle birlikte yeniden çıkmışlardı. Kısacası 30 Ağustos törenlerinde halka, Milli Mücadele'nin içeride Osmanlı Monarşisi'ne, dışarıda ise Batı emperyalizmine karşı verildiği anlatılıyordu. Nitekim 1932 senesindeki törende, Sıtkı Paşa'dan sonra halk adına söz alan Vedat Nedim (Tör) Bey (*Kadro* dergisinin yazarlarından biriydi)⁶⁵² 30 Ağustos Zaferi ile Türk milletinin yalnız kendini

⁶⁴⁷ Yeni yıl dolayısıyla, Yunan devlet erkânı Türk milletine, Türk devlet erkânı da Yunan milletine, iyi dileklerini bildirdiler. “Yeni Yıla Girerken”, **Hakimiyeti Milliye**, 1 İkinci Kânun 1933, s. 1. İki devlet arasında bu dönemde seyreden ilişkiler hakkında bkz. Damla Demiröz, **Savaşın Barışa Giden Yolu: Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri**, İstanbul, İletişim Yay., 2007; Şükrü Sina Gürel, “1930’lu Yıllarda Türk-Yunan İlişkileri”, **İki Dünya Savaşı Arasında Avrupa ve Balkanlar: İdeolojiler ve Uluslararası Politika (Murat Sarıca Anısına Sempozyum 30-31 Ocak 1993)**, İstanbul, Aybay Yay., 1994, s. 187-199; Melek Fırat, “1923-1939: Yunanistan’la İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt: 1, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2002, s. 344-353.

⁶⁴⁸ Demiröz, **a.g.e.**, s. 45. Demiröz’ne göre, “Yunan’ın milli anlatı içinde ‘öteki’ olarak yer bulması çok partili dönem sonrasında gerçekleşecektir”. **A.g.e.**, s. 45/3 nolu dipnot. Bunda, 1950’lerde iki devlet arasında ortaya çıkan Kıbrıs Sorunu’nun belirleyici olduğunu söylemek gerek. William Hale, **Türk Dış Politikası: 1774-2000**, Çev., Petek Demir, İstanbul, Mozaik Yay., 2003, s. 51.

⁶⁴⁹ Bkz. Tanıl Bora, “Milli Kimliğin Kuruluş Döneminde Resmi Metinlerde ‘Yunan Düşmanlığı’ Neden Eksikti, Nereye Gitmişti?”, **Defter**, Sayı: 32, Kış 1998, s. 35-37; Demiröz, **a.g.e.**, s. 44.

⁶⁵⁰ Atatürk, salt burada değil, diğer yerlerde yaptığı konuşmalarda da, Osmanlı’ya olumlu bir pencereden bakmamış, her söz edişinde onu ağır bir dille itham etmişti. Taner Timur, “Osmanlı Mirası”, Irvin C. Schick, E. Ahmet Tonak (Der.), **Geçiş Sürecinde Türkiye**, 4. Baskı, İstanbul, Belge Yay., 2003, s. 14.

⁶⁵¹ “Zira Hamdullah Suphi Tanrıöver’in formülüyle, Türk inkılâbında Avrupa mağlup olmuş, Avrupalılık muzaffer olmuştur.” Tanıl Bora, “Cumhuriyetin İlk Döneminde Millî Kimlik”, Nuri Bilgin, (Yay. Haz.), **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, İstanbul, Bağlam Yay., 1997, s. 58.

⁶⁵² Bu dergiye göre Türkiye, emperyalizme karşı kazanmış olduğu savaşla, diğer sömürge ülkelere bir model teşkil ediyordu. Türkiye’nin bu model olma özelliğini sürdürebilmesi için, iktisadi kalkınmasını

kurtarmakla kalmayıp, aynı zamanda, dünyanın geri kalmış esir uluslarına da model teşkil ettiğini söyleyecekti.⁶⁵³

O gün Konya semalarında gösteri yapan uçaklar, Horozluhan mevkiindeki tören alanına propaganda kâğıtları atıyorlardı; bu kâğıtlardan birinde görülen satırlar şunlardır: “Kardeşler... Bir gün güneşin Türk tayyareler ile örtüldüğünü göreceksiniz, kulaklarınızı tayyare filolarının sesleri okşayacaktır. Siz yalnız Tayyare Cemiyetini unutmayınız.”⁶⁵⁴ Ankara’da akrobasi figürleri yapan uçaklar ise Eskişehir’den gelmişti. Hükümet erkânının yanı sıra, 30 Ağustos Millî Zaferini Tes’it Komitesi Başkanı, Dâhiliye Müsteşarı Hilmi Bey ile Ankara Valisi ve Belediye Başkanı Nevzat Bey de, silindir şapkalarıyla tören sahasındaydılar. Kendilerine ayrılan yerde bulunan subaylar ise hem birbirlerinin bayramlarını tebrik ediyor; hem de terfi eden arkadaşlarını selamlıyorlardı. Zira; kara, deniz, hava ve jandarma kıtalarına mensup subayların terfileri, Başkomutan Muharebesi’nin yıl dönümlerinde veriliyordu.⁶⁵⁵ Ayrıca, Harbiye Mektebi mezunlarına, yine aynı gün yapılan bir başka tören ile diplomaları dağıtılıyordu.⁶⁵⁶ İlginçtir: bu mektep, kuruluşunun 100. yıl dönümünü de 1934 senesinin 30 Ağustos gününde kutlayacaktır.⁶⁵⁷

30 Ağustos 1932 günü, öğleden sonra saat 14:00’te, Tayyare Cemiyeti merkezinde bir kabul resmi gerçekleştirildi.⁶⁵⁸ İstanbul’da ise, halkın yıl içinde yapmış olduğu yardımlar ile alınan, aynı modelde, çift satırlı, iki hafif bombardıman uçağına, Yeşilköy Havaalanı’nda “ad koyma merasimi” yapıldı. Törene, saat 16:00’da, Kuleli Askeri Lisesi Bandosı tarafından icra edilen İstiklal Marşı ile

gerçekleştirmesi ve yaşamış olduğu devrimin ideolojisini sistematize etmesi gerekiyordu. Etraflı bilgi için bkz. Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., 1994.

⁶⁵³ **Hakimiyeti Milliye**, 2 Eylül 1932, s. 4. 1935 yılının Zafer ve Tayyare Bayramı konuşmaları da top arabasının üstünde gerçekleştirilecektir. Bkz. **Ulus**, 31 Ağustos 1935, s. 1.

⁶⁵⁴ **Babalık**, 1 Eylül 1932, s. 2.

⁶⁵⁵ 1932 yılına ait terfi listesi için bkz. “Jandarma Terfileri”, “Askeri Terfiler”, **Hakimiyeti Milliye**, 30 Ağustos 1932, s. 4 ve 5.

⁶⁵⁶ Genç subaylar, diplomalarını almadan önce, ulusa ve rejime hizmet edeceklerine dair ant içiyorlardı. “Harbiye Mektebinde Diploma Verme Töreni”, **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1935, s. 1 ve 3.

⁶⁵⁷ Bkz. “Kurtuluş, Tayyare ve Harbiyenin 100 üncü Yıl Bayramlarını Dün Heyecanla Kutladık”, **Milliyet**, 31 Ağustos 1934, s. 1 ve 5; “Harbiye Mektebinin Yüzüncü Yıldönümü Merasimi”, **Hakimiyeti Milliye**, 1 Eylül 1934, s. 1 ve 2. Öğretime fiilen 1834’de başlayan Harbiye Mektebi’nin resmi açılışı, Sultan II. Mahmut’un da katıldığı bir törenle, 5 Rebîüevvel 1251 (1 Temmuz 1835) tarihinde yapılmıştı. Hayrullah Gök, “Kara Harp Okulu’nun Kuruluşu ve İlk Dönemi (1834-1837)”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 3, Bahar 2006, s. 7.

⁶⁵⁸ **Hakimiyeti Milliye**, 30 Ağustos 1932, s. 1.

başlanmıştı. Şehir meclisi üyelerinden Esat ile Mehmet Ali Beylerin, uçakların adlarını (Eminönü ile Boğaziçi) bayrakla örten kurdeleleri makasla kesip, birer konuşma yaparak tamamladıkları bu törenlerin muhtevalarına, ileriki sayfalarda yer vereceğiz.⁶⁵⁹

Ankara'daki kutlamalara Halkevi'nde, saat 16:00'da, Muhafız Alayı II. Tabur Komutanı Binbaşı Asım Bey'in Başkomutan Muharebesi hakkında verdiği bir konferans ile devam edildi. Saat 18.00'de, ordu⁶⁶⁰ şerefine düzenlenen toplantıda Aka Gündüz Bey; milletin, orduya ve Gazi Mustafa Kemal'e duyduğu minneti dile getiren bir konuşma yaptı;⁶⁶¹ bu etkinliği, Enis Behiç Bey'in coşkulu şiirleri izledi; ardından, Aka Gündüz'ün yazıp, Ticaret Mektebi öğretmenlerinden Muhittin Doğan Bey'in oynadığı, "Mehmetçik Tablosu ve Mehmetçiğin Sözü" adlı oyun sahneye konuldu. Akşam olup hava kararınca, başta Ankara Kalesi ve Demiryolları Genel Müdürlüğü olmak üzere, şehrin resmi ve özel binaları kırmızı-beyaz ışıklarla donatıldı. Vakit, saat 20.00'ye geldiğinde ise, Komite üyelerinden Ankara Orta Ticaret Mektebi Müdürü Şevket Süreyya (Aydemir) Bey, radyodan bir konferans vermeye başladı. Şehrin muhtelif yerlerine konan hoparlörler aracılığıyla sokaktaki vatandaşlara da dinletilen bu konferansta, Şevket Süreyya Bey: "milletin heyecanını zinde tutmak, yeni nesle ruh asaleti, nefis emniyeti ve kahramanlık duygusu verebilmek için hiçbir memba Dumlupınar mücadelemizin hikâyeleri kadar, engin, manalı ve güzel olamaz" dedi; teşkilatlı şekilde, milli bir disiplin altında her gün çalışılırsa eğer; milleti, "iktisadi Dumlupınarların" bekleyeceğini söyledi.⁶⁶² Unutmamak gerekir ki Türkiye bu yıllarda, 1929 dünya bunalımının etkisi altında

⁶⁵⁹ "Yeni Tayyarelere Ad Konma Merasimi", **Vakit**, 31 Ağustos 1932, s. 1 ve 10; "Dün 'Eminönü' ve 'Boğaziçi'ne İsim Konuldu", **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1932, s. 5.

⁶⁶⁰ Türkiye'de 1961 yılına kadar Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri ile Jandarma Genel Komutanlığından oluşan askeri bütünü ifade etmek için "ordu" kavramı kullanılmıştır. "Türk Silahlı Kuvvetleri" kavramı, 4 Ocak 1961 tarihinde kabul edilen 211 sayılı TSK İç Hizmet Kanunu'nun kabulüyle kullanılmaya başlanmıştır. Osman Metin Öztürk, **Ordu ve Politika**, 2. Baskı, Ankara, Fark Yay., 2006, s. 14-15.

⁶⁶¹ Aka Gündüz, konuşmasının bir bölümünden şunları söyler: "Gazi! Başkumandanımız ve bütün tarihimiz Gazi! Bak senin gibi konuşuyoruz. Bak senin gibi düşünüyoruz. Bak senin gibi heyecanlanıyoruz. Bak senin açtığın Cumhuriyet yolunda bir tek kalp, bir tek fikir halinde yürüyoruz. Büyük milli, beşeri zaferin onuncu bayramını yapıyoruz. İçimizdesin, etrafımızdasın, kalbimizde ve beynimizdesin Gazi!" **Hakimiyeti Milliye**, 2 Eylül 1934, s. 4.

⁶⁶² **Hakimiyeti Milliye**, 3 Eylül 1932, s. 6 ve 7.

yaşıyor; ekonomisini tek merkezden yönetmek için çeşitli yöntemler arıyordu.⁶⁶³ Bu yüzden zafer yıldönümünün coşkun havasını, bunalımın etkisinden kurtulmak için içeride yarattığı seferberlik söylemiyle kaynaştırmaya çalışıyordu.

Radyodan bu konferansın verildiği sıralarda, uzunluğu yarım kilometreye varan bir fener alayı, Başkent'i dolaşmak üzere harekete geçmişti. Elllerinde meşale taşıyan askerlerin başını çektiği bu alaya, Tayyare Cemiyeti'nin önüne gelindiğinde Mithat Bey tarafından, Halkevi'nin önüne gelindiğinde ise Aka Gündüz Bey tarafından birer nutuk verildi. Tayyare Cemiyeti müfettişlerinden Mithat Bey, en varlıklılarından en yoksuluna kadar tüm vatandaşları Cemiyet'e bağış yapmaya çağırdı.⁶⁶⁴ Fener alayından sonra Şehir Bahçesi'nin teras katında alafranga, zemin katında ise alaturka müzikler icra edildi.⁶⁶⁵

Aynı akşam Yalova'da bulunan Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa ise konuklarına, bayram dolayısıyla yemek veriyordu. O gün askeri ve mülki erkân, Cumhurbaşkanı'nı tebrik etmek için Yalova'ya gelmişti.⁶⁶⁶ Davete, Büyük Taarruz'un komuta mevkiinde yer almış, merasim üniformalı generallerin yanı sıra, siyasiler ve gazeteciler de katılmışlardı. Sofrada, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ile Başvekil İsmet Paşalar karşılıklı, konukları ise onların sağ ve sol taraflarında oturuyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, ordu erkânıyla iç politika konuşmayı “yersiz ve gereksiz” bulduğundan, bu tür gecelerde ilk kadehler içildikten sonra savaş yıllarına ait hatıralar tazelenirdi ki, o gece de böyle geçmişti.⁶⁶⁷ Ertesi gün, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa, bayram dolayısıyla aldığı özel ve resmi tebrik

⁶⁶³ Çağlar Keyder, “Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politigi”, (Çev., Nail Satlıgan), Irvin C. Schick, E. Ahmet Tonak (Der.), **Geçiş Sürecinde Türkiye**, 4. Baskı, İstanbul, Belge Yay., 2003, s. 46.

⁶⁶⁴ **Hakimiyeti Milliye**, 3 Eylül 1932, s. 2. Konya'da ise, Cemiyet menfaatine düzenlenmiş bir konser; geceleyin ise, subaylar için zabıt yurdunda bir eğlence vardı. **Babalık**, 1 Eylül 1932, s. 3.

⁶⁶⁵ Bkz. Namık Edip, **a.g.e.**, s. 27-47; **Hakimiyeti Milliye**, 1 Eylül 1932, s. 1.

⁶⁶⁶ Bozok ve Bozok, **a.g.e.**, s. 233.

⁶⁶⁷ O gece Yalova'da geçen konuşmalar için bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2002, s. 106, 116-118; Gazi Mustafa Kemal'in 30 Ağustos günü kabul ettiği isimler şunlardı: İsmet Paşa, Kazım Paşa, Şükrü Naili Paşa, Salih Bey, Nuri Bey, Salih Bey, Kılıç Ali Bey, Hasan Cavit Bey, Şükrü Kaya Bey, Hasan Bey, Necmettin Sadık Bey; bundan sonraki isimler, eşleriyle birlikte gelmiştir: Yakup Kadri Bey, Ruşen Eşref Bey, Cemal Hüsnü Bey, İsmail Hakkı Bey, Hamdi Bey. **Atatürk'ün Nöbet Defteri**, s. 90-91.

telgraflarına, Anadolu Ajansı aracılığıyla teşekkürlerini bildirdi;⁶⁶⁸ zira ülkedeki en büyük askeri makamı, kendisi temsil ediyordu.

C) 30 Ağustos'un Semboller Sistemi

Her ne kadar erken Cumhuriyet rejimi, 1930'larda geliştirilen tarih teziyle birlikte, askerlik görevini ülke savunmasının bir gereğinden çok, Türk ırkının değişmez bir kültürel özelliği olarak işlediye de;⁶⁶⁹ nihayetinde, militarist ve emperyalist bir karaktere sahip olmadığı için,⁶⁷⁰ iki savaş arasının tipik revizyonist⁶⁷¹ eğilimlerini taşımıyordu. Türkiye, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'yla, Misak-ı Milli'de öngörmüş olduğu çerçeveyi genel olarak Batılılara kabul ettirmiş; böylece ulusal arzusunu bir şekilde doyuma ulaştırmıştı. Lozan'da elde etmiş olduğu kazançları korumaya dönük, statükocu bir dış politika takip ediyordu.⁶⁷² Doğaldır ki onun statükocu bu dış politika davranışı, Zafer Bayramı törenlerinde dışarıda “revizyonizm”e değil de içeride süreklilik arz eden bir “reformizm”e⁶⁷³ vurgu yaptırıyordu. 30 Ağustos günlerinde yapılan konuşmalarda, Lozan Antlaşması “takdis ediliyor”; bu antlaşmayla doğan bağımsız yeni devletin, Başkomutan Muharebesi'nde elde edilen zaferin bir neticesi olduğu dile getiriliyordu.

⁶⁶⁸ “Fevzi Paşa Hz. Zafer Bayramı Tebriklerine Teşekkürleri”, **Hakimiyeti Milliye**, 1 Eylül 1932, s. 1. Cumhurbaşkanı, Başvekil ve Genelkurmay Başkanı, Zafer Bayramı dolayısıyla tebrikte bulunan zevata teşekkürlerini iletmek için çoğunlukla Anadolu Ajansı'nı aracı kılarlardı. 30 Ağustos 1934 tarihli Zafer Bayramı'ndan bir örnek verelim: “Riyaseti Cumhur umumi kâtipliğinden: Reisicumhur Hazretleri 30 Ağustos Zafer Bayramı münasebetiyle tebrikte bulunan zevata memnuniyetle teşekkürlerinin iletilmesine Anadolu Ajansı tavsit buyurmuşlardır”. **Ayn Tarih**, Sayı: 9, 1-31 Ağustos 1934, s. 13.

⁶⁶⁹ Altınay ve Bora, **a.g.m.**, s. 142-143.

⁶⁷⁰ Bkz. Stanley G. Payne, **A History of Fascism 1914-45**, London, Routledge, 2001, s. 144-145.

⁶⁷¹ Bu terim, “uluslararası politika literatüründe genel ve özel anlamda kullanılmaktadır. Uluslararası alandaki mevcut statükoyu, var olan güç dağılımını değiştirmeye yönelik tutumlar, genel olarak revizyonist politikalar olarak adlandırılmaktadır. Özel olarak da, iki dünya savaşı arası dönemde başta Almanya olmak üzere, I. Dünya Savaşı sonrasının statükosundan hoşnut olmayan İtalya ve Japonya'nın başını çektiği revizyonist devletler grubunu nitelemekte kullanılmaktadır”. Faruk Sönmezoğlu (Der.), **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, 3. Baskı, İstanbul, Der Yay., 2000, s. 588-589.

⁶⁷² Gazi Mustafa Kemal Paşa, CHP'nin altı ilkesine gönderme yapıp, partisinin politikasını “yurtta sulh, cihanda sulh” şeklinde tanımlamıştı (20 Nisan 1931). İsmail Soysal, **Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)**, İstanbul, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yay., 1993, s. 47.

⁶⁷³ Oya Akgönenç Mughisuddin, “Determinants of Turkish Foreign Policy 1918-1945: Historical Perspective”, **Belleten**, Cilt: LVII, S. 218 Nisan 1993'den ayrışım, Ankara, 1993, s. 259.

Zafer, “bütün inkılâpların anası” olarak sunuluyordu.⁶⁷⁴ Öyle ki kimi demiryolu ve elektrik tesisatı açılışları bile, 30 Ağustos günlerine denk getirilmiş; zafer takları, Dumlupınar yolunun üzerine olduğu kadar, demiryollarının da üstüne kurulmuştu. Sözelimi: “zaferin en büyük eserlerinden biri”⁶⁷⁵ sayılan Ankara-Sivas Demiryolu hattı ile Sivas İstasyonu, Başvekil İsmet Paşa tarafından 30 Ağustos 1930 tarihinde hizmete açılmıştı.⁶⁷⁶ Daha başka örnekler verecek olursak: Konya’nın Ereğli,⁶⁷⁷ Sakarya’nın Hendek,⁶⁷⁸ Sinop’un Ayancık ilçelerindeki elektrik tesisatları⁶⁷⁹ ile Yolçatı-Maden demiryolu hattının işletmeye açılışı, Zafer Bayramlarına tesadüf ettirilmişti. “Elektrik” ve “demiryolu”, 30 Ağustos’un “semboller sistemi”nde⁶⁸⁰ birer metafor olarak kullanılarak, Kemalist ideolojinin kalkınmacı yanını dışa vuruyordu; zira bayram, barış dolu müreffeh bir gelecek teması işliyordu. Nasıl ki Türk milleti, Gazi Mustafa Kemal’in etrafında toplanarak Milli Mücadele’yi kazandıysa, (zafer onun karizmatik bir lider olduğunu ortaya koymuştu) yine aynı liderin yol göstericiliği altında bu defa, uygarlık savaşını kazanacaktı. Bu anlamda Başkomutan Muharebesi Zaferi, bir karşılaştırmaya gitmek gerekirse, İtalya’nın Vittorio Veneto Zaferi kutlamalarından farklılık arz ediyordu.

Mussolini’nin, zaferin onuncu yıldönümünde Roma’daki Piazza Venezia’yı (Venedik Meydanı) dolduran eski muharip askerlere yönelttiği, “gerektiğinde yine İtalya için savaşır mısınız?” sorusuna, “Roma Selamı”na duran yaklaşık 70 bin kişi, hep bir ağızdan “evet!” yanıtını vermişti.⁶⁸¹ İtalyanlar için 4 Kasım 1918’de, I. Dünya Savaşı’nı bitiren Vittorio Veneto Zaferi, faşist rejimin önemli anma günlerinden biriydi. Her 4 Kasım günü, Roma’nın merkezinde bulunan Santa Maria degli Angeli Katedrali’nde, Mussolini ile hükümet üyelerinin de aralarında

⁶⁷⁴ **Cumhuriyet**, 30 Ağustos 1932, s. 1. Ayrıca bkz. Dr. Nuri Abdi Runa, “Zaferlerin En Büyüğü İstiklal Zaferimizdir”, **Yeni Adapazarı**, 31 Ağustos 1937, s. 1.

⁶⁷⁵ **Hakimiyeti Milliye**, 30 Ağustos 1930, s. 4.

⁶⁷⁶ **Hakimiyeti Milliye**, 31 Ağustos 1930, s. 1-4. Ayrıca bkz. Zafer Toprak, “Bir ‘Modernite’ Metaforu: Cumhuriyet, Demiryolu ve Laiklik”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 168, Aralık 2007, s. 26-30.

⁶⁷⁷ **Ayın Tarihi**, Sayı: 9, 1-31 Ağustos 1934, s. 12; **Hakimiyeti Milliye**, 1 Eylül 1934, s. 2.

⁶⁷⁸ “Hendek Elektrik Kışat Resmi”, **Yeni Adapazarı**, 31 Ağustos 1937, s. 3.

⁶⁷⁹ “Ayancık Kasabası elektrik tesisatının ikmal edilerek 30 Ağustos 1937 zafer bayramında kışad resminin yapıldığı Sinop Vilayetinden bildirilmiştir.” Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya’nın 27 Eylül 1937 günü, Başvekâlet makamına gönderdiği yazı... **BCA**: 030.10.157.103.5.

⁶⁸⁰ Bu kavram, Donnan ve Wilson’dan alınmıştır. Hastings Donnan, Thomas M. Wilson, **Sınırlar: Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları**, Çev., Zeki Yaş, Ankara, Ütopya Yay., 2002, s. 119.

⁶⁸¹ “70,000 Veterans Parade in Rome: Roar ‘Yes’ When Mussolini Asks if They Would Fight for Italy Again”, **The New York Times**, 5 November 1928, s. 10.

bulunduğu kalabalık bir davetli kitlesi önünde dinî ayin yapılırdı. Bu ayin için, Anneler ve Dul Kadınlar Birliği'nin temsilcilerinden altın madalya sahiplerine, donanma mensuplarından muharip ve gönüllü askerlere kadar, son derece geniş bir katılım listesi hazırlanırdı. Asker ve sivillerin katedrale nasıl girecekleri, ayin esnasında nerede sıra alacakları önceden belirlenirdi. Ayrıca o gün, Via Nazionale Sokağı'ndan Meçhul Asker Mezarı'na doğru bir geçit töreni düzenlenirdi. Öğleden sonra, kışlalarda müzik dinletileri verilir, sinema filmleri izletilir, o güne özel şaraplar dağıtılır; sonrasında ise askerler, akşam saat 22:00'ye kadar serbest bırakılırlardı. İtalya'nın tüm şehirlerinde kutlanan bu zafer gününün gecesinde, askeri binalar ışıklandırılırdı. O gün yapılan konuşmalarda Vittorio Veneto; askeri, siyasi ve toplumsal bir zafer olarak vatandaşlara sunulurdu. Zafer, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yenilince, Almanya'yı ateşkese mecbur etmekle kalmamış; aynı zamanda, İtalya'da doğan yeni bir devlet ve toplum modelini (faşizmi) de medeniyete kazandırmıştı.⁶⁸²

Faşizm, I. Dünya Savaşı'nın meşru galibinin kendisi olduğunu ve bu nedenle savaş ganimetlerinden pay alması gerektiğini bu tören aracılığıyla dışa vururdu. Totaliter devlet konseptini meşrulaştırmak ve emperyal misyonuna ilham kaynağı teşkil etmek üzere içeride yarattığı “Romanita” kültü, eski Roma İmparatorluğu'nun değer ve faziletlerini tüm dünyaya yaymakla karakterize edilebilecek tarihsel bir misyon içeriyordu.⁶⁸³ İtalya'da dinsel ve monarşik değerlere içkin yeni rejimin⁶⁸⁴ sembolik formları, eski Roma'yı ihya etmek için kullanılıyorlardı. Böyle bir kült sadece İtalyan faşizminin tasvirlerine mahsus bir özellik değildi; “gamalı haç”, “runik yazı” gibi Cermenik geçmişi yücelten “Germanentum”, Almanya'da Nasyonal Sosyalistlerin geliştirdiği bir başka emperyal kültü.⁶⁸⁵

Oysa Türkiye'de Kemalistler, “fütühat” ve “gaza” geleneğine dayalı Osmanlı/İslam geçmişini yüceltmiyorlar, aksine unutturmaya çalışıyorlardı; bu

⁶⁸² Bkz. Mabel Berezin, **Making the Fascist Self: The Political Culture of Interwar Italy**, Ithaca and London, Cornell University Press, 1997, s. 101-102, 127-131.

⁶⁸³ Bkz. Romke Visser, “Fascist Doctrine and the Cult of the Romanita”, **Journal of Contemporary History**, Vol. 27, No. 1, January 1992, s. 5-22.

⁶⁸⁴ Melograni, **a.g.m.**, s. 228.

⁶⁸⁵ Bkz. Bernard Mees, “Hitler and Germanentum”, **Journal of Contemporary History**, Vol. 39, No. 2, (Understanding Nazi Germany), April 2004, s. 255-270.

bağlamda Cumhuriyet törenleri, “maziperest” yanlar taşıyordu.⁶⁸⁶ Bu dönemde “bozkurt” gibi bazı Asyatik pagan imgeler, kamusal hayatın yaygın figürleri haline getirilmişlerse de, Sovyetler Birliği’yle 1925’te imzalanan antlaşma, Pan-Türkçü siyasal hedefler peşinde koşmaya engeldi. Türkiye için böyle bir kültü geliştirebilecek muhtemel kurum Türk Ocakları’ydı; fakat o da hedef kitlesi olan “bütün Türkler”i, 1927’de “Türkiye Cumhuriyeti halkı” şeklinde değiştirmişti; anlaşılacağı üzere, Cumhuriyet Türkiye’sinin hedefleri, Misak-ı Milliyle sınırlı kalacaktı.⁶⁸⁷

D) Neden Tayyare Bayramı?

Yukarıda Zafer Bayramı’nın retorik karakteri ile liturjik özellikleri genel hatlarıyla serimlendikten sonra, Türk Tayyare Cemiyeti eliyle icra edilen bir başka bayram pratiğini incelemeye geçebiliriz. Bu alt bölümde yanıt aranmaya çalışılan soru şudur: “Bir devlet, neden ‘Tayyare Bayramı’ icat etmeye gerek duyar?” Burada Tayyare Bayramı’nın stilistik özelliklerinden çok, bayramın kendisini gerektiren maddi koşullar, dünya kontekstinden ele alınmaya çalışılacaktır. Bu soruyu yanıtlayabilmek için, Tayyare Cemiyeti hakkında bilgi vererek konuya giriş yapmak yerinde olacaktır.

Türk Tayyare Cemiyeti,⁶⁸⁸ uçak sanayinde dev adımların atılıp, hava sahası güvenliğinin önem kazandığı iki savaş arası dönemde kuruldu (16 Şubat 1925).⁶⁸⁹

⁶⁸⁶ Süleyman Seyfi Öğün, Kemalizm’i bir milliyetçilik olarak kabul etmiyor; ona göre Kemalizm, yurttaşlık temeline dayalı bir “politik toplum” inşasıdır. Eğer böyle olmasaydı Atatürk, *Medeni Bilgiler* kitabındaki Türk ulusunu oluşturan kriterler sıralamasında kültürel temaları ön plana çıkarırdı; hâlbuki ilk sırada “siyasal varlıkta birlik” vurgusu var; oysa milliyetçilik, “kültürel birlik” gibi vurgulardan hoşlanır. Bu dönemde geliştirilen tarih tezi de maziperest yanlar taşımaz, hatırlatmaktan ziyade unutturmaya dönüktür. Öğün, “hiçbir milliyetçilik bu denli büyük bir kesinti üzerinde şekillenmez” diyor. Bkz. Süleyman Seyfi Öğün, “Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü”, Nuri Bilgin (Yay. Haz.), **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, İstanbul, Bağlam Yay., 1997, s. 207-230.

⁶⁸⁷ Bkz. Günay Göksu Özdoğan, “**Turan**”dan “**Bozkurt**”a: **Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)**, Çev., İsmail Kaplan, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2002, s. 81-87.

⁶⁸⁸ Dil devrimiyle birlikte Cemiyet’in adı, Türk Hava Kurumu olarak değiştirildi.

⁶⁸⁹ Deniz silahlanma yarışında halktan yardım toplamak için 1909 ile 1919 yılları arasında faaliyet yürütmüş olan Osmanlı Donanma Cemiyeti’nin mal varlığı ve arşivi, Türk Tayyare Cemiyeti’ne devredildi. Selahattin Özçelik, **Donanma Cemiyeti**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1987, s. V, 367. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi’nde, Donanma Cemiyeti’nin yardım toplama faaliyetlerine ilişkin çok sayıda belge bulunmaktadır; Özçelik, bu belgelerin, Tayyare Cemiyeti aracılığıyla Enstitü Arşivi’ne geldiğini ifade ediyor. Osmanlı Donanma Cemiyeti hakkında ayrıca şu kaynağa bkz. Nurşen Gök, **Donanma**

Atatürk'ün eski yaverlerinden Cemiyet'in kurucu başkanı, Bolu mebusu Cevat Abbas Bey (Gürer), o gün Ankara Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmada Türkiye'nin, yabancı orduların havacılık teknolojisinde kat ettikleri mesafeleri ancak, halkın maddi katkılarıyla yakalayabileceğini söyledi.⁶⁹⁰

Cemiyet, Türkiye'de havacılığın askeri, iktisadi, sosyal ve siyasi önemini tanıtmak, havacılık sektörüne gerekli insan ve malzemeyi sağlamak, gençlikte havacılık aşkı uyandırmak için kurulmuştu. Bu faaliyetlere uygun düşen psikolojik ortamı ise, Tayyare Bayramlarında organize edilecek etkinlikler sağlayacaktı. Bu minvalde Cemiyet, Milli Mücadele'yi kesin zafere ulaştıran 30 Ağustos'u, Tayyare Bayramı olarak kabul etmişti. Cemiyet'e bağlı şubeler, Tayyare Bayramlarında düzenleyecekleri merasim ve eğlencelerle, yurttan bağış toplamaya çalışacaklardı. Cemiyet'in bir başka özel günü daha vardı; o da, Türkiye'nin ilk pilotlarından Binbaşı Fazıl Bey'in,⁶⁹¹ bir eğitim uçuşu esnasında hayatını kaybettiği "27 Ocak" günüydü. 27 Ocak, Fazıl Bey'in "hazin hatırası"nın özelinde, havacılık uğrunda hayatını kaybetmiş Türk pilotlarının "aziz ruhlarını" yâd etmek için "Tayyare Şehitlerini Anma Günü" olarak seçilmişti. O günün öğle vaktinde, Türkiye

Cemiyeti'nin Anadolu'da Örgütlenmesi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007. XX. yüzyılın başında inşa edilen dretnot tipi savaş gemisi, deniz savaş teknolojisinde bir devrim yaratmıştı. Bu dönemde dretnota sahip devletlerin denizlere de sahip olacaklarına inanılıyor; bu gemilerin inşaatlarına, devasa miktarlarda paralar yatırılıyordu. Ancak böylesine yüklü maliyet isteyen büyük projeleri salt devlet bütçelerinden karşılamak mümkün olmadığından, devletlerin donanmaya ayırdıkları bütçeler, halktan toplanan bağışlarla konsolide ediliyordu. Bir savaş gemisi inşası, resmi ve sivil unsurların gönüllü ortaklığına dayanan müşterek bir süreç olarak algılandığı için İngiltere, Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu gibi ülkelerde cemiyetler kurulmuştu; bunlar, geniş kitlesel katılıma sahip, sivil ve milliyetçi nitelikteki forumlardı; güçlü bir deniz kuvvetine sahip olma ülküsü etrafında, vatandaşları bir araya getirmeyi hedefliyorlardı. Mesela "zırhlı savaş gemileri"; kartpostal, afiş, şarkı ve hikâyelerle yüceltilerek, toplumun imgelemine yerleştirilmeye çalışılıyorlardı. Osmanlı Donanma Cemiyeti de bu türden propaganda çalışmalarını, "Donanma Hayatır!" şeklinde sloganlaştırmıştı. Bkz. Mehmet Beşikçi, "I. Dünya Savaşı Öncesinde İktidarın Çelik Sembolleri: Donanma Sembolizmi ve Milliyetçi Propaganda", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 127, Temmuz 2004, s. 92-95.

⁶⁹⁰ Gürer, **a.g.e.**, s. 285-286.

⁶⁹¹ Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de başarılı görevler yapmış, Türk havacılığının ilk pilotlarından Binbaşı Fazıl Bey, 27 Ocak 1923'te yapmış olduğu bir eğitim uçuşu esnasında, öğrencisi Emin Bey ile birlikte düşerek hayatını kaybetmişti. Binbaşı Fazıl Bey hakkında etraflı bilgi için bkz. Yaşar Özdemir, **Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey**, Ankara, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Hava Kuvvetleri Komutanlığı, 1981.

semalarındaki hava faaliyetleri bir saat süreyle tatil edilecek; Cemiyet'e bağlı şubeler, bir merasim dâhilinde hava şehitlerini anma ziyaretine gideceklerdi.⁶⁹²

Tayyare Cemiyeti'nin gelir kaynakları: üyelerin aylık taahhütleri, yardım ve bağışlar, vasiyet yoluyla Cemiyet'e bırakılan emval, emlak ve arazi, Cemiyet'in amaçlarını yaymak ve desteklemek amacıyla düzenlenen kara ve deniz seyahatleri, müsabaka ve müzayedeler, müsamere ve eğlenceler, piyango ile genel ve özel bütçeden yapılacak yardımlardı. Bu dönemde, Cemiyet'e en çok yardım yapan şehir, kasaba, köy, aile, kişi ya da kurumlara ait isimler, merkez idare heyetinin kararıyla bir uçağa verilmekteydi.⁶⁹³ Uçaklara isim, halkın katılımıyla icra edilen bir törenle verilirdi. Tören günü halk, uçağın hareket edeceği meydana davet edilir; satın alınan uçak, kalabalık kitlenin üstünde gösteri uçuşu yaptıktan sonra belirlenen yere iner; resmi görevlilerce ismi verilirdi. Böyle bir tören, hem kampanyaya olan ilgiyi arttıracak, hem de toplanan paraların boşa gitmediğini halka göstermiş olacaktı.⁶⁹⁴

Bağış ve yardımları özendirmeye dönük bu fikir aslında, Cevat Abbas Bey tarafından ortaya atılmış; Cemiyet de kısa süre sonra bu fikri bir karara dönüştürüp, genelgeyle tüm şubelerine duyurmuştu. Bu genelgeye göre 10 bin lira tutarında Cemiyet'e bağış yapan her şehir, kasaba, köy ya da kişi, kendi adını taşıyan bir uçağı görme şerefine nail olacaktı. Çok geçmeden genelgeye ilk yanıt, Adana'nın Ceyhan kasabasından geldi. 10 bin lira tutarında bağış yaptığını duyuran kasaba halkı, Cemiyet'in satın alacağı ilk uçağa "Ceyhan" adının verilmesini istedi. Bunun üzerine, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, "Ceyhan halkının vatanın müdafaası için gösterdikleri alakaya", 6 Mayıs 1925'te, Ceyhan Tayyare Cemiyeti

⁶⁹² **Türk Tayyare Cemiyeti: Esas Nizamname ve Madalya Nizamnamesi**, Ankara, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1932, s. 15. Mesela 1929 senesinde yapılan "Tayyare Şehitleri İhtilafı" hakkında bkz. "Bugün Tayyare Şehitleri İhtilafı Yapılacaktır", **Hakimiyeti Milliye**, 27 Kanunusani 1929, s. 1, 4 ve 6; "Şehit Tayyarecilerin Aziz Hatırası Dün Vatanın Her Köşesinde Yapılan İhtifallerle Yâd Edildi", **Hakimiyeti Milliye**, 28 Kanunusani 1929, s. 1 ve 2.

⁶⁹³ Bkz. **Türk Tayyare Cemiyeti...** s. 3, 11-12. Bu kurumun gelir kaynakları hakkında etraflı bilgi için bkz. Hakan Uzun, "Türk Hava Kurumu Gelir Kaynakları: 'Fitre, Zekât ve Kurban Derileri' Üzerine", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 15, Güz/2007, s. 161-176.

⁶⁹⁴ 1925 ile 1935 yılları arasında Cemiyet tarafından sürdürülen bu kampanya sonucunda, toplam 50 milyon lira (rakam, kesin değil) bağış toplanmıştır. Cemiyet, toplanan bu para ile on yıl boyunca 250 kadar uçak satın almıştır; satın aldığı bu uçakları, halkın hediyesi olarak orduya devretmiştir. Bkz. **Gönüllerden Göklere**, Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara, 2005, s. 3-4. Bu kitapta, uçak hediye eden şehirler ile hediye edilen uçakların, yıllara göre listesi de var.

Reisi Müftü Hacı Halil Efendi'ye yolladığı bir telgraf ile teşekkür etti.⁶⁹⁵ İtalyan Ansaldo fabrikasının ürünü olan Ceyhan Uçağı'nın ilk deneme uçuşu, 17 Haziran 1925 günü, At Koşusu mahallindeki (sonradan bu mahal, Ankara Tayyare Meydanı olacaktı), kalabalık bir davetli kitlesi önünde yapıldı. 20 Haziran günü uçak, Cemiyet'in Fen Şubesi'ni organize etmekle sorumlu, dönemin meşhur havacılarından Vecihi (Hürkuş) Bey⁶⁹⁶ tarafından, Ceyhan halkına teşekkür etmek amacıyla yolculuğa çıkarıldı.

Tayyare makinisti İrfan Bey ile birlikte uçan Vecihi Bey, seyir boyunca aşağıda bulunan yerleşim birimlerine, Tayyare Cemiyeti'nin propaganda dövizlerini attı. Ceyhan dönüşü ise Adana semalarında helezonlar çizerek bir "reklâm uçuşu" yapan Vecihi Bey, burada halkın yoğun tezahüratlarıyla karşılandı. Halk Partisi'nin bölge müfettişi Dr. Fazıl Berki Bey, Cemiyet adına bir konuşma yaparak, ülke savunmasında milli havacılığın ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu, uçağın etrafını saran kalabalık kitleye anlatmaya çalıştı. Bu gösteri ve konuşmanın ardından Cemiyet'in Adana şubesi, para yatırmak için kuyruğa giren vatandaşlarla doldu. Yarım günde Adana şubesine yapılan toplam bağış, 220 bin lirayı geçmişti.⁶⁹⁷ Yapmış olduğumuz yukarıdaki betimlemelerden, "bağışlar Cemiyet'e her daim böyle gönüllü yapılmıştır" gibi bir anlam çıkarılmamalı; zira 1927'de, İstanbul Tarabya'da polis koruması altındaki taklardan geçen araçlar, Zafer ve Tayyare Bayramı dolayısıyla 1 lira ödemek zorunda bırakılmışlardır ki, bunu Birleşik Amerika'nın maslahatgüzarı S. L. Crosby'nın Washington'a aktardıklarından öğrenmiş bulunuyoruz.⁶⁹⁸

"Uçağı olmayan bir ordu, yenilmeye mahkûmdur": iki savaş arası dönemde Avrupa'nın askeri karargâhlarına hâkim olan genel kanaat, buydu. 19 Ekim 1925 günü, Cemiyet'in I. Kongresi'nde konuşma yapan Cevat Abbas Bey'e göre, 1893'ten 1905 senesine kadar, bir ya da iki kişiyi zorlukla kaldırabilen uçaklar, havada çok

⁶⁹⁵ Telgraf için bkz. **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, Cilt: 17, İstanbul, Kaynak Yay., 2005, s. 239.

⁶⁹⁶ Vecihi Hürkuş'un mesleki otobiyografisi için bkz. Vecihi Hürkuş, **Bir Tayyarecinin Anıları**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000. Kısa bir biyografisi için ise bkz. Osman Yalçın, "Vecihi Hürkuş'un Hayatı ve Çalışmaları", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 15, Şubat 2010, s. 103-117.

⁶⁹⁷ Bkz. Hürkuş, **a.g.e.**, s. 178-189.

⁶⁹⁸ Sheldon Leavitt Crosby'nın, 31 Ağustos 1927 tarihinde İstanbul'dan Washington'a gönderdiği yazı... **NARA**: 867.415/2.

kısa bir süre kalabilirlerken; 1914 yılına gelindiğinde, gökyüzünde dört-beş saat uçabilen birer keşif gücüne dönmüşlerdi. 1914 senesinde, mavzer tabancalarıyla donatılan bu uçaklar, keşif kuvveti olmaktan öteye geçemezken; dört sene sonra, taşıdıkları yüzlerce kilo bomba sayesinde, etkili bir tahrip gücü haline gelmişlerdi. Hele I. Dünya Savaşı'ndan sonra, büyük ilerlemeler kaydeden teknolojiyle birlikte uçaklar, tonlarca bomba kaldırıp, saatlerce havada kalabilen; muharip askerler ile her türlü levazım ve erzakı bir yerden başka bir yere taşıyabilen ölüm makinelerine dönmüşlerdi. İşte bundan dolayıdır ki gerek Avrupa, gerekse Amerika gibi “en medeni milletler”, iki savaş arası dönemde “tayıreciliği milli bir vazife telakki edip”, hummalı bir havacılık faaliyeti içine girmişlerdi.⁶⁹⁹ Bu ülkeler, uçak sanayine büyük yatırımlar yaparlarken, bir yandan da çeşitli törenler ve gösteriler tertipleyerek, “hava tehlikesi”ne karşı vatandaşları uyanık tutmaya çalışıyorlardı.⁷⁰⁰ Bu çabalar zaman içerisinde, “yeni bir savaşta kullanılacak gaz ve bombardıman uçakları, medeniyeti yok edecektir” noktasında, Avrupa kamuoyunu büyük korkulara bile sevk etmişti.⁷⁰¹ (Bkz. Ek-8)

Bu yıllarda “hava tehlikesi” demek, düşman uçaklarının yangın, tahrip ve zehirli gaz bombalarıyla şehirlere saldırma ihtimali demekti. Türk ordusu, muhtemel saldırılara karşı önlem olarak: cephanelik, depo ve fabrika gibi hassas binaların etrafında ağaç yetiştiriyordu.⁷⁰² Fakat saldırı uçakları için hedef, sadece askeri tesisler değildi; hükümet merkezi, tarla ve imalathane gibi mekânlar da bir savaş halinde, siyasi ve iktisadi hedef haline gelmişlerdi. Halkın ise olası saldırılara karşı kendini koruyabilmesi için, havadan gelebilecek tehlikeleri iyi tanıması gerekiyordu. İki savaş arası dönemde Türkiye'nin, zehirli gazlardan korunma çareleri hakkında, zengin bir literatür ortaya çıkarmasının temel sebeplerinden biri budur.⁷⁰³ Tonlarca

⁶⁹⁹ Türk Tayyare Cemiyeti'nin I. Kongresi'nde Cevat Abbas Bey'in verdiği söylevin tam metni için bkz. Gürer, **a.g.e.**, s. 301-319.

⁷⁰⁰ Zeki Mesut, “30 Ağustos”, **Hakimiyeti Milliye**, 30 Ağustos 1929, s. 1.

⁷⁰¹ Bkz. Edward Homze, “Kıtasal Tecrübeler”, **Hava Gücü ve Savaş: ABD Hava Kuvvetleri Akademisi'nde 18-20 Ekim 1978'de yapılan 8 nci Askeri Tarih Sempozyumu Tutanakları**, Çev. Mehmet Erdoğan, Ankara, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., 1986, s. 43-56.

⁷⁰² Milli Müdafaa Vekâleti'nden Başvekâlet'e gönderilen 6 Aralık 1932 tarihli acele yazı... **BCA**: 030.10.51.330.3.

⁷⁰³ Mesela bkz. Hikmet Rıfat, “Zehirli Gaz Harbi”, **Ülkü**, Cilt: 2, Sayı: 12, İkinci Kânun 1934, s. 456-462; Veysel Ünüvar, **Hava Korunması**, İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1936; Hasan Kadri Dirim, İzzet Kemal Erksal, **Hava ve Kimya Harbi: Korunması, Hastalıkları, Tedavisi**, İstanbul, Şirketi Mürettebiye Basımevi, 1937; İhsan Bingöl, **Türk Gençlerine Havacılık Dersleri**, İstanbul, Ahmet

bomba taşıyabilen savaş uçakları, şehirlerde maddi ve manevi tahribat yaratabilecek teknolojik düzeye sahip olmuştu. Örneğin Alman Hava Kuvvetleri'nin (Luftwaffe) başında bulunan, Nazilerin önemli ismi, General Hermann W. Göring, komşu ülkeler üzerinde "bombardımanla panik yaratabilmenin" en becerikli sevk ve idarecilerinden biriydi bu dönemde.⁷⁰⁴ Göring, her yıl yapılan "23 Mart Hava Kuvvetleri Günü" törenlerinde, aralarında yabancı ateşe militerlerin de bulunduğu kalabalık kitleye, Almanya'nın sahip olduğu uçak envanterini sergilerdi.⁷⁰⁵

Başvekil İsmet Paşa (aynı zamanda Cemiyet'in fahri başkanıydı), 27 Kasım 1932 tarihinde düzenlenen Cemiyet'in V. Kongresi'nde, meydana gelebilecek bir savaşın kati neticesini, ancak uçakların tayin edebileceğini söyledi. Bu nedenle, olası hava saldırılarına karşı, Avrupa'nın belli başlı şehirlerinde büyük tatbikatlar yapılmaktaydı. Başvekil, Türkiye'ye yönelik muhtemel hava taarruzlarına karşı Cemiyet'in, halkı gerekli bilgi ve teçhizat ile donatmasını istiyordu.⁷⁰⁶ Nitekim savunmasız bir şehrin muhtemel bir hava saldırısı karşısında uğrayabileceği feci sonucu, *Hâkimiyeti Milliye* gazetesi şöyle tasavvur etmişti.⁷⁰⁷

"Tasavvur buyurunuz: Bir gaz taarruzuna uğramış, hazırlıksız bir şehir... Herkes bir hercümerç içinde... Canı kadar sevdiği yavrusunu veya zevcesini bile ihmal ederek kendi canını kurtarmaya çalışan bir baba... Kundaktaki yavrusunu bağrına basmış, onunla beraber can çekişen bir ana... Herkes ne yapacağını şaşırmış bir kısım halk sokaklara fırlamış, kaçmak istiyor, kaçamıyor, ölenler, bayılanlar... Sokaklar bir meydan muharebesinin son saatlerini hatırlatan bir manzara gösteriyor. Bu haldeki bir şehrin feci akıbetini kim ıslah

İhsan Basımevi, 1937; İbrahim Kâmil, **Hava Tehlikesi ve Korunma Araçları**, İstanbul, Numune Matbaası, 1937; Hüsamettin Tuğaç, **Hava-Kimya Taarruzuna Karşı Korunma**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1937; M. Sakmar, **Tayyare Bombardımanlarına Karşı Korunma Kılavuzu**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1939. Bunlardan başka, 1934 ile 1936 yılları arasında konuyla ilgili yayınlanmış kitap ya da kitapçıkları tanıtan bir gazete yazısı vardır. Bkz. "Bibliyoğrafya: Zehirli Gazlar ve Korunma Çareleri", **Cumhuriyet**, 2 Temmuz 1936, s. 4.

⁷⁰⁴ Homze, **a.g.m.**, s. 53.

⁷⁰⁵ Örneğin, 23 Mart 1936 günü, Berlin yakınlarında bulunan Staaken Hava Alanı'nda, aralarında General Hermann W. Göring'in yanı sıra, Nazi liderleri ve yabancı hava ataşelerinin de hazır bulunduğu 200 bin kişilik bir kitle önünde, "Hava Kuvvetleri Günü" gösterileri yapıldı. Bu gösterilerde Alman savaş uçakları gökyüzünde çeşitli akrobasi hareketleri yapıp savaş oyunları oynadı. Bkz. "Berlin'de Büyük Tayyare Bayramı", **Cumhuriyet**, 24 Mart 1936, s. 3.

⁷⁰⁶ 27 Haziran 1938 tarihinde kabul edilecek olan "Hava Taarruzlarına Karşı Koruma Kanunu"nun 7. maddesine göre, "15 yaşını bitiren ve 60 yaşını ikmal etmeyen bütün yurttaşlar, nizamnamelerine göre havaya karşı korunma bilgisini edinmek ve icap eden tedbirleri almakla mükellef" kılınacaklardır. Bu kanunun diğer maddeleri için bkz. **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt: 19, s. 711-713.

⁷⁰⁷ B.O., "Hava Akınlarına Karşı Korunmanın Şartları", **Hakimiyeti Milliye**, 17 Nisan 1933, s. 3; ayrıca bkz. "Zehirli Gazlara Karşı Hazırlık: Büyük Şehirler Halkı Hava Hücumundan Nasıl Korunur?", **Kurun'un İlavesi**, 8 Mayıs 1936, s. 1 ve 2.

edecek? Bu paniğin önüne kim geçecek? *Talim ve terbiye edilmiş sivil halk ve ona dayanan teşkilat!*" (italikler gazeteye ait.)

Tayyare Cemiyeti'nin Başkan Yardımcısı Şükrü (Koçak) Bey'in aynı kongrede ifade ettiği üzere, Avrupa'yı hava tatbikatları yapmaya sevk eden hadise, 1931 yılında, Japonya ile Çin arasında meydana gelen bir savaşta, Japon hava bombardıman filosunun, Şanghay'ın 80 km batısındaki bir şehri alt üst etmesiydi.⁷⁰⁸ Bu nedenle ülkesinin geleceğinin göklerde olduğunu söyleyen Fransız basını, gençleri pilot olmaya çağırıyor, kullandığı ajitatif sözlerle vatandaşların ilgisini havacılık sektörüne çekmeye çalışıyordu.⁷⁰⁹ Hele 1938 senesinde Almanya ile Çekoslovakya arasında patlak veren buhran,⁷¹⁰ Fransa'da büyük korkulara neden olacaktı. Başvekil Edouard Daladier, 5 bin adet uçak yapana kadar kendisine, iç ve dış politika hakkında hiçbir sual yöneltmemesini istiyordu; tek politikası vardı, uçak yapmak ve uçak satın almak.⁷¹¹ Türk basının ise Başkomutan Muharebesi'nin yıldönümlerinde vatandaşlara yaptığı çağrılardan bazıları şunlardı:

"Aziz Yurttaş! 30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı yaklaşıyor. Bu büyük günde Türk Tayyare Cemiyeti'ne yardım etmek en büyük bir yurt borcudur."⁷¹² "Vatandaş; Bugün Tayyare Bayramıdır. Unutma!"⁷¹³ "Hava tehlikesini bilenlerin arasına katılmayanlar! Acele ediniz. Yurt sizi ödeve çağırıyor", "Türk havasının korunması için İsmet İnönü'nün milletten istediği fedakârlık, asla ağır değildir. Havanız güven altına girdiği gün, bu memleketi kaplayacak olan huzur ve sükûnun bu kadar ucuza temin edilebilmesine teşekkür etmeliyiz",⁷¹⁴ "Tayyare En Güçlü Silahtır!",⁷¹⁵ "Tayyare Güçlü Bekçidir!",⁷¹⁶ "...Uçağı olmayan bir yurt, damı olmayan bir eve benzer...",⁷¹⁷ "Hava Kurumuna Yardım Et!"⁷¹⁸

⁷⁰⁸ Bkz. "Çin-Japon Muharebesi ve Tayyareciliğin Oynadığı Rol", **Havacılık ve Spor**, Sayı: 69, 15 Nisan 1932, s. 1130-1131.

⁷⁰⁹ Bkz. **Türk Tayyare Cemiyeti Beşinci Kongre Zabıtları 27-28 Teşrinisani 1932**, Ankara, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1932.

⁷¹⁰ Bu buhran hakkında detaylı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980**, 2. Baskı, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1984, s. 283-286.

⁷¹¹ F. R. Atay, "Tehlikeden Sonra!", **Ulus**, 27 İlkteşrin 1938, s. 1 ve 9.

⁷¹² "30 Ağustos", **Anadolu**, 29 Ağustos 1934, s. 1.

⁷¹³ **Anadolu**, 30 Ağustos 1934, s. 1.

⁷¹⁴ **Ulus**, 30 Ağustos 1937, s. 2 ve 3.

⁷¹⁵ **Babalık**, 28 Ağustos 1936, s. 1.

⁷¹⁶ **Babalık**, 21 Ağustos 1936, s. 2.

⁷¹⁷ **Akşam**, 30 Ağustos 1936, s. 4.

⁷¹⁸ **Babalık**, 1 Eylül 1936, s. 2.

Basın, dünya havacılığında elde edilen başarıları sürekli haber konusu yapıyordu;⁷¹⁹ Ankara Radyosu'nun "Tayyareci Konuşuyor" programı da buna dâhildir.⁷²⁰ İki savaş arası dönemin endüstriyel dünyası için uçak, bir modernite sembolüne dönmüştü; bu açıdan bakıldığında, Cumhuriyet'in kurucu liderinin "İstikbal göklerde!" deyişinin, zamanının modernlik algısına tekabül ettiğini söylemek mümkündür. Sözgelimi, "uzun mesafe rekoru" kırmak için Cape Cod uçağıyla New York'tan havalanıp "hiç yere inmeden" İstanbul'a gelen Birleşik Amerikalı iki pilot,⁷²¹ dönemin yabancı devlet adamlarına bile kısmet olmayacak şekilde, bizzat Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından Yalova'da kabul görebiliyordu.⁷²² Gazi Paşa, bu iki yabancı pilotun Türk gençlerine örnek olacağını düşünmüştü.⁷²³ Türkiye'de havacılık mesleği öylesine özendiriliyordu ki, 1932 yılında "tayyare kahramanları" adına Ankara'da bir anıt dikileceği bile söyleniyordu.⁷²⁴

İki savaş arası dönemin Avrupa'sı, bir yandan yangın bombalarının etkilerine karşı gerekli tertibatı almaya çalışırken, diğer yandan da zehirli gazlardan korunma çarelerini araştırıyordu. O günlerin sivil halkı için "bir gaz maskesi, bir şapka kadar elzem" görülmüştü.⁷²⁵ Örneğin Almanya, büyük maden ocaklarına stok etmek üzere, 50 milyon adet maske için gerekli parayı, 1934-35 bütçesine koymuştu. Gaz

⁷¹⁹ Mesela XX. yüzyılın "tayyare asrı" olmasına vesile olan ünlü havacı Alberto Santos-Dumont'un hayatına, **Hakimiyeti Milliye**, 23 Ağustos 1932, s. 4; ya da Birleşik Amerika'dan Macaristan'a kadar uçan pilotlara, resimli sayfalarında geniş yer veriyordu. **Hakimiyeti Milliye**, 31 Temmuz 1931, s. 8.

⁷²⁰ Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 105.

⁷²¹ Russel N. Boardman ile John Polando, 28 Temmuz 1931'de New York'tan havalanıp 30 Temmuz'da İstanbul'a varmışlardı. "New York'tan Kalkan Tayyare Bugün İstanbul'a Geldi", **Hakimiyeti Milliye**, 31 Temmuz 1931, s. 1.

⁷²² "Gazi Hz. Amerikalı Tayyarecileri Kabul Etti", **Hakimiyeti Milliye**, 3 Ağustos 1931, s. 1. Birleşik Amerika'lı Büyükelçi Joseph Grew, hatıralarında bu konuyu şöyle nakleder: "Mucizeler mucizesi bir olay: Gazi, kahraman havacılarımızı Yalova'da kabul etmek istediğini bildirdi. Çok seçkin yabancılar, generaller, amiraller, bakanlar, hatta Başkent'te resmen konuşmak isteğinde bulunduklarında bile çoğunlukla bu kutsal divanın huzuruna çıkamazlar; en az günlerce bekletilirler. Fakat bu iki Amerikalı genci Gazi'nin hemen şerefleştirmesi için derhal davet ettiler." Grew, **a.g.e.**, s. 123-124. Konuyla ilgili ayrıca şu kaynağa bkz. Stuart Kline, "Rekortmenler Gazi'nin Huzurunda", **Popüler Tarih**, Sayı: 14, Temmuz-Ağustos 2001, s. 46-49.

⁷²³ Gazi Mustafa Kemal Paşa, pilotların başarılarını methettikten sonra: "Bu sözlerim şüphesiz bugünkü müteyakkız Türk gençliğinin kulaklarında yüksek ve müessir akisler yapacaktır. Yüksek hasletlerine ehemmiyetle baktığım Türk çocuklarından daha az şey istemem", diyecektir. Pilotları kabul ederken verdiği demecin bir yerinde ise şunları söyleyecektir: "Siz semadan güzel bir yol çizdiniz. Bu seyahatiniz Türk tayyarecilerine de hazırlanmak için büyük bir teşvik olacaktır". **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt: 3, s. 131-132.

⁷²⁴ B. O. Celâl, "Ankara Tayyare Abidesi Münasebetiyle", **Mimar**, Sayı: 2, Şubat 1932, s. 33.

⁷²⁵ B.O., "Bugün Bir Gaz Maskesi Bir Şapka Kadar Elzem", **Hakimiyeti Milliye**, 16 Nisan 1933, s. 3. Ayrıca bkz. "Maske Satılıyor!", **Hafta**, Sayı: 60, 29 Mayıs 1935, s. 3.

saldırılarına karşı bu ocaklar, birer sığınak olarak düşünülüyorlardı; o nedenle bu ocaklarda, telefon santralleri kuruluyor, sivil savunma kursları düzenleniyordu.⁷²⁶ Sivil halka ucuz ve güvenilir gaz maskesi temin etme işini Türkiye’de ise Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti üstlenmişti;⁷²⁷ bu iş için Mamak’ta bir gaz maskesi fabrikası kurulmuştu.⁷²⁸ Kimyagerler, zehirli gazlardan nasıl korunmak gerektiği hususunda öğretmenlere düzenli kurslar veriyorlardı.⁷²⁹ *Kurun* gazetesi, İstanbul Haseki Hastanesinde verilen bu kurslarından birini, başarıyla geçen öğretmen sayısının otuz olduğunu haber etmektedir (19 Nisan 1937).⁷³⁰ Salt öğretmenler değil, vilayet emrinde çalışan tüm memurlar, muhtemel bir gaz saldırısına karşı oluşturulacak savunma örgütlerinde görev alacakları için, “vilayet merkezlerinde açılan hava ve zehirli gazlardan korunma kurslarına” katılmak zorundaydılar.⁷³¹ Ne var ki bu çabaların tümünün “pasif korunma” amaçlı olduğu aşîkârdır; çünkü uçak saldırılarına karşı “aktif korunma”, ancak uçakla mümkün olabilirdi.⁷³² Bu yüzden olası bir uçak taarruzuna, “karşı uçak taarruzu”yla mukabele etmek, Türkiye’nin hava savunma politikasının ana eksenini oluşturduğu söylenebilir.⁷³³

⁷²⁶ “Gelecek Bir Harp için Avrupa Nasıl Hazırlanıyor?: Hava Tehlikesi ve Almanya”, *Tan*, 23 İlkteşrin 1936, 7.

⁷²⁷ Kızılay Cemiyeti’nden Başvekâlete gönderilen, 9 Aralık 1938 tarihli yazı... *BCA*: 030.10.51.331.9.

⁷²⁸ Fabrikanın açılış töreni, Başvekil İsmet İnönü’nün de aralarında bulunduğu hükümet ricali tarafından 31 Ekim 1935 tarihinde yapıldı. *Ayın Tarihi*, Sayı: 23, 1-31 I. Teşrin 1935, s. 12-13.

⁷²⁹ Bkz. “Zehirli Gazlar: Muallimler için bir Kurs Açılıyor”, *Akşam*, 30 Mayıs 1936, s. 5; “Zehirli Gazlardan Korunma”, *Kurun*, 3 Haziran 1936, s. 3; “Balıkesir’de Zehirli Gazlar Kursu”, *Son Posta*, 13 Haziran 1936, s. 5; “Balıkesir’de Muallimlere Zehirli Gaz Dersleri”, *Son Posta*, 19 Haziran 1936, s. 5.

⁷³⁰ *Kurun*, 20 Nisan 1937, s. 3.

⁷³¹ Ancak “Vilayet merkezlerinde açılmakta olan hava ve zehirli gazdan korunma kursları sonunda yapılan yoklamalarda birçok memurların kursa muntazaman devam etmedikleri ve binnetice muvaffak olamadıkları anlaşılmaktadır”. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Refik Saydam’ın “hava ve zehirli gazdan korunma kursuna devam hakkında” Başvekâlet’e sunduğu 26 Şubat 1937 tarihli yazı... *BCA*: 030.10.51.331.4.

⁷³² Bkz. İzzet Erksal, “Hava Tehlikesi ve Yangın Bombaları”, *Ülkü*, Cilt: 7, Sayı: 40, Haziran 1936, s. 295-298.

⁷³³ Bingöl, *a.g.e.*, s. 7, 18. Atatürk, 1 Kasım 1935 günü, yapmış olduğu Meclis açılış konuşmasında şunları kaydetmişti: “Çok emekle kurduğumuz, canımızla korumaya and içtiğimiz kutsal yurdun, havadan saldırılara karşı güvenlik altında bulunması demek bize saldıracakların, kendi yurtlarında bizim aynı zararları yapabileceğimize güvenimiz demektir”. *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt: 1, s. 404.

E) Uçaklara Ad Koyma Törenleri ve Tayyare Cemiyeti'nin Propaganda Faaliyetleri

Ancak o dönemde, Türkiye'nin elindeki silah ve uçak envanteri oldukça zayıftı; üstelik yeni uçaklar alabilecek zengin bir bütçeye de sahip değildi. Hükümet, halk sürekli aydınlatılacak olursa eğer, uçak tedarik etmek için toplanan bağışların artabileceğini düşünüyordu. Bu nedenle her 30 Ağustos günü şehir meydanlarında “tayyare rozetleri” dağıtılarak, Cemiyet adına bağışlar toplanıyordu.⁷³⁴ Nitekim halkın havacılığa olan ilgisini canlı tutabilecek en önemli araç, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de “propaganda” idi. Zafer ve Tayyare Bayramları’nda yapılan “uçaklara ad koyma töreni”, Cemiyet’in kullandığı propaganda araçlarından biriydi.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, bir uçak bedeli kadar Cemiyet’e bağış yapan şehir ve kasabaların isimleri, 30 Ağustos günlerinde düzenlenen bir törenle, o yıl içinde satın alınmış olan uçaklara, ad olarak veriliyordu. Vatandaşlar, “ad koyma törenleri” ile Cemiyet’e yaptıkları bağışların sonuçlarını görüyor, satın alınan uçağın gövdesinde “memleketlerinin” adlarını görerek gururlanıyorlardı. Örneğin 1931 senesinin 30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı’ndan sonra, orduya 37 uçak armağan edilmişti. Bunlardan, İstanbul adına satın alınan üç uçağa: “Adalar”, “Üsküdar” ve “Beyoğlu” adları verilirken; Anadolu’daki köy ve kasabaların almış olduğu uçaklardan bazılarına ise: “Akşehir”, “İskilip”, “Bayburt”, “Niksar”, “Siverek”, “Gemlik”, “Bodrum” ve “Cizre” isimleri verilmişti.⁷³⁵ Cevat Abbas Bey’den sonra Cemiyet’in başkanlığına getirilen Fuat (Bulca) Bey (Atatürk’ün eski silah arkadaşlarından biriydi),⁷³⁶ Anadolu Ajansı’na verdiği bir demeçte, 1932’de yapılacak Zafer ve Tayyare Bayramı kutlamalarında, halkın orduya kırktan fazla uçak daha armağan edeceğini duyurdu (23 Ağustos 1932).⁷³⁷

⁷³⁴ Mesela bkz. “Zafer Bayramında”, **Hakimiyeti Milliye**, 26 Ağustos 1931, s. 3.

⁷³⁵ “Tayyare Cemiyeti Orduya 37 Tayyare Hediye Etti.”, **Gaziantep**, 31 Ağustos 1931, s. 2; “Milletin 37 Yeni Tayyaresi”, **Hakimiyeti Milliye**, 1 Eylül 1931, s. 5.

⁷³⁶ Selanik doğumlu olan Fuat Bulca, 1927’de askerlik görevinden emekliye ayrıldı. Meclis’in II., III. ve IV. dönemlerinde Rize, V. döneminde ise Çoruh mebusluğu yaptı. Bkz. Azmi Süslü, Mustafa Balcıoğlu, **Atatürk’ün Silah Arkadaşları, Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara, 1999, s. 97-98.

⁷³⁷ “Tayyare Cemiyeti Fuat Bey’in Beyanâtı”, **Hakimiyeti Milliye**, 24 Ağustos 1932, s. 1.

Vecihi Bey'in, uçağın havadaki seyrini gösterip, halkın "hamiyetini" özendirmek maksadıyla, 1931'in Eylül ayında Anadolu göklerinde yaptığı 5 bin km.'lik uçuş, Cemiyet'in propaganda mesaisinin bir başka örneği idi.⁷³⁸ Kendi tasarım ve imalatı olup *Vecihi XIV* adını verdiği özel uçağıyla; Ankara, Bolu, Zonguldak, Sinop, Samsun, Trabzon, Rize, Gümüşhane, Erzincan, Sivas ve Yozgat ile bu şehirlere bağlı kasabalarda, Avrupa'nın hava mitinglerini andıran toplantılarda Vecihi Bey, "tayyarenin yurt savunmasında oynadığı rolü" anlatmış; halkı, Cemiyet'e bağış yapmaya çağırmıştı.⁷³⁹ Aynı yılın Kasım ayında bu defa; Aksaray, Konya, Antalya, Muğla, Uşak, Kütahya, Eskişehir ve Adapazarı'na uğramış; gittiği şehirde ilk defa uçak gören halkın, yoğun ilgisiyle karşılanmıştı. Vecihi Bey'in uçak ile yaptığı özel gösterilerden sonra halk, Cemiyet'in kurmuş olduğu bağış sandıklarına gidip para yardımında bulunmuştu.⁷⁴⁰

Bunların yanı sıra Cemiyet'in propaganda bürosu, "Havacılık ve Spor" ile "Köylünün Sesi" adları altında birer süreli yayın çıkarıyordu. Ayrıca ilkokul öğrencilerine, uçak hakkında bir fikir versin diye resimli bir Fransızca kitabı, "Orhan'ın Tayyareciliği" adıyla Türkçeye çevirtmişti. Çocukların önüne havacılık, hem bir "eğlence aracı", hem de bir "vatani görev" olarak sunuluyordu.⁷⁴¹ Bu tip yayınlar, havacılığı sevdirmekle kalmıyor; hava saldırılarından nasıl korunmak gerektiğini de izah ediyordu.⁷⁴²

Cemiyet'e gelir sağlayıcı diğer bir propaganda aracı da, 1926 yılından beri tertiplenen Tayyare Piyangoları idi.⁷⁴³ TBMM, 9 Ocak 1926 tarihinde kabul ettiği bir kanun ile Türkiye'de karşılığı nakit olarak ödenen, yardım mahiyetindeki piyango

⁷³⁸ "Tayyare Cemiyetinin Bir Teşebbüsü: Vecihi Bey Uzun Bir Memleket Seyahatine Çıkıyor", **Hakimiyeti Milliye**, 1 Eylül 1931, s. 5.

⁷³⁹ Bkz. "Vecihi Beyin Seyahati", **Hakimiyeti Milliye**, 2 Eylül 1931, s. 1; Cideliler ilk defa uçak görüyorlardı. "Tayyareci Vecihi Beyin Seyahati", **Hakimiyeti Milliye**, 3 Eylül 1931, s. 1; Vecihi Bey, Samsun'da vatandaşları uçağa bindirdi. "Propaganda Uçuşları: Vecihi Bey Seyahatine Devam Ediyor", **Hakimiyeti Milliye**, 7 Eylül 1931, s. 1; Trabzonlular, şehre yarım saat uzağa inen Vecihi Bey ve uçağını ziyarete gittiler. "Tayyareci Vecihi Beyin Seyahati: Vecihi B. Dün Trabzon'a Uğradı", **Hakimiyeti Milliye**, 9 Eylül 1931, s. 1.

⁷⁴⁰ Bkz. Hürkuş, **a.g.e.**, s. 266-281.

⁷⁴¹ Bkz. "Çocuklar! Havayı, Hava Sporunu, Hava Sporculuğunu, Hava Sporcularını Seviniz. Bu Yalnız Bir Eğlence Değil, Bir Memleket Müdafaası İşidir", **Hakimiyeti Milliye**, 2 Şubat 1933, s. 5.

⁷⁴² Bkz. **Türk Tayyare Cemiyeti Beşinci Kongre Zabıtları 27-28 Teşrinisani 1932**, Ankara, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1932.

⁷⁴³ Donanma Cemiyeti de gelirini arttırmak için iki türlü piyango düzenlemişti: bunlardan biri, Donanma; diğeri ise Tersane Piyangosu idi. Bkz. Özçelik, **a.g.e.**, s. 347-348.

çekilişlerinin tekeline, Tayyare Cemiyeti'ne vermişti.⁷⁴⁴ Mesela, 11 Ağustos 1932'de yapılan çekilişin,⁷⁴⁵ 30 bin liralık büyük ikramiyesi, Karagümrük Polislerinin almış olduğu 16013 numaralı ortak bilete isabet etmişti.⁷⁴⁶ Burada şuna da işaret edelim ki, 1930'ların İstanbul'unda piyango bayiliği artık, bir meslek haline gelmişti; o zamanların meşhur bayileri arasında: Nimet Abla, Malul Cemal, Uzun Ömer ve Cüce Simon'un adlarını zikretmek mümkündür. Nimet Abla, en çok kazandıran bayi olarak, 1937 yılında "Rekor Kraliçesi" ilan edildi.⁷⁴⁷ Fuat Bey'in, 1932'de verdiği rakamlara göre, Cemiyet'in son iki senelik geliri, 2.903.080 lirası piyangoya ait olmak üzere, toplam 8.399.765 liraydı ki bu da Tayyare Piyangosu'nun, Cemiyet'in gelir kaynakları arasında ne kadar önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Cemiyet'in propagandatıf diğer bir gelir kaynağı da Ramazan ve Kurban Bayramlarında toplanılan "fitre ve zekât" ile "deri ve bağırsak"lardı. Gazi Mustafa Kemal, 1927 senesinde Cemiyet'e yaptığı ziyarette, hayvanları kesmek yerine bedellerini Cemiyet'e bağışlamayı önermişti.⁷⁴⁸ Dinî bayramlarda Diyanet İşleri Başkanlığı, "hava müdafaasına lazım olan silahları çoğaltmağa çalışan" Tayyare Cemiyeti'ne bağış yapılması için, camilerde "telkin ve irşat"ta bulunuyordu.⁷⁴⁹

1934 yılında alınan "Beykoz", "Kadıköy" ve "Kartal" uçaklarıyla birlikte İstanbul'un, 30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramlarında Cemiyet'e bağışladığı

⁷⁴⁴ "Türkiye dâhilinde piyango keşidesinin münhasıran Tayyare Cemiyeti'ne ait olduğu hakkındaki kanun" için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 2, Cilt: 21, s. 80-82, 96-97. 1927 yılında 5. keşide (çekiliş), Kurban Bayramı'nın üçüncü günü, İstanbul'daki Darülfunun salonunda yapıldı. "Tayyare Piyangosu", **Hakimiyeti Milliye**, 14 Haziran 1927, s. 1.

⁷⁴⁵ "Büyük Tayyare Piyangosu: Yeni Tertip Başlıyor. 1. Keşide: 11 Ağustos 1932'dedir. Büyük İkramiye: 30.000 Liradır. Biletinizi Şimdiden Tedarik Ediniz." **Hakimiyeti Milliye**, 26 Temmuz 1932, s. 8. "Büyük Tayyare Piyangosu: 13. Tertip 2. Keşide 11 Eylül 1932'dedir. Büyük İkramiye 35.000 Liradır. Ayrıca: 15.000, 13.000 Liralık büyük ikramiyeler ve 20.000 Liralık bir mükâfat vardır." **Hakimiyeti Milliye**, 29 Ağustos 1932, s. 8.

⁷⁴⁶ İkramiye kazanan numaralar için bkz. "Piyango. 28719 Numaraya 15.000 Lira Çıktı", **Hakimiyeti Milliye**, 12 Ağustos 1932, s. 1 ve 5; "Piyango. 30.000 Lirayı 16013 Numara Kazandı", **Hakimiyeti Milliye**, 13 Ağustos 1932, s. 1 ve 2.

⁷⁴⁷ Orhan Koloğlu, "Piyango Ticareti Nasıl Başladı?", **Popüler Tarih**, Sayı: 7, Aralık 2000, s. 38. Dönemin meşhur piyango bayisi Nimet Abla hakkında etraflı bilgi için bkz. Ertan Ünal, "30'ların Nimet Abla'sı", **Popüler Tarih**, Sayı: 23, Temmuz 2002, s. 48-53.

⁷⁴⁸ "Kurban kesmeyip parasını Tayyare Cemiyetine versek olmaz mı? Gazi Mustafa Kemal", **Resimli Ay**, Numara: 6, Ağustos 1927, s. 1.

⁷⁴⁹ Yaklaşan Ramazan dolayısıyla Tayyare Cemiyeti Reisi Fuat Bey'in, 3 Kasım 1934 günü, Diyanet İşleri Reisi Rıfat Bey'e yolladığı yazı ve bu yazıya Rıfat Bey'in 10 Kasım 1934 günü verdiği cevap... **BCA**: 051.V421.12.101.11. Yaklaşan Kurban Bayramı dolayısıyla Cemiyet'in Konya şubesi başkanının, 1 Şubat 1938 günü, il müftülüğüne yolladığı yazı... **BCA**: 051.V42.12.102.7. Kurban Bayramı dolayısıyla, Konya'nın Babalık gazetesinde çıkan şu ilana bkz. "Kurban Bedellerinizi veya Kurbanlarınızı Tayyare Cemiyetine Veriniz", **Babalık**, 15 Mart 1934, s. 2.

toplam uçak sayısı 15'i bulmuştu.⁷⁵⁰ Fakat elde edilen bağış ve gelirler, ülkenin hava savunması için lazım gelen silah ve uçak envanterini karşılamaya yeterli görülüyordu. Türkiye'nin savunma bütçesi, kişi başına bölündüğünde, ortaya çıkan para, birçok Avrupa ülkesinin gerisindeydi. 1934 yılında kuruş bazında hesaplanan rakamlara göre, bazı ülkelerde bu durum şöyledir: İtalya 1.747, İsveç 1.350, Birleşik Amerika 1.085, Yunanistan 956, Norveç 882, Danimarka 798, Romanya'da ise bu rakam, 618 kuruştur. Devrin önemli havacılarından Şakir Hazım (Ergökmen) Bey'in, Türkiye için verdiği bilgi ise şöyle: "...bizim milli müdafaa bütçemizin vatandaş başına tahmil ettiği yük, bu listenin en küçük rakamının yarısından da azdır".⁷⁵¹ Türkiye'nin 1935'de hazırladığı üç yıllık askeri plan, hava gücünü arttırmayı ve hava savunmasını yeniden örgütlemeyi öngörüyordu.⁷⁵² Fakat savunma giderlerine ayrılan payın, bütçenin genel dengesini bozmaması gerekiyordu; bunun için kara ordusunun giderlerinden yapılacak kısıntı, askeri havacılığa aktarılacaktı. Nitekim bütçede öngörülen savunma giderleri, 1930/1931 ile 1935/1936 yılları arasında pek bir değişiklik göstermeyecekti.⁷⁵³

24 Mayıs 1935 günü, Cemiyet'in VI. Kongresi'nin açılış konuşmasını yapan İsmet İnönü, Türkiye'nin "hava tehlikesiyle" karşı karşıya olduğunu duyurdu. Zira havacılık, on sene öncesine göre akla hayale gelmeyecek derecede ilerlemeler kaydetmişti. Bundan böyle uçakların, üstünden geçemeyeceği bir dağ, yeryüzünde göremeyeceği bir köşe kalmamıştı. İnönü'ye göre Türkiye, karadan uğrayabileceği bir taarruza karşı kendini müdafaa etmeye muktedirdi; denizden gelebilecek saldırılara karşı, her ne kadar yeterli savunma araçlarına sahip olmasa da, mücadele edebilecek bir kudreti vardı; ancak, havadan bir saldırıya maruz kaldığı takdirde, harap olabilirdi.

Başvekil'in Kongre'de verdiği rakamlara bakılırsa, orta karar bir uçak, aşağı yukarı 60 bin liraya mal olmaktaydı. Bu uçağı işe yarar bir şekilde hazır tutmak için ise yine her sene 60 bin lira lazımdı. Binlerce uçağın, dünya siyasetini baskı altına aldığı bir dönemde, Türkiye'nin kendini koruyabilmesi için hiç olmazsa 500 adet

⁷⁵⁰ Bu uçakların ad koyma merasimleri, Yeşilköy Havaalanı'nda yapılmıştı. "Tayyare Bayramı: Üç Yeni Tayyaremize Ad Konma Merasimi Yapıldı", **Milliyet**, 31 Ağustos 1934, s. 1.

⁷⁵¹ Şakir Hazım, "Müdafaa Bütçemiz", **Hakimiyeti Milliye**, 8 Temmuz 1934, s. 4

⁷⁵² Kral, **a.g.e.**, s. 215.

⁷⁵³ Kral, **a.g.e.**, s. 223.

uçağa sahip olması gerekiyordu ki, bu da yılda 30 milyon lira demekti. Dahası, savaşta görev alacak bir pilotu yetiştirmek de zannedildiği kadar kolay ve ucuz bir iş değildi. O dönemin Avrupa ülkeleri, gençleri havacılık mesleğine özendiriyordu; mesela Fuat Bey’in aynı gün verdiği sayılara göre, Fransa 26 bin, İtalya ise 20 bin yedek pilot yetiştirmişti. Havacı yetiştirmek için, her sene 600 bin lira para ayıran Almanya’nın, toplam 21 okulu vardı. Sovyetler Birliği ise 115 hava kulübü, 330 istasyon ve 1500 adet planöre sahipti. Fransa’nın havacılığa tahsis ettiği toplam bütçe 222 milyon, İngiltere’nin 149 milyon, İtalya’nın 156 milyon Türk lirasıydı. Yakın gelecekteki bir savaşın kaderini hava kuvvetleri tayin edeceğine göre, bağımsızlığını korumak isteyen her devlet, kendi uçak sanayini bir şekilde tesis etmek zorundaydı.⁷⁵⁴

Gerçi Türkiye bu tarihe kadar, Kayseri Uçak Fabrikası ile Eskişehir Uçak Tamir Fabrikası’nı kurmuştu;⁷⁵⁵ ancak hava savunma sanayisi için gerekli 20-30 milyon lirayı, salt devlet bütçesinden karşılayabilecek bir gücü yoktu; üstelik bu yıllarda, bütçesini arttırmanın yollarını arıyordu.⁷⁵⁶ Cemiyet’in ise tedarik edebildiği rakam, bunun onda biri kadar bile değildi. O halde yapılması gereken şey, ülkenin maruz kaldığı “hava tehlikesi”ni vatandaşlara anlatarak, halkı bağış yapmaya çağırmaktı. Bu kampanyayı yürütmek, “matbuatın öncelikli vazifelerinden” biri olacaktı; Başvekil, 25 Mayıs’ta toplanan Basın Kurultayı’nda böyle söylemişti.⁷⁵⁷ (Bkz. Ek-9) Yine aynı gün, Cemiyet’in tüzüğünde bazı değişiklikler yapıldı; “hava şehitlerini anma günü”, 15 Mayıs olarak değiştirildi;⁷⁵⁸ ayrıca bir de “Hava Haftası” saptandı ki bu süre zarfında konferans, gösteri, şenlik gibi etkinlikler yapılması kararlaştırıldı.⁷⁵⁹

⁷⁵⁴ Bkz. **Ayın Tarihi**, Sayı: 18, 1-31 Mayıs 1935, s. 120-134.

⁷⁵⁵ Mehmet Evsile, “Atatürk Devri Harp Sanayi (1920-1938)”, Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), **Türkler**, Cilt: 17, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 720.

⁷⁵⁶ İsmet Paşa, “Memleketi İmar Edecek Sermaye”, **Ülkü**, Cilt: 2, Sayı: 11, Birinci Kânun 1933, s. 354.

⁷⁵⁷ Bkz. **Ayın Tarihi**, Sayı: 18, 1-31 Mayıs 1935, s. 103-104.

⁷⁵⁸ İstanbul çıkışlı bir gazete bu haberi şöyle vermiştir: “Tayyare ihtifali şimdiye kadar her sene 27 ikinci kânunda yapılmıyordu. Bu seneden itibaren ihtifalin 15 mayısta yapılacağı dün belediyeye tebliğ edilmiştir”. “Tayyare İhtifali”, **Kurun**, 17 Nisan 1936, s. 7.

⁷⁵⁹ **Ayın Tarihi**, Sayı: 18, 1-31 Mayıs 1935, s. 136.

Başvekil'in kitapçığa dönüştürülerek CHP'nin taşra teşkilatlarına gönderilen konuşması,⁷⁶⁰ kısa süre sonra, kamuoyunda büyük bir etki uyandırdı.⁷⁶¹ Bu tesiri arttırmak için silahlanmanın gerekliliğine işaret eden yazı ve resimlere gazetelerde her gün yer verildi.⁷⁶² Şehirlerin duvarlarına, etrafı uçaklarla sarılmış kafatası posterleri yapıştırıldı; bu tür görsel figürler, okuma-yazma bilmeyenlere hava tehlikesini anlatmak için kullanılıyordu. Neticede vatandaşların, "hava tehlikesini bilen üye" olarak Cemiyet'e yaptıkları başvuruların arttığı görüldü. Mesela, İktisat Vekâleti ile Jandarma Komutanlığı'nın çalışanları, maaşlarının yüzde ikisini; İstanbul Valiliği personeli ise maaşının bir kısmını, Cemiyet'e bıraktıklarını duyurdular.⁷⁶³ Bin lira tutarında nakit bağış yapan Ankaralı tüccar Vehbi Koç, "hava tehlikesini bilen üye" olarak Cemiyet'e kayıt yaptıran bir başka isimdi. Cemiyet'e "hava tehlikesini bilen üye" olarak kaydolmanın şartlarından biri, her yıl 20 lira vermeyi taahhüt etmektir. Merkez ya da şubelere müracaat ederek kaydolun üyeler, numaralarıyla birlikte özel bir rozet veriliyor; isimleri, Anadolu Ajansı aracılığıyla kamuoyuna duyuruluyordu.⁷⁶⁴ Aynı gün CHP Meclis Grubu, Cemiyet'i her surette destekleyeceğini duyurdu; Parti, daha önceki tarihlerde de, Cemiyet'e üye kazandırmak için aktif çalışmalar yürütmüştü.⁷⁶⁵ Nutuk'un yayın hakkını Cemiyet'e bırakan Atatürk,⁷⁶⁶ 29 Mayıs 1935'te bu defa, 10 bin lira bağış yaptığını açıkladı.⁷⁶⁷

⁷⁶⁰ BCA: 490.01.16.82.2.

⁷⁶¹ "Hava.. Hava..", *Ülkü*, Cilt: 5, Sayı: 29, Temmuz 1935, s. 328.

⁷⁶² Mesela bkz. "Yurttaş! Türkiye Bir Hava Tehlikesi Karşısında Bulunuyor. Uçaklarımızı Arttırmak için Tayyare Cemiyetine Koş ve Ödevini Yap!", *Anadolu*, 29 Mayıs 1935, s. 1; "Havalarımızı çelik kartalların kapladığı gün, yurdun hava tehlikesinden kurtulduğu gün demektir!", *Ulus*, 10 Temmuz 1935, s. 1; "Havalarımızı korumak için beş yüz uçak lazım... Biz bu sayıyı da aşmağa çalışacağız!", *Ulus*, 12 Temmuz 1935, s. 1; "Her yurttaşın azar azar vereceği paralar yurdun semasını uçaklarla doldurur", *Ulus*, 17 Temmuz 1935, s. 1. *Ulus* gazetesi, ayrıca, hava ve gaz saldırılarından nasıl korunmak gerektiğini, resimli bir şekilde izah ediyordu. "Hava ve gaz tehlikesine karşı neleri yapmalı neleri yapmamalı?", *Ulus*, 8 Temmuz 1935, s. 5.

⁷⁶³ Hava tehlikesi hakkında verilen söylevlerin yarattığı coşkunluğu, Almanya'nın *Militör-Wochenblatt* adlı askeri dergisinin, 25 Eylül 1935 tarihli sayısında konu edilmiştir. BCA: 030.10.51.330.9.

⁷⁶⁴ "Hava Tehlikesi Karşısında İzmirililer", *Anadolu*, 29 Mayıs 1935, s. 1.

⁷⁶⁵ Türk Tayyare Cemiyeti Reisi ve Rize Mebusu Fuat Bey'in, 9 Ekim 1929 günü CHF Umumi Kâtipliğine hitaben gönderdiği yazı ve bu yazı doğrultusunda Fırka'nın 13 Ekim 1929 günü müfettişlere yolladığı tamim... BCA: 490.01.1.3.10.

⁷⁶⁶ Sabiha Gökçen, *Atatürk'le Bir Ömür*, (Anıları Kaleme Alan: Oktay Verel), İstanbul, Altın Kitaplar, 1994, s. 72. Ayrıca Tayyare Cemiyeti'nin, diplomatik temsilciliklerle yaptığı yazışmalara bkz. Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Büyük Söylevi Üzerine Belgeler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1991, s. 82-145.

⁷⁶⁷ Atatürk aynı gün şunları söylemişti: "Bu ulus en zor zamanlarda memleket ödevlerine canla, başla koşmuştur. İstediklerinden daha fazlasını başaracaklardır. Tuttukları yol doğrudur". *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt: 2, s. 323.

Aradan geçen iki gün sonra, devrin büyük müteahhitlerinden Abdurrahman Naci Demirağ,⁷⁶⁸ Başvekil İsmet İnönü'ye çektiği telgrafta, hava kuvvetlerine toplam bedelleri 100 ile 120 bin lira tutarında uçaklar armağan etmek istediğini bildirdi.⁷⁶⁹ Özetlemek gerekirse, Türkiye'nin hava savunmasına gerekli olan 500 adet uçak için Cemiyet, kısa süre zarfında, hayli zengin bir gelir elde etti.

Fuat Bey, 1934 senesinin yazında, bir heyetle beraber Sovyetler Birliği'ni ziyarete gitti. Sovyetler Birliği'nde, Türk Tayyare Cemiyeti'nin muadili olarak faaliyet gösteren Osoaviakhim,⁷⁷⁰ her sene binlerce genci havacı olarak yetiştiriyordu. Fuat Bey, Osoaviakhim Başkanı General Petrovich Eideman'dan hediye olarak birkaç planör aldı.⁷⁷¹ 3 Mayıs 1935'te, Atatürk'ün yanı sıra, Başvekil İnönü ile Sovyet Büyükelçi L. M. Karakhan'ın da hazır bulunduğu bir törenle, Türkkuşu Genel Müdürlüğü'nün açılışı yapıldı. Atatürk, Türk gençliğini havacılık alanında önemli görevlerin beklediğini söyledi.⁷⁷² Ülkenin hava sahası güvenliği için başlıca şartlardan biri, savunma bütçesine halkın yardımını örgütlemek ise bir diğeri de, düşmana karşı havada "kanat dövüştürecektir" insan gücünü yetiştirmektir; işte Türkkuşu'nun amacı buydu.⁷⁷³ Etimesgut Havaalanı'nda yapılan açılış konuşmalarının ardından, Türkkuşu'nun genç pilotlarından Ferit Bey, Sovyet yapımı Anohin uçağı ile gökyüzünde akrobatik gösteriler yaptı. Havaalanına paraşütle atlayış yapan kişi

⁷⁶⁸ Abdurrahman Naci Demirağ ile kardeşi Nuri Demirağ hakkında bkz. Necdet Sakaoğlu, "Büyük Kalpli Vatandaş: Nuri Demirağ", **Popüler Tarih**, Sayı: 2, Temmuz 2000, s. 68-71.

⁷⁶⁹ Bkz. **Aydın Tarihi**, Sayı: 18, 1-31 Mayıs 1935, s. 25, 27, 29, 32-33. İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı James Morgan, Tayyare Cemiyeti'ne yapılan bağışlar hakkında, Dışişleri Vekili John Simon'a, 6 Haziran 1935 tarihli yazısında kısa bilgiler veriyor. Bkz. **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: 8, s. 203-204.

⁷⁷⁰ Osoaviakhim, Sovyet vatandaşlarını havadan gelebilecek olası kimyasal saldırılara karşı hazırlamak amacıyla kurulmuştu. Tüm ülkeye açtığı kulüpler aracılığıyla Sovyet halkına gaz maskeleri dağıtıyor; kalabalık yerleri boşaltma talimleri yaptırıyor; sığınaklar meydana getiriyor, bunlarla kalmayıp pilot yetiştiriyor; uçak gösterileri düzenliyor; yeni makine ve paraşüt icat edenlere yardım yapıyordu. Tüm bu bilgileri bir Fransız dergisinden aktaran Kurun gazetesi, Sovyetler Birliği için "Hiçbir memlekette tayyarecilik bu kadar büyük bir kült halini almış değildir" diyordu. "Dünyadaki Tayyare Cemiyetlerinin En Büyüğü", **Kurun**, 5 Nisan 1936, s. 5.

⁷⁷¹ Hürkuş, **a.g.e.**, s. 349.

⁷⁷² "Türk çocuğu: Her işte olduğu gibi, havacılıkta da, en yüksek düzeyde, gökte, seni bekleyen yerini az zamanda dolduracaksın. Bundan gerçek dostlarımız sevinecek, Türk ulusu mutlu olacaktır." **Aydın Tarihi**, Sayı: 18, 1-31 Mayıs 1935, s. 139.

⁷⁷³ N(ecmettin) S(adık), "Vatan Kuşları ile Yarışa Alışmalı", **Akşam**, 5 Mayıs 1935, s. 1; Yunus Nadi, "Kutlu Bir Kurum: Türk Kuşu!", **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1935, s. 1; Falih Rıfkı Atay, "Kanatlı Gençlik", **Ulus**, 29 Mayıs 1935, s. 1; Türkkuşu Okulu'nun İstanbul şubesinin açılışından birkaç gün önce Tayyare Cemiyeti, gençlere yönelik basında bir duyuru yayınladı. Bkz. "Göklerimizi Korumalı! Türk Çocukları, Türkkuşu'nun Kanatları Altına...", **Kurun**, 1 Mayıs 1936, s. 4. Türkkuşu'nun faaliyetleri hakkında daha etraflı bilgi için bkz. Cemal Kutay, **Türk Kanadı (Havacılık Röportajları 1936-1938)**, Ulus Basımevi, 1938.

ise, Yeşilköy Makinist Mektebi'nin ilk mezunlarından Necip Bey idi. Bu uçuk gösterilerini halkın izlemesi için, demiryolları idaresinin tertip ettiğı katarlardan istifade edilmişti.⁷⁷⁴

Aynı sene Zafer ve Tayyare Bayramı töreni dolayısıyla Ankara'da yapılan resmigeçitte: piyade, süvari ve topçu kıtalarını, Türkkuşu öğrencileri takip etmiştir. Uçakların akrobasi hareketleri yaptığı bu törenin geçit resmini "Türkkuşu talebeleri, Kayseri fabrikasında yapılmış planörle" tamamladılar. Ertesi günkü *Ulus* gazetesi, "havacılığın Türk eliyle yapılmış bu güzel sembolünü" Ankaralıların benimseyerek alkışladığını yazacaktır.⁷⁷⁵ Kutlamalarda Tayyare Cemiyeti adına söz alan Dr. Ragıp Bey, bir devletin elinde bulunan uçak sayısının, o devletin kuvvetinin bir göstergesi olduğunu dile getirdi; dünyanın "bu yeni silaha verdiği önemi düşünerek", Cemiyet'e yapılmakta olan yardımın arttırılmasının, bir vatan borcu olduğunu söyledi.

Cemiyet, her yılın 30 Ağustos ile 5 Eylül günleri arasını "Uçak Haftası" olarak belirledi; kimi kaynaklarda bu, "Hava Haftası" olarak da geçmektedir. 1935'ten itibaren bu hafta boyunca çeşitli eğlence ve müsamereler tertip edilmeye başlandı. Sözgelimi o sene, Cemiyet yararına İstanbul'da "Hava Kupası Maçları" düzenlendi.⁷⁷⁶ Kastamonu'nun Gazi Stadyumu'nda, pehlivan güreşleri ile idman şenlikleri yapıldı. Adana'nın Yıldız ve Seyhan Parkları'nda, konferanslar verildi. Sinop'ta, hafta boyunca Cemiyet'e doğrudan para yardımında bulunuldu.⁷⁷⁷ 1938'de ise Cemiyet'in Konya Şubesi, mali durumu yerinde olan tüccar ve serbest meslek sahiplerine, "Hâsılâtınız tayyarenindir" levhalarını dağıtmayı kararlaştırmıştı.⁷⁷⁸ Aynı yıl Zafer ve Tayyare Bayramı'nda halka rozet dağıtmak suretiyle bağış toplamak yasaklandı; bunun yerine o gün, toplu taşıt araçlarının bilet fiyatlarına zam

⁷⁷⁴ Bkz. **Ayın Tarihi**, Sayı: 18, 1-31 Mayıs 1935, s. 3-4. O gün için Vecihi Bey, şunları söylüyordu: "Şehirden tayyare meydanına kadar uzanan 8 kilometrelik yol hemen her noktasından, nakil vasıtaları meydana doğru uçar gibi yolcu taşıyorlardı. Meydanda hazırlanan çadırlar, tribünler ve davetlilere ikram edilmek üzere zengin bir büfe o günkü toplantının ehemmiyetine dikkatleri çekiyordu". Hürkuş, **a.g.e.**, s. 352.

⁷⁷⁵ **Ulus**, 31 Ağustos 1935, s. 1.

⁷⁷⁶ **Ulus**, 31 Ağustos 1935, s. 3 ve 5; "Hava Kupası Maçları", **Cumhuriyet**, 1 Eylül 1935, s. 1 ve 8; "Hava Kurumu Menfaatine Tertip Ettiğimiz Maçlar", **Cumhuriyet**, 2 Eylül 1935, s. 1 ve 8.

⁷⁷⁷ **Ulus**, 1 Eylül 1935, s. 3.

⁷⁷⁸ **Babalık**, 25 Ağustos 1938, s. 2.

yapılıp, mektup ve telgraflara Cemiyet yararına pul yapıştırılacaktı.⁷⁷⁹ Kısacası, Uçak Haftası zarfında halkı ucuza eğlendirmek suretiyle, Cemiyet’e gelir temin ediliyordu; sünnet düğünleri, balolar, fasıllar, sinema filmleri, tiyatro oyunları ve spor yarışmaları, bu eğlencelerden bazılarıydı.

İki savaş arasında havacılığa özel önem veren ülkelerin başında Sovyetler Birliği geliyordu.⁷⁸⁰ Sovyetlerde havacılık sektörü, devletin tekelinde olduğu için, bu alanda elde edilen her başarı, devletin siyasi ideolojisini haklı çıkarıyordu. Bu nedenle, Sovyet takviminin önemli tatil günlerinden biri sayılan “18 Ağustos”, sosyalizmin hava teknolojisinde kat ettiği mesafeleri ortaya koymak üzere, “Havacılık Günü” olarak kabul edilmişti. 1936 yılında Moskova’daki hava şenliklerine, Osoaviakhim’in davetlisi olarak katılan Fuat Bulca, seyahati hakkında Başvekil İnönü’ye sunduğu raporda, şunları kaydetmişti: “Bu şenliklerin tertibinden ve yabancı heyetlerin davet edilmesinden gaye, Sovyet havacılığın, hava sanayinin (...) son senelerdeki terakki ve inkişafını, milli kuvvet ve kudretini [içeriye ve dışarıya karşı] göstermektir”. Propagandası önceden yapılmış bu gösterileri izlemek üzere, Tushino Havaalanı’na yaklaşık 500 bin vatandaş toplanmıştı. Tribünlerde Sovyet ricalinin yanı sıra, kordiplomatik ile yabancı heyetlerin de hazır bulunduğu bu şenlikte, muhtelif tipteki doksana yakın Sovyet uçağı, çeşitli akrobasi gösterileri yapmış; ANT 4 uçağının taşıdığı iki yüz erkek ile yirmi beş kadın paraşütçü, “kahraman havacılar”ın posterlerinin asılı olduğu tören alanına atlayış yapmışlardı.⁷⁸¹

Sovyetler Birliği’nde, Valerii Chkalov gibi havacılar, komünist toplum inşasının ideal vatandaş tipleri olarak sunulurlardı. “Yeni Sovyet İnsanı”nı temsil eden bu “kahramanlar”, gerçekleştirdikleri başarılar sonunda, Sovyet liderlerinden

⁷⁷⁹ **Sabah**, 26 Ağustos 1938, s. 1 ve 3; “Bayram Günü Rozet Yerine Biletlere Zam”, **Sabah**, 27 Ağustos 1938, s. 2.

⁷⁸⁰ Homze, **a.g.m.**, s. 53. Bundan başka, Tayyare Cemiyeti Başkan Yardımcısı Şükrü Bey’in, Sovyet havacılığının gelişmişliği hakkında, Hakimiyeti Milliye gazetesine verdiği ayrıntılı malumata bkz. “Sovyet Tayyareciliği Ne Halde?”, **Hakimiyeti Milliye**, 6 Eylül 1934, s. 1, 4-5; “Sovyet Tayyareciliği Ne Halde?”, **Hakimiyeti Milliye**, 7 Eylül 1934, s. 1 ve 5.

⁷⁸¹ Tayyare Cemiyeti Başkanı ve Çoruh Mebusu Fuat Bulca’nın İsmet İnönü’ye sunulmak üzere 21 Ekim 1936 günü kaleme aldığı rapor... **BCA**: 030.10.200.363.1. Ayrıca bkz. “Moskova’da Tayyare Bayramı”, **Akşam**, 26 Ağustos 1936, s. 2. Aynı sene Eideman, Türk Tayyare Cemiyeti’nin ziyaretini, Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına katılarak iade edecektir. **Aynı Tarihi**, Sayı: 35, 1-31 İlkteşrin 1936, s. 8, 11-12.

ödül ya da methiyeler alırlardı ki, bunların arasında kadın pilotlar, önemli bir yer tutuyordu. Sadece Sovyetler Birliği'nde değil, Birleşik Amerika'da da Anne Morrow Lindbergh ve Amelia Earhart gibi kadın havacılar, dönemin Başkanları tarafından “hakiki Amerikan kahramanları” olarak taltif görüyorlardı.⁷⁸² Geleneksel olarak erkeklerin daha yatkın olduğu havacılıkta, kadınların boy göstermeye başlaması, iki savaş arasının önemli yeniliklerinden biriydi.⁷⁸³ Nitekim 1932 yılı itibariyle, Birleşik Amerika'da 554, İngiltere'de 63, İtalya ve Fransa'da ise 40 kadar kadın pilot vardı. Bunların arasında özellikle Amelia Earhart, Birleşik Amerikalı kadınlar için önemli bir emsal teşkil ediyordu.⁷⁸⁴ Earhart, havacılık mesleğinin modernitenin büyüleyici simgelerinden biri olarak görüldüğü bu devirde, geleneklere aykırı pantolonu ve deri ceketiyle, Amerikan popüler kültürünün ikonalarından biriydi.⁷⁸⁵

Bu anlamda, Türkiye'nin Zafer ve Tayyare Bayramları'nda kamuoyuna sunulan önemli figürlerden birinin, Atatürk'ün manevi kızlarından, ilk kadın savaş pilotu, Sabiha Gökçen'in olması bir rastlantı değildir. Dersim İsyanı'nın (1937-38)⁷⁸⁶ bastırılmasında görev alan Gökçen, güçlü ve kahraman cumhuriyet kadınına temsil ediyor;⁷⁸⁷ kadınların askerlik yapmasının gündemde olduğu bir sırada,⁷⁸⁸ Türk

⁷⁸² Bkz. Jay Bergman, “Valerii Chkalov: Soviet Pilot as New Soviet Man”, **Journal of Contemporary History**, Vol. 33, No. 1, January 1998, s. 136-137; John Mc Cannon, “Positive Heroes at the Pole: Celebrity Status, Socialist-Realist Ideas and the Soviet Myth of the Arctic, 1932-39”, **Russian Review**, Vol. 56, No. 3, July 1997, s. 349; Anne Nesbet, “In Borrowed Balloons: The Wizard of Oz and the History of Soviet Aviation”, **The Slavic and East European Journal**, Vol. 45, No. 1, Spring 2001, s. 91.

⁷⁸³ Georges Langlois, Jean Boismenu vd., **20. Yüzyıl Tarihi**, Çev. Ömer Turan, İstanbul, Nehir Yay., 2000, s. 192-193. Ayrıca bkz. “Paraşüt: Bu da Bir Spor: Pek tehlikeli olan bu işte birçok kadın çalışıyor ve birçok kazalara maruz kalıyorlar”, **Hafta**, Sayı: 58, 15 Mayıs 1935, s. 3.

⁷⁸⁴ “Tayyarecilik ve Kadınlar: Yuvarlak Bir Hesapla Bütün Cihanda 1000 Kadın Tayyareci Var”, **Havacılık ve Spor (Fevkalade Nüsha)**, Sayı: 78-79, 30 Ağustos 1932, s. 1302.

⁷⁸⁵ Bkz. **Havacılık ve Spor**, Sayı: 72, 1 Haziran 1932, kapak ve s. 1184.

⁷⁸⁶ Ortadoğu tarihçisi Robert Olson, Şeyh Sait (1925), Ağrı Dağı (1930) ve Dersim İsyanlarını (1937-38) bastırmak için yapılan askeri operasyonların, Türk hava gücüne, elindeki uçak ve pilotların yetenek ve kapasitesini test etmek için önemli bir fırsat sağladığını ifade eder. Bkz. Robert Olson, “The Kurdish Rebellions of Sheikh Said (1925), Mt. Ararat (1930) and Dersim (1937-8): Their Impact on the Development of the Turkish Air Force and on Kurdish and Turkish Nationalism”, **Die Welt des Islams**, Vol. 40, Issue: 1, March 2000, s. 67-94.

⁷⁸⁷ Bkz. Nureddin Artam, “Kahraman Türk Kızı Sabiha Gökçen”, **Ulus**, 30 Ağustos 1937, s. 8. “Muvaffakiyetli Türk kadın tayyarecisi[ni] tayyaresinde” görüntüleyen gözlüklü, pilot başlıklı fotoğrafı için ise bkz. **Kurun**, 8 Haziran 1936, s. 1; **Akşam**, 31 Mayıs 1936, s. 1; **Kurun**, 31 Mayıs 1936, s. 1; “Türk kadınlarına havacılık sevgisini veren ilk kadın tayyarecimiz Bayan Sabiha Gökçen”, **Kurun**, 29 Haziran 1936, s. 1.

⁷⁸⁸ “Türk Kadınının Askerlik Hizmeti: Kadınlarımızdan ordu hizmetlerinde de istifade edilmek maksadıyla bir kanun hazırlanıyor”, **Cumhuriyet**, 1 İkinciteşrin 1936, s. 1.

kadınının önüne bir model olarak konuluyordu.⁷⁸⁹ Askeri uçuş brövesini, 1937 senesinin Zafer ve Tayyare Bayramı'nda alan Gökçen,⁷⁹⁰ Türkkuşu Komutanı Yüzbaşı Zeki Gülsün'ün komutası altında, Yıldız Uçman ve Naciye Toros gibi diğer kadın havacılar ile beraber, 2 bin kilometrelik bir memleket turuna çıkmıştı (25 Eylül 1937); bu turun amacı, Türkkuşu'nun Başöğretmeni olan Gökçen'i halka tanıtmaktı.⁷⁹¹

Buraya kadar şunları anlatmaya çalıştık: XX. yüzyılın iki savaş arası döneminde, uçak teknolojisinde meydana gelen gelişmeler, sermaye ve teknoloji açısından geri bir ülke konumunda olan Türkiye'nin hava sahası güvenliğini tehlikeye düşürmüştü. Bu tehlike karşısında Cumhuriyet ricali, dünya havacılığının kat ettiği mesafeleri yakalamak ve ülkenin hava sahası güvenliğini arttırmak için, halkın maddi yardımlarını Türk Tayyare Cemiyeti eliyle örgütlemek zorunda kalmıştı. Cemiyet'in icra ettiği Tayyare Bayramı, gençlerin sivil ve askeri havacılığa heves etmesi, vatandaşların havacılığın manevi cephesine kendini vermesi, hava sahası güvenliği için lazım gelen maddi sorumlulukları üstlenmesi ve muhtemel bir hava saldırısına karşı uyanık olması için, arzu edilen motivasyon ve heyecan ortamını yaratıyordu. Görsellik açısından Tayyare Bayramı, her alanda modernleşmek isteyen yeni Türkiye'nin, havacılık alanında verdiği çabaları dışa vuruyordu. Savaş uçaklarını yüceltip, havacılık mesleğini özendirdiği için, militer motiflere sahip olan bu bayramı, Başkomutan Muharebesi'nin yıldönümü kutlamalarına denk getirmek ise son derece anlamlıdır.

⁷⁸⁹ Bkz. Gökçen, **a.g.e.**, s. 227-229; Hasan Ünder, "Atatürk ve Kadınların Askerliği", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 195, Mart 2000, s. 55-56.

⁷⁹⁰ Fatma Ayhan, "Sabiha Gökçen", **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi 1920-1938**, Cilt: 1, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, 2009, s. 387.

⁷⁹¹ Bkz. **Ayın Tarihi**, Sayı: 46, 1-30 Eylül 1937, s. 12-13, 15-16.

ALTINCI BÖLÜM

“YAŞASIN CUMHURİYET!”:

29 EKİM CUMHURİYET BAYRAMI

Osmanlı İmparatorluğu’nda bayramlar, büyük zaferler ve donanmanın sefere çıkışı gibi olaylar, öteden beri hep top atışlarıyla kutlanmıştır. Padişah da dâhil olmak üzere, rütbe ve makam sahiplerinin ne miktar top atışıyla selamlanacakları, Sultan Abdülmecit zamanında çıkarılan bir fermanla belli olmuştu. Buna göre padişahlar yirmi bir pare top atışıyla, müşir ve vezir rütbesinde olanlar ise on dokuz pare top atışıyla selamlanıyorlardı.⁷⁹² O nedenle 29/30 Ekim 1923 gecesinde yapılan yüz bir pare top atışının,⁷⁹³ İstanbul’un herhangi bir semtinde kendi halinde yaşayan bir vatandaşa, dışarıda olağanüstü bir şeylerin yaşandığını hissettirmiş olması muhtemeldir; nitekim en geç yarın, ülkesinde Cumhuriyet’in ilan edildiğini öğrenmiş olacaktır.⁷⁹⁴ Taşradaki on iki yaşında bir okul öğrencisi, o gün gündelik hayatında deneyimlediği bu rejim değişikliğini, yıllar sonra şöyle anlatacaktır:⁷⁹⁵

“Cumhuriyet ilan edildiği gün biz dört veya beşteydik, galiba beşinci sınıftaydık. Hafta sonu, toplantılarda biz avluda ‘Padişahım çok yaşa!’ diye bağırırdık. (...) bir gün toplantıda müdür konuştu. Okulun müdürü bi şeyler anlattı ama biz anlamadık ne söylediğini. Sonunda dedi ki ‘Bugün’ dedi, ‘padişahım çok yaşa, diye bağırmayacaksınız, yaşasın Cumhuriyet, diye bağıracaksınız’ dedi. Biz de, Cumhuriyet filan bildiğimiz yok, birbirimize bakındık, ‘Acaba Cumhuriyet nasıl bir adam?’ diye. Ondan sonra ‘Yaşasın Cumhuriyet!’ diye bağırdık. Bizim için Cumhuriyet başladı.”

⁷⁹² Bahri S. Noyan, “Tarihimizde Topla Selâmlama”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 11, Aralık 1969, s. 80-81.

⁷⁹³ Meclis, Cumhuriyet kararını saat 20.30’da vermiş; on beş dakika sonra ise yeni cumhurbaşkanı seçilmişti. Atatürk, **a.g.e.**, s. 551. Ankara halkına Cumhuriyet’in ilanını, Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Muhafız Komutanı İsmail Hakkı Bey duyurdu: “28 Ekim 1923 gecesı Çankaya’da bir toplantı yapıldı ve Cumhuriyet’in ilanına karar verildi. Ertesi gün Meclis toplandı ve uzun müzakerelerden sonra Cumhuriyet ilan edildi. Ben de Meclis’teydim. Kararı alır almaz, hemen toplanın başına koştum. Sekizinci tümenden emrime iki batarya verilmişti. Topları Meclisin altındaki yola çıkardım. Namlular istasyona doğru çevrilmişti. ‘Ateş!’ emrini verdim. Toplar yeri göğü inletip yeni bir devletin, Türkiye Cumhuriyeti’nin doğuşunu âleme duyuruyordu.” Hasan Pulur (Yay. Haz.), **Muhafızı Atatürk’ü Anlatıyor: Emekli General İsmail Hakkı Tekçe’nin Anıları**, İstanbul, Kaynak Yay., 2000, s. 32

⁷⁹⁴ Türkiye’de Cumhuriyetin ilanına giden siyasi ve hukuki süreç hakkında bkz. Faruk Alpkaya, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu (1923-1924)**, İstanbul, İletişim Yay., 1998, (I. Bölüm).

⁷⁹⁵ 1911 Elbistan doğumlu Hüseyin Hüsnü Ciritli ile yapılan görüşmeden... **Cumhuriyet’te Çocuklar**, s. 80-81, 494.

Kemalist rical, 19 Nisan 1925'te Meclis'e millî bayramla ilgili bir kanun tasarısı getirdiğinde, Türk Devrimi'ni tamamlayan tarihi günün 29 Ekim'den başkası olmadığı konusunda hemfikir. Giriş bölümünde de anlatmaya çalıştığımız gibi millî bayram, Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkmış bir sosyo-politik olguydu. Bu tarihsel bilinçten hareket eden Kemalistler, Cumhuriyet'in ilan edildiği günü, dört maddelik bir kanunla milli bayram olarak kabul ettiler: “Türkiye dâhil ve haricinde devlet namına yapılacak millî bayram merasimi Cumhuriyetin ilan edildiği 29 Teşrinievvel günü icra edilir” (Madde: 1).⁷⁹⁶ Millî egemenliğe dayalı yeni rejimin yıl dönümlerini, yurttan ve yurt dışındaki diplomatik temsilciliklerde “derin akisler yapacak şekil ve tarzlarda kutlamayı”, devrimin kökleşmesi açısından önemli bir görev saydılar.⁷⁹⁷

A) Cumhuriyet Bayramı'nın Retorik Özellikleri

Türkiye'nin millî bayramı, Osmanlı Saray ve Hanedanını mahkûm eden bir söyleme sahipti. Türk Devrimi'nin lideri, Cumhuriyet'in birinci yıl dönümünde *Vakit* gazetesine, “...mazinin müessesatı başından nihayete kadar milletin başında yumruk tutan bir sürü müstebitler kadrosundan başka bir şey değildir”, diyordu.⁷⁹⁸ Aynı gün Trabzon'daki etkinliklerde konuşma yapan bir öğrenci ise “saltanat” diyordu, “Türk gençlerinin civanmert ve Anadolu köylüsünün kanlı gömleği olmuştu”.⁷⁹⁹ 29 Ekim

⁷⁹⁶ “Cumhuriyetin ilanına müsadif 29 teşrinievvel gününün milli bayram addi hakkında (1/616) numaralı kanun lâyihası ve Kanuni Esasi Encümeni Mazbatası”, **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 2, Cilt: 18, s. 164-167.

⁷⁹⁷ **1934 Cumhuriyet Yıl Dönümünü...**, s. 3; **1937 Cumhuriyet Yıl Dönümü...**, s. 3.

⁷⁹⁸ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt: 3, s. 107. Bu demeçe bakılırsa, onun cumhuriyetten anladığı “anti-monarşik ve anti-teokratik bir yönetim biçimi”ydi. Parla, **Kemalist Tek-Parti İdeolojisi...**, s. 287. 1931 senesinin Parti programını açıklayan Genel Sekreter Recep (Peker) Bey, “cumhuriyet”in rejim için taşıdığı manayı şöyle özetliyordu: “Cumhuriyet, geçirdiğimiz büyük mücadele neticesinde istihsal olunan milli kazançların ve inkılâp neticelerinin en üstünü, en kıymetlisidir. Bu itibarla Fırka, Müdafaayı Hukuk teşkilatından Halk Fırkası haline inkılâp ettiği sırada bu vasfı kendi isminin başına koymuştur. Türkiye’de kanunlar en mühim mefhumlar üzerinde münakaşa yollarını az çok açık bırakmıştır. Teşkilatı Esasiye kanunu Cumhuriyet şeklinin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından dahi değiştirilmesi hakkını tanımamış ve hatta bunun teklif ve müzakeresi imkânını ortadan kaldırmıştır. Fırkamız, cumhuriyetin, milli hâkimiyet mefhumunun en iyi ve en emin surette temsil ve tatbik eder devlet şekli olduğuna kanidir”. Fırka Kâtibi Umumisi Recep B(ey), **Cumhuriyet Halk Fırkası Programının İzahı Mevzuu Üzerinde Konferans**, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1931, s. 5-6.

⁷⁹⁹ Bolat, **a.g.e.**, s. 66. Cumhuriyet’in ilk yıl dönümü, 26 Ekim 1924’te çıkartılan “Cumhuriyet’in tarih-i ilanı olan 29 Teşrinievvel yevm-i mezkur zevalinde yüz bir pare top endahıtı suretiyle ve merasim-i mahsusa ile tesidi hakkında” bir kararnameye istinaden kutlandı. Mehmet Emin Elmacı, “Cumhuriyet’in İlanının ilk Yıldönümü Kutlamaları”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 8, 1998, s. 52. Bayraklarla donatılan İstanbul’da Vali Vekili Hüsnü Bey, hükümet adına

1927’de Konya’daki konuşmada, padişah idaresinin “zulmü” ve “gaddarlığı” anlatıldıktan sonra, “cumhuriyetin ulviyet ve kudreti” heyecanlı bir şekilde tasvir edilmiş; konuşma “Yaşasın Türkiye Cumhuriyeti”, “Yaşasın Onun Dahi Reisi Gazi Mustafa Kemal” sözleriyle bitirilmişti.⁸⁰⁰ Bayram retoriğine göre, eğer “büyük kurtarıcı” olmasaydı, Türklerin saltanat rejimi altında geri bir millet olarak kalacakları muhakkaktı.⁸⁰¹ Türk milleti, Osmanlı İmparatorluğu’nun kurum ve zihniyetinden kurtuldukça, kendi milli özüne yakınlaşmaktaydı.⁸⁰² O gün öğrenciler tarafından okunan şiirler, anti monarşist bu retoriğe duygusal bir boyut katıyorlardı.⁸⁰³

Hiç şüphe yok ki, okuma yazma oranının son derece düşük olduğu bir toplumsal yapıda, Osmanlı’nın ne kadar “fena” ve “arkaik” bir idare olduğunu, halka epik bir dille anlatabilmenin en iyi yolu, doğrudan doğruya ona seslenmekten geçiyordu. Bu amaçla CHP 1931 yılında, “Halk Hatipleri Teşkilatı” adı altında bir sözlü propaganda aygıtı kurdu. Bu teşkilatın hatipleri, millî bayram kutlamalarının yapıldığı meydanlarda, Cumhuriyet’in ne anlama geldiğini, onun ne kadar faziletli bir rejim olduğunu, o güne kadar gerçekleştirdiği “sayısız iyilikleri”, anlayabileceği bir dille halka anlatmaya çalıştı.⁸⁰⁴ Cumhuriyet’in onuncu yıl dönümünden beri “Halk Kürsüleri”nde konuşanlar sadece Parti hatipleri değildi; halka da söz söyleme hakkı tanınmıştı.⁸⁰⁵ On sekiz yaşının üstünde devrime bağlı her vatandaşın

tebrikatı kabul etmiş; tebrik merasiminden sonra askeri kıtalar, öğrenciler, izciler, esnaf cemiyetleri, zabıta memurları ve şehir itfaiyesinden oluşan bir kortej, Sultan Mahmut Türbesi önünde bir geçit resmi yapmış; İstanbul Şehremini, Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya tebrik telgrafı çekmişti. Gazi Mustafa Kemal Paşa ise o gün Ankara’da, saat 14.00’te Meclis’teki özel dairesinde devlet erkânının tebriklerini kabul etmiş; saat 15.00’te, Meclis önündeki geçit resmini izlemiş; geçit resminden sonra tekrar Meclis’e dönerek, bu defa kordiplomatığın tebriklerini kabul etmişti. O gün Fransa Başvekili Edouard Herriot, Türkiye Başvekili İsmet Paşa’ya tebrik mesajı göndermişti. “Cumhuriyetin Tesid-i Merasimi”, **Tanin**, 31 Teşrinievvel 1924, s. 3.

⁸⁰⁰ “Cumhuriyet Bayramı”, **Babalık**, 31 Teşrinievvel 1927, s. 2. “...yüzlerle sene baykuşlar gibi milletin başında tüneyerek varlığını emmiş ve yurdumuzu harabe zara çevirmiş olan halife ve sultanları...” Gazi Antep, “Cumhuriyet Bayramı”, **Gaziantep**, 30 1 inci Teşrin 1930, s. 1.

⁸⁰¹ “Tarih Önünde Yarınki Bayram”, **Hakimiyeti Milliye**, 28 Teşrinievvel 1928, s. 3. Bayram sabahı Mardin Valisi, hükümet konağının önünde yaptığı konuşmada, “Cumhuriyet idaresinin gösterdiği ümran ve terakkiden ve saltanat idaresinin fenalıklarından bahis bir nutuk irat etmiştir.” **Hakimiyeti Milliye**, 1 Teşrinisani 1928, s. 2.

⁸⁰² **Hakimiyeti Milliye**, 29 Teşrinievvel 1929, s. 1 ve 4.

⁸⁰³ Ayerdim’in, 1929 Malatya doğumlu Gürbüz Tüfekçi ile yaptığı görüşmeden... Irmak Z. Ayerdim, **Bayram Çocukları**, İstanbul, Kaynak Yay., 2004, s. 36.

⁸⁰⁴ Bkz. Işıl Çakan, **Konuşunuz Konuşturunuz: Tek Parti Döneminde Propagandanın Etkin Silahı: Söz**, İstanbul, Otopsi Yay., 2004.

⁸⁰⁵ Çakan, **a.g.e.**, s. 75-76.

konusabildiği bu kürsüler, trafiğin akışını etkilemeyecek meydanlarda, yerden en az yarım metre yükseklikte kuruluyor; üzerine “Cumhuriyet Halk Partisi Halk Kürsüsü” levhası ile Parti bayrağı asılıyordu. Bu kürsülerde bir saati geçmemek üzere, “devrim”in, “Cumhuriyet”in ve “bağımsızlığın” önem ve değeri örneklerle anlatılıyordu.⁸⁰⁶

Cumhuriyet’in birinci yıl dönümünde, yapımının birinci kısmı tamamlanan İstanbul’daki caddelerden birine, “Mustafa Kemal Paşa” adı verilmişti.⁸⁰⁷ Bu tarihten sonra eğitim, sağlık ve ulaştırma alanlarındaki bina ve tesislerin temel atma ya da açılış törenleri, Cumhuriyet’in yıl dönümlerine tesadüf ettirilerek, vatandaşların lidere ve rejime bağlılık duymaları amaçlandı.⁸⁰⁸ Mesela Muğla’da birçok bina ve köprü’nün temel atma ve açılış töreni, 1934’ün Cumhuriyet Bayramı’nda yapılmıştı: dokuz köy odası, dört okul, üç hamam, dört dükkân, on üç köy meydanı, on bir köprü ve sekiz menfez. Bunların arasında Nafia Vekâleti’nin 60 bin liraya mal ettiği, 102 metre uzunluğundaki Dalaman Köprüsü de vardı.⁸⁰⁹ 29 Ekim 1937’de, Bartın elektriğe kavuştu; Çorum-Osmancık şosesinin inşaatına başlandı; Sinop Belediyesi’nin itfaiye garajı ile Mersin’deki beton iskelenin açılışları yapıldı.⁸¹⁰

⁸⁰⁶ **1937 Cumhuriyetin İlânı Yıl Dönümünde İstifade Edilecek Halk Kürsüleri Talimatı**, Ankara, Ulus Basımevi, 1937. Örneğin Cumhuriyet’in onuncu yıl dönümünde bu kürsüler, Aydın’da; Cumhuriyet Meydanı, Hükümet Meydanı, Halkevi ve Şehitler Anıtı önlerine kurulmuştu. Mustafa Kenan Özkan, **Aydın İli’nde Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları Onuncu Yıl Anıtları**, Aydın Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Cumhuriyetin 75. Yılı Kültür Eserleri Dizisi, 1999, s. 34. 1937’nin Cumhuriyet Bayramı’nda, Ankara’daki Halk Kürsülerinden birinden yapılan konuşmanın bir kısmı şöyledir: “...Bugün bütün Türk milleti, gözleri sevinçle dolu, göğsü gururla kabarmış, boyunca evlat yetiştiren bir ana gibi, on beşine basan Cumhuriyet’i bağrına basıyor, bayram ediyor. Ve Cumhuriyet, bu on beş yaşındaki ilâh çocuk önünde düzlüğe yaklaşan yokuşu güvenle süzerek anasına şefkatle bakan bir oğul gibi Türk milletine kollarını açmış gülümsüyor...” Bkz. “Bayramın İkinci Günü: Halk Kürsülerinde Büyük Bir Faaliyet Göze Çarpıyor”, **Ulus**, 31 İlkteşrin 1937, s. 2.

⁸⁰⁷ Bolat, **a.g.e.**, s. 66.

⁸⁰⁸ Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya imzasıyla Başvekâlet’e sunulan 27 Kasım 1937 tarihli şu evrak, yukarıdaki ifadeleri destekler mahiyete sahiptir: “1. Cumhuriyet bayramının birinci günü Eğitim Kursunun ve Fenni Meyve İstasyonu binasının ve Adapazarındaki Ortaokul binası ile Gölcük Hükümet Konağının temel atma törenlerinin yapıldığı, 2. Bu törenlerde halkın pek candan alâka göstererek bu münasebetle büyük Şef’e olan minnet ve şükran duygularını bir daha izhar ettikleri Kocaeli Vilâyetinden bildirilmiştir”. **BCA**: 030.10.159.113.13. 1934’deki kutlama talimatının 8. maddesinde, şu ifadelere yer verilmektedir: “Devletin, hususî idarenin, belediyelerin bütün millî teşekküllerin, köprü, fabrika vs. gibi yaptıracakları eserlerin temel atma merasimi ile bitmiş inşaatın açılma merasiminin Cumhuriyet bayramı günü yapılması için tertibat almaları muvafık olur”. **1934 Cumhuriyet Yıl Dönümünü...**, s. 6.

⁸⁰⁹ **Aydın Tarihi**, Sayı: 11, 1-31 I. Teşrin 1934, s. 10.

⁸¹⁰ **Ulus**, 30 İlkteşrin 1937, s. 2. Cumhuriyet’in on dördüncü yıl dönümünde yapılan diğer açılış törenlerinden bazıları şöyleydi: Ankara’da Tren Garı, Mersin’de altı yüz öğrenci kapasiteli bir okul binası, Kütahya’da modern bir hastane ve istasyon binası ile sebze hali, Samsun’da doğum ve çocuk bakımevi. “Büyük Ankara Garı Dün Açıldı”, **Ulus**, 31 İlkteşrin 1937, s. 1 ve 8.

“Türkiye Cumhuriyeti’nin vücuda getirdiği” Ankara’daki Radyo İstasyonu ise Cumhuriyet’in on beşinci yıl dönümünde açıldı.⁸¹¹

Yeni rejime mal edilen bu eserler, Cumhuriyet’in kalkınma performansını ortaya koyuyor; eski rejimin “ötekileştirilme” sürecine katkı yapıyordu.⁸¹² Halkın muhayyilesindeki bu etkiyi arttırmak için, Cumhuriyet’in onuncu ve on beşinci yıl dönümlerine özel broşürler yayınlandı. Örneğin bu broşürlerden birine göre, Tekirdağ’da dönüm başına buğday ekimi 1338-1339 yılları arasında 140.100, rekolte ise 5.833.632 kiloyken, 1932-1933 yıllarına gelindiğinde dönüm başına ekim 296.221’e, rekolte ise 46.959.028 kiloya çıkmıştı.⁸¹³ 29 Ekim 1933’de 96 sayfa çıkan *Hakimiyeti Milliye* gazetesi, Türkiye insanının “demiryolu, yol, su, elektrik”,⁸¹⁴ “denk bütçe, düzgün ödeme”,⁸¹⁵ “asayiş, emniyet ve huzur”a Cumhuriyetle birlikte kavuştuğunu anlatıyordu.⁸¹⁶ Vatandaşlar, üç gün süren millî bayram boyunca yazılı, sözlü ve görsel araçlarla, ekonomiden kültüre, güvenlikten ulaştırmaya, spordan ticarete kadar, yaşamın tüm alanlarında Cumhuriyet’in, İmparatorluktan daha üstün bir rejim olduğuna ikna edilmeye çalışıldılar.⁸¹⁷ Onuncu yılda olduğu gibi on beşinci yılda da yeni rejimin elde ettiği tüm başarılı işler, rakam ve grafiklere dayanılarak tek tek serimlenmişti; bu amaçla CHP Genel Sekreterliği, *XV inci Yıl* adıyla bir kitap yayınlamıştı.⁸¹⁸ Böylece yeni siyasi iktidar, Türkiye’nin on/ on beş yıl öncesiyle bugünü arasında, daha doğrusu “Osmanlı” ile “Cumhuriyet” arasında mukayese yaptırarak, vatandaşları rıza yoluyla Cumhuriyet’e bağlamaya çalışıyordu.

Cumhuriyet idaresinin icraatları hakkında vatandaşlara izahat vermek, zamanla bir millî bayram geleneğine dönüştü. Bu minvalde istifade edilen kitle

⁸¹¹ “Radyo İstasyonu Dün Güzel Bir Törenle Açıldı”, *Ulus*, 29 İlkteşrin 1938, s. 1 ve 6.

⁸¹² “Biz çocukluğumuzda, okullarda eski rejimin bütün kötülüklerini okuduk, öğrendik. Hocalarımızın hepsi Cumhuriyetçiydi.” Ayerdim’in, 1923 İstanbul doğumlu Hıfzı Topuz ile yaptığı görüşmeden... Ayerdim, *a.g.e.*, s. 44.

⁸¹³ **T.C. Tekirdağ Vilayeti Ticaret ve Sanayi Odası Tarafından Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Münasebetile Çıkarılan Broşür**, Tekirdağ, 1933. Rakamlar, s. 40 ile 41 arasında verilmiş olan on senelik ekim ve üretim cetvelinden alınmıştır.

⁸¹⁴ *Hakimiyeti Milliye*, 29 Ekim 1933, s. 24.

⁸¹⁵ *Hakimiyeti Milliye*, 29 Ekim 1933, s. 38.

⁸¹⁶ *Hakimiyeti Milliye*, 29 Ekim 1933, s. 56.

⁸¹⁷ İngiliz Büyükelçiliğinin 1933 yılına ait Türkiye raporu... **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: 8, s. 5.

⁸¹⁸ “XV inci Yıl Kitabı”, *Ulus*, 27 İlkteşrin 1938, s. 1.

iletişim araçlarından biri de radyoydu.⁸¹⁹ 1937’de Vali ve Parti Başkanlarından, taşradaki şehirlerin meydan ve sahalarında hoparlör tesisatı kurmaları istendi.⁸²⁰ O sene ve ertesi sene İstanbul ve Ankara Radyoları, Cumhuriyet Bayramlarında ortak yayın yaptılar.⁸²¹ Çeşitli kurumlar, Cumhuriyet’in ilan edildiği günden itibaren gerçekleştirdikleri işler hakkında, on beşer dakikalık aralıklarla bilgi vermeye çalıştılar.⁸²² Örneğin Dışişleri Vekâleti, Türkiye’nin ittifaklar silsilesi içinde, realitelere ve kendi kuvvetine dayanan bir barış siyaseti izlediğini anlatmış; on beş senedir gösterilen büyük ilerlemelerin, refah ve kalkınma yolunda atılan dev adımların, bu barış siyasetinin bir sonucu olduğunu söylemişti.⁸²³

B) Kabul Törenleri

Cumhuriyet döneminde uygulanan devlet protokolü, İmparatorluk dönemine göre oldukça sadeydi; eski Saray usulleri terk edilmiş, tören çeşitleri de azaltılmıştı; 29 Ekim günlerinde Meclis’te yapılan “kabul törenleri”, hipodromdaki “resmigeçitler”, gece verilen “resmi yemek ve resepsiyonlar”, bunların başlıcalarıydı. Dışişleri Protokol Genel Müdürlüğü’nün sorumlu olduğu bu tören etkinlikleri, belli bazı hiyerarşik kurallara göre yapılır; katılanların kıyafetleri, kurallara bağlı olurdu. Yabancı misyon şeflerinin kıdeme göre sıraya girmesi, tören davetiyelerin yazım ve dağıtım işleri, Protokol Genel Müdürlüğü’nün görevleri arasındaydı.⁸²⁴

Atatürk, 1925 ile 1937 yılları arasında Ankara’da yapılan tüm Cumhuriyet Bayramı törenlerine eksiksiz bir şekilde katılmıştır; 1938’deki kutlamalarda ise hasta

⁸¹⁹ Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Ş. Kaya’nın, Bakanlıklara ve Kurumlara gönderdiği 23 Ekim 1937 tarihli genelgesi... **Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi**, Cilt: 11, Ulus Basımevi 1938, s. 23-26.

⁸²⁰ Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Ş. Kaya’nın, Vali ve CHP Başkanlığı’na gönderdiği 22 Ekim 1937 tarihli genelgesi... **Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi**, Cilt: 11, Ulus Basımevi 1938, s. 22.

⁸²¹ “Radyo: Bayram Günlerine Mahsus Program”, **Ulus**, 30 İlkteşrin 1937, s. 4; “Bugün Bütün İnkılâbımızın Bayramıdır”, **Kurun**, 29 B. Teşrin 1937, s. 1-2; **Babalık**, 27 İlkteşrin 1937, s. 1.

⁸²² “Bir Haftalık Radyo Cetveli”, **Tan**, 29 İlkteşrin 1937, s. 8.

⁸²³ Dışişleri Vekâleti adına yapılan konuşma metni için bkz. **Ayın Tarihi**, Sayı: 59, 1-30 I. Teşrin 1938, s. 36-39.

⁸²⁴ Kemal Girgin, **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilât ve Protokol)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1994, s. 167-168. 1930’daki Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında Macaristan Başvekili Istvan Bethlen ile Yunanistan Başvekili Eleutherios Venizelos’un aynı anda Türkiye’ye misafir olmaları, Protokol Genel Müdürlüğü’ne zorluklar çıkarmış; bayram tebriki için Cumhurbaşkanının yanına, hangi başvekilin önce gireceği mesele olmuştu. Us, **1930-1950...**, s. 9.

yatağında olduğu için,⁸²⁵ yerine Meclis Başkanı Abdülhalik Renda vekâlet etmiştir.⁸²⁶ Kişisel yaşamında, Cumhuriyet Bayramlarının özel bir yere sahip olduğunu, 1. bölümde betimlemiştik.⁸²⁷ 29 Ekim günü, Meclis'te yapılacak kabul töreni için Çankaya Köşkü'nden genellikle öğle vakti çıkar; geçeceği güzergâhlarda güvenlik tedbirleri alınır; makam arabası, motosikletli polisler tarafından korunurdu.⁸²⁸ Örneğin Köşk ile Meclis arasındaki yolun güvenlik tedbirleri, bir önceki senenin Cumhuriyet Bayramı'na göre 1935'te sıkı tutulmuştu. Buna göre, Meclis'e giderken en az on motosikletli bir polis grubunun takip edeceği makam arabasının, halk tarafından ancak yolun sol tarafından görülmesine izin verilecek; yolun geriye kalan boş kısımlarına ise kolluk kuvvetleri yerleştirilecekti. Önceki sene olduğu gibi yol üzerinde gene "sıkı gözcü hatları kurulacak"; yolun her iki tarafındaki bina sakinleri, tören günü varsa eğer misafirleri, "gizlice tespit ve tahkik" edilecek; Ankara trafiğinde seyreden motorlu araçların şoför ve muavinleri saptanacak, eğer aralarında varsa şüpheliler, o gün için trafikten men edileceklerdi.⁸²⁹

Atatürk, millî bayram tebriklerini 1925'ten beri Meclis'teki özel dairesinde kabul ediyordu.⁸³⁰ Kabul törenine katılacak zevat, tören başlamadan yarım saat önce Meclis'e gelir, kendisine Protokol Genel Müdürlüğünce gönderilen davetiyeyi, ilgili memurlara göstererek, Meclis bahçesine girerdi. Diplomatlar, idare odasında; Genelkurmay Başkanı, Meclis Başkanı'nın odasında; diğer zevat ise Meclis genel kurul salonunda, kabul töreninin başlamasını beklerdi. Törenden çıkan rical, tribünde

⁸²⁵ Atatürk'ün hastalığı ve son günleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Lord Kinross, **Atatürk: Bir Millet'in Yeniden Doğuşu**, Çev., Necdet Sander, 16. Baskı, İstanbul, Altın Kitaplar, 2005, s. 558-574; Aydemir, **Tek Adam...**, s. 539-567; Turan, **Mustafa...**, s. 659-667; Kreiser, **a.g.e.**, s. 345-357.

⁸²⁶ Bu sıralarda Prag Elçisi olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, o güne ilişkin duygu ve gözlemlerini şöyle aktarır: "...Büyük Millet Meclisi'nde on beşinci Cumhuriyet bayramını kutlama törenine katılmışım. Ama ne bayramdı o! Meclisin yukarı holünde protokolün tayin ettiği sıraya göre, hepimiz küme küme olmuş, 'muayede' salonuna girme nöbetimizi bekliyorduk. Tebrikleri kabul edecek olan Meclis Başkanı Abdülhalik Renda idi. Ben, karışık bir rüya görüyordum gibiydim. O 'muayede' salonunda, üç devre boyunca her yıl elini sıkıttığım ve önünde başını eğdiğim Atatürk'tü ve yerim milletvekilleri arasında idi. Şimdi ise Dışişleri Bakanlığı erkânı arkasından bir orta elçi olarak eski Osmanlı saltanatı idare amirlerinden birinin Cumhuriyet bayramını, aynı saygı jestleriyle kutlayacaktım." Karaosmanoğlu, **Politikada...**, s. 128.

⁸²⁷ Uluşu, **a.g.e.**, s. 197-198.

⁸²⁸ Özalp, **Tanıklık...**, s. 43.

⁸²⁹ Her sene bayramdan önce, koruma işleri gözden geçirilir; o senenin gereklerine göre tedbirler alınır. 26.8.1935'te Jandarma Genel Komutanlığı'nda yapılan toplantıda saptanan, Ankara'daki Cumhuriyet Bayramı'na ilişkin güvenlik tedbirleri... **BCA**: 030.10.198.352.23, s. 2-4.

⁸³⁰ Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti Kalemî Mahsus Müdüriyeti'nden, matbuata gönderilen 25. 10. 1341 (1925) tarihli yazı... **CA**: Kutu No: 1/88 (22-4), Fihrist No: 145.

kendisine gösterilen yere geçerdi. Törenden önce ve tören esnasında gazeteciler, ancak Meclis bahçesinde bulunabilirlerdi; binaya giremezlerdi. Bunun için Matbuat Umum Müdürlüğü'nden alınacak vesikayı Meclis'te imza ettirmiş olmaları gerekirdi. Meclis avlusuna sadece Cumhurbaşkanlığı, Meclis Başkanlığı, Başvekâlet ile Genelkurmay Başkanlığı'nın otomobilleri girebilirdi. Diğer konuk otomobiller ise ancak Akköprü Caddesi'nde uygun görülen mevkilere park edebilirlerdi. Tören kıyafeti: “frak”, “siyah yelek”, “silindir şapka” ve “beyaz boyunbağı”ndan oluşurdu.⁸³¹

Tüm mebusların, Cumhuriyet Bayramı törenlerinde giymek üzere, silindir şapka ve frak elbiseleri vardı;⁸³² oysa daha Milli Mücadele dönemine kadar TBMM üyeleri arasında: eski elçi, vali, kaymakam gibi memurlar, redingotun üstüne fes takarlarken; din adamları, cübbenin üzerine sarık sarıyor; askerlikten gelenler ise kalpağı tercih ediyorlardı.⁸³³ Silindir şapka ve fraka dayalı yeni protokol kıyafetleri, Türk siyasi ricalinin geçirdiği Batılı kimlik dönüşümünü gösteren önemli resmî sembollerdi. Nitekim 1925'teki Cumhuriyet Bayramı'na iki gün kala yürütülen bir şapka kampanyası sonucunda, bayram günü İstanbul sokaklarında fesli bir vatandaş kalmamıştı.⁸³⁴ Millî bayram günlerinde vatandaşlardan ise “en yeni ve en temiz urbalarını” giymeleri istenir; çocuklarına da yeni elbise almaları çağrısı yapılırdı;⁸³⁵ Aydın gazetelerinde çıkan, şu ilan örneğinde görüldüğü gibi: “Yurttaş! Ailene,

⁸³¹ Bkz. “Cumhuriyet Bayramında Merasim Programı”, **Hakimiyeti Milliye**, 28 Teşrinievvel 1928, s. 1; **Hakimiyeti Milliye**, 28 Teşrinievvel 1929, s. 1; **Hakimiyeti Milliye**, 29 Teşrinievvel 1930, s. 1.

⁸³² Özalp, **a.g.e.**, s. 64. “Cumhuriyet bayramında vekillerin ve milletvekillerin frakla Meclis'e girişlerini seyreden köylülere dair hoş bir fıkra vardır. Eski törenlerde valinin ve büyük memurların giydiği redingotu hatırlayarak, bir köylü yanındakine sorar: -Gazi Paşa ne diye esvapların eteğini kestirmiş? -Etek öpmeyi kaldırmış da ondan!” Atay, **Çankaya**, s. 433.

⁸³³ Cantek, **a.g.e.**, s. 163.

⁸³⁴ İstanbul'daki İngiliz Büyükelçi Lindsay'den, Londra'daki Dışişleri Vekili Chamberlain'e gönderilen, 4 Kasım 1925 tarihli yazı... **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: 5, s. 576. Necdet Sakaoğlu, kendi koleksiyonuna ait bir fotoğrafa dayanarak, Bartın'daki ilk Cumhuriyet Bayramı kutlamasını şöyle anlatır: “İlk Cumhuriyet Bayramı'nın kutlandığı 29 Ekim 1925'te, Bartın'ın ileri gelenleri düzenledikleri futbol maçının oyuncularını önlerine alarak, ‘Reisicumhur Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa’ portreli cumhuriyet takının altında bu fotoğrafı çekirtmişler. Daha Şapka Kanunu (25 Kasım 1925) kabul edilmeden, Atatürk'ün o yıl Ağustos ayında şapka ile çıktığı Kastamonu gezisinden esinle kimilerinin fotr şapkalı, şapka edinemeyenlerin de başlarının açık olduğu görülüyor. Fesli, kalpaklılar da arka sıralarda. Fotoğraf, ilk cumhuriyet bayramını ve kanun çıkmadan şapkanın benimsendiğini göstermesi bakımından önemli. Fotoğrafın üstünde ‘Yaşasun Cumhuriyet 1341 (1925)’ okunuyor”. Necdet Sakaoğlu, “Tarih 29 Ekim 1923, saat 20.30'du”, **NTV Tarih**, Sayı: 9, Ekim 2009, s. 58.

⁸³⁵ **1934 Cumhuriyet Yıl Dönümünü...**, s. 5-6; **1937 Cumhuriyet Yıl Dönümünü...**, s. 5.

çocuğuna yaptıracığın yeni elbiseyi Büyük Cumhuriyet Bayramında yaptırmayı borç bil!”⁸³⁶.

Sovyetler Birliği’ni bir tarafa koyacak olursak eğer,⁸³⁷ Cumhuriyetin ilk yıllarında basına, genellikle yurtiçinden gelen tebrik telgrafları yansıtılırdı; mesela 1924 yılında Rize, Trabzon ve Siirt gibi taşra şehirlerinden gelen telgraflar, geniş bir yer tutmuş;⁸³⁸ 1926 senesinin Cumhuriyet Bayramı’nda ise Havza, Sivas ve Erzincan halkının tebrik ve “tazim”lerine yer verilmişti.⁸³⁹ Bunlar önemli ölçüde, lidere ve yeni rejime duyulan bağlılık ifadeleriydi. Rejim, içeride istikrar kazanıp kurumsallaştıkça, Birleşik Amerika Devletleri Başkanı Franklin Roosevelt’ten, Almanya’nın lideri Adolf Hitler’e;⁸⁴⁰ Belçika Kralı III. Leopold’dan, Japonya İmparatoru Hirohito’ya⁸⁴¹ kadar, dünyanın çeşitli devletlerinden bayram tebrikleri almaya başladı.⁸⁴² Kamuoyuna yansıtılan bu telgraflar, Cumhuriyet’in dışarıdaki itibarını ortaya koyuyor; bu itibar ve meşruiyet, yurtdışı temsilciliklerinde düzenlenen tören ve kutlamalarla güçlendiriliyordu.

⁸³⁶ Özkan, **a.g.e.**, s. 34.

⁸³⁷ “Cumhuriyet Bayramı Münasebetiyle: Rusların Tebrikatı: Cumhuriyet Bayramı Münasebetiyle Çiçerin Yoldaş’la Hariciye Vekilimiz Arasında Dostane Telgraflar Teati Edildi.”, **Hakimiyeti Milliye**, 1 Teşrinisani 1926, s. 1. Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Mikhail Kalinin’in, 28.10.1927, 28.10.1928, 29.10.1929 tarihli bayram tebrik mesajlarına bkz. Bilâl N. Şimşir (Haz.), **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, Cilt: 4, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2001, s. 133, 143-144, 153.

⁸³⁸ Telgraflar için bkz. Bolat, **a.g.e.**, s. 69-70. Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın; İstanbul Şehrameneti, Darülfunun Emmini ve Türk Mürettibi Cemiyeti’nin tebrik telgraflarına verdiği yanıtlara bkz. **Atatürk’ün Bütün Eserleri**, Cilt: 17, İstanbul, Kaynak Yay., 2005, s. 111, 113-114.

⁸³⁹ “Gazimize Tebrikler: Vatanın Dört Köşesinden Büyük Gazi’ye Tebrik Telgrafları Geliyor”, **Hakimiyeti Milliye**, 1 Teşrinisani 1926, s. 1 ve 4.

⁸⁴⁰ **Aydın Tarihi**, Sayı: 12, 1-30 İkinciteşrin 1934, s. 74.

⁸⁴¹ **Aydın Tarihi**, Sayı: 36, 1-30 Sontesrin 1936, s. 57. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ile Başvekil İsmet Paşaların, 1932 senesinin Cumhuriyet Bayramı’nda aldıkları tebrik telgraflarına bkz. **Hakimiyeti Milliye**, 3 İkinciteşrin 1932, s. 1 ve 5; **Hakimiyeti Milliye**, 4 İkinciteşrin 1932, s. 1.

⁸⁴² Afganistan Kralı Amanullah Han’ın 28.10.1927, Bulgaristan Kralı III. Boris’in 29.10.1928, Birleşik Amerika Başkanı Herbert Hoover’ın 29.10.1930, Almanya Cumhurbaşkanı Mareşal von Hindenburg’un 26.10.1933 tarihli mesajları için bkz. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı...**, Cilt: 1, s. 23, 134-136, 200, 503; İran Şahı Rıza Şah Pehlevi’nin 29.10.1927, Irak Kralı Faysal’ın 29.10.1929 tarihli mesajları için bkz. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı...**, Cilt: 2, s. 243, 450-451; İtalya Kralı III. Victor Emanuel’in 28.10.1930 ve Japonya İmparatoru Hirohito’nun 29.10.1933 tarihli kutlama mesajlarına bkz. Bilâl N. Şimşir (Haz.), **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, Cilt: 3, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2001, s.154-155, 211; Yugoslavya Kralı Aleksandr’ın 29.10.1933 tarihli kutlama mesajına bkz. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı...**, Cilt: 4, s. 304. Elbette yabancı devletlerden gelen mesajlar, bunlarla sınırlı değildi; burada, sadece birkaç örneğe yer verebildik. Ayrıca şuna da işaret edelim ki, yukarıda verdiğimiz tarihler, o devlete ait ilk kutlama mesajlarıdır.

Türkiye'nin diplomatik merkezleri, Cumhuriyet Bayramlarında tören ve kutlama programları hazırlardı;⁸⁴³ bu tür etkinlikleri düzenlemek, diplomatların temsil görevleri arasındaydı. Örneğin 1929'da Moskova'daki Türk Büyükelçiliği'nde yapılan kabul törenine, Sovyet siyasi ricalinden Maxim Litvinov ve Anastas Mikoyan gibi isimler katılmış;⁸⁴⁴ Roma'daki Türk Büyükelçisi ve eşinin verdiği ziyafeti ise Dışişleri Vekili Dino Grandi onurlandırmıştı.⁸⁴⁵ 1933'te Paris Büyükelçiliğinde verilen resmi ziyafete ise, Fransız Cumhurbaşkanı Albert Lebrun iştirak etmiş;⁸⁴⁶ 1938'deki kutlamalarda Tokyo, Bükreş, Atina, Sofya ve Budapeşte sefaretlerinde, Atatürk'ün sağlığına, Cumhuriyet'in saadetine kadehler kaldırılmıştı.⁸⁴⁷

C) Geçit Törenleri

Bolşevik Devrimi'nin onuncu yıl dönümünde Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Mikhail Kalinin, Kızıl Meydan'a seslenerek yaptığı konuşmasında şunları kaydetmişti: "Bir hafta dayanamayacağımızı söylemişlerdi; oysa biz, on yıldır ayaktaız; üstelik tüm dünyanın bizi parçalamak istediği bir anda!" O gün gerçekleştirilen geçit töreninde Sovyetler Birliği'nin düşmanları, çift başlı bir ejderhaya benzetilmişti. Kırkayaklı bu ejderhanın başlarından biri, İngiltere'nin muhafazakâr Dışişleri Vekili Austen Chamberlain'i, diğeri ise İtalya'nın faşist Başvekili Benito Mussolini'yi temsil ediyordu.⁸⁴⁸

⁸⁴³ 1934 Cumhuriyet Yıl Dönümünü..., s. 4; 1937 Cumhuriyet Yıl Dönümü..., s. 3.

⁸⁴⁴ Hakimiyeti Milliye, 31 Teşrinievvel 1929, s. 6.

⁸⁴⁵ Hakimiyeti Milliye, 1 Teşrinisani 1929, s. 3.

⁸⁴⁶ Paris Büyükelçisi Suat Bey'in, Dışişleri Vekâleti'ne gönderdiği 31 Ekim 1933 ve 2 Kasım 1933 tarihli yazılar... Bkz. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı...*, Cilt: 2, s. 105-107.

⁸⁴⁷ Bkz. *Ayın Tarihi*, Sayı: 59, 1-30 I. Teşrin 1938, s. 62-63.

⁸⁴⁸ "Red Army Marches in Soviet Capital", *The New York Times*, 8 November 1927, s. 3. Dışişlerine Austen Chamberlain'i getiren Londra'daki yeni muhafazakâr hükümet, 1925 yılı boyunca Moskova ile olan antlaşmalarını askıya almıştı. 1927 Mayısına gelindiğinde ise iki ülke arasındaki ilişkiler kesintiye uğramış; Sovyet diplomasisi, yalıtılmışlık duygusu içinde, sıkıntılı bir durgunluk evresi yaşıyordu. Carr, *a.g.e.*, s. 146, 248. 7 Kasım 1927'de yapılan Ekim Devrimi kutlamalarının davetlilerinden biri de Türkiye'ydı. Ankara tarafından, CHF Umumi Kâtibi Saffet Bey, Gaziantep Mebusu Kılıç Ali Bey, Siirt Mebusu Mahmut Bey ile Darülfünun Emni Neşet Ömer Bey'den oluşan bir heyetin gönderilmesi uygun görülmüştü. "Sovyet İhtilalinin Yıldönümü Merasiminde: Memleketimizi Temsil Etmek Üzere Bir Heyet Gidiyor", *Hakimiyeti Milliye*, 25 Teşrinievvel 1927, s. 1.

Türkiye, milli bayramlardaki geçit törenlerinde böylesine teşhirlere gitmedi; İtalya'dan tehdit algıladığı yıl⁸⁴⁹ bile böyle bir gösteriye yönelmemişti.⁸⁵⁰ Aslına bakılırsa içerideki siyasi rejimin ideolojisi, Batı için bir tehdit yaratmadığı gibi, Kemalistler de Batı ile bir çatışmaya girmekten yana değillerdi. Aksine Türkiye, Yunanistan ile arasındaki tarihsel husumete, 1930 yılındaki Cumhuriyet Bayramı'nda son verdi. Lozan'dan arta kalan sorunlar, Ankara ile Atina arasında çözüme kavuşunca, Başvekil İsmet Paşa, Yunan Başvekili Eleutherios Venizelos'u Ankara'ya davet etmiş; ziyaretin Cumhuriyet Bayramı'na denk getirilmesi, iki ülkenin birbirine yakınlaşması için tarihi bir fırsat yaratmıştı.⁸⁵¹ O gün caddeleri, Yunan bayrakları ve Yunanca “hoş geldiniz” yazılarıyla gören Birleşik Amerikalı Büyükelçi J. Grew, “insanın Ankara'da bulunduğu inanası gelmiyor” diye günlüğüne not düşmüştü.⁸⁵² Aynı gün bayramın bir başka konuk devlet adamı daha vardı: Macaristan Başvekili Istvan Bethlen. Bethlen'in dostluk ve nezaket ziyareti, Venizelos'un kinin gölgesinde kalmıştı.⁸⁵³ Geçit törenini, protokol tribününde Gazi Mustafa Kemal ile birlikte izleyen konuk başvekilleri, bayram gecesi Türk Ocağı'nda verilen Cumhuriyet Balosuna katıldılar.⁸⁵⁴ Ankara'daki Cumhuriyet Bayramı

⁸⁴⁹ “Mussolini, 19 Mart 1934 günü Faşist Kongresi'nde : ‘İtalya'nın tarihsel emelleri Asya ve Afrika'dadır’ yolunda bir açıklama yapınca, Türkiye'de tepkilere yol açmıştı. Çok geçmeden İtalya'nın 12 Ada'da denizaltı üsleri ve uçak alanları kurmağa başladığı haberleri gelmekte gecikmemişti.” İsmail Soysal, “Atatürk'ün Barışçı Dış Politikası”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 4, Kasım 1985, s. 113.

⁸⁵⁰ İtalyanlar, Mussolini'nin huzurunda, çift kanatlı iki uçağı, birbirine bağlayarak, uçuş gösterileri yapmışlardı; buna karşılık Türkler ise, Cumhuriyet Bayramında çift kanatlı üç uçakla gösteri yaparak, İtalyanlara yanıt vermişlerdi. Muhterem Erenli, “Atatürk ve Havacılık”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 4, Kasım 1985, s. 236-237. Atatürk, Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle Ankara Palas'ta kordiplomatiğe verilen resmi yemekte, İtalyan Büyükelçiye dönerek, Mussolini'nin sözlerini ağır bir dille eleştirmişti. Afet İnan, olayı şöyle nakleder: “...benim şahit olduğuma göre Mussolini'nin sözleri üzerinde müthiş bir tenkit yaptı: ‘Bizim memleketimize herhangi bir suretle göz koyamaz, bunu aklından çıkarmalıdır!’ Sonra da söylediği söz şu oldu herkese karşı: ‘Efendim!’ dedi, ‘Söylediklerimi dinlediniz. Benim fikirlerim bu, Mussolini'ye olduğu gibi yazsın!’ Afet İnan, “Atatürk'ün Bazı Özellikleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 1, Kasım 1984, s. 98-99.

⁸⁵¹ Mehmet Gönübol, Cem Sar, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996, s. 68; “Misafirimiz M. Venizelos Ankara'da”, **Hakimiyeti Milliye**, 28 Teşrinievvel 1930, s. 1; **Hakimiyeti Milliye**, 31 Teşrinievvel 1930, s. 1 ve 6.

⁸⁵² Joseph Grew, **Atatürk ve İnönü: Bir Amerikan Elçisinin Hatıraları**, Çev., Muzaffer Aşkın, İstanbul, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şti., 1966, s. 112.

⁸⁵³ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Cilt: 2, İstanbul, Bilgi Yay., 1987, s. 238.

⁸⁵⁴ İngiliz Büyükelçi G. Clerk'in Londra'ya gönderdiği 1 Kasım 1930 tarihli yazı... **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: 7, s. 121. Gazi Mustafa Kemal, Venizelos'un eşiyle birlikte sahne de pist aldı. **Hakimiyeti Milliye**, 31 Teşrinievvel 1930, s. 6.

kutlamaları, Türk-Yunan dostluğunu onaylayan bir mahiyet kazanmıştı.⁸⁵⁵ Venizelos ve Bethlen, Ankara Hükümetlerince Cumhuriyet Bayramlarında ağırlanan ilk yabancı devlet adamları oldular.⁸⁵⁶

Bu tarihlerde Ankara'nın bir stadyumu yoktu; resmigeçit törenleri TBMM'nin önünde yapılırdı. Ankara Palas Oteli'nin karşısına tahtadan tribünler kurulur; Cumhuriyet ricali ile kordiplomatik, resmigeçidi izlemek üzere bu tribünlere otururdu.⁸⁵⁷ Kalaslardan yapılan bu tribünler, pek de sağlam sayılmazlardı; yer yer kırılır ya da çöker, bazen vatandaşları yaraladığı da olurdu.⁸⁵⁸ Ankara Şehir Stadyumu'nun inşasına 1934 yılında başlanmış, iki yıl gibi bir süre zarfında ise tamamlanmıştı;⁸⁵⁹ 1938'deki Gençlik ve Spor Bayramı törenlerinde ise adı "19 Mayıs Stadyumu" olarak değiştirilmişti.⁸⁶⁰

Cumhuriyet Bayramlarında ordu ve donanmaya ait birlikler, geçit törenlerinde Atatürk tarafından denetlenir; başlarında parlak bir subay kadrosunun bulunduğu bu birlikler, sergilemiş oldukları disiplin ve sahip oldukları modern silahlarla, izleyen kalabalıkta coşku duygusu uyandırırıldardı.⁸⁶¹ Rejimin kudretini gösteren bu törenler,⁸⁶² "bir sene zarfında orduda husule gelen terakkiyi" içeri ve dışarı karşı sergilemek için bir fırsat olarak kullanılırlardı.⁸⁶³ Anadolu askeri, yürüyüş esnasında takındığı sert yüz ifadesiyle, Türkiye'nin askeri gücünün hiç de

⁸⁵⁵ Zira ertesi gün Venizelos'un imza atacağı antlaşmalar, iki ülke arasındaki yüz yıllık husumete son verecekti. "Yunanistan'la Dostluk, Uzlaşma ve Bitaraflık Muahedesi İmzalandı", **Hakimiyeti Milliye**, 31 Teşrinievvel 1930, s. 1.

⁸⁵⁶ Bu sıralarda Maliye Vekilliği görevi yapan Şükrü Saraçoğlu'nun ifadeleri şöyleydi: "Her sene bu bayramı yalnız bir başvekil ile tes'it ederdik. Bu sene iki dost memleketin başvekillerinin iştirakiyle üç başvekil hazır bulunuyor. Bunun için sevincimiz de üç kattır". Us, **a.g.e.**, s. 8. Venizelos ile Bethlen'in ziyaretleri, ertesi senenin Ekim ayında, Başvekil İsmet Paşa tarafından iade edildi. Bkz. Temuçin Faik Ertan, "Başbakan İnönü'nün Yurtdışı Ziyaretleri ve Türk Dış Politikasına Yansımaları (1931-1937)", **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi 8-12 Aralık 2003-Ankara**, Cilt: 1, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 606-608.

⁸⁵⁷ 1916 doğumlu Azmi Çapanoğlu ile yapılan görüşmeden... **Cumhuriyet'te Çocuktular**, s. 128.

⁸⁵⁸ 1909 doğumlu Cemile Babadağ ile yapılan görüşmeden... **Cumhuriyet'te Çocuktular**, s. 137.

⁸⁵⁹ **Ulus**, 15 Aralık 1936, s. 1 ve 6.

⁸⁶⁰ **Ulus**, 20 Mayıs 1938, s. 8.

⁸⁶¹ August R. Von Kral, **Kemal Atatürk'ün Ülkesi: Modern Türkiye'nin Gelişimi**, Çev., S. Eriş Ülger, İstanbul, Alfa Yay., 2010, s. 224. Kral, 1924-1932 yılları arasında Avusturya'nın Türkiye Büyükelçiliği görevini yapmıştır.

⁸⁶² "Resmi Geçit: Büyük Milletimizin ve Altısına Basan Rejimin Kudretini Gösterdi", **Hakimiyeti Milliye**, 31 Teşrinievvel 1928, s. 1.

⁸⁶³ Elmacı, **a.g.m.**, s. 54.

göz ardı edilmemesi gerektiğini, diplomatik misyon şeflerine anlatmaya çalışırdı.⁸⁶⁴ Örneğin 1925'te yapılan geçit törenini; üç alay piyade, bir jandarma taburu, bir bölük deniz askeri, bir bölük süvari, bir sahra, bir obüs ve bir dağ bataryası, bir otomobil nakliye kolu ile on uçaklı bir hava filosu takip etmişti. Havada akrobatik gösteriler yapan on iki kişilik Junkers uçağı ise halkın büyük ilgisini çekmiş, alkışlarını toplamıştı.⁸⁶⁵

İngiliz Büyükelçi Clerk'in, 30 Ekim 1927'de yazdığı rapora bakılırsa, Ankara'da Cumhuriyet'in dördüncü yıldönümünde yapılan resmi geçitin, askere ait kısmı gayet başarılı geçmişti; birlikler, fizik ve teçhizat açısından oldukça iyilerdi. Ancak sivillerin geçiti, Türkiye'nin "Batılılaşma" yolunda hala eksiklikleri olduğunu gösteriyordu; intizam ve yürüyüş bakımından Avrupa'nın oldukça gerisindeydiler.⁸⁶⁶ 1931'deki resmigeçitte, ilk defa dağ topları ve uçaksavarlar göze çarptı;⁸⁶⁷ ilk yerli Türk tankı ise 1937 senesinde sergilendi.⁸⁶⁸ Ordunun motorizasyonunu temsil eden bu araçlar ve onları idare eden askerler, halk tarafından uzun uzun alkışlanırlardı.⁸⁶⁹ 1938'in Cumhuriyet Bayramı'na gelindiğinde, Türkiye semalarında ilk defa üç motorlu büyük bombardıman uçakları görüldü;⁸⁷⁰ bu tarihte artık dünyada savaş kampanaları çalmaya başlamıştı.

Geçit törenleri esnasında sergilenen askeri envanter arasında, hava silahlarının ayrı bir yeri vardı. Zira yukarıda da anlatmaya çalıştığımız gibi, iki savaş arası dönemde herhangi bir devletin askeri gücünü, sahip olduğu hava silahlarının niceliği ve niteliği tayin ederdi. O nedenle Atatürk, bu törenlerde yapılan havacılık gösterilerine özel bir önem veriyordu. Bayramların geçit törenlerinde uçaklar, alçak irtifadan uçarak gösteri yapar; uçakların havada bıraktıkları planörler, gökte akrobatik figürler çizer; paraşütçüler, alkışlar arasında tören alanına atlar, Türkkuşu öğrencileri ise yerde maket uçak taşırlardı. 1936'daki geçit töreninde Sabiha Gökçen,

⁸⁶⁴ İngiliz Büyükelçi G. Clerk'ten Londra'ya gönderilen 2 Kasım 1932 tarihli yazı... **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: 7, s. 380.

⁸⁶⁵ Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası**, İstanbul, İnsel Yay., 1970, s. 412.

⁸⁶⁶ **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: 6, s. 218.

⁸⁶⁷ İngiliz Büyükelçi G. Clerk'ten Londra'ya gönderilen 1 Kasım 1931 tarihli yazı... **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: 7, s. 272.

⁸⁶⁸ **Tan**, 30 İlkteşrin 1937, s. 1.

⁸⁶⁹ **Ulus**, 30 İlkteşrin 1937, s. 7.

⁸⁷⁰ **Us**, a.g.e., s. 306-307.

soluk kesen akrobasi gösterileri yaparken, Türkkuşu'nun yetiştirdiği üçü kadın, toplam yirmi dört paraşütçü, on iki ayrı uçaktan tören alanına süzöldüler. Bu atlayışlardan kısa bir süre önce, Vecihi Hürkuş'un yeğeni Eribe Hanım, gösteri öncesi yaptığı deneme atlayışı esnasında hayatını kaybetti; Türkiye, "ilk kadın hava şehidi"ni Cumhuriyet Bayramı törenlerinde vermişti.⁸⁷¹ O seneki Cumhuriyet Bayramı'nın konuk Başvekili Yugoslavya Başvekili Milan Stojadinovic idi.⁸⁷² Ankara, Stojadinovic'i, Sovyetler Birliği'nin Osoaviakhim Başkanı General Petrovich Eideman ile birlikte ağırlamıştı;⁸⁷³ geçit törenini Atatürk ile birlikte izliyorlardı. Yıldız Uçman, 400 metreden atladıktan sonra Atatürk'ün huzuruna çıktı; elindeki çiçek buketini ona sunarken, şu sözleri söyledi:

"Büyük Atatürk geçen yıl 'Türk çocuğu her işte olduğu gibi havacılıkta da en yüksek düzeyde, gökte seni bekleyen yerini az zamanda dolduracaksın. Bundan gerçek dostlarımız sevinecek ve Türk ulusu mutlu olacaktır' buyurmuştunuz. Bu gaye uğrunda çırpınan Türkkuşu çocuklarının saygı ve bağlılık duygularını lütfen kabul ediniz."

1936'daki geçit töreninin sonunda Türkkuşu'na ait bir balon, gökyüzüne bırakıldı; spiker, havalandırılan balona halkın dikkatini çekti: "...bu balonun üzerinde şu cümle yazılıdır: 'Varol Atatürk!'". Bunun üzerine halk, hep bir ağızdan "Varol Atatürk!" diye haykırdı ve balonu, hararetle bir şekilde dakikalarca alkışladı.⁸⁷⁴

D) Onuncu Yıl Kutlamaları

1933 yılına gelindiğinde devrim, artık siyasi ve kurumsal boyutlarını tamamlamış, içeriye ve dışarıya karşı rüştünü başarıyla ispatlamıştı. Bunun haklı gururunu yaşamak için onuncu yıl dönümüne önceki yıllardaki kutlamalara göre

⁸⁷¹ Bkz. Ertan Ünal, "Eribe'nin Paraşütü Neden Açılmadı", **Popüler Tarih**, Sayı: 74, Ekim 2006, s. 64-69; "İlk Kadın Hava Şehidimiz: Kahraman Eribe için Tören Yapılacak", **Cumhuriyet**, 1 İkciteşrin 1936, s. 1 ve 3.

⁸⁷² **Ayn Tarihi**, Sayı: 35, 1-31 İkteşrin 1936, s. 50-51. Ankara Hükümetini ziyaret etmek ve Cumhuriyet Bayramında hazır bulunmak üzere Türkiye'ye gelen Yugoslavya Başvekili Milan Stojadinovic, bayramın ertesi günü Türkiye ile bir ticaret antlaşması imzaladı. "Yugoslavya Başvekili Bugün İstanbul'a Dönüyor", **Cumhuriyet**, 31 Birinciteşrin 1936, s. 1 ve 8.

⁸⁷³ Bkz. **Ayn Tarihi**, Sayı: 35, 1-31 İkteşrin 1936, s. 8, 11-12; **Ayn Tarihi**, Sayı: 36, 1-30 Sontesşrin 1936, s. 61.

⁸⁷⁴ **Ayn Tarihi**, Sayı: 35, 1-31 İkteşrin 1936, s. 15-16, 28. Ertesi sene resmigeçit, avcı ve bombardıman uçaklarının geçidiyle başladı. Filoya, Sabiha Gökçen komutanlık ediyordu. Sabiha Gökçen'in alçaktan uçarak, tören alanındaki izleyicileri selamlamasını, bizzat Atatürk'ün kendisi istemişti. Bkz. Gökçen, **a.g.e.**, s. 225-227; **Ayn Tarihi**, Sayı: 47, 1-31 İkteşrin 1937, s. 47-48.

büyük önem verilmiş, 11 Haziran 1933 tarihinde Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü hakkında bir kanun çıkarılmıştı.⁸⁷⁵ Bu tarihe kadar kırsaldaki küçük yerleşim birimlerinde bayram denince akla, hâlâ dinî bayramlar geliyordu.⁸⁷⁶ Taşradaki Cumhuriyet Bayramlarının, onuncu yıl kutlamalarından sonra debdebe kazandığı bir gerçektir. Millî bayramlar köylerde, resmigeçitlerle falan değil de öğretmenlerin sandalye üzerine çıkıp öğrencilere yaptıkları konuşmalarla hatırlanmaktadır; nitekim köy öğrencilerinin bando, flama ve üniformayla renkli tören yapacak maddi imkanları yoktu.⁸⁷⁷

Onuncu yıl kutlamaları, diğer kırsal yerleşim birimlerine göre daha modern bir görünüme sahip olan Kütahya'nın Köprüören nahiyesinde şöyle geçmişti. Herşeyden önce, bayram gününe kadar nahiyedeki tüm kamu kurumları ile ev ve dükkânlar; çam dalları, bayraklar, kırmızı ve beyaz renklerdeki kurdele ve fenerlerle süslenmişti. Başta Cumhuriyet Meydanı ve İstasyon binasının önü olmak üzere, çeşitli yerlere zafer takları kurulmuştu. Devrimin büyük eserleri, geceleri ışıklandırılmak üzere, resim ve grafiklerle canlandırılmış, nahiye sokaklarına asılmıştı. 29 Ekim sabahı, Nahiye Müdürü Ahmet Bey, meydanda toplanan halkın bayramını kutlamış; İstiklal Marşı ile yapılan bayrak töreninden sonra, hep bir ağızla Onuncu Yıl Marşı okunmuştu. Spor kulübü reisi ve zirai kredi kooperatifi muhasibi Kemal Kadri Bey'in verdiği nutkun ardından, bayrak direğinin önünde geçit töreni yapılmıştı; geçit törenine katılan kortejin içinde öğrenciler ve sporcular da vardı. Öğleden sonra, davul ve zurna ile yerel oyunlar oynanmış; akşam ise sahneye bir piyes konmuştu. Piyeste rol alanlar: Kemal Kadri Bey, Karakol Komutanı Mustafa Efendi, öğretmen Ömer Bey ve nahiye halkıydı. Cumhuriyeti ilan eden saatte, un fabrikası düdüğünü uzun uzun çalmış; ardından, öğretmen Ömer Bey tarafından Cumhuriyetin faydalarından söz eden bir nutuk verilmiş; davul zurna eşliğinde yapılan halk oyunları ile bayramın birinci gününe sona verilmişti. Bayramın ikinci günü, Nahiye Müdürü Ahmet Bey, grafik ve resimlerle canlandırılan Cumhuriyet'in eserleri hakkında bilgi vermiş; öğleden sonra güreşler yapılmış, akşam ise askeri

⁸⁷⁵ Bkz. "Giresun Mebusu Hakkı Tarık Bey ve 4 arkadaşının, Cumhuriyetin 10 uncu yıl dönümünü kutlulama hakkında 2/81 numaralı kanun teklifi ve Bütçe encümeni mazbatası", **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 4, Cilt: 16, s. 185-186.

⁸⁷⁶ Çankırı doğumlu Şükrü Odabaşı ile yapılan görüşmeden... **Cumhuriyet'te Çocuklar**, s. 84.

⁸⁷⁷ Bkz. **Cumhuriyet'te Çocuklar**, s. 73-74, 83, 86, 500.

malullerden Ömer Efendi tarafından Milli Mücadele'nin safhaları anlatılmış, ardından Berber Hasan Efendi'nin kalkan oyunu seyredilmişti. 31 Ekim'in akşam vakti ise, Fırka'nın nahiye heyeti tarafından, okul salonunda halka çay ziyafeti verilerek, Kemal Kadri Bey, cumhuriyetin faziletlerinden bahsetmişti.⁸⁷⁸

Üç gün süren kutlamaların, ülkedeki “mahalli lehçe, anane, itiyat, geçim, giyim, sanat ve menfaat farkları”ndan doğan kültürel farklılıkları eritmeye dönük bir psikolojik ortam yaratması beklenmişti. “İnkılâp terbiyesi”nin önemli bir parçası olarak görülen kutlamalar, devlet ile halk arasında duygusal bir birlik yaratmayı amaçlıyordu;⁸⁷⁹ bu anlamda kutlamaların, “siyasal birim ile ulusal birimin çakışmalarını öngören” ulusçu bir yanı vardı.⁸⁸⁰ Ülkenin farklı köşelerinin birbirine bağlamanın yollarından biri, farklı bölgelerdeki insanları Ankara'ya davet ederek, onları devrimin heyecanına ortak etmektir.⁸⁸¹ Nitekim o gün seksen bin civarındaki Ankara'nın nüfusu yüz bine çıkmış; şehrin otel ve hanlarını, yurdun dört bir tarafından gelen köylüler doldurmuştu.⁸⁸² Vatandaşların ülkeyle aralarında gönül bağı kurabilmeleri için yaşadıkları şehir ya da kasabadan çıkıp, diğer şehir ya da kasabaları tanımaları gerekiyordu. Bayram için uzun bir tatil verilmesinin, ulaşım imkânlarının ucuzlatılmasının sebeplerinden biri buydu. Başta öğretmen ve öğrenciler olmak üzere, o gün aydınlara düşen görev ise bu atmosferden istifade ederek, ülkenin dört bir yanındaki köylere giderek, yazılı ve sözlü araçlarla devrimi topluma yaymak olacaktı. Bu süre zarfında aydınların içkiden uzak durmaları -ki bayram günleri şehirlerde içki içmek öteden beri bir toplumsal alışkanlıktı- ve halka tepeden bakmamaları gerekiyordu.⁸⁸³

⁸⁷⁸ “Köyde Bayram”, *Ülkü*, Cilt: 2, Sayı: 11, Birinci Kânun 1933, s. 429-430.

⁸⁷⁹ Nusret Kemal, “Milli Bayram ve Halk Terbiyesi”, *Ülkü*, Cilt: 2, Sayı: 9, Birinci Teşrin 1933, s. 248-249.

⁸⁸⁰ “...ulusçuluk, etnik sınırların siyasal sınırların ötesine taşmamasını ve özellikle –aslında genel ilkenin dışladığı bir rastlantı olarak- bir devletin içindeki etnik sınırların iktidar sahipleriyle yönetilenleri birbirinden ayırmamasını öngören bir siyasal meşruiyet kuramıdır.” Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, Çev., Büşra Ersanlı Behar-Günay Göksu Özdoğan, İstanbul, İnsan Yay., 1992, s. 19-20.

⁸⁸¹ Nusret Kemal, *a.g.m.*, s. 248-249.

⁸⁸² Enver Behnan, *a.g.e.*, s. 1.

⁸⁸³ Nusret Kemal, *a.g.m.*, s. 248-249.

Eskiden beri uygulanan bir geleneğe göre, hemen hemen tüm toplumlarda en büyük bayram günü, mahkûmlar affedilir ya da cezaları hafifletilirdi.⁸⁸⁴ Bu geleneğe uyan Cumhuriyet rejimi de kendine ve halka duyduğu güveni göstermek için, onuncu yıldönümünde bir “Af Kanunu” çıkardı (26 Ekim 1933).⁸⁸⁵ Buna göre, hükümet aleyhinde yayın yapan basın suçluları, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensupları ve İzmir Suikastı mahkûmları affa uğradılar.⁸⁸⁶ Milli Mücadele döneminde “vatana ihanet” ettikleri gerekçesiyle ülkeden sürgün edilip, vatandaşlıktan çıkartılan isimler ise,⁸⁸⁷ Cumhuriyet’in on beşinci yıldönümünde çıkartılan bir kanunla affedildiler (29 Haziran 1938).⁸⁸⁸ Meclis’te af kanunu oylanırken, kimse ret oyu vermedi; ancak, aralarında İnönü gibi önde gelen bazı isimler, oylamaya katılmadılar. Hanedan mensupları ise af kapsamının dışında bırakılmışlardı.⁸⁸⁹ Gazeteci Ahmet Emin Yalman, bu affın rejim açısından ifade ettiği anlamı, şöyle dile getiriyordu:⁸⁹⁰

“Bünyem normal ve sağlamdır. Yeni bir nesil yetişmiş ve yeniyi tamamıyla benimsemiştir. Gençlik bu emaneti taşımaya ve inkişaf ettirmeye olgun bir hale gelmiştir. Bunun için kendime güveniyorum. Hiçbir vehim ve endişe duymuyorum. Normal kanunlarım, siyasi bünyeyi her fena ihtimale karşı korumaya kâfidir. Fevkalade tedbire ihtiyaç kalmamıştır.”

1) “Az Zamanda Çok ve Büyük İşler Yaptık”: Onuncu Yıl Nutku

Falih Rıfki, Türk siyasi edebiyatının kültürel metinlerinden biri olan Onuncu Yıl Nutku’na, (Bkz. Ek-11) kendisinin vesile olduğunu yazar; bir akşam yemeği esnasında, Gazi Paşa’ya dönerek şöyle demiştir: “...cumhurreisi olmazdan önce halk ile temas ediyordunuz. Yıllar var ki sizi yalnız biz, sofranızdakiler dinliyoruz.

⁸⁸⁴ Sargon Erdem, “Bayram”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 5, İstanbul, 1992, s. 257.

⁸⁸⁵ 1/785 Numaralı Af Kanunun layihası için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 4, Cilt: 17, Sıra No: 363, s. 6-10; kanunun müzakeresi için ise bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 4, Cilt: 17, s. 53-57.

⁸⁸⁶ Bkz. Cahide Sınmaz-Sönmez, “Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Yasası”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 33-34, Mayıs-Kasım 2004, s. 89-101.

⁸⁸⁷ Bu isimler, Türk siyasi tarihinde “150’likler” olarak bilinirler. Konu hakkında bkz. Emin Karaca, **150’likler**, 2. Baskı, İstanbul, Altın Kitaplar, 2007.

⁸⁸⁸ Bkz. “Kapanan Meşhum Bir Tarih Safhası: Milletvekilleri, Vatan Hainlerine Bir Daha Lanet Okudular ve Onları Affettiler”, **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1938, s. 1 ve 6. Af kanununun müzakeresi için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 5, Cilt: 26, s. 471-484. Etraflı bir inceleme yazısı için ise bkz. Nurşen Mazıcı, “Af Yasalarında 150’likler”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 55, Sayı: 1, Ocak-Mart 2000, s. 79-138.

⁸⁸⁹ Mango, **a.g.e.**, s. 595.

⁸⁹⁰ Ahmet Emin Yalman, “Af Kararının Manaları”, **Tan**, 2 Haziran 1938, s. 1.

Milletin sesinizi işittiği yok. Yalnız Meclis açılışlarında hükümetin verdiği yıllık raporu okuyorsunuz. Bütün temasınız bu.”⁸⁹¹ Cumhurbaşkanı, daha önce de belirttiğimiz gibi, bundan önceki bayramların hiçbirinde, ulusa hitaben bir konuşma yapmamıştı. Ancak bu bayramda devrimin bilançosu çıkartılacağından, çıkıp kendisinin bir konuşma yapması yerinde olacaktı; neticede Türkiye’deki yeni rejim, içerde ve dışarıda onun adıyla anılıyordu.

Bunun üzerine hükümet, Cumhuriyetin on yıllık icraatını anlatan uzun bir nutuk hazırladı; ne var ki bu haliyle nutuk, Cumhurbaşkanının Meclis’te yaptığı herhangi bir açılış konuşmasından farksızdı. Gazi Paşa, bayram konuşması için böyle bir tarzı uygun görmedi. Bir gece Çankaya’daki sofrası dağıldıktan sonra, Bolu Mebusu Cevat Abbas (Gürer) Bey ile baş başa kalarak, bugün herkesçe bilinen o meşhur nutkunu dikte ettirdi. Metni sabahleyin, önce Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreter Vekili Hasan Rıza (Soyak) Bey’e, ardından ise Genel Sekreter Yusuf Hikmet (Bayur) Bey’e okuttu. Yusuf Hikmet Bey, metni okurken bir cümlenin üstünde özellikle durmuştu: “Bu söylediklerimin hakikat olduğu gün senden ve bütün medeni beşeriyetten dileğim şudur: Beni hatırlayınız...”; Genel Sekreter, bu sözlerin veda hissi yarattığını söyleyip, metinden çıkarılmasını önerdi.⁸⁹² Cumhurbaşkanı, Genel Sekreterinin tavsiyesine uydu; bu cümleyi, konuşma metninden çıkardı.

Gazi Paşa’nın bayram günü okuyacağı nutuk, kısa bir metin olmuştu; böyle olmasını özellikle kendisi istemişti. Kütüphanesinde yüksek sesle prova ederken, nutkun son cümlesini vurgulu okuyordu: “Ne mutlu Türküm diyene!”⁸⁹³ Bu sözler, bayramdan sonra, Cumhuriyet milliyetçiliğinin resmi mottosu haline gelecekti.

Onuncu Yıl Nutku, yeni rejimin “muasır medeniyet” seviyesine ulaşmak için verdiği mücadelenin telaşını aksettiriyordu: “Az zamanda çok ve büyük işler yaptık”. Nutuk, bir refah devletini vaat ediyor gibi görünse de, aslolan, sadece maddi zenginlikle değil, manevi (kültürel) varlıkla da “muasır medeniyet”in bir parçası olmaktı; bu da ancak, “müspet ilim”in ışığında iktisadi kalkınmayla mümkün

⁸⁹¹ Atay, **Çankaya**, s. 483.

⁸⁹² Soyak, **a.g.e.**, s. 46.

⁸⁹³ Afetinan, **Atatürk Hakkında...**, s. 170.

olabilirdi.⁸⁹⁴ Nitekim o sıralarda Cumhuriyet ricali, devlet eliyle sermaye birikim sürecini başlatacak olan I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nı hazırlamakla meşguldü.⁸⁹⁵ Dolayısıyla nutuk okunduğu sırada rejim, sanayileşme maratonunun “çıkış noktasına” gelmişti;⁸⁹⁶ Kemalistler, bu maratonun Türkiye'yi medeniyete götüreceğine inanıyorlardı.⁸⁹⁷ Başarı için gerekli kültürel malzeme, Türk ulusunun ‘doğuştan gelen yüksek karakteri’nde mevcuttu.⁸⁹⁸ Lider, bu karakterin belirleyici unsurlarından biri olan dinsel olguya, nutukunda herhangi bir atıf yapmamıştı. Kurmuş olduğu “Napolyonik kısa cümlelerin”⁸⁹⁹ milliyetçi tonu, son derece yoğundu; böylece, karşısındaki kitleyi bu koşuya hazır kılmaya çalışmıştı: “Türk milleti çalışkandır, Türk milleti zekidir...”

Cumhurbaşkanı, nutukunu elindeki kâğıttan, radyo hoparlörünün önünde, ayakta okumuştur. Bu nutuk, meydana kurulan tertibat aracılığıyla, gerek Ankara'ya gerekse de yurdun dört bir tarafına naklen verilmiş;⁹⁰⁰ başta gençler olmak üzere, orada bulunan kitle üzerinde büyük bir heyecan yaratmıştı. Onuncu yılı kutlamaya, İstanbul'dan gelen 14 yaşındaki bir izci, nutkun kendisi üzerinde bıraktığı etkiyi, yıllar sonra şöyle anlatır: “Bizim tüylerimiz diken diken oldu, ondan sonra biz her şeyi yapacağız diye döndük okulumuza. Ve biz bu savaşı kazanacağımıza yüzde yüz emin olarak İstanbul'a döndük.”⁹⁰¹

2) “Çıktık Açık Alınla On Yılda Her Savaştan”: Onuncu Yıl Marşı

İstiklal Marşı'ndan sonra, erken Cumhuriyet döneminde ulusal duyguları harekete geçirebilen diğer önemli bir marş da, Onuncu Yıl Marşı idi. Marşın kısa sürede kitleleşebilmesinde, dönemin coşkun atmosferi kadar, sade bir eser olmasından kaynaklanan müzikal faktör de etkiliydi. Nitekim 1973'te bestelenen

⁸⁹⁴ Bkz. Timur, **a.g.e.**, s. 108-110.

⁸⁹⁵ Bkz. Tevfik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)**, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 257-261.

⁸⁹⁶ Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Ankara, Bilgi Yay., 1987, s. 112-113.

⁸⁹⁷ Ahmad, **Modern Türkiye'nin...**, s. 115.

⁸⁹⁸ Bkz. Parla, **Kemalist Tek-Parti İdeolojisi...**, s. 171-175.

⁸⁹⁹ Büyükelçi Robert P. Skinner'in, Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Kutlamaları hakkında Washington'a gönderdiği 29 Ekim 1933 tarihli yazı... **NARA**: 867.415/13, s. 3.

⁹⁰⁰ “Gazi Söylüyor”, **Hakimiyeti Milliye**, 30 Birinci Teşrin 1933, s. 3; Enver Behnan, **a.g.e.**, s. 11-13.

⁹⁰¹ Ayerdim'in, 1919 İstanbul doğumlu Merih Sezen ile yaptığı görüşmeden... Ayerdim, **a.g.e.**, s. 31.

Ellinci Yıl Marşı'nın, belirli bir müzik eğitimi almamış herhangi bir kimse tarafından, kolayca söylenebilecek bir marş olmadığı ileri sürülür.⁹⁰²

İktidar, Onuncu Yıl Marşı'nı kısa sürede halka öğretebilmek için, 1933'ün Ekim ayında tam bir seferberlik başlattı. Bu amaçla marşın beste ve güftesi, yurdun dört bir tarafına gönderildi; sözleri, gazetelerde her gün yayınlandı.⁹⁰³ Halkın hep bir ağızdan bando eşliğinde seslendirilebilmesi için, Halkevlerinde düzenli kurslar verildi.⁹⁰⁴ Okullarda dersler yarım bırakıldı; müzik öğretmenleri, öğrencilere marşı öğretmeye çalıştılar; bununla kalmayıp, ev ve kahvehanelere kadar gittiler.⁹⁰⁵ Kısacası vatandaşlar, Cumhuriyet Bayramına değin, sinema salonlarından cezaevlerine kadar, hayatın farklı kamusal mekânlarında Onuncu Yıl Marşı'nı prova edip durdular.⁹⁰⁶ (Bkz. Ek-12)

Devrimin onuncu yıl dönümü için sipariş edilen bu marşın sözleri, Faruk Nafiz Çamlıbel ile Behçet Kemal Çağlar'a aitti; dizeler, iki şairden ayrı ayrı istenilen şiirlerin, amaca uygun kısımlarından meydana getirilmişti.⁹⁰⁷ Marşın beste yarışmasını ise, Türk Beşleri adıyla anılacak besteci grubunun önde gelen isimlerinden Cemal Reşit Rey kazanmıştı; kendisi, bizzat Ankara'ya gelerek, devlet erkânı önünde bestesini icra etmişti.⁹⁰⁸ Marşın bestelenen ilk iki kıtası şöyleydi:⁹⁰⁹

⁹⁰² Bkz. C. Hakan Çuhadar, "Türkiye'de Ulusalcılığın Değişmeyen Simgesi: Onuncu Yıl Marşı", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2009, s. 199-208.

⁹⁰³ "Onuncu Yıl Marşı", **Hakimiyeti Milliye**, 3 Birinci Teşrin 1933, s. 5.

⁹⁰⁴ Bkz. "Vilayetlerde Cumhuriyet Bayramı Hazırlıkları", **Hakimiyeti Milliye**, 3 Birinci Teşrin 1933, s. 1; "Onuncu Yıl Marşını Millete Öğretmek İçin", **Hakimiyeti Milliye**, 4 Birinci Teşrin 1933, s. 1; "Ankara Halkevi Reisliğinden: Evimizde Cuma günlerinden başka her gün saat 18.30'da cumhuriyetin onuncu yıl marşı öğretilmektedir. Cumhuriyet bayramının heyecanına sesiyle de karışacak her vatandaş bu marşı öğrenmeye gelmelidir." "Onuncu Yıl Marşı", **Hakimiyeti Milliye**, 4 Birinci Teşrin 1933, s. 1; "Aydın'da Cumhuriyet Bayramına Hazırlık ve Çalışmalar", **Hakimiyeti Milliye**, 6 Birinci Teşrin 1933, s. 3; Özkan, **a.g.e.**, s. 38.

⁹⁰⁵ İrmak Z. Ayerdin'in, 1925 İzmir doğumlu Atilla İlhan ve 1920 Bayburt doğumlu Suphi Karaman ile yaptığı görüşmelerden... Bkz. Ayerdin, **a.g.e.**, s. 27-28.

⁹⁰⁶ Şeneken, **a.g.e.**, s. 21-22. 1921, Amasya doğumlu Adviye Günel, bu marşa ilişkin çocukluk anılarını şöyle anlatır: "Valla herkes ama bütün çoluk, çocuk, büyük, herkes '10. Yıl Marşı'nı bir defa, öğrendi. Yani müzik, müzik öğretmenleri, kendi müzik öğretmenlerimiz veya belki de dışarıdan geldi, bilmiyorum yani, öğretmek için başka öğretmenler de gelmiş olabilir. Bu marşı hepimize öğrettiler ve biz hepimiz bağıra çağıra onu bütün yıl sokaklarda falan söyledik yani. Çok mutlu olarak söylüyorduk. Biz seviyorduk o marşı..." Selçuk Uygun'un 10 Mayıs 1998 tarihinde Adviye Günel ile yaptığı görüşmeden... **Cumhuriyet'te Çocuklar**, s. 101, 109.

⁹⁰⁷ Demirhan, **a.g.e.**, s. 90-91; Yasemin Doğaner, "10. Yıl Marşı", **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi 1920-1938**, Cilt: 1, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yay., 2009, s. 128.

⁹⁰⁸ Bkz. Evin İlyasoğlu, **Cemal Reşit Rey: Müzikten İbaret Bir Dünyada Gezintiler**, İstanbul, Dünya Kitapları, 2005, s. 129-132.

Çıktık açık alınla on yılda her savaştan;

On yılda on beş milyon genç yarattık her yaştan;

Başta bütün dünyanın saydığı başkumandan!

Demir ağırlarla ördük ana yurdu dört baştan.

Türküz: Cumhuriyetin göğsümüz tunç siperi:

Türke durmak yaşamaz, Türk önde, Türk ileri

Şimdi bu marşın anlam dünyasına bir göz atalım. Bu çalışma boyunca hep vurgulamaya çalıştığımız gibi, Cumhuriyet idaresi, hem nicelikli ve nitelikli bir nüfus yetiştiriyor, hem de bu nüfusu, bir takım ideolojik araçlarla ulusa dönüştürmeye çalışıyordu ki, Onuncu Yıl Marşı, o araçların sadece bir tanesiydi: “On yılda on beş milyon genç yarattık her yaştan”. Marşın enjekte ettiği ulusal bilinçte ırkçı bir ton görülse de, aslında bu sözlerin öncelikli işlevi, henüz elde edilmiş bir özgüven duygusunu tazelemekten ibaretti: “Bütün başlardan üstün olan başlarız”. “Tarihten önce vardık, tarihten sonra varız” dizesi, övünülmesi gereken ulusun kadimliğine, dönemin resmi tarih teziyle gönderme yapıyordu. Nüfusun/ulusun üzerinde yaşadığı toprağın, fiziksel bir bütünlüğe kavuşup, vatan haline gelebilmesi ise, ancak ulaşım yollarının inşasıyla mümkündü; bu da o dönemin bir başka

⁹⁰⁹ Geri kalan kıtaları ise şöyle:

Bir hızda kötülüğü geriliği boğarız.
Karanlığın üstüne güneş gibi doğarız.
Türküz, bütün başlardan üstün olan başlarız;
Tarihten önce vardık, tarihten sonra varız.
Türküz: Cumhuriyetin göğsümüz tunç siperi:
Türke durmak yaşamaz, Türk önde, Türk ileri
Çizerek kanımızla öz yurdun haritasını,
Dindirdik memleketin yıllar süren yasını;
Bütünledik her yönden istiklal kavgasını...
Bütün dünya öğrendi Türklüğü saymasını!
Türküz: Cumhuriyetin göğsümüz tunç siperi:
Türke durmak yaşamaz, Türk önde, Türk ileri
Örnektir milletlere açtığımız yeni iz;
İmtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kütleyiz:
Uyduk görüşte bilgi, gidişte ülküyüz biz.
Tersine dönse dünya yolumuzdan dönmeyiz!
Türküz: Cumhuriyetin göğsümüz tunç siperi:
Türke durmak yaşamaz, Türk önde, Türk ileri

modernite sembolü olan demiryollarından başkası değildi.⁹¹⁰ “Demir ağlarla ördük ana yurdu dört baştan”. Üstelik bu dizeyi Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın bizzat kendisi önermişti; gerçekte ise bu dizenin orijinal biçimi şöyleydi: “Bir baca yükseliyor, durmadan her yamaçtan”.⁹¹¹

Kalkınmacı ideolojiye dayalı devrimci bir atılımın coşkusunu dile getiren bu marş, vatandaşta geleceğe dönük bir iyimserlik duygusu yaratıyordu. Marşın nakarat kısmı ise, devrimin gecikmişlik duygusunu ele veriyordu: “Türk’e durmak yaraşmaz, Türk önde, Türk ileri”. Marşın bir başka ideolojik özelliği de, daha önce dile getirdiğimiz gibi, kendisine “hasta adam” gözüyle bakan Batı’ya karşı, Türk aydınının “ulusal kahraman” özlemini⁹¹² dindirmiş olmasıydı: “başta bütün dünyanın saydığı başkumandan!” Kısaca Onuncu Yıl Marşı’nın, XX. yüzyılın ilk yarısındaki yeni bir ulus devlet örgütlenmesi için gerekli temel unsurları ihtiva ettiğini söylemek mümkündür: “nüfus/ulus”, “vatan” ve “lider”.

E) Cumhuriyet Baloları

Sultan II. Mahmut zamanında İngiliz Elçisinin, Haliç’e demirli bir gemide düzenlediği balonun, Osmanlı devlet adamlarının davet edildiği ilk balo olduğunu, giriş bölümünde söylemiştik.⁹¹³ 1856 yılında ise Fransız Elçiliği’nin verdiği baloya, bu defa Sultan Abdülmecit katılınca, Paris’te büyük bir yankı uyandı.⁹¹⁴ Osmanlı İmparatorluğu’nda kadınlı erkekli bu tür eğlenceler, çoğunlukla Pera’daki (bugünkü Beyoğlu) yabancı koloniler tarafından tertip edilir;⁹¹⁵ devrin kozmopolit sosyetesinin en seçkin üyelerini bir araya getirirdi.⁹¹⁶ Yabancı elçiliklerin bulunduğu bu semtte düzenlenen balolara, Osmanlı devlet adamları da katılıyorlardı; fakat yanlarında eşlerini götürmüyorlardı. Aslına bakılırsa Osmanlılar, bu tür eğlencelerde yabancı

⁹¹⁰ Bkz. Toprak, “Bir ‘Modernite’ Metaforu...”, s. 26-30. Konu hakkında daha detaylı bilgi için ise bkz. İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Cumhuriyetin Harcı: Modernitenin Altyapısı Oluşurken**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2004, (VIII. Bölüm: Cumhuriyet’in Demiryolu Politikalarının Oluşumu ve Uygulanması).

⁹¹¹ A. Lütfi Balamir, “Atatürk’ün Değiştirdiği 10. Yıl Marşı ve Ali Çetinkaya”, **Demiryol**, Sayı: 721, Şubat 1986, s. 6.

⁹¹² Timur, **a.g.e.**, s. 293.

⁹¹³ Atay, **Çankaya**, s. 408; Emiroğlu, **Gündelik...**, s. 64-65.

⁹¹⁴ Bkz. Özer, **a.g.e.**, s. 389-394.

⁹¹⁵ Bkz. Said Naum Duhâni, “Beyoğlu Pera İken 3: Balo ve Eğlenceler”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 5, Haziran 1968, s. 38-39.

⁹¹⁶ Said Naum Duhâni, “Beyoğlu Pera İken”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 3, Nisan 1968, s. 23.

büyükelçilerin, “madam”larla dans etmelerini pek hoş karşılamıyorlardı.⁹¹⁷ Nitekim devrin romancılarından Saffeti Ziya’nın (1875-1929) *Salon Köşelerinde* resmettiği, Pera Palas veya Union Française’nin sosyal ortamlarında geçen balolarında bile Müslüman kadınları görmek mümkün değildir.⁹¹⁸

Osmanlı siyasi ricalinin eşleriyle birlikte balolarda boy göstermeye başlaması, II. Meşrutiyet dönemine tekabül eder; böyle bir olay, haremlık selamlık esasına dayalı geleneksel Osmanlı-Türk toplumu için, büyük bir değişim demektir. Ama bu değişimi, Osmanlı’nın resmi yaşantısında gözlemlemek mümkün değildi; zira balolar, çoğunlukla konak ve yalılardaki yarı resmi ortamlarda cereyan ederdi.⁹¹⁹ Bu vakte kadar kadınlar, kocalarıyla birlikte gazino ya da lokantalara gitmek şöyle dursun, tramvay ya da vapurla seyahat ederken, perde çekilmiş özel bölümlerde oturmak zorundaydılar.⁹²⁰ Bu anlayışın karşısında olan Ziya Gökalp gibi devrin önde gelen Jön Türk aydınları, kadın erkek eşitliğini “asri devlet” olabilmenin bir ön şartı kabul etmişlerse de,⁹²¹ kadınlı erkekli cemiyet hayatı ve resmi protokol düzeni, Meşrutiyet döneminde değil, Cumhuriyet döneminde uygulama alanı bulacaktı.⁹²²

Türkiye’de devlet erkânının katıldığı ilk resmi balo,⁹²³ Cumhuriyet Bayramı kutlamaları çerçevesinde, Ankara’nın Fresko Gazinosu’nda verildi (29 Ekim 1925);⁹²⁴ burası, Başkent’in ilk modern eğlence mekânlarından biriydi.⁹²⁵ Sonraki yıllarda millî bayram kutlamalarının parçası haline getirilerek resmiyet kazanan

⁹¹⁷ İlber Ortaylı, *İstanbul’dan Sayfalar*, 9. Baskı, İstanbul, Alkım Yay., 2007, s. 115.

⁹¹⁸ Bkz. Saffeti Ziya, *Salon Köşelerinde*, (Yay. Haz.), Kudret Büyükçınar, İstanbul, Klas Yay., 2004. Görgü kuralları ve tören âdetlerine hâkim biri olan Saffeti Ziya Bey, Cumhuriyet’in ilanından sonra, Dışişleri Vekâleti’nde Protokol Şefliği ve Teşrifat Genel Müdürlüğü görevleri yapmıştır. Ölümünden iki ay önce Prag Büyükelçiliğine atanan Saffeti Ziya Bey, 1929’un Temmuz’unda Büyükkada Yat Kulübü’nde verilen bir baloda, frak içinde kalp krizi geçirerek ölmüştür. Saffeti Ziya Bey’in, adabı muaşeret kuralları üzerine Cumhuriyet döneminde yazdığı bir de kitabı vardır. Bu kitap, Osmanlı “yüksek kültürü”nün kozmopolit ve kompleksli yanlarına eleştirel bir gözle bakar. Nevin Meriç, *Âdâb-ı Muâşeret: Osmanlı’da Gündelik Hayatın Değişimi (1894-1927)*, 2. Baskı, İstanbul, Kapı Yay., 2007, s. 253, 255. Söz konusu kitap için bkz. Safveti Ziya, *Adab-ı Muâşeret Hasbihalleri*, Ankara, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1927.

⁹¹⁹ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 115.

⁹²⁰ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (Yay. Haz.), Ahmet Kuyaş, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2002, s. 446.

⁹²¹ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1997, s. 102.

⁹²² Ortaylı, *a.g.e.*, s. 115.

⁹²³ Bkz. Özer, *a.g.e.*, s. 389-394.

⁹²⁴ Altay, *a.g.e.*, s. 407.

⁹²⁵ Aydın vd., *a.g.e.*, s. 425.

Cumhuriyet Balolarının, ihtişam bakımından Avrupa'nunkilerden geri kalmamasına hep özen gösterildi.⁹²⁶ Cumhuriyet Bayramları'nda Ankara'da verilen diğer iki balo ise, Halkevi ile Orduevi'ne aitti. Bayram gecesi, seçkinler ve kordiplomatikle Ankara Palas'ta, halk ile Halkevi'nde, subaylarla Orduevi'nde eğleniliyordu.⁹²⁷ Cumhurbaşkanı'nın bu üç baloya da katılması, bir gelenek haline gelmişti; İstiklal Marşı'nın çalması, onun balo binasına girdiği anlamına geliyordu.⁹²⁸

Bu dönemde kadın ve erkeğin bir arada eğlenmesi, toplumun ulaştığı uygarlık düzeyinin önemli bir göstergesi olarak algılanıyordu.⁹²⁹ Kuşkusuz ki, yeni olan sadece kadının erkekle birlikte eğleniyor olması değildi; Müslüman Türk erkeğinin, bu tür gecelerde dans ediyor olması da önemli bir kültürel değişimdi.⁹³⁰ Yeni Türkiye'nin lideri, gençlik yıllarından beri dansı seven biriydi; Sofya'da ataşemiliterlik yaptığı yıllarda, Bulgar sosyetesince birinci sınıf bir valsör olarak tanınmıştı.⁹³¹ Manevi kızlarıyla birlikte katıldığı Fresko'daki balonun ilk dansını, Fransız Büyükelçisi Albert Sarraut'nun kızıyla açmıştı; o gece, Başvekil İsmet Paşa ise Sovyet Elçisinin eşiyle dans etmişti.⁹³² XIX. yüzyıldan beri Batı'daki baloların en yaygın dans türlerinden biri olan vals, orta ve üst sınıflar arasındaki ayrılıkları ve sosyal uzaklıkları ortadan kaldıran bir işlev görmüştü. Fransız Devrimi'nin getirdiği

⁹²⁶ B. A., "Balo", **Hakimiyeti Milliye**, 28 Teşrinievvel 1928, s. 2.

⁹²⁷ Aydın vd., **a.g.e.**, s. 416.

⁹²⁸ Muzaffer Ruşen İleriş, "Atatürk'ün Bir Aile Dostunun Anıları", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 82, Kasım 2003, s. 19.

⁹²⁹ Aydın vd., **a.g.e.**, s. 423. Taşradaki bir Halkevi dergisinde bile, balo eğlencesinin adabı muaşeret kuralları, uzun bir yazının konusunu oluşturabiliyordu. Gemicioğlu Avni, "Balolar", **Yeni Doğu**, Temmuz-Ağustos 1934, s. 10-11; Gemicioğlu Avni, "Balodan Mabat", **Yeni Doğu**, Eylül- 1 inci Teşrin 1934, s. 5-6.

⁹³⁰ Cumhuriyet'in toplumsal yaşamında görülen en büyük yeniliklerden biri, dansı. Dans, taşradaki şehirlere Cumhuriyet Baloları aracılığıyla girmişti. Gençlerin, giderek bir salgına dönüşen "çarliston", "rumba" ve "tango" tutkusu, muhafazakâr çevrelerin tepkisini çekmiyor değildi; kadın ve erkeğin birlikte dans etmesini ahlaka aykırı bulan bu çevreler, resmi makamlardan gerekli tedbirleri almasını istiyorlardı; fakat bunun önünü açan, bizzat devletin kendisi olmuştu. **50 Yıllık Yaşantımız**, Cilt: 1 (1923-1933), Milliyet Yay., 1975, s. 221.

⁹³¹ Afetinan, **M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları**, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1991, s. 43.

⁹³² "İlk dansı Atatürk Fransa Elçisinin kızı ile açtı. (...) Atatürk kızlarından birisi ile dans etmemi söyledi (...) Bu Ankara için bir yenilik idi. İnönü de Rus elçisinin ak saçlı madamı ile dans ederken gülümsedim, yanımdan geçerken 'Ne yapalım politika ediyoruz' dedi." Altay, **a.g.e.**, s. 412-413.

milliyetçi ortam, böyle bir kültürel mobiliteye imkân sağlamış; “popüler kültür” ile “yüksek kültür”ü birbirine yakınlaştırmıştı.⁹³³

Cumhuriyet Baloları ise Osmanlı Sarayından kalma adabı muaşeret kurallarını pratik bir düzeye indirgemişti. Bu nedenle, İmparatorluğun debdebeli teşrifat düzeni içinde yetiştiren “son dönem vükelâ kalıntısı”, Cumhuriyet’in popülist eğlence tarzına seçkin bir tavır takınmıştır. “Adabı muaşeretin en asgari düzeye indirgenmiş kuralcılığını zarafet ve nezaketten yoksunluk olarak kabul eden bu çevre için Cumhuriyet Baloları, kasaba panayırından farksızdı.” Onlara göre, yeni Türkiye’nin seçkin zümresi, balolarda nasıl davranacağını bilmiyor, saygı sözcüklerini rastgele kullanıyor; vals ve tangodan sonra, zeybek oynayabiliyordu.⁹³⁴ Ancak Osmanlı aristokrasisi ne derse desin; Cumhuriyet’in adabı muaşeretini, yeni rejimin yaratmak istediği orta sınıfın, kolayca benimseyebileceği kurallar bütünüydü; üstelik yeni devirde “milli cemiyet”in seçkin bir üyesi olabilmenin ön şartı, artık “terbiye” ve “tahsil”di; “asalet” değildi.⁹³⁵

Modern Türkiye’nin, milli bayram kutlamaları dolayısıyla resmi mekânlarda dans eden ilk devlet başkanı Atatürk oldu. Bu gibi ortamlarda dans edip içki içmeyi seven Atatürk, monden bir devlet başkanı olarak,⁹³⁶ Osmanlı padişahlarından farklı bir kamusal kişiliğe sahipti. Balo ve dansı, toplumsal yaşamın arkaik hale gelmiş cinsiyet engellerini aşmak için bir araç olarak kullandı;⁹³⁷ böylece, Cumhuriyet seçkinlerine mensup kadınların toplumsallaşmasına büyük katkı sağladı.⁹³⁸ 31 Ekim

⁹³³ Bkz. Ruth Katz, “The Egalitarian Waltz”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 15, No. 3, June 1973, s. 368-377.

⁹³⁴ Ekrem Işın, *İstanbul’da Gündelik Hayat*, 4. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2006, s. 158-159.

⁹³⁵ “...milli cemiyetlerde” diyordu Safveti Ziya Bey, “her fert, aynı surette hürmet görmeye namzettir. Orada sınıf farkı değil, terbiye ve tahsil farkı hükümandır.” Safveti Ziya, *Adab-ı...*, s. 7.

⁹³⁶ Bkz. Willy Sperco, *Mustafa Kemal Atatürk 1881-1938*, Çev., Zeki Çelikkol, Ankara, Bilgi Yay., 2001, s. 199-204.

⁹³⁷ Konuyla ilgili bkz. Doğan Duman, “Cumhuriyet Baloları”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 37, Ocak 1997, s. 44-48.

⁹³⁸ Atay, *a.g.e.*, s. 411. Kinross, bu konuya dair şöyle bir anekdot aktarır: “O zamana kadar hiçbir Türk kadını, kendi ülkesinde, kimsenin gözü önünde bir erkekle dans etmiş değildi. ... Gazi, dansın, toplumsal bir görev gibi kabul edilmesi için bütün inandırıcılığını harcamak zorunda kaldı. Başlangıçta çekingen duruyorlar; kadınlar bir köşede, erkekler öbür köşede oturuyor, hiç kimse karısını arkadaşına tanıştırmak istemiyordu. Türk Ocağı salonlarındaki böyle bir toplantı sırasında Gazi, birkaç cesaretli kadının salonun ortasında çekinerek durduklarını gördü; çevredeki erkekler gözlerini dikmiş, onlara bakıyorlardı. Gazi, bir çocuk balosunda gibi erkeklerle, ‘Haydi kalkın da bu hanımlarla konuşun, onlara bir şeyler ikram edin. Kompliman yapın. Oturanlar da kıskansınlar. O zaman onlar da birbiri ardından kalkacaklardır,’ dedi.” Kinross, *a.g.e.*, s. 490.

1929 tarihli *Hâkimiyeti Milliye* gazetesi, Ankara Palas'taki Cumhuriyet Balosunda müstesna tuvaletlerin görüldüğünü, yeni modayı takip eden Ankaralı hanımların uzun eteğe fazla rağbet etmediklerini yazıyordu.⁹³⁹ Nitekim Cumhuriyet Baloları, Başkent'teki seçkin kadınların heyecanla bekledikleri olaylardan biriydi; “sonbahar demek, biraz da o baloya hazırlanmak anlamına gelirdi”; kimileri, o geceye özel tuvaletlerini İstanbul'dan getirtirdi.⁹⁴⁰

Cumhuriyet Balolarının, taşradaki millî bayram eğlencelerinin de önemli bir parçası olduğu aşîkârdır.⁹⁴¹ Örneğin Konya'daki balolar, 1927'den beri Hükümet Konağı ya da CHP binasında verilirken, daha sonra Halkevi'nde düzenlenmeye başlandı. O gece dans salonunda orkestra, kısa aralıklarla çalar; vali tarafından dansa teşvik edilen çiftler, Atatürk'ün büstü önünde dans ederlerdi ki,⁹⁴² pek çok toplumun seküler bayramında dansların, genellikle “kutsal tanınan bir nesnenin etrafında” yapıldığı bilinmektedir.⁹⁴³ Cumhuriyet Balolarına askeri, mülki ve siyasi ricalin yanı sıra, şehrin ileri gelen aydın ve aileleri de davet edilirdi.⁹⁴⁴ Anadolu'nun Konya gibi şehirlerinde, rejimin “belkemiğini, genellikle, bürokrat, subay, öğretmen, doktor, avukat ve büyük ticari işletmelerin girişimcileri oluşturuyordu”.⁹⁴⁵

⁹³⁹ *Hakimiyeti Milliye*, 31 Teşrinievvel 1929, s. 6.

⁹⁴⁰ Nezihe Araz, *Mustafa Kemal'in Ankara'sı*, 3. Baskı, Ankara, Dünya Yay., 1998, s. 11; Aydın vd., *a.g.e.*, s. 426.

⁹⁴¹ “...gece belediyemiz tarafından Gazipaşa Mektebi salonunda muhteşem bir balo verildi. Baloda vali bf., hudut kumandanı paşa hazretleri, erkân ve memurini mülkiye ve askeriye muallimler, şehrin en kibar ve mümtaz sınıfı davetli idiler. Sabahın saat ikisine kadar dans edildi. Ankara operet heyetinden davet olunan sanatkârların numaraları seyredildi; nezih ve eğlenceli bir gece geçirildi.” *Gaziantep*, 2 Teşrinisani 1931, s. 2. Ayrıca bkz. “Cumhuriyet Bayramı Programı”, *Gaziantep*, 29 1 inci Teşrin 1932, s. 3; “Cumhuriyet Balosu”, *Gaziantep*, 4 İkinci Teşrin 1935, s. 3.

⁹⁴² Bkz. “Resmi Balo”, *Babalık*, 2 Onbirinci Ay 1930, s. 2; *Babalık*, 1 Teşrinisani 1934, s. 1; *Babalık*, 27 İlkteşrin 1936, s. 1. 1917 doğumlu İzzet Dilmaç, babasının başkanlığını yaptığı, kendisinin de aktif olarak çalıştığı Çanakkale Halkevi'nde geçen danslı toplantılar hakkında şunları aktarmaktadır: “En az haftada bir kere akşamları dans yapılırdı. Babam dansı çabuk öğrenmişti. Şimdi olduğu gibi kız-erkek ilişkileri olmadığından gençler, kızları davet etme konusunda sıkılıyordu. Toplantı salonunda anneler başı örtülü, genç kızlar başı açık vaziyette aileleriyle beraber otururlar. Babam ilk önce Cumhuriyetin önemini anlatır. Atatürk ilkeleri ve kalkınması içerikli konuşmalar yapar. Caz çalar. Dans edecek kimse yok. O zaman Matmazel Heti (halkın ifadesiyle Ketî) vardı burada. O gelir, babamla dans eder. Peşinden birkaç genç gelip dans etmek istediği kızı gösterip ailesinden izin almasını rica ederlerdi. Babam da gidip ailelerini ikna eder. Gençler mutlu şekilde dans ederlerdi”. Ahmet Esenkaya, “Çanakkale’de Sözlü Tanıkların Dilinden (I): Atatürk Dönemi (1923-1938)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, Bahar 2005, s. 43-44.

⁹⁴³ Erdem, *a.g.m.*, s. 258.

⁹⁴⁴ Balolarda sıklıkla aynı kimseler görülürdü; davetliler, şehrin sınırlı sayıdaki “münevver tabakası”ndan ibaretti. Ogan, “Konya’da Balo”, *Babalık*, 1 İkinci Teşrin 1937, s. 1.

⁹⁴⁵ Zürcher, *Modernleşen...*, s. 283.

Balolar, Cumhuriyet ricali ile yakınlaşma ortamı sağladıkları için, bir seçkinleşme mekânı olarak görülürlerdi.⁹⁴⁶ Zira bu tür geceler, yeni rejimin siyasi ve idari seçkinlerini bir araya getirirdi. Örneğin 29 Ekim 1935'teki Cumhuriyet Balosu'na davetli olan zevattan bazıları şunlardı: CHP İdare Heyeti, Şurayı Devlet Reisi, Merkez Bankası, Ziraat Bankası ve İş Bankası'nın Umum Müdürleri, Ankara Valisi ve Belediye Reisi, Matbuat Umum Müdürü, Milli Emniyet Hizmeti Reisi, Devlet Demir Yolları Umum Müdürü, aralarında I. Ordu Müfettişi ile Genel Kurmay İkinci Başkanı'nın da bulunduğu askeri erkân, Emniyet Umum Müdürü, Üniversite Rektörü, Tass Ajansı muhabirinden Ulus gazetesinin foto muhabirine kadar, yerli ve yabancı gazeteciler...⁹⁴⁷

Bu bakımdan balolar, küçük burjuva aydın ve bürokratların Cumhuriyet'in ideal değerlerini inşa ettiği alanlar olarak kalmaz; bir yandan, devrimin kültürel ütopyasını yansıtırken, diğer yandan ise yeni siyasi ve toplumsal hiyerarşik düzeni dışa vururlardı. Örneğin, devrin ünlü kalemlerinden Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 1934'te yayınladığı *Ankara* romanında, Milli Mücadele'nin bir zamanki kahraman yurtseverlerinin, yabancı sermaye gruplarına yaptıkları aracılıklarla, devrime ve halka nasıl yabancılaştıklarını anlatır ki, bir yılbaşı gecesini Ankara Palas'ta verilen balo, bu yabancılaşmaya tanıklık eden olaylardan biridir. Romanın başkahramanı Selma Hanım, Ankara Palas Otel'i'nin merdivenlerinden çıktıkça, kendisiyle halk arasındaki uçurumun bir kat daha derinleştiğini duyumsar.⁹⁴⁸ Bu gibi etkinliklerde “meraklı halk”, Otel'in önünde birikir; baloya gelen davetlilere yabancı gözlerle bakardı. Balo yerlerinde “mutat güvenlik tedbirleri” alan emniyet güçleri,⁹⁴⁹ 1935'teki Cumhuriyet Balosunda “meraklı halk” ile “seçkinler” arasında bir “perde hattı” kurmak üzere, atlı polislerden yararlanmışlardır.⁹⁵⁰

⁹⁴⁶ Aydın vd., **a.g.e.**, s. 426.

⁹⁴⁷ 1935 yılı Cumhuriyet Balosu davetli listesi... **BCA**: 490.01.1159.69.1.

⁹⁴⁸ Bkz. Mansur Tekin, “Ankara”, **Kadro**, Sayı: 28, Nisan 1934, s. 48-49; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Ankara**, 26. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2009, s. 110-113. Yazar, romanın son bölümünde, kafasındaki ideal Cumhuriyet rejimini serimler.

⁹⁴⁹ 21.10.1934 tarihinde, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya başkanlığındaki toplantıda tespit edilen, Ankara'daki Cumhuriyet Bayramı'na ilişkin güvenlik tedbirleri... **BCA**: 030.10.198.352.18, s. 7.

⁹⁵⁰ 26.8.1935'te Jandarma Genel Komutanlığı'nda yapılan toplantıda saptanan güvenlik tedbirleri... **BCA**: 030.10.198.352.23, s. 4.

Bayram gecesi, Dışişleri Vekâleti'nin Ankara'daki kordiplomatiğe verdiği bir resmi yemekle başladı. Bu yemeğin konuk bir devlet adamının onuruna verildiği de olurdu. Örneğin 1936'daki yemek, Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında Türkiye'de bulunan Yugoslavya Başvekili Milan Stojadinovic için,⁹⁵¹ ertesi seneki ise Romanya Başvekili Gheorghe Tatarescu için düzenlenmiştir.⁹⁵² Ankara Palas'taki bu yemeğe, hükümet üyeleriyle birlikte Atatürk de katılırdı. Yemeği, sabaha kadar süren Cumhuriyet Balosu takip ederdi. Baloya, büyükelçiliklerde çalışan diğer personel ile birlikte mebuslar, önde gelen sivil ve askeri bürokratlar da davet edilirdi; fakat bu zevat, yemek protokolünde yer almazdı. Aynı gece İstanbul Valisinin konsoloslara, askeri ve mülki erkân ile şehrin önde gelen ailelerine verdiği baloya, İstanbul'da ikamet eden diplomatlar davet edilmezlerdi;⁹⁵³ böylece, yeni hükümet merkezinin Ankara olduğunun altı çizilmiş olurdu.⁹⁵⁴ Ankara'daki balo, büyükelçilerle devlet erkânı arasında yakın bir iletişim ortamı sağlardı. Atatürk'ü yakından görüp sohbet etme imkanı bulan misyon şefleri, lider ve balo hakkındaki izlenimlerini, ertesi gün merkezlerine rapor ederlerdi.⁹⁵⁵ Seçkin bir müzik, renkli konfetiler, zengin bir büfeyle ağırlanan konukların, iyi vakit geçirmelerine dikkat edilirdi. Bu nedenledir ki, 1937 yılında Sergievi'nde⁹⁵⁶ verilecek Cumhuriyet Balosu'nda "kordiplomatiği

⁹⁵¹ **Kurun**, 30 İkteşrin 1936, s. 2.

⁹⁵² "Doktor Arasin Ekselans Tataresku Şerefine Ziyafeti", **Ulus**, 30 İkteşrin 1937, s. 3. Cumhuriyet Bayramı'nda Ankara'ya asılan konuk yabancı devletlerin bayrakları, içeriye karşı yeni rejimin tüm dünyayla dost olduğunu anlatır; dışarıya karşı ise, Ankara'nın "dünya barışının kalbi" olduğu mesajını verirdi. Cemal Kutay, "Bayramın Röportajı", **Ulus**, 1 Sontışrin 1937, s. 8.

⁹⁵³ Başkonsolos M. K. Moorhead, Washington'a gönderdiği 25 Kasım 1935 tarihli yazısında, bu konuda Atatürk'ün sıkı talimatı olduğunu söyler. **NARA**: 867.415.17, s. 1.

⁹⁵⁴ "Ankara'ya bir hayli zaman herkes eğreti gözü ile bakmıştı. Ne Türkler ailelerini getirdiler; ne de Ruslardan gayri ecnebiler esaslı yerleşme niyeti gösterdiler. Onlar için başkent, hala İstanbul idi. Ankara'da müsteşar ve başkâtipler nöbet tutar, elçiler ara sıra gelirdi." Atay, **Çankaya**, s. 412.

⁹⁵⁵ Mesela bkz. İngiliz Büyükelçi Clerk'ten, Dışişleri Vekili Cushendum'a gönderilen, Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına dair 30 Ekim 1928 tarihli yazı... **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: 6, s. 382; Birleşik Amerikalı Büyükelçi Charles H. Sherill'in Washington'a gönderdiği 30 Ekim 1932 tarihli yazı... **NARA**: 867.415/8, s. 2-4. (Bkz. Ek-13)

⁹⁵⁶ 1929'da kurulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin pedagojik misyonlarından biri de, yerli malı sergileri açmaktır. Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümünde Cemiyet, "zirai ve sınaî ürünlerin, tekstil ürünlerinin, zeytinyağının, şekerin, halıların, karayolu inşaatları haritasının ve elektrik götürülecek yerlerin listesinin yer aldığı büyük bir 'Milli İktisat Sergisi'" hazırlamıştı. Mimarlık tarihçisi Sibel Bozdoğan, bu sergi fikrinin, Mussolini'nin Roma'ya yürüyüşünün onuncu yıldönümünde düzenlenen Mostra della Rivoluzione Fascista (Faşist Devrim Sergisi)'dan gelmiş olabileceği üzerinde durur. 1934'te açılışı tamamlanan Sergievi, "Kemalizm'in ilerlemeci ideallerini simgeleştiren en önemli kamu mekânlarından biri haline geldi". Bozdoğan, **a.g.e.**, s. 151, 155, 157. CHP Genel Sekreterliği, 1937'deki Cumhuriyet Balosu'nun, Sergievi'nde yapılmasını kararlaştırmış; Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nden, bu binanın tamiratının biran evvel tamamlanıp, dekorasyonu yapılmak üzere, Parti'nin emrinde hazır bulundurulmasını istemişti. CHP Genel Sekreterliğinden Ulusal Artırma ve Ekonomi

karşlamak ve büfelerde kendilerine izaz ve ikramda bulunmak üzere”, Dışışleri protokol memurlarından veya uygun görülecek zevattan birkaç kişinin görevlendirilmesi, bizzat Dışışleri Vekili Tevfik Rüştü Aras’tan rica edilmişti. Gerekçesi ise kordiplomatiği tanımayan Parti memurunun, diplomatik ricalle gerektiği şekilde meşgul olamamasıydı.⁹⁵⁷

Bu dönemde, Türkiye’nin resmi davet ve ziyafet protokolüne giren önemli yeniliklerden bir diğeri de alkollü içeceklerdi. Mesela 29/30 Ekim 1937 gecesi saat 22.00’de başlayıp, 02.00’ye kadar sürecek balo⁹⁵⁸ için, 1200 şişe Cordon Rouge marka şampanya ile 120 şişe Johnnie Walker marka viski sipariş edilmişti ki,⁹⁵⁹ geç XIX. yüzyıldan beri şampanyanın, Avrupa burjuva kültürünün gelenek ve ritüellerinde vazgeçilmez bir yeri vardı.⁹⁶⁰ 2.200 davetiyenin dağıtıldığı o seneki Cumhuriyet Balosuna katılan kişi sayısı ise, eşleriyle birlikte yaklaşık 4500’dü; Atatürk, geçit resmine iştirak eden “tayıare zabıtları”ni de baloya çağırması,⁹⁶¹ âdeti olduğı üzere burada, tören uçuşlarının kritiğini yapacaktı.⁹⁶² Böylece hem havacıları onurlandırıyor; hem de kordiplomatiğe, askerlerine karşı duyduğu güveni dışa vuruyordu.⁹⁶³

Kurumu Başkanlığı’na (Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti) gönderilen 12 Ekim 1937 tarihli yazı...

BCA: 490.01.1159.71.1, s. 8.

⁹⁵⁷ Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri adına Giresun Saylavı’ndan (Mebusu) Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras’a yazılmış, 26 Ekim 1937 tarihli “acele” yazı... **BCA:** 490.01.1159.71.1, s. 1. Balonun tertibi için bir komite teşkil edilmişti. Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Ş. Kaya’nın Balo Komitesi Başkanlığı’na hitaben yazdığı 3 Kasım 1937 tarihli teşekkür yazısı... **BCA:** 490.01.1159.71.1, s. 6-7.

⁹⁵⁸ Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya’dan, Başvekâlet Müsteşarı Kemal Gedelec’e gönderilmiş 9 Ekim 1937 tarihli yazı... **BCA:** 030.10.79.523.8, s. 1.

⁹⁵⁹ CHP Genel Sekreterliği’nden, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak’a gönderilen 28 Eylül 1937 tarihli yazı... **BCA:** 490.01.1159.71.1, s. 12. Bir süre sonra Balo Komitesi, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği aracılığıyla, 80 şişe viskinin daha tedarik edilmesini istedi. Bkz. **BCA:** 490.01.1159.71.1, s. 10-11.

⁹⁶⁰ Bkz. Kolleen M. Guy, “‘Oiling the Wheels of Social Life’: Myths and Marketing in Champagne during the Belle Epoque”, **French Historical Studies**, Vol. 22, No. 2, Spring 1999, s. 211-212.

⁹⁶¹ **Tan**, 30 İlkteşrin 1937, s. 1.

⁹⁶² Erenli, **a.g.m.**, s. 243.

⁹⁶³ 1933’ün Cumhuriyet Bayramı gecesinde Atatürk, “... âdet edindikleri üzere, Ankara Palas salonlarında davetlisi bulunan, geçit törenine katılmış havacı pilotlarla sohbet sırasında birden havacılar: ‘Düşman donanması en hassas bölgemize yaklaşmaktadır. Bombanız, merminiz bitti, ne yaparsınız’ diye sordular. Bütün pilotlar: ‘Hayatımız bedeli de olsa gemilere uçağımızla çarparız’ cevabını verdiler. Atatürk bu cevap üzerine, bir şeyler öğrenmek için çevresinden ayrılmayan kordiplomatiğin duyacağı biçimde: ‘Benim havacılarım hayatları pahasına da olsa vatanını böyle savunur’ diyerek gürlledi. Erenli, **a.g.m.**, s. 236.

Atatürk, ülkesinin geçirdiği kimlik dönüşümünü dışarıya karşı göstermek için, Cumhuriyet Bayramı kutlamalarını bir araç olarak kullandı. 29/30 Ekim 1932 gecesi, Ankara Palas'ta gerçekleşen hadise, buna verilebilecek örneklerden biridir. O gece verilen 200 kişilik resmi yemekte, Mısır Elçisi Abdülmelik Hamza Bey'in fesine dikkat kesilmiş; konukları baloya buyur edip, Mısır Elçisi'nin yanından geçerken: "Kralınıza söyleyiniz, ben, Mustafa Kemal, size bu akşam fesinizi çıkarmanız talimatını verdim", demişti. Ne var ki Abdülmelik Hamza Bey, fesini çıkarıp garsona verdikten sonra, balo salonunu terk etmişti. Dışişleri Vekâleti Müsteşarı Numan (Menemencioğlu) Bey, elçinin gönlünü almak için hareket ettiyse de, o akşam Hamza Bey'i görememişti.⁹⁶⁴ "Fes olayı", Avrupa ve Mısır basınında yayınlanınca, Mısır'ın muhalif Vefat Partisi, iktidardaki İsmail Sıtkı Paşa Hükûmetine yüklenmiş; ulusal başlıklarının horlanması suretiyle, Mısır'a hakaret edildiğini ileri sürmüştü. İki devlet arasında karşılıklı notaların verilmesine neden olan bu diplomatik gerilim, iki ay kadar devam etmişti.⁹⁶⁵ Nihayet Türkiye Cumhurbaşkanı, Mısır'ın gönlünü almak için, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nce verilen yılbaşı balosuna, Abdülmelik Hamza Bey'i davet ederek, kendisine ve Kralına karşı duyduğu saygıyı dile getirmişti.⁹⁶⁶

Kordiplomatik, Cumhuriyet Balolarında Atatürk'ün söz ve hareketlerini, bir dış politika davranışı gibi algıladı. Hangi yabancı elçiliğin gözden düştüğü,

⁹⁶⁴ Yukarıdaki ifadeler, İngiliz Büyükelçi George Clerk'in raporundan derlenilmiştir. Bilal N. Şimşir, **Doğunun Kahramanı Atatürk**, Ankara, Bilgi Yay., 1999, s. 258-259. Ancak, olayın nasıl cereyan ettiğine dair çok çeşitli ifadeler vardır; mesela Fransız Büyükelçi Charles de Chambrun, "fes olayı"nı şöyle nakleder: "...o akşam Montesquieu'nun 'Ulusunda büyük değişiklikler yapmak isteyen bir prensin, yasalarla kurulanları yasalarla düzeltmesi (iyileştirmesi), davranışlarla düzenlenenleri ise yine davranışlarla değiştirmesi gerekmektedir' yolundaki öğretilerini uygulamaya koyarak el çabukluğu ile Mısır büyükelçisinin başından fesini çıkartmış ve tüm yabancı misafirlerin gözü önünde fes, gümüş bir tepsi içinde bir garson tarafından salondan çıkarılmıştı". Yavuz, **a.g.m.**, s. 321. Fransız Büyükelçinin ifadelerinden başka, Türk Dışişleri Vekili Tefik Rüştü Bey ile Mısır Dışişleri Vekili Yahya Paşa'nın ifade ve yorumları için bkz. Şimşir, **a.g.e.**, s. 260-262.

⁹⁶⁵ "Mısır'ın Cevabı: Fes İşinin Dostane Kapandığı Kanaati Mahsustur", **Hakimiyeti Milliye**, 29 Birincikanun 1932, s. 1; belgelere dayalı ayrıntılı bilgi için bkz. Şimşir, **a.g.e.**, s. 251-352. Atatürk, ülkesinin geçirdiği laik kimlik dönüşümünü, Arap Orta Doğusu'na daha önce yine vurgulamıştı. Hicaz Kralı İbn Suud liderliğinde Mekke'de organize edilen İslam Kongresi'ne, Türkiye'yi temsilen Edip Servet Bey gidecekti. Mekke'ye gitmeden önce ona şunları söylemişti: "Müslüman milletleri medenileşmekten alıkoyan batıl itikatları yıkmak için Mekke'ye şapka ile gireceksin. Kara taassup seni parçalamağa bile kalksa, başını vereceksin, fakat eğilmeyeceksin". F. R. Atay, "Mekke'ye Şapka ile Gireceksin", Behçet Kemal Çağlar (Der.), **Atatürk Denizinden Damlalar**, İstanbul, Ak Yay., 1967, s. 248-249.

⁹⁶⁶ İngiliz Büyükelçiliğinin 1933 yılına ait Türkiye raporu... **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: 8, s. 15.

hangisinin ise saygınlık kazandığı, bu ortamlarda belli olurdu.⁹⁶⁷ Mesela Atatürk, “fes olayı”nın yaşandığı gece, yakınında oturan İngiliz Büyükelçisi ile karşısında oturan Sovyet Büyükelçisinin, kendisinin en yakın dostları olduğunu söylemişti.⁹⁶⁸ 1930’ların ilk yarısına kadar Atatürk’ün çevresinde Sovyet diplomatlar yer alırken, 30’ların sonlarına doğru yanı başında hep İngiliz Büyükelçi Sir Percy Loraine görülmüştür.⁹⁶⁹ Atatürk’ün samimiyetine güvendiği Sovyet Büyükelçi L. M. Karakhan ise, 1937 yılında ülkesinde infaz edilmişti; Türk Cumhurbaşkanı gücendiren bu olay yaşandığında, Sovyet Birliği ile ilişkiler artık soğumağa yüz tutmuştu.⁹⁷⁰ Oysa bundan dört sene önceki baloda, Cumhuriyet’in onuncu yıl kutlamalarında konuk edilen Sovyet devlet adamları,⁹⁷¹ bir grup genç subayın elleri üzerinde gezdirilmişlerdi.⁹⁷² O gece Voroshilov’un yaptığı Rus halk dansına, Atatürk zeybekle yanıt vermişti.⁹⁷³

Türkiye, 1921-1935 yılları arasında, Sovyetler Birliği ile dayanışma içinde kalmış; bu dönemden sonra ise İngiltere ile yakınlaşarak, dış politikasındaki Sovyet etkisini dengelemeye çalışmıştı. Savaş arifesinde revizyonist bloğun, saldırgan niyetini iyice açığa çıkarması, yeni yönelimin tetikleyici hadisesi olmuştu. Bu minvalde, İtalya ve Bulgaristan’a karşı, aralarında Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya’nın bulunduğu ülkelerle, 9 Şubat 1934’te Balkan Pakti’ni imzalamıştı.⁹⁷⁴ Bu dış ilişkiler örgüsünden bakılınca, 1937 yılında Sergievi’nde yapılan Cumhuriyet Balosu’nda, Atatürk’ün sağında Romanya Başvekili Gheorghe Tataresco, solunda ise

⁹⁶⁷ Şimşir, **a.g.e.**, s. 257.

⁹⁶⁸ Şimşir, **a.g.e.**, s. 258.

⁹⁶⁹ Sir Percy Loraine, 1930’ların ikinci yarısında gelişen Türk-İngiliz ilişkilerinin mimarı olarak görülebilir; zira 1936 Eylül’ünde, İngiliz Kralı VIII. Edward’ın Türkiye’ye yaptığı ziyaret, önemli ölçüde, onun kişisel çabalarının bir ürünüdür. Konu hakkında etraflı bilgi için bkz. Hikmet Özdemir, **Atatürk ve İngiltere: “Bir Barışmanın Diplomatik Tarihi”**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2004.

⁹⁷⁰ İngiliz Büyükelçiliğinin 1937 yılına ait Türkiye raporu... **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: 8, s. 475.

⁹⁷¹ Cumhuriyet’in onuncu yıl kutlamalarında Türkiye’nin ağır konuğu, Sovyetler Birliği’nden gelen heyetti. Heyete, Kızıl Ordu Başkomutanı ve Savunma Komiseri Mareşal Kliment Voroshilov başkanlık etmişti. Bu konu hakkında bkz. Erdal Aydoğan, “Kliment Yefromoviç Voroshilov’un Türkiye’yi Ziyareti ve Türkiye-Sovyet Rusya İlişkilerine Katkısı”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 39, Mayıs 2007, s. 337-357.

⁹⁷² Granda, **a.g.e.**, s. 153.

⁹⁷³ Aydoğan, **a.g.m.**, s. 353. Ankara’da ilk elçilik binası yaptıran devlet, Sovyetler Birliği olmuştu; Büyükelçi Yakov Suritz, sık sık kalabalık davetler verir; bu davetlerde Ankaralı konuklarına, votka ve havyar ikram ederdi. Atay, **Çankaya**, s. 412.

⁹⁷⁴ Soysal, **a.g.m.**, s. 112-113, 115.

Sir Percy Loraine'in neden oturdukları açıklık kazanır. Diğer yabancı konuklar ise İran Dışışleri Vekili M. Samiy, Fransız Büyükelçi M. Ponsot, Yunan ve Yugoslav Genel Kurmay Başkanlarıdır. İki savaş arası dönemde Romanya, İran, Yunanistan ve Yugoslavya, Türkiye'nin Balkan ve Ortadoğu coğrafyasındaki müttefikleriydi. O gece, ne Almanya ve İtalya, ne de Sovyetler Birliği'nin herhangi bir diplomatı, Atatürk'ün masasına davet edilmiş değillerdi. Atatürk, zaman zaman İngiliz Büyükelçisinin koluna dokunarak, “Bu benim arkadaşım” demiş; böyle bir anda, Fransız Büyükelçisine de dönerek, “Eğer istersen, sen de benim arkadaşım olabilirsin” demişti.⁹⁷⁵ Atatürk, “pek sevdiği balo diplomasisi yoluyla”, o gece Büyükelçi Ponsot ile Hatay meselesini konuşmuş; meseleye dair çözüm yolları ileri sürmüştü.⁹⁷⁶

⁹⁷⁵ Bkz. Birleşik Amerikalı Maslahatgüzar Robert F. Kelley'in 30 Ekim 1937 tarihinde Washington'a gönderdiği yazı... **NARA**: 867.415/20, s. 2-4; İngiliz Büyükelçi P. Loraine'den Dışışleri Vekili Eden'e gönderilen 1 Kasım 1937 tarihli yazı... **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: 8, s. 398-399.

⁹⁷⁶ Kinross, **a.g.e.**, s. 556.

SONUÇ

Bu tezde ele almaya çalıştığımız bayramlar, Cumhuriyet'in "kurtuluş anlatısı"nın önemli olaylarını tören konusu yaparlar. Önceleri bu anlatının "milat noktası", 23 Nisan olarak tayin edilmişken, Atatürk'ün iktidarını konsolide etmesinden sonra, 19 Mayıs olarak değişiklik göstermiştir. Dolayısıyla bu değişikliğin, Gençlik ve Spor Bayramı'nın, lider merkezli "kurtuluş anlatısı"nın törenselleştirilmesi anlamına geldiğini söylemek mümkündür. 30 Ağustos, bu anlatıda kurtuluşun fiilen sağlandığı bir dönemeç, 29 Ekim ise kurtuluşun tamamlanıp, "kuruluş evresi"nin başladığı bir tarihtir. Bu anlamda bayramların sembolik dünyaları, "devrimci bir kopuş" üzerine kurgulanmışlardır; nitekim Atatürk döneminde, Milli Mücadele öncesindeki tarih sıfırlanarak, Osmanlı geçmişi yok sayılmaktadır.

Bu kopuş o denli radikaldi ki, Cumhuriyet'in Osmanlı dönemindeki öncül dönemleri bile yadsınıyor; o nedenle, Meşrutiyet'in yıl dönümleri (Hürriyet Bayramları), Milli Mücadele'nin eklektik ideolojisinde kendine bir yer bulsa da, erken Cumhuriyet'in semboller dünyasına giremiyordu. Cumhuriyetçilerin nezdinde 10/23 Temmuz, nihayetinde padişah ile ulus arasında bir denge kurmaya çalıştığı için, millî egemenliği tesis edememişti; anayasal gelişme bakımından, Cumhuriyet'e göre geri bir rejim biçimine karşılık geliyordu. Dolayısıyla hakiki manasıyla Türk Devrimi'ni ifade eden tarihsel olay, Meşrutiyet değil, Cumhuriyet idi.

Ulusal kimlik inşasının "ajan"ları olarak nitelenebilecek bu tür resmî pratikler, Osmanlı'nın toplum üzerindeki geleneksel ve dinsel iktidarını kırıp, kolektif hafızada eskiye ait ne varsa silmeye çalıştılar. Anti monarşist ve anti klerikal bir söylemle, millî egemenliğe dayalı laik rejime meşruiyet kazandırmayı amaçladılar. Cumhuriyet şehirlerine dikilen Atatürk Anıtları, böyle bir söylemin kamusal alandaki kültürel ve ideolojik cisimleriydi; etraflarında icra edilen törenler, uluslaşma sürecine katkı sağlamakla kalmaz; ülkeyi düşman işgalinden kurtaran lidere, ulusun "minnet borcu"nu da ifade ederlerdi. Bu minvalde törenler, Atatürk kültü inşasının önemli sembolik araçlarıydılar. Bu kültün iki savaş arası dönemdeki benzerlerinden farkı (her ne kadar kamusal mekânlardaki anıtları üniformayla temsil

edilmişse de) daha sivil olması ve Osmanlı geçmişinin “paternal” izlerini taşıyor olmasıydı.

Atatürk döneminde din, artık siyasal yaşamın bir meşruiyet aracı değildi; İslamiyet’in iki kutsal bayramı (Ramazan ve Kurban Bayramları), Türkiye’nin resmi kutlamalarının dışında bırakılmıştı. Toplumsal yaşamdaki dinî bayram kutlamalarına doğrudan müdahale edilmemiş; ancak bu günlerin kutsal atmosferi, ulus devletin ihtiyaçlarına uyarlı bir hale getirilmişti; örneğin bu bayramlarda vatandaşların, Tayyare ve Himaye-i Etfal Cemiyetlerine bağış yapmaya çağrılmaları gibi... Salt dinî bayramlar değil, Atatürk dönemi boyunca kutlanan tüm resmî bayramların coşkun atmosferinden yararlanılarak, devletin denetim ve kontrolü altındaki hayır cemiyetlerine yardım toplanılmaya çalışılmıştır ki, bu da Türkiye’deki bayram geleneklerinin pragmatist yanını dışı vurmaktadır.

Kuşkusuz ki, böyle bir pragmatist özelliğin salt Türkiye’ye özgü olup olmadığı, örneğin İngiltere’nin “Çocuk Haftası” ya da Sovyetler Birliği’nin “Havacılık Günü” etkinliklerini daha yakından inceleyecek yerli tarihçilerin çalışmaları sonucunda açıklık kazanacaktır. Türkiye’de yardım toplama gününün bir tek istinasnası vardı, o da millî bayramlardı. “Cumhuriyet Bayramının yüksekliğini ve özelliğini korumak için”, o gün hayır cemiyetlerinin rozet dağıtıp yardım toplaması uygun görülmemişti.⁹⁷⁷

Tarih boyunca her yeni rejim, kendisinden önce gelen siyasi formasyonu yadsımıştır. 29 Ekim’in anti monarşist sembolik araçları da Osmanlı İmparatorluğu’nun değer ve kurumlarını yermiş, Cumhuriyet’in haklı ve geçerli bir rejim olduğu inancını yaymaya çalışmıştı. Bu bağlamda Atatürk döneminin siyasi sembolizmi, iki savaş arası dönemin birçok tutucu rejimi gibi, muhafazakâr moral değerlere içkin olmadığı gibi, “maziperest” bir yan da taşııyordu. Böyle bir militarist söylemin görülebileceği 30 Ağustos Zafer Bayramları, ne doğrudan Yunanistan’ı ötekileştiriyordu; ne de “fütühat” ve “gaza” geleneğine dayalı Osmanlı/İslam geçmişini yüceltiyordu; aksine, tüm bunların hepsini unutturmaya

⁹⁷⁷ “Cumhuriyet bayramının yüksekliğini ve özelliğini korumak için bu günlerde herhangi bir cemiyetin rozet dağıtması, para toplaması doğru değildir.” **1937 Cumhuriyet Yıl Dönümü...**, s. 12. Ayrıca bkz. **1934 Cumhuriyet Yıl Dönümünü...**, s. 14-15; Özkan, **a.g.e.**, s. 41.

çalışıyordu. Kısaca Cumhuriyetçi rejimin yarattığı “ulusal öteki” Yunanistan değil, hesaplaşmaya giriştiği kendi geçmişi idi; diğer bir ifadeyle bu “öteki”nin adı, Osmanlı idi.

Siyasi hedefleri, Misakı Milli’yle sınırlı olan Cumhuriyet Türkiye’sinin kurucu lideri, 30 Ağustos Zaferi’nin Başkomutanı olmasına rağmen, askeri üniformayla millî bayram törenlerine katılmamıştı. Zaferin ikinci yıl dönümünde yaptığı konuşmasında, egemenliği eline almış bir milletin bundan sonraki hedefinin, uygarlık savaşını kazanmak olduğunu söylemiş; muharebe kazandığı tepede, bu tarihten sonra yapılan askeri törenlerin hiçbirine iştirak etmemişti. Zira Cumhuriyet, iki savaş arası dönemdeki revizyonist aktörlerin aksine, yayılmacı militer bir söylem üretmemişti. Bunun nedeni ise, 30 Ağustos günü elde edilen askeri zaferin, Türk milliyetçilerinin ulusal duygularını yeteri kadar tatmin etmiş olmasıydı. Bu açıdan bakıldığı zaman, Cumhuriyet’in icat ettiği tüm resmî ve millî bayramların, yeni Türkiye’nin elde etmiş olduğu statükoya kutsiyet atfediyor olması anlaşılır bir durumdur. Siyasi iktidarın kendi içindeki hiyerarşi piramidini ören bu bayramlar, piramidin tepesindeki “ulu kurtarıcı”ya, ulusun minnet ve şükran duygularını ifade ediyorlardı. Yukarıda da değindiğimiz gibi “paternal” özelliklere sahip bir lider olan Atatürk, Batılı ve müreffeh bir ulus inşasının yol göstericiliğine soyunmuştu. Cumhuriyet’in onuncu yıl dönümünde kullandığı ulusal kalkınmacı söylem, bunun tipik bir örneğiydi; aslında bu söylem, onun pozitivist ilerlemeciliğe duyduğu mutlak inancın da bir tür dışa vurumuydu.

Bu anlamda bayramların, ulusal kalkınma için gerekli heyecan ortamını yarattıkları söylenebilir. Bu telkin sürecinde ise devrimin “milat noktası”nın metafiziğinden istifade ediliyordu; şöyle ki: “Vaktinde düşmanı nasıl türlü zorluklar içinde ülkeden kovabildikse, bugün yine aynı zorluklar içinde kalkınmamızı gerçekleştirebiliriz”. Zira ‘Türklerin neden bir kahraman bir ulus oldukları’ sorusunun yanıtı, 19 Mayıs 1919 ile 29 Ekim 1923 arasında geçen tarihsel dönemde saklıydı. Milli Mücadele adı verilen bu dönem, Cumhuriyet’in “kurucu dönemi”ydi. Bu dönemi teleolojik bir tarihsel tünele benzetecek olursak, her yıl bu tünelden geçirilen Türkiye insanına, Cumhuriyet’in doğuşunu hazırlayan olaylar tekrar yaşatılarak, ulusal bilinç aşılarmaya çalışılıyordu. Bayramların amacı, Milli

Mücadele'nin metafizik ortamını yeniden yaratarak, Türklere geç Osmanlı'dan beri Batı karşısında kaybettikleri özgüven duygusunu yeniden kazandırmaktı; bu resmî kutlamalarda kullanılan yoğun milliyetçi söylemin öncelikli işlevi buydu.

Bayramların referans çevresine baktığımız zaman, iki temel unsurla karşı karşıya kalırız. Modern zamanlarda ortaya çıkan bu biyo-kültürel kategorilerden biri “çocukluk”, diğeri ise “gençlik”tir. Bu biyo-kültürel kategorilerin devlet tarafından “özneleştirilmesi”, rejimin kendisini yeniden üretme kaygısı içinde olduğunu gösterir. Nitekim her resmi sembolik pratikte olduğu gibi amaç, yeni siyasi rejime kalıcılık ve süreklilik katmaktır. 23 Nisan ve 19 Mayıs Bayramlarının, çocuk ve gençlere seslendiği, onlara yeni rejimin taşıyıcısı olduklarını telkin ettiği açıktır. Öyle ki rejim, vatan savunmasında bile gençlere dayanma gereksinimi duyuyor; Tayyare Bayramlarında onları pilot olmaya çağırıyordu; bizzat Atatürk'ün dediği gibi: “Türk çocuğu, her işte olduğu gibi, havacılıkta da, en yüksek düzeyde, gökte seni bekleyen yerini, az zamanda, dolduracaksın”. Denilebilir ki Cumhuriyet'in icat ettiği bayramlar, çocuk ve gençlikten beklenen toplumsal rolleri açığa vuruyordu; buna göre, bayramların yeni kuşağa aktardığı mesaj: “Cumhuriyet”e, “vatan”a, “Atatürk”e ve “hayat”a bağlı, “sağlıklı” ve “üretken” vatandaş olmalarıydı. Kitle iletişim araçlarının zayıf olduğu bir dönemde, yeni kuşaklara seslenmenin en sağlıklı yollarından biri, hiç şüphe yok ki bu tür sembolik pratiklerdi.

Ancak Çocuk Bayramı ile Gençlik ve Spor Bayramı'nın icatlarını, salt ideolojik gerekçelere dayandırmak güçtür; çünkü bu biyo-kültürel kategorilerin “özneleştirilmesi”, Türkiye'nin iki savaş arası dönemde izlediği nüfus arttırıcı refah siyasetinin de bir parçasıydı. XX. yüzyılın ilk yarısı, “sıhhat” ile “iktisat” arasında doğru orantının kurulduğu bir zaman kesitiydi; bu yüzden, genç kuşakların fizik ve ruh sağlığı, bir ülkenin geleceği ve refahı için vazgeçilmez görülmüştü. İki olgu arasındaki korelasyonun idrakinde olan genç Cumhuriyet, Anadolu'daki yaygın hastalıkları kurutmak, nicelik ve nitelik açısından zayıf düşen demografik yapısını iyileştirmekle meşgul olmuştu. Nüfus eksenli böyle bir refah siyasetinin, çocuk ve gençlik sağlığını ön plana çıkaracağı aşikârdı; Çocuk Bayramı ile Gençlik ve Spor Bayramları, böyle bir siyasetin başarıya ulaşması için gerekli propaganda ortamını sağlayacaklardı.

KAYNAKÇA:

1. ARŞİV BELGELERİ:

- a. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
- b. Cumhurbaşkanlığı Arşivi
- c. The U.S. National Archives and Records Administration
- d. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi

2. YAYINLANMIŞ RESMÎ YAYINLAR:

1934 Cumhuriyet Yıl Dönümünü Kutlama Talimatı, İstanbul, Devlet Matbaası, 1934.

1937 Cumhuriyetin İlânı Yıl Dönümünde İstifade Edilecek Halk Kürsüleri Talimatı, Ankara, Ulus Basımevi, 1937.

1937 Cumhuriyet Yıl Dönümü Kutlama Öğreneği, Ankara, Ulus Basımevi, 1937.

Ankara Halkevi, **Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 475.651 Yurddaşı Çatısı Altına Topladı 1937-1938**, y.y., t.y.

Ankara Halkevi, **Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 408.673 Yurddaşı Çatısı Altında Topladı**, y.y., t.y.

Ankara Şehri: Meydan-Bulvar-Cadde ve Sokakları ile Bağ ve Civarlarının Yeni ve Eski Adlarını Muhtevi Broşür, Ankara, 1940.

Aydın Halkevi Broşürü, İzmir, Nefaset Matbaası, 1933.

Balıkesir’de 19 Mayıs “1937” (Halkevi Armağanı), Balıkesir İl-Basımevi, 1937.

Başbakanlık İstatistik G. D., **İstatistik Yıllığı**, Cilt: 8, (1935/36), İstatistik G. D. Neşriyatından: Sayı 88, Ankara.

CHF, **Halkevleri Talimatnamesi**, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1932.

CHF Nizamnamesi ve Programı, Ankara, TBMM Matbaası, 1931.

CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931.

CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935, Ankara, Ulus Basımevi 1935.

CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, Ankara, 1935.

CHP İl Yön Kurulu, **Cumhuriyet Meydanları Halkevleri ve Parti Binalarında Çocuk Haftasında ve 23 Nisan Çocuk Bayramında Yapılacak Tören Programı,** İstanbul, Matbaai Ebuzziya, 1938.

Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, 1927.

Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin F. Teşkilâtına Umumî Tebligatı, Cilt: 1, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1933.

Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin F. Teşkilâtına Umumî Tebligatı, Cilt: 2, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1933.

Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin F. Teşkilatına Umumi Tebligatı, Cilt: 4, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1934.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği, **19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı Kutlama Talimatı,** Ankara, Ulus Basımevi, 1938.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi, Cilt: 6, Ulus Basımevi, 1935.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi, Cilt: 11, Ulus Basımevi 1938.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi, Cilt: 12, Ulus Basımevi, 1938.

Düstur

Fırka Kâtibi Umumisi Recep B(ey), **Cumhuriyet Halk Fırkası Programının İzahı Mevzuu Üzerinde Konferans,** Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1931.

T.C. Tekirdağ Vilayeti Ticaret ve Sanayi Odası Tarafından Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Münasebetile Çıkarılan Broşür, Tekirdağ, 1933.

TBMM Zabıt Ceridesi

TSK, **19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı Talimatnamesi,** Ankara, Ulus Basımevi, 1937.

Türk Tayyare Cemiyeti Beşinci Kongre Zabıtları 27-28 Teşrinisani 1932, Ankara, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1932.

Türk Tayyare Cemiyeti: Esas Nizamname ve Madalya Nizamnamesi, Ankara, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1932.

Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, **Sıhhiye Mecmuası** (Fevkalâde Nüshası, Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi, 29 Birinci Teşrin 1933).

3. KİTAPLAR:

50 Yıllık Yaşantımız, Cilt: 1 (1923-1933), Milliyet Yay., 1975.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt: 3, İstanbul, Kaynak Yay., 2000.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt: 9, İstanbul, Kaynak Yay., 2002.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt: 13-14, İstanbul, Kaynak Yay., 2004.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt: 16-17, İstanbul, Kaynak Yay., 2005.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: 1-3, 4. Baskı, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1989.

Gönüllerden Göklere, Ankara, Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı, 2005.

Abrahamian, Ervand; **Modern İran Tarihi**, Çev., Dilek Şendil, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2009.

Adivar, Halide Edib; **Türkün Ateşle İmtihanı: Kurtuluş Savaşı Anıları**, 11. Baskı, İstanbul, Atlas Kitabevi, 1994.

_____ ; **Mor Salkımlı Ev**, 7. Baskı, İstanbul, Can Yay., 2010.

Ahmad, Feroz; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 3. Baskı, İstanbul, Kaynak Yay., 2002.

_____ ; **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çev., Sedat Cem Karadeli, 2. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2007.

Afet, **Vatandaş İçin Medeni Bilgiler**, 1. Kitap, İstanbul, Devlet Matbaası, 1932.

Afetinan, A.; **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, 4. Baskı, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1984.

_____ ; **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923**, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1989.

_____ ; **M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları**, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1991.

Akın, Veysi; **Bir Devrin Cemiyet Adamı: Dr. Fuad Umay**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.

Akın, Yiğit; **“Gülbüz ve Yavuz Evlatlar”**: Erken Cumhuriyet’te Beden Terbiyesi ve Spor, İstanbul, İletişim Yay., 2004.

Akşin, Sina ; **Şeriatçı Bir Ayaklanma: 31 Mart Olayı**, Ankara, İmge Kitabevi, 1994.

_____ ; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Cilt: 1, **Mutlakıyete Dönüş 1918-1919**, 2. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2004.

Akyüz,Yahya; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1988.

Ali Seydi Bey, **Teşrifat ve Teşkilatımız**, (Baskıya Hazırlayan: Niyazi Ahmet Banoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, y.t.y.

Alpkaya, Faruk; **Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu (1923-1924)**, İstanbul, İletişim Yay., 1998.

Altay, Fahrettin; **10 Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası**, İstanbul, İnsel Yay., 1970.

Anderson, Benedict; **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, Çev., İskender Savaşır, 3. Baskı, İstanbul, Metis Yay., 2004.

Apak, Rahmi; **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1988.

Araz, Nezihe; **Mustafa Kemal’in Ankara’sı**, 3. Baskı, Ankara, Dünya Yay., 1998.

Arığ, Ayten Sezer; **Atatürk Türkiye’sinde Kılık Kıyafette Çağdaşlaşma**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2007.

Arıkoğlu, Damar; **Hatıralarım**, İstanbul, Tan Gazetesi ve Matbaacılık, 1961.

Ariés, Philippe; **Centuries of Childhood: A Social History of Family Life**, Translated by: Robert Baldick, New York, Alfred A. Knopf, 1962.

Armaoğlu, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980**, 2. Baskı, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1984.

Arsan, Nimet (Der.); **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938)**, Ankara, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., 1964.

Ata, Ferudun; **İşgal İstanbul’unda Tehcir Yargılamaları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2005.

Atatürk, Kemal; **Nutuk 1919-1927**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.

Atay, Falih Rıfkı; **Çankaya**, İstanbul, Bates Atatürk Dizisi, 1998.

Atay, Tayfun; **Din Hayattan Çıkar: Antropolojik Denemeler**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2010.

Aydemir, Şevket Süreyya; **Tek Adam: Mustafa Kemal (1881-1919)**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1963.

_____ ; **Tek Adam: Mustafa Kemal (1922-1938)**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1965.

_____ ; **İkinci Adam: İsmet İnönü (1884-1938)**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1966.

Aydın, Suavi vd.; **Ankara: Küçük Asya'nın Bin Yüzü**, Ankara, Dost Kitabevi, 2005.

Ayerdin, Irmak Z.; **Bayram Çocukları**, İstanbul Kaynak Yay., 2004.

Aytürk, Nihat; **Protokol Yönetimi: Kamusal Yaşamda Protokol Kuralları**, 5. Baskı, Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 2009.

Baltacıoğlu, İsmail Hakkı; **İçtimai Mektep Nazariyesi ve Prensipleri**, İstanbul, Tecelli Matbaası, 1932.

_____ ; **Hayatım**, İstanbul, Dünya Yay., 1998.

Başgöz, İlhan; **Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., 1995.

Bayar, Celâl; **Ben de Yazdım**, Cilt: 1, İstanbul, Baha Matbaası, 1965.

Baycan, Nusret (Haz.); **Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., 1986.

Belen, Fahri; **Büyük Türk Zaferi: Afyon'dan İzmir'e, İstiklal Harbi Hatıraları, Tenkitler, Tahliller**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970.

Berezin, Mabel; **Making the Fascist Self: The Political Culture of Interwar Italy**, Ithaca and London, Cornell University Pres, 1997.

Berkes, Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Yay. Haz.), Ahmet Kuyaş, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2002.

Bleda, Mithat Şükrü; **İmparatorluğun Çöküşü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1979.

Bilge, A. Suat; **Milletlerarası Politika**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1966.

Bingöl, İhsan; **Türk Gençlerine Havacılık Dersleri**, İstanbul, Ahmet İhsan Basımevi, 1937.

Borak, Sadi (Der.); **Atatürk: Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşiler**, 3. Basım, İstanbul, Kaynak Yay., 1998.

Boratav, Korkut; **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, İstanbul, Gerçek Yay., 1988.

Bozdoğan, Sibel; **Modernizmin ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür**, Çev., Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yay., 2002.

Bozkurt, Mahmut Esat; **Atatürk İhtilali**, 3. Baskı, İstanbul, Kaynak Yay., 1995.

Bozok, Salih-Cemil S. Bozok, **Hep Atatürk'ün Yanında...**, İstanbul, Çağdaş Yay., 1985.

Bumin, Kürşat; **Batı'da Devlet ve Çocuk**, İstanbul, Alan Yay., 1983.

Burke, Peter; **Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa: Tarihin Görgü Tanıkları**, Çev., Zeynep Yelçe, İstanbul, Kitap Yay., 2003.

Can, Sıtkı (Haz.); **Ordu İlinde 19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı 1937**, Ordu Halkevi Neşriyatı, Gürses Basımevi, 1938.

Cankaya, Özden; **TRT: Bir Kitle İletişim Kurumunun Tarihi: 1927-2000**, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2003.

Cantek, L. Funda Şenol; **“Yaban”lar ve Yerliler: Başkent Olma Sürecinde Ankara**, İstanbul, İletişim Yay., 2003.

Carr, Edward Hallett **Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1917-1929**, Çev., Levent Cinemre, İstanbul, Yordam Kitap, 2010.

Cebesoy, Ali Fuat; **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, Temel Yay., 2000.

Clogg, Richard; **Modern Yunanistan Tarihi**, Çev., Dilek Şendil, İstanbul, İletişim Yay., 1997.

Connerton, Paul; **Toplumlar Nasıl Anımsar?**, Çev., Alaeddin Şenel, İstanbul, Ayrıntı Yay., 1999.

Criss, Bilge; **İşgal Altında İstanbul 1918-1923**, 5. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2005.

Çakan, Işıl; **Konuşunuz Konuşturunuz: Tek Parti Döneminde Propagandanın Etkin Silahı: Söz**, İstanbul, Otopsi Yay., 2004.

Çavdar, Tefvik; **Talât Paşa: Bir Örgüt Ustasının Yaşamöyküsü**, 4. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2001.

_____ ; **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)**, Ankara, İmge Kitabevi, 2003.

Demir, Ömer, Mustafa Acar; **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, 6. Baskı, Ankara, Adres Yay., 2002.

Demirhan, Nezahat; **Cumhuriyetin Onuncu Yılı'nın Türk İnkılâp Tarihinde Yeri ve Önemi**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.

Demirözü, Damla; **Savaşın Barışa Giden Yol: Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri**, İstanbul, İletişim Yay., 2007.

Deringil, Selim; **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, Çev., Gül Çağalı Güven, 2. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2002.

_____ ; **Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2009.

Dinamo, Hasan İzzettin; **Savaş ve Açlar**, May Yay., 1968.

Dirim, Hasan Kadri, İzzet Kemal Erksal; **Hava ve Kimya Harbi: Korunması, Hastalıkları, Tedavisi**, İstanbul, Şirketi Mürettibiye Basımevi, 1937.

Donnan, Hastings, Thomas M. Wilson; **Sınırlar: Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları**, Çev., Zeki Yaş, Ankara, Ütopya Yay., 2002.

Dumont, Paul; **Mustafa Kemal: Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu**, Çev., Zeki Çelikkol, 4. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2005.

Duverger, Maurice; **Siyasi Partiler**, Çev., Ergun Özbudun, 4. Basım, Ankara, Bilgi Yay., 1993.

Elibal, Gültekin; **Atatürk ve Resim-Heykel**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1973.

Emiroğlu, Kudret; **Gündelik Hayatımızın Tarihi**, 3. Baskı, Ankara, Dost Kitabevi, 2002.

Emrence, Cem; **90 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, İletişim Yay., 2006.

Enver Behnan, **Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Ankarada Nasıl Kutlulandı**, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1934.

Ergeneli, Adnan; **Çocukluğumun Savaş Yılları Anıları**, İstanbul, İletişim Yay., 1993.

Ertan, Temuçin Faik; **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 1994.

Eski, Mustafa (Haz.); **İsmail Habib Sevük'ün Açıksöz'deki Yazıları 1921–1922**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998.

Falih Rıfkı; **Faşist Roma Kemalist Tiran ve Kaybolmuş Makidonya**, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1931.

_____ ; **Roman**, İstanbul, Akşam Matbaası, 1932.

_____ ; **Eski Saat**, İstanbul, Akşam Matbaası, 1933.

Fişek, Kurthan; **100 Soruda Türkiye Spor Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yay., 1985.

Fizpatrick, Sheila; **Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930's**, New York/Oxford, 1999.

Gellner, Ernest; **Uluslar ve Ulusçuluk**, Çev., Büşra Ersanlı Behar-Günay Göksu Özdoğan, İstanbul, İnsan Yay., 1992.

Gentizon, Paul; **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, Çev., Fethi Ülkü, 3. Basım, Ankara, Bilgi Yay., 1995.

Girgin, Kemal; **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilât ve Protokol)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1994.

Goloğlu, Mahmut; **Erzurum Kongresi**, Ankara, Nüve Matbaası, 1968.

Gökçen, Sabiha; **Atatürk'le Bir Ömür**, (Anıları Kaleme Alan: Oktay Verel), İstanbul, Altın Kitaplar, 1994.

Gökşen, Enver Naci; **Behçet Kemal Çağlar**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 1970.

Granda, Cemal; **Atatürk'ün Uşağı**, 2. Baskı, Ankara, Kristal Kitaplar, 2007.

Grew, Joseph; **Atatürk ve İnönü: Bir Amerikan Elçisinin Hatıraları**, Çev., Muzaffer Aşkın, İstanbul, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şti., 1966.

Gülmez, Nurettin; **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.

Gürer, Turgut; **Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer**, 4. Baskı, İstanbul, Gürer Yay., 2007.

Hale, William; **1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, Çev., Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yay., 1996.

_____ ; **Türk Dış Politikası: 1774-2000**, Çev., Petek Demir, İstanbul, Mozaik Yay., 2003.

Hanioğlu, M. Şükrü; **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih**, İstanbul, Bağlam Yay., 2006.

Hatemi, Nilüfer; **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, Cilt: 2, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2002.

Hobsbawm, Eric; **Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, Çev., Yavuz Alogan, 3. Baskı, İstanbul, Everest Yay., 2007.

Hürkuş, Vecihi; **Bir Tayyarecinin Anıları**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000.

Işın, Ekrem; **İstanbul'da Gündelik Hayat**, 4. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2006.

İğdemir, Uluğ; **Sivas Kongresi Tutanakları**, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1999.

İlyasoğlu, Evin; **Cemal Reşit Rey: Müzikten İbaret Bir Dünyada Gezintiler**, İstanbul, Dünya Kitapları, 2005.

İnalcık, Halil; **Osmanlılar: Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler**, 3. Baskı, İstanbul, Timaş Yay., 2010.

İnönü, İsmet; **Hatıralar**, Cilt: 2, İstanbul, Bilgi Yay., 1987.

Jaeschke, Gotthard; **Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri**, Çev., Cemal Köprülü, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1986.

Jeannency, Jean-Noel; **Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi**, Çev., Esra Atuk, 3. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2009.

Kamil, İbrahim; **Hava Tehlikesi ve Korunma Araçları**, İstanbul, Numune Matbaası, 1937.

Kansu, Aykut; **1908 Devrimi**, Çev., Ayda Erbal, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2002.

Karabekir, Kâzım; **Çocuk Davamız**, (Yay. Haz.), Faruk Özerengin, Cilt: 1-2, İstanbul, Emre Yay., 1995.

_____ ; **Çocuklara Öğütlerim**, (Yay. Haz.), Faruk Özerengin, 5. Baskı, İstanbul, Emre Yay., 2000.

_____ ; **İstiklâl Harbimizin Esasları**, (Yay. Haz.), Faruk Özerengin, 5. Baskı, İstanbul, Emre Yay., 2000.

Karaca, Emin; **150'likler**, 2. Baskı, İstanbul, Altın Kitaplar, 2007.

Karacan, Ali Naci; **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, İstanbul, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., 1943.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri; **Vatan Yolunda**, 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 1999.

_____ ; **Politikada 45 Yıl**, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2002.

_____ ; **Ankara**, 26. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2009.

Karateke, Hakan T.; **Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler**, İstanbul, Kitap Yay., 2004.

Karay, Refik Halid; **Üç Nesil Üç Hayat**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 2009.

Karpat, Kemal; **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967.

_____ ; **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980**, Çev., Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi, 2007.

Kennedy, Paul; **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar**, Çev., Birtane Karanakçı, 8. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2001.

Kershaw, Ian; **Hitler**, Cilt: 1, **Hubris: 1889-1936**, Çev., Zarife Biliz, İstanbul, İthaki Yay., 2007.

Kertzer, David I.; **Ritual, Politics and Power**, New Haven-London, Yale University Press, 1988.

Keyder, Çağlar; **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, 10. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2004.

Kinross, Lord; **Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Çev., Necdet Sander, 16. Baskı, İstanbul, Altın Kitaplar, 2005.

Kral, August R. Von; **Kemal Atatürk'ün Ülkesi: Modern Türkiye'nin Gelişimi**, Çev., S. Eriş Ülger, İstanbul, Alfa Yay., 2010.

Kreiser, Klaus; **Atatürk**, Çev., Dilek Zaptçioğlu, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2010.

Kolçak, Olcay ; **Ulusal Kimliğimizin Sesi Marşlarımız**, İstanbul, Kastaş Yay., 2003.

_____ ; **A. Adnan Saygun**, İstanbul, Kastaş Yay., 2005.

_____ ; **Necil Kâzım Akses**, İstanbul, Kastaş Yay., 2006.

Kongar, Emre; **Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürk**, 2. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1994.

Kunter, Halim Baki; **Eski Türk Sporları Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1938.

Kurnaz, Şefika; **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1997.

Kuruç, Bilsay; **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Ankara, Bilgi Yay., 1987.

Kutay, Cemal; **Türk Kanadı (Havacılık Röportajları 1936-1938)**, Ulus Basımevi, 1938.

Langlois, Georges Jean Boismenu vd.; **20. Yüzyıl Tarihi**, Çev., Ömer Turan, İstanbul, Nehir Yay., 2000.

Lee, Stephen J.; **Avrupa Tarihi'nden Kesitler 1789-1980**, Çev., Savaş Aktur, 2. Baskı, Ankara, Dost Kitabevi, 2004.

Lewis, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev., Metin Kırıatlı, 8. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2000.

M. Şevki; **Büyük Taarruz Nasıl Oldu?**, İstanbul, Akşam Kitaphanesi, 1933.

Mango, Andrew; **Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu**, Çev., Füsun Doruker, 6. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2007.

Mardin, Şerif; **Türkiye'de Din ve Siyaset**, Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder (Der.), 8. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2001.

Mazower, Mark; **Karanlık Kıta: Avrupa'nın 20. Yüzyılı**, Çev., Mehmet Moralı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2003.

Meriç, Nevin; **Âdâb-ı Muâşeret: Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi (1894-1927)**, 2. Baskı, İstanbul, Kapı Yay., 2007.

Muallim Abdülbaki, **Cumhuriyet ocuęunun Din Dersleri**, 2. Baskı, İstanbul, Kaynak Yay., 2005.

Mustafa Kemal, **Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)**, 3. Basım, İstanbul, Kaynak Yay., 1999.

Namık Edip; **30 Ağustos 1922 Dumlupınar Başkumandan Meydan Muharebesi ve İnkılâplarımız**, Ankara, Ankara Halkevi Zafer Bayramı Komitesi Neşriyatı, 1932.

Neşet Halil; **Davamız**, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1932.

Nora, Pierre; **Hâfıza Mekanları**, Çev., Mehmet Emin Özcan, Ankara, Dost Kitabevi, 2006.

Okay, Cüneyd; **Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti 1917-1923**, İstanbul, Şûle Yay., 1999.

Okay, Vehbi; **Cumhuriyetin 15 inci Yılında Gümüşane**, 1938.

Onur, Bekir; **Çocuk, Tarih ve Toplum**, Ankara, İmge Kitabevi, 2007.

_____ ; **Türkiye’de Çocukluğun Tarihi**, Ankara, İmge Kitabevi, 2005.

Orbay, Rauf; **Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım**, Cilt: 2, 2. Baskı, İstanbul, Emre Yay., 2000.

Ortaylı, İlber; **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 12. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2002.

_____ ; **Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu**, 9. Baskı, İstanbul, Alkım Yay., 2006.

_____ ; **İstanbul’dan Sayfalar**, 9. Baskı, İstanbul, Alkım Yay., 2007.

Osma, Kıvanç; **Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykelleri (1923-1946)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2003.

Önal, Sami (Haz.); **Hüsrev Gerede’nin Anıları**, 3. Baskı, İstanbul, Literatür Yay., 2002.

Önder, Mehmet; **Atatürk’ün Yurt Gezileri**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1975.

Özalp, Kâzım; **Millî Mücadele 1919-1922**, Cilt: 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1971.

Özalp, Teoman; **Tanıklık Ediyorum: Cumhuriyet ve Atatürk Anıları**, İstanbul, Epsilon Yay., 2006.

Özbudun, Sibel; **Ayinden Törene: Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri**, İstanbul, Anahtar Kitaplar, 1997.

Özdemir, Hikmet; **Atatürk ve İngiltere: “Bir Barışmanın Diplomatik Tarihi”**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2004.

_____ ; **Amasya Belgelerini Yeniden Okumak**, Amasya, T.C. Amasya Valiliği Kültür Yay., 2004.

Özdemir, Yaşar; **Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey**, Ankara, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Hava Kuvvetleri Komutanlığı, 1981.

Özdoğan, Günay Göksu; **“Turan”dan “Bozkurt”a: Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)**, Çev., İsmail Kaplan, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2002.

Özer, İlbeyi; **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yaşam ve Moda**, 4. Baskı, İstanbul, Truva Yay., 2009.

Özkan, Mustafa Kenan; **Aydın İli’nde Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları Onuncu Yıl Anıtları**, Aydın Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, Cumhuriyetin 75. Yılı Kültür Eserleri Dizisi-1, 1999.

Öztürk, Osman Metin; **Ordu ve Politika**, 2. Baskı, Ankara, Fark Yay., 2006.

Parla, Taha; **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları**, Cilt: 1, Atatürk’ün **Nutuk’u**, İstanbul, İletişim Yay., 1994.

_____ ; **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları**, Cilt: 2 Atatürk’ün **Söylev ve Demeçleri**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 1997.

_____ ; **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları**, Cilt: 3, **Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Oku**, İstanbul, İletişim Yay., 1995.

Payne, Stanley G.; **A History of Fascism 1914-45**, London, Routledge, 2001.

Pulur, Hasan (Yay. Haz.); **Muhafızı Atatürk’ü Anlatıyor: Emekli General İsmail Hakkı Tekçe’nin Anıları**, İstanbul, Kaynak Yay., 2000.

Safa, Peyami; **Türk İnkılâbına Bakışlar**, 2. Baskı, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1996.

Safveti Ziya; **Adab-ı Muaşeret Hasbihalleri**, Ankara, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1927.

_____ ; **Salon Köşelerinde**, (Yay. Haz.), Kudret Büyükcınar, İstanbul, Klas Yay., 2004.

Sakaoğlu, Necdet; **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2003.

Sakmar, M.; **Tayyare Bombardımanlarına Karşı Korunma Kılavuzu**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1939.

Selek, Sabahattin; **Anadolu İhtilali**, 4. Baskı, İstanbul, Burçak Yay., 1968.

Shaw, Stanford J., Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt: 2, Çev., Mehmet Harmancı, 3. Baskı, İstanbul, E Yay., 2000.

Soyak, Hasan Rıza; **Atatürk'ten Hatıralar**, 2. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2005.

Soysal, İsmail; **Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)**, İstanbul, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yay., 1993.

_____ ; **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, Cilt: 1, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2000.

Sönmezoğlu, Faruk (Der.); **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, 3. Baskı, İstanbul, Der Yay., 2000.

Sperco, Willy; **Mustafa Kemal Atatürk 1881-1938**, Çev., Zeki Çelikkol, Ankara, Bilgi Yay., 2001.

Süslü, Azmi, Mustafa Balcıoğlu; **Atatürk'ün Silah Arkadaşları, Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara, 1999.

Şahingiray, Özel (Toplayan); **Atatürk'ün Nöbet Defteri 1931-1938**, Ankara, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., 1955.

Şimşir, Bilâl N.; **Malta Sürgünleri**, 2. Basım, Ankara, Bilgi Yay., 1985.

_____ ; **Atatürk'ün Büyük Söylevi Üzerine Belgeler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1991.

_____ ; **Doğunun Kahramanı Atatürk**, Ankara, Bilgi Yay., 1999.

Şimşir, Bilâl N. (Haz.); **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, Cilt: 5, 6, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2005.

_____ ; **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, Cilt: 7, 8, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2006.

_____ ; **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, Cilt: 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1993.

_____ ; **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, Cilt: 2, 3, 4, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2001.

Tan, Mine Göğüş vd.; **Cumhuriyet'te Çocuklar**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yay., 2007.

Tanör, Bülent; **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, İstanbul, Afa Yay., 1992.

_____ ; **Kurtuluş Kurulu**, 7. Baskı, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2006.

_____ ; **Anayasal Gelişme Tezleri**, 2. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2010.

Tarcan, Selim Sırrı; **Hatıralarım**, İstanbul, Türkiye Yay., 1946.

Tekeli, İlhan, Selim İlkin; **Cumhuriyetin Harcı: Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2004.

_____ ; **Cumhuriyetin Harcı: Modernitenin Altyapısı Oluşurken**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2004.

Tekiner, Aylin; **Atatürk Heykelleri: Kült, Estetik, Siyaset**, İstanbul, İletişim Yay., 2010.

Timur, Taner; **Türk Devrimi ve Sonrası**, 3. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 1994.

Toynbee, Arnold J.; **Türkiye ve Avrupa**, Çev., Kasım Yargıcı-Mehmet Ali Yalman, 2. Baskı, İstanbul, Örgün Yay., 2002.

Tuğaç, Hüsamettin; **Hava-Kimya Taarruzuna Karşı Korunma**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1937.

Tulça, Enis; **Atatürk, Venizelos ve Bir Diplomat: Enis Bey**, İstanbul, Simurg Yay., 2003.

Tunaya, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt: 1, **İkinci Meşrutiyet Dönemi**, 2. Baskı, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yay., 1988.

_____ ; **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt: 2, **Mütareke Dönemi**, İstanbul, İletişim Yay., 1999.

_____ ; **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt: 3, **İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2000.

_____ ; **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, Cilt: 2, **Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk 1918-1938**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2002.

Tuncel, Bedrettin; **Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi’nin İlk Kutlanması**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972.

Tunçay, Mete; **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, 4. Baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2005.

Turan, Şerafettin; **Mustafa Kemal Atatürk: Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, Ankara, Bilgi Yay., 2004.

_____ ; **Türk Devrim Tarihi**, Cilt: 1, **İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, 2. Baskı, Ankara, Bilgi Yay., 2004.

Turgut, Hulusi (Der.); **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları**, 5. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2005.

Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara, T.C. M.S.B. Gnkur. Bşk. Harb Tarihi Dairesi Resmi Yay., 1962.

Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 2 nci Kitap, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922), Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1968.

Türk İstiklâl Harbi, II nci Cilt Batı Cephesi 4 ncü Kısım, Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921), Ankara, T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yay., 1974.

Türkgeldi, Âli; **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., 1948.

Ulus, Mustafa Kemal (Der.), **Atatürk’ün Yanı Başında: Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulus’un Hatıraları**, İstanbul, Doğan Kitap, 2008.

Us, Asım; **Gördüklerim Duyduklarım Duygularım**, İstanbul, Vakıf Matbaası, 1964.

_____ ; **1930-1950 Hatıra Notları**, İstanbul, Vakıf Matbaası, 1966.

Uyar, Hakkı; **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, 2. Baskı, İstanbul, Boyut Kitapları, 1999.

Uzun, Hakan; **Atatürk ve Nutuk**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2006.

Ünaydın, Ruşen Eşref; **Atatürk: Tarih ve Dil Kurumları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954.

Üngör, Etem; **Türk Marşları**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 1965.

Ünüvar, Veysel; **Hava Korunması**, İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1936.

Volkan, Vamık D., Norman Itzkowitz; **Ölümsüz Atatürk: Yaşamı ve İç Dünyası**, 5. Basım, İstanbul, Bağlam Yay., 2008.

Von Bischoff, Norbert; **Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı**, Çev., Burhan Belge, Ankara, Ulus Basımevi, 1936.

Weber, Max; **Bürokrasi ve Otorite**, Çev., H. Bahadır Akın, Ankara, Adres Yay., 2006.

Yuval-Davis, Nira; **Cinsiyet ve Millet**, Çev., Ayşin Bektaş, İstanbul, İletişim Yay., 2003.

Yeşilkaya, Neşe Gürallar; **Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2003.

Yılmaz, Mustafa; **İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiye'si**, Ankara, Phoenix Yay., 2002.

Zingali, Gaetano; **Nüfusun Kemiye ve Keyfiyetçe İnkişafı İçin İtalya'da Alınan Tedbirler**, Çev., Yusuf Adil, Ankara, İstatistik Umum Müdürlüğü Yay., 1932.

Zürcher, Eric Jan; **Milli Mücadelede İttihatçılık**, Çev., Nüzhet Salihoğlu, 2. Baskı, İstanbul, Bağlam Yay., 1995.

_____ ; **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 1998.

4. MAKALELER:

Ahmet Cevat, "Çocuk Meselesi", **Muhit**, No: 31, Mayıs 1931, s. 1-4.

Adak, Sevgi; "Kemalist Laikliğin Oluşum Sürecinde Ramazanlar (1923-1938)", **Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar**, Sayı: 11, Güz 2010, s. 47-88.

Akandere, Osman; "11 Nisan 1920 (1336) Tarihli Takvim-i Vekâyi'de Kuva-yı Milliye Aleyhinde Yayınlanan Kararlar", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 24, Kasım 1999-2003, s. 417-467.

_____ ; "Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın IV. Hükümeti Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 20, 2008, s. 11-40.

Akbayrak, Hasan; “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Millî Bayramlar”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 43, Temmuz 1987, s. 31-38.

Akbulut, Dursun Ali; “Samsun’un ‘Gazi Günü’ ya da 19 Mayıs Bayramı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 33, Kasım 1995, s. 771-779.

Akçura, Gökhan; “Osmanlı’dan Günümüze Yılbaşı Kutlamaları: ‘Yılbaşısıdır Bunun Adı’”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 132, Aralık 2004, s. 32-37.

Akçuraoğlu Yusuf; “Birinci Türk Tarihi Kongresi”, **Ülkü**, Cilt: 1, Sayı: 1, Şubat 1933, s. 23-30.

Akın, Veysi; “Amerika’daki Türklerin Milli Mücadele Yetimlerine Yardımları”, Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç (Ed.), **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, İstanbul, 2003, s. 123-140.

_____ ; “Atatürk Döneminde Cumhuriyetin ‘Çocuk Davası’ ve ‘Çocuk Bayramı’ Politikaları (1923-1938)”, **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi 12-16 Kasım 2007-Ankara**, Cilt: 2, Ankara, 2010, s. 2208-2229.

Akın, Yiğit; “Ana Hatları ile Cumhuriyet Döneminde Beden Terbiyesi ve Spor Politikaları”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 103, 2005, s. 53-91.

Akpınar, İpek; “İstanbul’u (Yeniden) İnşa Etmek: 1937 Henri Prost Planı”, Elvan Altan Ergut, Bilge İmamoğlu (Der.), **Cumhuriyet’in Mekânları Zamanları İnsanları**, Ankara, Dipnot Yay., 2010, s. 107-124.

Akşin, Sina; “Amasya Toplantısı ve Amasya Kararlarının Mahiyeti”, **I. Milli Mücadele’de Amasya Sempozyumu (20-22 Haziran 1986, Amasya)**, Samsun, Eser Matbaası, s. 30-35.

_____ ; “Faşizm Üzerine Genel Gözlemler”, **İki Dünya Savaşı Arasında Avrupa ve Balkanlar: İdeolojiler ve Uluslararası Politika (Murat Sarıca Anısına Sempozyum 30-31 Ocak 1993)**, İstanbul, Aybay Yay., 1994, s. 15-23.

_____ ; “Fali Rıfkı Atay’ın Atatürk Dönemi Gezi Kitaplarında Ulusçu Öğeler”, **I. Ulusal Tarih Kongresi: Tarih ve Milliyetçilik (30 Nisan-2 Mayıs 1997, Mersin Üniversitesi)**, Mersin, 1999, s. 99-103.

Alemdaroğlu, Ayça; “Öjeni Düşüncesi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Tanıl Bora (Ed.), **Milliyetçilik**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2003, s. 414-421.

Ali Rıza Seyfi; “Tarihte Türkler ve Spor”, **Ülkü**, Cilt: 1, Sayı: 6, Temmuz 1933, s. 476-480.

Altınay, Ayşe Gül-Tanıl Bora, “Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt: 4, Tanıl Bora (Ed.), **Milliyetçilik**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2003, s. 140-154.

- Apak, Rahmi; “Türkiye’de Dağ Sporu”, **Ülkü**, Cilt: 5, Sayı: 25, Mart 1935, s. 51-53.
- _____ ; “Türk Sporunun Yeni Yükümleri”, **Ülkü**, Cilt: 6, Sayı: 35, İkincikanun 1936, s. 345-348.
- Arı, Kemal; “Cumhuriyet’in Nüfus Politikası”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 119, Kasım 2003, s. 28-31.
- Aslan, Demo Ahmet; “Hâkimiyeti Milliye Bayramından Çocuk Bayramına”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi 1920-1938**, Cilt: 1, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2009, s. 278-279.
- Atay, F. R.; “Mekke’ye Şapka ile Gireceksin”, Behçet Kemal Çağlar (Der.), **Atatürk Denizinden Damlalar**, İstanbul, Ak Yay., 1967, s. 248-249.
- Atay, Tayfun; “Popüler Kültürden Kitle Kültürüne Çocukluğun Dönüşümleri”, Nihal Ahioğlu, Neslihan Güney (Yay. Haz.), **Popüler Kültür ve Çocuk**, Ankara, Dipnot Yay., 2007, s. 87-101.
- Aydın, Suavi; “Cumhuriyet’in İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt: 2, **Kemalizm**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2002, s. 344-369.
- Aydoğan, Erdal; “Kliment Yefromoviç Voroşilov’un Türkiye’yi Ziyareti ve Türkiye-Sovyet Rusya İlişkilerine Katkısı”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 39, Mayıs 2007, s. 337-357.
- Aydoğdu, Ece Ali Cengizkan, “Her Adım Atışı Bir Tarih: Leman Karaosmanoğlu ile Görüşme”, Selahattin Özpalabıyıklar (Yay. Haz.), **Ankara Ankara**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1994, s. 411-416.
- Aydoslu Sait, “Ölü ve Diri Tarih”, **Ülkü**, Cilt: 1, Sayı: 1, Şubat 1933, s. 18-19.
- Ayhan, Fatma; “Sabiha Gökçen”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi 1920-1938**, Cilt: 1, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yay., 2009, s. 386-389.
- B.K.Ç., “Halkevleri ve Spor”, **Türk Spor Kurumu Dergisi**, Sayı: 39, 29/3/1937, s. 2-3.
- B. O. Celâl, “Ankara Tayyare Abidesi Münasebetiyle”, **Mimar**, Sayı: 2, Şubat 1932, s. 33-34.
- Balamir, A. Lütfi; “Atatürk’ün Değiştirdiği 10. Yıl Marşı ve Ali Çetinkaya”, **Demiryol**, Sayı: 721, Şubat 1986, s. 5-11.
- Baldovin, John F.; “Christmas”, **The Encyclopedia of Religion**, Vol. 8, New York, MacMillan Publishing, 1987, s. 460-461.

Barker, Zeki N.; “Yavrularımızın Değerini Bilelim”, **Ülkü**, Cilt: 5, Sayı: 27, Mayıs 1935, s. 206-211.

Baytal, Yaşar; “Atatürk Döneminde Nüfusu Arttırma Çalışmaları ve Gürbüz Türk Çocuğu Projesi”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 10, Güz 2009, s. 117-137.

Behçet Kemal, “Ergenekon”, **Ülkü**, Cilt: 1, Sayı: 1, Şubat 1933, s. 14-17.

Benli, Hasan Tahsin; “Ulus Heykeli”, **Kebikeç: İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 9, 1999, s. 131-137.

Bergman, Jay; “Valerii Chkalov: Soviet Pilot as New Soviet Man”, **Journal of Contemporary History**, Vol. 33, No. 1, January 1998, s. 135-152.

Beşikçi, Mehmet; “I. Dünya Savaşı Öncesinde İktidarın Çelik Sembolleri: Donanma Sembolizmi ve Milliyetçi Propaganda”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 127, Temmuz 2004, s. 92-95.

Binns, Christopher A. P.; “The Changing Face of Power: Revolution and Accommodation in the Development of the Soviet Ceremonial System: Part I”, **Man**, New Series, Vol. 14, No. 4, December 1979, s. 585-606.

Bora, Tanıl; “Cumhuriyetin İlk Döneminde Millî Kimlik”, Nuri Bilgin (Yay. Haz.), **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, İstanbul, Bağlam Yay., 1997, s. 53-62.

_____ ; “Milli Kimliğin Kuruluş Döneminde Resmi Metinlerde ‘Yunan Düşmanlığı’ Neden Eksikti, Nereye Gitmişti?”, **Defter**, Sayı: 32, Kış 1998, 35-42.

Burhan Asaf; “Spor Telakkimiz”, **Ülkü**, Cilt: 1, Sayı: 1, Şubat 1933, s. 68-69.

Carr, G. A.; “Sport and Party Ideology in the Third Reich”, **Journal of History of Sport & Physical Education**, Vol. 5, Issue: 1, May 1974, s. 1-9.

Castillo, Greg; “Moskova: Gorki Sokağı ve Stalin Döneminde Tasarım”, Zeynep Çelik vd. (Ed.), **Şehirler ve Sokaklar**, Çev., Bilgi Altınok, İstanbul, Kitap Yay., 2007, s. 113-134.

Caymaz, Birol; “Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları: 29 Ekim 1933”, **Bilgi ve Bellek**, Sayı: 7, Kış 2007, s. 115-139.

Cohen, Abner; “Political Symbolism”, **Annual Review of Anthropology**, Vol. 8, 1979, s. 87-113.

Cronin, Mike; “The Blueshirt Movement, 1932-5: Ireland’s Fascists?”, **Journal of Contemporary History**, Vol. 30, No. 2, April 1995, s. 311-332.

Çankırılı Talat Onay, “Türklerde Boks”, **Ülkü**, Cilt: 4, Sayı: 24, Şubat 1935, s. 447-448.

Çolak, Filiz; “II. Meşrutiyet’in Bayram İlan Edilmesi: Osmanlı Başkentinde Hürriyet Bayramı Kutlamaları”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 151, Temmuz 2006, s. 62-69.

Çuhadar, C. Hakan; “Türkiye’de Ulusalçılığın Değişmeyen Simgesi: Onuncu Yıl Marşı”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2009, s. 199-208.

D’Ohsson; “Türkiye’de Dinî Bayramlar”, Çev., Orhan Yüksel, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 2, Mart 1968, s. 36-41.

Dede, Kadir; “Resmî İdeolojinin Türk Usulü Epigonları: Behçet Kemal Çağlar Üzerine Bir Deneme”, **Resmî Tarih Tartışmaları**, Cilt: 10, Mete K. Kaynar (Ed.), **Rejim ve Ritüelleri**, Ankara, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2010, s. 211-257.

Demir, Fevzi; “İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde Hâkimiyet-i Milliye Kavramının Kullanılışı”, **Yeni Türkiye** (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı), Sayı: 46, Temmuz-Ağustos 2002, s. 245-251.

Demoor, Yean; “Beden Eğitiminin Anlam ve Önemi”, **Ülkü**, Cilt: 6, Sayı: 33, İkinci Teşrin 1935, s. 174-177.

Doğaner, Yasemin; “10. Yıl Marşı”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi 1920-1938**, Cilt: 1, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yay., 2009, s. 128-129.

Dokuman, Öz; “Falih Rıfkı Atay Anlatıyor: ‘Atatürk Büyük Devrimciydi’”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 10, Kasım 1970, s. 35-40.

Donizetti, G.; “Türkiye’deki Müzik ve Osmanlı İmparatorluk Marşı Üzerine Toplu Bir Bakış”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 35, Kasım 1986, s. 8-9.

Dr. Fuat; “Millî Facia: Çocuklarımızın Yüzde Yetmiş Ölüyor”, **Gürbüz Türk Çocuğu**, Sayı: 5, s. 2.

Duhâni, Said Naum; “Beyoğlu Pera İken”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 3, Nisan 1968, s. 21-27.

_____ ; “Beyoğlu Pera İken 2: Almanlar ve İtalyanlar”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 4, Mayıs 1968, s. 28-34.

_____ ; “Beyoğlu Pera İken 3: Balo ve Eğlenceler”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 5, Haziran 1968, s. 35-39.

Duman, Doğan; “Cumhuriyet Baloları”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 37, Ocak 1997, s. 44-48.

_____ ; “1930’larda Ekonomideki Korumacılık Politikasının Okullardaki Yansımaları: ‘Yaşasın Yerli Malı Yaşasın Kumbara!’”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 40, Nisan 1997, s. 19-22.

Duran, Tülây; “Türk Millet Mücadelesinden Örnekler: Milli Direnme Evresinde Düşman İşgallerine Karşı Protesto Telgrafları”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 1, Şubat 1997, s. 13-19.

Elmacı, Mehmet Emin; “Cumhuriyet’in İlanının İlk Yıldönümü Kutlamaları”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 8, 1998, s. 49-59.
Emiroğlu, Kudret; “Bayram”, Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın, **Antropoloji Sözlüğü**, Ankara, Bilim ve Sanat Yay., 2003, s. 127-129.

Erdem, Sargon; “Bayram”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 5, İstanbul, 1992, s. 257-259.

Erdem, Şerafettin Can; “Yerli Malı Haftası”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi 1920-1938**, Cilt: 1, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yay., 2009, s. 334-335.

Erenli, Muhterem; “Atatürk ve Havacılık”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 4, Kasım 1985, s. 215-244.

Erkan, Korkut; “Kurtuluş Savaşı Kartpostalları”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 100, Nisan 2002, s. 30-31.

Erkmen, Alev; “Osmanlı Türkiye’si ile Cumhuriyet Türkiye’si’nin Anı(t)ları: Timsal ve Temsil Üzerine Notlar”, Elvan Altan Ergut, Bilge İmamoğlu (Der.), **Cumhuriyet’in Mekânları Zamanları İnsanları**, Ankara, Dipnot Yay., 2010, s. 31-51.

Erksal, İzzet; “Hava Tehlikesi ve Yangın Bombaları”, **Ülkü**, Cilt: 7, Sayı: 40, Haziran 1936, s. 295-298.

Ertan, Temuçin Faik; “Başbakan İnönü’nün Yurtdışı Ziyaretleri ve Türk Dış Politikasına Yansımaları (1931-1937)”, **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi 8-12 Aralık 2003-Ankara**, Cilt: 1, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 605-618.

_____ ; “Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm’de Öncü Bir Dergi: Muhit”, **Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 5, 1997, s. 17-35.

Esenkaya, Ahmet; “Çanakkale’de Sözlü Tanıkların Dilinden (I): Atatürk Dönemi (1923-1938)”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, Bahar 2005, s. 29-51.

Evşile, Mehmet; "Atatürk Devri Harp Sanayi (1920-1938)", Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), **Türkler**, Cilt: 17, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 719-726.

Fahrettin Kerim, "Milli Nüfus Siyasetinde (Eugenique) Meselesinin Mahiyeti", **Ülkü**, Cilt: 3, Sayı: 15, Mayıs 1934, s. 206-212.

Falasca-Zamponi, Simonetta; "Peeking Under the Black Shirt: Italian Fascism's Disembodied Bodies", Wendy Parkins (Ed.), **Fashioning the Body Politic: Dress, Gender, Citizenship**, Oxford-New York, Berg, 2002, s. 145-165.

Favro, Diane; "Roma: Zafer Yolu: Zafer Alaylarının Kente Etkisi", Zeynep Çelik (vd.), **Şehirler ve Sokaklar**, Çev., Bilgi Altınok, İstanbul, Kitap Yay., 2007, s. 153-172.

Fırat, Melek; "1923-1939: Yunanistan'la İlişkiler", Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt: 1, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2002, s. 344-353.

Finefrock, Michael; "Atatürk ve Rıza Şah; Bir Karşılaştırma", **Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları, Uluslararası Sempozyum, 2 Kasım – 6 Kasım 1981**, Ankara, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yay., 1983, s. 130-140.

Fritzsche, Peter; "Machine Dreams: Airmindedness and the Reinvention of Germany", **The American Historical Review**, Vol. 98, No. 3, June 1993, s. 685-709.

Geçer, K. Türker; "İkinci Meşrutiyet'ten Günümüze Türk Ordusunun Rütbe Terfi Uygulamaları ve Sınıflar", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 17, Şubat 2011, s. 41-78.

Gemicioğlu Avni; "Balolar", **Yeni Doğuş**, Temmuz-Ağustos 1934, s. 10-11.

_____ ; "Balodan Mabat", **Yeni Doğuş**, Eylül- 1 inci Teşrin 1934, s. 5-6.

Gill, Graeme; "The Soviet Leader Cult: Reflections on the Structure of Leadership in the Soviet Union", **British Journal of Political Science**, Vol. 10, No. 2, April 1980, s. 167-186.

Gök, Hayrullah; "Kara Harp Okulu'nun Kuruluşu ve İlk Dönemi (1834-1837)", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 3, Bahar 2006, s. 1-15.

Gökmen, H.; "Bizde Spor ve İzci Teşkilatı", **Çığır**, Sayı: 32, II. Teşrin 1935, s. 29.

Gönlübol, Mehmet, Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996, s. 3-133.

Guy, Kolleen M.; “‘Oiling the Wheels of Social Life’: Myths and Marketing in Champagne during the Belle Epoque”, **French Historical Studies**, Vol. 22, No. 2, Spring 1999, s. 211-239.

Gürdemirel, İtir; “Gençlik Marşı Şairi Ali Ulvi Elöve ile Bir Konuşma”, **Hisar**, Sayı: 101, Mayıs 1972, s. 12-15.

Gürel, Şükrü Sina; “1930’lu Yıllarda Türk-Yunan İlişkileri”, **İki Dünya Savaşı Arasında Avrupa ve Balkanlar: İdeolojiler ve Uluslararası Politika (Murat Sarıca Anısına Sempozyum 30-31 Ocak 1993)**, İstanbul, Aybay Yay., 1994, s. 187-199.

Hafta, “Bizce Çocuk”, **Hafta**, No: 3, 25 Nisan 1934, s. 2.

_____, “Hürriyet iflas mı ediyor? 14 ve 23 Temmuz bayramları”, **Hafta**, No: 17, 1 Ağustos 1934, s. 3 ve 6.

Halman, Talât S.; “Şiirde Tanrı Atatürk”, **Suna Kili’ye Armağan**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yay., 1998, s. 185-189.

Hanioğlu, Şükrü; “‘İttihatçılık’”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt: 9, Ömer Laçiner (Ed.), **Dönemler ve Zihniyetler**, İstanbul, İletişim Yay., 2009, s. 249-258.

Healy, T. R.; “The Nazi Olympics: A Korean Forced to Run Under a Japanese Name Dominated the 1936 Olympic Marathon”, **Marathon & Beyond**, Vol. 10, Issue: 6, November/December 2006, s. 28-36.

Hıfzı Oğuz; “Gençliğin Beynelmilel Değeri”, **Çığır**, Sayı: 15–16, Temmuz-Ağustos 1934, s. 3–4.

_____; “Türkiye’de Ulusal Gençlik Kurumu”, **Çığır**, Sayı: 25, Sonkanun 1935, s. 3–4.

_____; “Eski ve Yeni Nesiller Bakımından Gençlik Kurumu”, **Çığır**, Sayı: 26, Şubat 1935, s. 3–4.

Hıfzioğlu Bekata; “İlk İş: Gençliği Kazanmaktır!”, **Çığır**, Sayı: 27-30, Mayıs-Haziran 1935, s. 3-4.

Hikmet Rıfat; “Zehirli Gaz Harbi”, **Ülkü**, Cilt: 2, Sayı: 12, İkinci Kânun 1934, s. 456-462.

Hobsbawm, Eric; “Giriş: Gelenekleri İcat Etmek”, Eric Hobsbawm, Terence Ranger (Der.), **Geleneğin İcadı**, Çev., Mehmet Murat Şahin, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2006, s. 1-18.

_____ ; “Seri Üretim Gelenekler: Avrupa, 1870-1914”, Eric Hobsbawm, Terence Ranger (Der.), **Geleneğin İcadı**, Çev., Mehmet Murat Şahin, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2006, s. 305-356.

Homze, Edward; “Kıtasal Tecrübeler”, **Hava Gücü ve Savaş: ABD Hava Kuvvetleri Akademisi’nde 18-20 Ekim 1978’de yapılan 8 nci Askeri Tarih Sempozyumu Tutanakları**, Çev. Mehmet Erdoğan, Ankara, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.,1986, s. 43-56.

Idzerda, Stanley J.; “Iconoclasm during the French Revolution”, **American Historical Review**, Vol. 60, No. 1, October 1954, s. 13-26.

Imhoof, David; “The Game of Political Change: Sports in Göttingen during the Weimar and Nazi Eras”, **German History**, Vol. 27, No. 3, July 2009, s. 374-394.

İlirîş, Muzaffer Ruşen; “Atatürk’ün Bir Aile Dostunun Anıları”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 82, Kasım 2003, s. 16-25.

İnalcık, Halil; “Mitolojiden Gerçeğe Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu”, **NTV Tarih**, Sayı: 20, Eylül 2010, s. 51-58.

İnan, Afet; “Atatürk’ün Bazı Özellikleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 1, Kasım 1984, s. 96-101.

İnan, Süleyman; “19 Mayıs Gününün Bayramlaşması”, **Bilgi ve Bellek**, Sayı: 3, Kış 2005, s. 45-66.

İpek, Nedim; “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Nüfus Siyaseti”, **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi, 8-12 Aralık 2003-Ankara**, Cilt: 1, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 173-190.

İsmet Paşa; “Memleketi İmar Edecek Sermaye”, **Ülkü**, Cilt: 2, Sayı: 11, Birinci Kânun 1933, s. 353-355.

Jensen, Peter Kincaid; “The Greco-Turkish War 1920-1922”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 10, No. 4, November 1979, s. 553-565.

Kafadar, Osman; “Tatbikat Mektebi’nde ‘10 Temmuz’ İnkılâbı”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 158, Şubat 1997, s. 10-16.

Kansu, Aykut; “ ‘Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet, Adalet’: 100. Yıldönümünde 1908 Devrimi’ni Anlamaya Çalışmak”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 175, Temmuz 2008, s. 22-35.

Kansu, Mazhar Müfit; **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, Cilt: 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1966.

Kansu, N. A.; “Türk İnkılâbı”, **Ülkü**, Cilt: 8, Sayı: 45, İkinciteşrin 1936, s. 229-231.

_____ ; “Terbiye Anlayışında İlerleyiş”, **Ülkü**, Cilt: 1, Sayı: 2, Mart 1933, s. 126-127.

Karabekir, Timsal; “Çocuk Davamız”, Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç (Ed.), **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, İstanbul, 2003, s. 141-160.

Katz, Ruth; “The Egalitarian Waltz”, **Comparative Studies in Society and History**, Vol. 15, No. 3, June 1973, s. 368-377.

Kaynar, Mete K.; “Totem, Tabu, Mustafa Kemal ve Atatürkçülük”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt: 9, Ömer Laçiner (Ed.), **Dönemler ve Zihniyetler**, İstanbul, İletişim Yay., 2009, s. 1089-1120.

Kepenek, Yakup, Nurhan Yentürk; “Nüfus Politikası ve Gelişmeler”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 88, Mayıs 2004, s. 2.

Keyder, Çağlar; “Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası”, (Çev., Nail Satlıgan), Irvin C. Schick, E. Ahmet Tonak (Der.), **Geçiş Sürecinde Türkiye**, 4. Baskı, İstanbul, Belge Yay., 2003, s. 38-75.

Kılınçkaya, Leyla, Nuri Yavuz; “Erzurum Kongresi İçin Yapılan Hazırlıklar”, **23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluşun Günümüze Erzurum 1. Uluslararası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002-Erzurum)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2003, s. 411-421.

Kırşan, N.; “Türklerde Binicilik”, **Türk Spor Kurumu Dergisi**, Sayı: 45, 10/5/1937, s. 4-5.

Kline, Stuart; “Rekortmenler Gazi’nin Huzurunda”, **Popüler Tarih**, Sayı: 14, Temmuz-Ağustos 2001, s. 46-49.

Kocatürk, Utkan; “Prof. Dr. Afet İnan’la Bir Konuşma”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 3, Temmuz 1985, s. 711-739.

Koçu, Reşad Ekrem; “Bayram Hatıraları”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 11, Aralık 1970, s. 23-26.

_____ ; “Osmanlı Sarayında Bayram Tebriki ve Bayram Alayı”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 12, Ocak 1972, s. 6-11.

Koloğlu, Orhan; “Piyango Ticareti Nasıl Başladı?”, **Popüler Tarih**, Sayı: 7, Aralık 2000, s. 34-38.

Köksal, Duygu; “Ulusun ‘Çocukluğu’, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, İnkılap ve Terbiye”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 7, Nisan 1997, s. 7-12.

Köstüklü, Nuri; “Savaş ve Ermeni Terörünün Milli Mücadele Yıllarında Erzurum ve Havalisinde Bıraktığı Bir Dram: Yetim Türk Çocukları ve Bunların Eğitimi”, **23**

Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum: 1 Uluslararası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002-Erzurum), Yavuz Aslan, Salim Gökçen (Yay. Haz.), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, s. 31-52.

Kreiser, Klaus; "İstanbul İçin Bir Hürriyet Anıtı", Yavuz Köse (Ed.), **İstanbul: İmparatorluk Başkentinden Megakente**, Çev., Ayşe Dağlı, İstanbul, Kitap Yay., 2011, s. 369-386.

Levyatan, Yaniv; "Harold D. Lasswell's Analysis of Hitler's Speeches", **Media History**, Vol. 15, No. 1, 2009, s. 55-69.

Libal, Kathryn; "The Children's Protection Society: Nationalizing Child Welfare in Early Republican Turkey", **New Perspectives on Turkey**, No. 23, Fall 2000, s. 53-78.

Mackenzie, Michael; "From Athens to Berlin: The 1936 Olympics and Leni Riefenstahl's *Olympia*", **Critical Inquiry**, Vol. 29, No. 2, Winter 2003, s. 302-336.

Mansur Tekin; "Ankara", **Kadro**, Sayı: 28, Nisan 1934, s. 48-50.

Mazıcı, Nurşen; "Af Yasalarında 150'likler", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 55, Sayı: 1, Ocak-Mart 2000, s. 79-138.

Mc Cannon, John; "Positive Heroes at the Pole: Celebrity Status, Socialist-Realist Ideas and the Soviet Myth of the Arctic, 1932-39", **Russian Review**, Vol. 56, No. 3, July 1997, s. 346-365.

McDowell, Jennifer; "Soviet Civil Ceremonies", **Journal for the Scientific Study of Religion**, Vol. 13, Issue: 3, September 1974, s. 265-279.

McKay, Judith; "Celebrating in the Streets: A Century of Triumphal Arches", **Queensland Review**, Vol. 16, No. 2, 2009, s. 1-14.

Mees, Bernard; "Hitler and Germanentum", **Journal of Contemporary History**, Vol. 39, No. 2, (Understanding Nazi Germany), April 2004, s. 255-270.

Melograni, Piero; "The Cult of the Duce in Mussolini's Italy", **Journal of Contemporary History**, Vol. 11, No. 4, (Special Issue: Theories of Fascism), October 1976, s. 221-237.

Miller, James W.; "Youth in the Dictatorships", **The American Political Science Review**, Vol. 32, No. 5, October 1938, s. 965-970.

Mittwoch, E.; "İd", **The Encyclopaedia of Islam**, Vol. 3, Leiden, E. J. Brill-London, Luzac & Co, 1971, s. 1007.

_____; "İd Al-Adhâ", **The Encyclopaedia of Islam**, Vol. 3, Leiden, E. J. Brill-London, Luzac & Co, 1971, s. 1007-1008.

_____ ; “İd Al-Fitr”, **The Encyclopaedia of Islam**, Vol. 3, Leiden, E. J. Brill-London, Luzac & Co, 1971,s. 1008.

Mughisuddin, Oya Akgönenç; “Determinants of Turkish Foreign Policy 1918-1945: Historical Perspective”, **Belleten**, Cilt: LVII, Sayı: 218 Nisan 1993’den ayrışım, Ankara, 1993, s. 249-269.

Nafî Atuf, “Terbiye Anlayışında İlerleyiş”, **Ülkü**, Cilt: 1, Sayı: 2, Mart 1933, s. 126–127.

Naşit Hakkı; “Ankara’nın Gazi Bayramı”, **Ülkü**, Cilt: 1, Sayı: 1, Şubat 1933, 9-10.

Necip Ali; “Halkevleri”, **Ülkü**, Cilt: 2, Sayı: 9, Birinci Teşrin 1933, s. 233-237.

_____ ; “Türk İnkılâbında Yeni Bir Adım Daha”, **Ülkü**, Cilt: 2, Sayı: 10, İkinci Teşrin 1933, s. 273-276.

Nesbet, Anne; “In Borrowed Balloons: The Wizard of Oz and the History of Soviet Aviation”, **The Slavic and East European Journal**, Vol. 45, No. 1, Spring 2001, s. 80-95.

Noyan, Bahri S.; “Tarihimizde Topla Selâmlama”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 11, Aralık 1969, s. 80-84.

Nusret Kemal, “Milli Bayram ve Halk Terbiyesi”, **Ülkü**, Cilt: 2, Sayı: 9, Birinci Teşrin 1933, s. 245-252.

Nutku, Özdemir; “Bayram: Osmanlı Dönemi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 5, İstanbul, 1992, s. 263-265.

Okay, Cüneyd; “Meşrutiyet Dönemi’nde Savaş ve Çocuk”, **Osmanlı, Toplum**, Güler Eren (Ed.), Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s. 489–495.

_____ ; “Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Milliyetçilik/Millîlik (1908-1918)”, **Türk Yurdu**, Sayı: 136, Aralık 1998, s. 20-22.

_____ ; “Son Dönem Osmanlı Toplumunda Çocuk (1850–1900)”, Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), **Türkler**, Cilt: 14, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 41–56.

_____ ; “İlk Çocuk Bayramı”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 40, Nisan 1997, s. 17.

Olson, Robert W.; “The Remains of Talat: A Dialectic Between Republic and Empire”, **Die Welt des Islams**, XXVI, Number: 1 / 4, 1986, s. 46-56.

_____ ; “The Kurdish Rebellions of Sheikh Said (1925), Mt. Ararat (1930) and Dersim (1937-8): Their Impact on the Development of the Turkish Air Force and

on Kurdish and Turkish Nationalism”, **Die Welt des Islams**, Vol. 40, Issue: 1, March 2000, s. 67-94.

Onur, Necmi; “Atatürk’ten Hatıralar II: Atatürk’ün Şoförü Remzi Öztunç’un Anıları”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 60, Ocak 2002, s. 16-22.

Öğün, Süleyman Seyfi; “Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü”, Nuri Bilgin (Yay. Haz.), **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, İstanbul, Bağlam Yay., 1997, s. 207-230.

Özbay, Ferhunde; “1911-1922 Yıllarında Anadolu’nun Kimsesiz Kız Çocukları”, Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç (Ed.), **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, İstanbul, 2003, s. 105-118.

Özbek, Nadir; “II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar: Darülhayr-ı Âlî”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 182, Şubat 1999, s. 11-20.

_____ ; “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Sosyal Devlet”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 92, Bahar 2002, s. 7-33.

Özkan, Hande; “Selim Sırrı Tarcan”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt: 2, Ahmet İnsel (Ed.), **Kemalizm**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2002, s. 276-281.

Özsoy, Ergi Deniz “Öjeni”, Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın, **Antropoloji Sözlüğü**, Ankara, Bilim ve Sanat Yay., 2003, s. 657.

Paçacı, Gönül; “Cumhuriyet’in Sesli Serüveni”, Gönül Paçacı (Ed.), **Cumhuriyet’in Sesleri**, İstanbul, Tarih Vakfı Yay., 1999, s. 10-29.

Prlenda, Sandra; “Young, Religious, and Radical: The Croat Youth Organizations, 1922-1945”, John R. Lampe and Mark Mazower (Ed.), **Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe**, Budapest-New York, CEU Press, 2004, s. 82-109.

Prost, Antoine; “Aile ve birey”, Philippe Ariés, Georges Duby (Haz.), **Özel Hayatın Tarihi**, Cilt: 5, **Birinci Dünya Savaşı’ndan Günümüze**, Çev., Şehsuvar Aktaş, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2010, s. 63-117.

Pura, Fuat; “Geçmiş Zamanlar ve Spor”, **Türk Spor Kurumu Dergisi**, Sayı: 37, 15/3/1937, s. 11.

Reşit Galip, “Türk Tarih İnkılâbı ve Yabancı Tezler”, **Ülkü**, Cilt: 2, Sayı: 9, Birinci Teşrin 1933, s. 164-177.

Sabiha Zekeriya, “Nereye Gidiyoruz? Cemiyetimizi Tehdit Eden Müthiş Tehlikeden Haberdar mıyız? İçin İçin Ölen Bir Millet”, **Resimli Ay**, Sene: 1, Numara: 1, Şubat 1340, s. 5-8.

Sakaoğlu, Necdet; “Büyük Kalpli Vatandaş: Nuri Demirağ”, **Popüler Tarih**, Sayı: 2, Temmuz 2000, s. 68-73.

_____ ; “Bayram Alayı”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt: 2, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yay., 1994, s. 99-101.

_____ ; “Tarih 29 Ekim 1923, saat 20.30’du”, **NTV Tarih**, Sayı: 9, Ekim 2009, s. 58.

Sarç, Ömer Celâl; “Nüfusun Miktarı ve İstihaleleri”, **İkinci Üniversite Haftası (Diyarbakır 1-6-1941 – 7-6-1941)**, İstanbul, Kenan Basımevi ve Klışe Fabrikası, 1942, s. 42-64.

Sarıkaya, Makbule; “Savaş Yıllarında Himâye-i Etfâl Cemiyetinin Çocuk Sağlığı Konusundaki Hedef ve Faaliyetleri”, Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç (Ed.), **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, İstanbul, 2003, 33-47.

_____ ; “Selim Sırrı Tarcan ve Gürbüz Türk Çocuğu”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 70, Mart 2008, s. 113-126.

Selim Sırrı; “Milletlerin En Büyük Derdi: Çocuksuzluk: Fransa Ne Halde? Biz Ne Haldeyiz?”, **Gürbüz Türk Çocuğu**, Sayı: 2, s. 16.

_____ ; “İtalya’da Halk ve Gençlik Teşkilatı”, **Ülkü**, Cilt: 1, Sayı: 3, Nisan 1933, s. 241-243.

Sherman, Daniel J.; “Bodies and Names: The Emergence of Commeration in Interwar France”, **The American Historical Review**, Vol. 103, No. 2, April 1998, s. 443-466.

Sınmaz-Sönmez, Cahide; “Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Yasası”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 33-34, Mayıs-Kasım 2004, s. 89-101.

Shorter, Frederic C.; “The Population of Turkey after the War of Independence”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 17, No. 4, November 1985, s. 417-441.

Sohn, Ann-Marie; “Fransa ve İngiltere’de İki Savaş Arası Dönem”, Françoise Thébaud (Ed.), **Kadınların Tarihi**, Cilt: 5, **Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru**, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2005, s. 94-118.

Soysal, İsmail; “Atatürk’ün Barışçı Dış Politikası”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 4, Kasım 1985, s. 111-119.

Süloş, Melis; “Bir Cumhuriyete İki Bayram: Cumhuriyet Döneminde 1908 Hürriyet Bayramı Kutlamaları”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 151, Temmuz 2006, s. 72-75.

Süslü, Azmi; “Mustafa Kemal’in Anadolu’ya Gelişi ve Ankara’nın Milli Mücadele’deki Yeri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 29, Temmuz 1994, s. 511-525.

Şahin, Mustafa; “23 Nisan ve Himaye-i Etfal”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 40, Nisan 1997, s. 15-18.

Şahingöz, Mehmet; “Osmanlı’dan Milli Mücadeleye İstiklal-i Osmanî Günü Kutlamaları”, **Osmanlı**, Cilt: 1, **Siyaset**, Güler Eren (Ed.), Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s. 194-201.

Şevket Süreyya, “Çok Nüfuslu Anadolu”, **Kadro**, Sayı: 5, Mayıs 1932, s. 34–35.

Tanör, Bülent; “Mondros Mütarekesi Döneminde Türklerin Kurduğu Geçici Hükümetler”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XLVI, No: 1-2, Ocak-Haziran 1991 (Prof. Dr. Muammer Aksoy’a Armağan), s. 423-431.

Tansel, Fevziye; “Atatürk Hakkında Aydın Sınıf Şairlerimizin Yazdığı Şiirler (1915-1938)”, **Belleten**, Sayı: 177, Ocak 1981, s. 287-325.

Taş, N. Fahri; “Türk Meclislerinin Kabul Ettiği Bayramlar”, Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), **Türkler**, Cilt: 16, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 352-362.

_____ ; “23 Temmuz ve Demokratikleşme”, **23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluşun Günümüze Erzurum 1. Uluslararası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002-Erzurum)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2003, s. 371-377.

Tekeli, İlhan-Selim İlkin; “Yumağı Bir Başka Uçtan Başlayarak Çözmek ya da Ege’de Direnişin Önemi Üzerine”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar (I. Uluslararası Tarih Kongresi, 24-26 Mayıs 1993, Ankara)**, 2. Baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 320-335.

Tekiner, Aylin; “İktidar, Söylem ve Kült: Atatürk Anıtları”, **Resmi Tarih Tartışmaları**, Cilt: 10, Mete K. Kaynar (Ed.), **Rejim ve Ritüelleri**, Ankara, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2010, s. 131-151.

Titzel, Mary Elizabeth; “Building a Child-Welfare Program in War Time”, **The American Journal of Sociology**, Vol. 24, No. 4, January 1919, s. 411-422.

Timur, Taner; “Osmanlı Mirası”, Irvin C. Schick, E. Ahmet Tonak (Der.), **Geçiş Sürecinde Türkiye**, 4. Baskı, İstanbul, Belge Yay., 2003, s. 12-37.

_____ ; “Uluslaşma Süreci, İttihatçılık ve Devrim”, Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü (Ed.), **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2010, s. 39-60.

Toprak, Zafer; “II. Meşrutiyet Döneminde Paramiliter Gençlik Örgütleri”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 2, İstanbul, İletişim Yay., 1985, s. 531-536.

_____ ; “İstanbul’da Amele Bayramları II: Cumhuriyet’in İlk Yılları”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 43, Temmuz 1987, s. 44-47.

_____ ; “The Family, Feminism, and the State during the Young Turk Period, 1908-1918”, **Varia Turcica**, XIII, İstanbul-Paris, Editions ISIS, 1991, s. 441-452.

_____ ; “Tek-Parti Cumhuriyeti ve Demokrasi”, **Yeni Türkiye**, Sayı: 23-24 (Cumhuriyet Özel Sayısı), Eylül-Aralık 1998, s. 1053-1055.

_____ ; “Bir ‘Modernite’ Metaforu: Cumhuriyet, Demiryolu ve Laiklik”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 168, Aralık 2007, s. 26-30.

Umur, Suha; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Resmi Marşlar”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 35, Kasım 1986, s. 5-9.

Uzun, Hakan; “Türk Hava Kurumu Gelir Kaynakları: ‘Fitre, Zekât ve Kurban Derileri’ Üzerine”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 15, 2007/Güz, s. 161-176.

Ünal, Ertan; “Eribe’nin Paraşütü Neden Açılmadı”, **Popüler Tarih**, Sayı: 74, Ekim 2006, s. 64-69.

_____ ; “30’ların Nimet Abla’sı”, **Popüler Tarih**, Sayı: 23, Temmuz 2002, s. 48-53.

Ünder, Hasan; “Atatürk ve Kadınların Askerliği”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 195, Mart 2000, s. 51-58.

Varış, Tunca; “Piyangolarda ‘İlk’ler ve ‘En’ler”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 158, Şubat 1997, s. 31-36.

Vildan Aşir; “Yeni Nesil İçin”, **Ülkü**, Cilt: 5, Sayı: 28, Haziran 1935, s. 296-298.

_____ ; “19 Mayıs Bayramı ve Gençlik Meselesi”, **Türk Spor Kurumu Dergisi**, Sayı: 46, 17/5/1937, s. 7.

Visser, Romke; “Fascist Doctrine and the Cult of the Romanita”, **Journal of Contemporary History**, Vol. 27, No. 1, January 1992, s. 5-22.

Webster, Donald; “Kehanet, Putları Kırma, Ulusal İnanç: Türkiye Cumhuriyeti’nin Deneyimi”, **Atatürk’ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları, Uluslararası Sempozyum, 2 Kasım – 6 Kasım 1981**, Ankara, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yay., 1983, s. 33-40.

Yalçın, E. Semih; “Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul’daki Faaliyetleri (30 Ekim 1918-16 Mayıs 1919)”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 28, 1995, s. 173-206.

Yalçın, Osman; “Vecihi Hürkuş’un Hayatı ve Çalışmaları”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 15, Şubat 2010, s. 103-117.

Yamak, Sanem; “Meşrutiyet’in Bayramı: ‘10 Temmuz İd-i Millisi’”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 38, Mart 2008, s. 323-342.

Yavuz, Bige; “Atatürk Devrimi ile Sosyal Yaşamın Çağdaştırılmasına İlişkin Fransız Değerlendirmeleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu**, Cilt: 4, Sayı: 15, Mayıs 1995, s. 305-342.

Yıldız, Ahmet; “Recep Peker”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt: 2, Ahmet İnel (Ed.), **Kemalizm**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2002, s. 58-63.

Yılmaz, Mehmet Serhat; “Kastamonu’da 10 Temmuz Milli Bayram Kutlamaları”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 8, Güz 2008, s. 79-104.

Zürcher, Erik Jan; “Yıkımın ve Yenilenmenin Mimarları: Kemalist Jenerasyona ve Jön Türklere Dair Bir Grup Biyografisi Denemesi”, (Çev., Fırat Kurt, Bayram Şen), Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koraltürk (Der.), **Mete Tunçay’a Armağan**, İstanbul, İletişim Yay., 2007, s. 539-571.

Zweiniger-Bargielowska, Ina; “Building a British Superman: Physical Culture in Interwar Britain”, **Journal of Contemporary History**, Vol. 41, Number: 4, October 2006, s. 595-610.

5. TEZLER:

Bolat, Bengül Salman; **Milli Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1925-1960)**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

Gök, Nurşen; **Donanma Cemiyeti’nin Anadolu’da Örgütlenmesi**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

Güngör, Birgül; **Berlin Olimpiyatları Ekseninde Basında Türk Spor (1936-1938)**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.

Münüsoğlu, Hasan; **Türkiye’de Antropolojinin Kurulma ve Kurumsallaştırma Sorunlarına Tarihsel Bir Yaklaşım: DTCTF Örneği**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

Özçelik, Selahattin; **Donanma Cemiyeti**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1987.

Sarıkaya, Makbule; **Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti 1921-1935**, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2005.

Şeneken, Sevi; **1930'lu Yıllarda İzmir'de Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2009.

Mimar Türkkahraman, **Siyasal İktidarların Meşrulaşmasında Sembollerin Rolü**, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 1997.

6. YERLİ ve YABANCI SÜRELİ YAYINLAR:

Akşam
Albayrak
Anadolu
Anadolu'da Ortodoksluk Sadâsı
Askeri Tarih Belgeleri Dergisi
Ayın Tarihi
Babalık
Cumhuriyet
Çığır
Dıranaz
Hafta
Hakimiyeti Milliye (Ulus)
Havacılık ve Spor
Himayei Etfal
Kadro
Kızılırmak
Gaziantep
Gülbüz Türk Çocuğu
Milliyet
Muhit
Resimli Ay
Sabah
Sivas Postası
Son Posta
Tan
Tanin
The Evening Herald
The Free Lance-Star
The Lewiston Daily Sun
The New York Times
The Orient News

The Telegraph Herald
The Times
Türk Spor Kurumu Dergisi
Ülkü
Vakit (Kurun)
Yeni Adana
Yeni Adapazarı
Yeni Asır
Yeni Doğuş

EKLERİN LİSTESİ

Ek-1: Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun.

Ek-2: Ulus Meydanı'nı gösterir bir adet fotoğraf.

Ek-3: Gümüşhane Halkevi'nin yaptırdığı Altı Ok'lu portatif tak.

Ek-4: Hürriyet Bayramı'yla ilgili basında çıkan bir haber kupürü.

Ek-5: 23 Nisan Bayramı'nda, Cumhurbaşkanı tarafından resmî kabul icra olunmayacağına dair, Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti Katib-i Askeriliğine ait, eski harflerle yazılmış, tarihsiz bir belge.

Ek-6: Maraş'taki Çocuk Bayramı kutlamalarına ait 23 Nisan 1936 tarihli bir adet fotoğraf.

Ek- 7: *Hafta* dergisinin İdman Bayramı'nı konu edinen kapağı.

Ek-8: Almanya'nın haftalık dergisi *Die Woche* 'de resmedilen muhtemel bir hava saldırısı.

Ek-9: Basında hava tehlikesine dikkat çeken resimli bir haber.

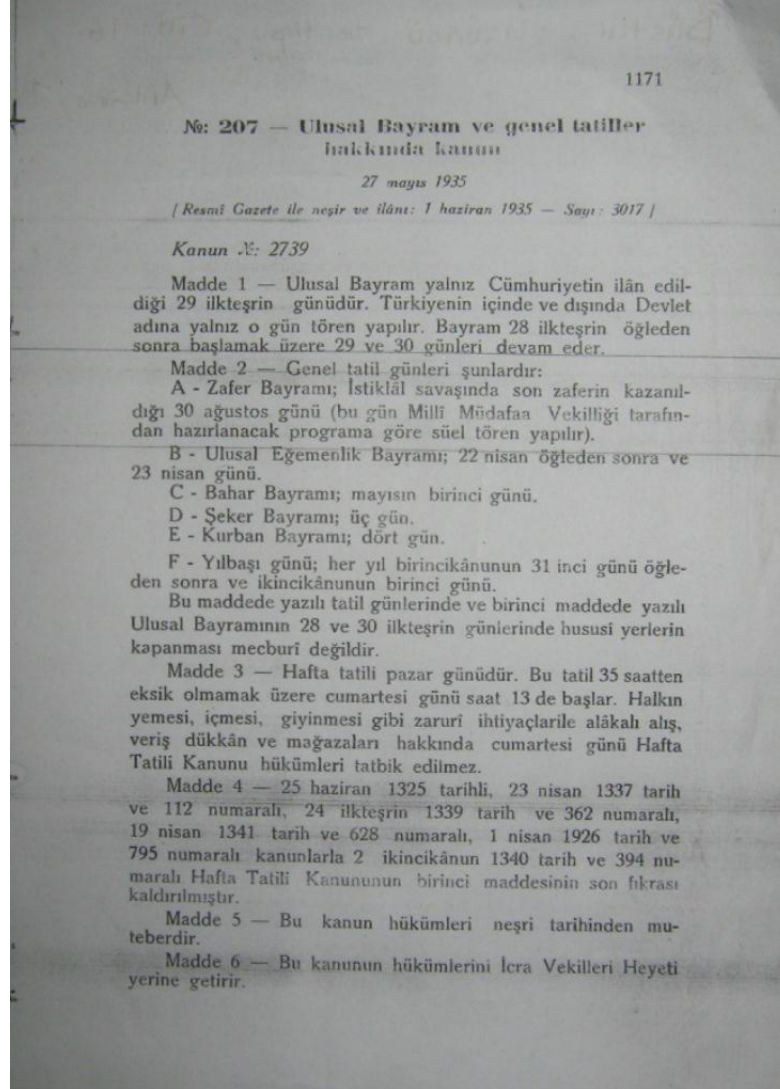
Ek-10: Hakimiyet-i Milliye gazetesinin Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümüne ait sayısı.

Ek-11: Atatürk'ün Onuncu Yıl Nutku'nu okurken çekilmiş bir fotoğrafı ve Onuncu Yıl Nutku metni.

Ek-12: Onuncu Yıl Marşı'na dair basında çıkan bir karikatür.

Ek-13: Birleşik Amerikalı Büyükelçi Charles H. Sherill'in Washington'a gönderdiği 30 Ekim 1932 tarihli yazı.

(Ek-1)

Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun
Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt: 16, Ankara, Başvekkâlet Matbaası, 1935.

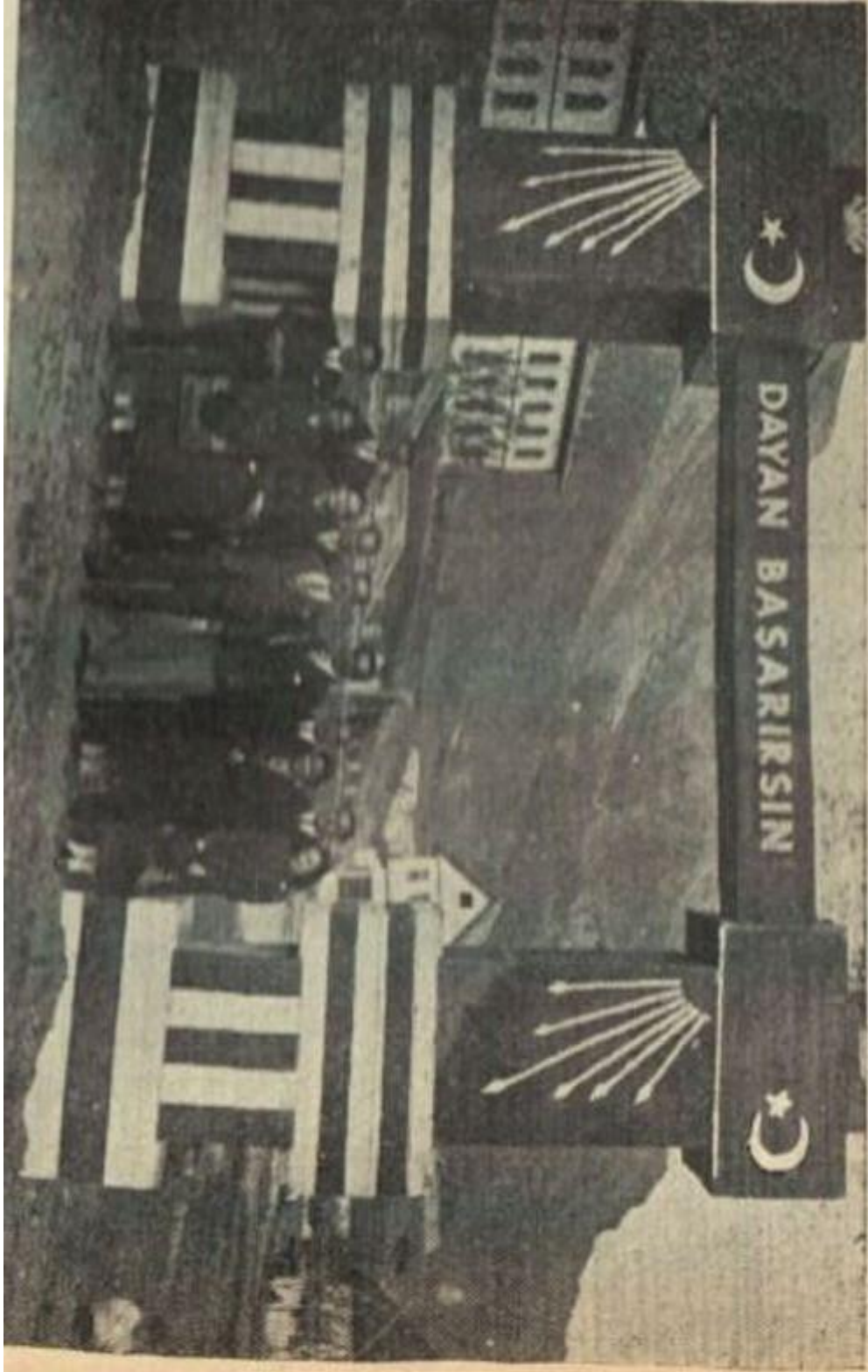
(Ek-2)

Ulus Meydanı'nı gösterir bir adet fotoğraf.

TİTEA: K20G30B30

(Ek-3)

Gümüşhane Halkevi'nin yaptırdığı Altı Ok'lu portatif tak.

Vehbi Okay, **Cumhuriyetin 15 inci Yılında Gümüşhane**, 1938, s. 49.

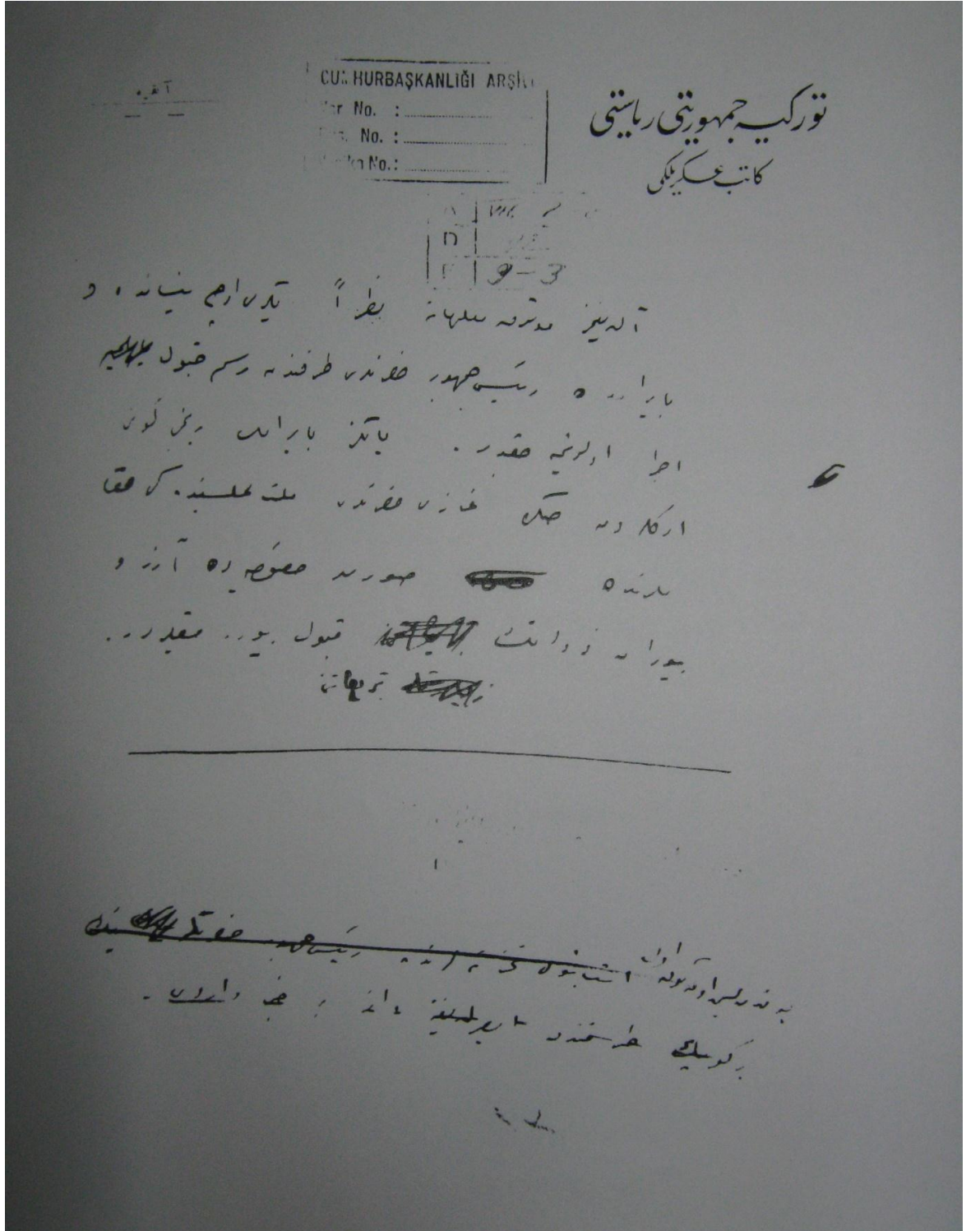

Hürriyet Bayramı'yla ilgili basında çıkan bir haber kupürü.

Cumhuriyet, 23 Temmuz 1934, s. 1.

(Ek-5)

23 Nisan Bayramı'nda, Cumhurbaşkanlığı tarafından resmî kabul icra olunmayacağına

dair, Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti Katib-i Askeriliğine ait, eski harflerle yazılmış, tarihsiz bir belge.

CA: Kutu No: 1/475 (121-1), Fihrist No: 9-3.

(Ek-6)

Maraş'taki Çocuk Bayramı kutlamalarına ait 23 Nisan 1936 tarihli bir adet fotoğraf.

BCA: 490.01.18.95.2.

(Ek-7)

Hafta dergisinin İdman Bayramı'nı konu edinen kapağı.
Hafta, Sayı: 6, Mayıs 1934.

(Ek-8)

Almanya'nın haftalık dergisi *Die Woche*'de resmedilen muhtemel bir hava saldırısı.

Peter Fritzsche, "Machine Dreams: Airmindedness and the Reinvention of Germany",

The American Historical Review, Vol. 98, No. 3, June 1993, s. 687.

(Ek-9)

Basında hava tehlikesine dikkat çeken resimli bir haber.
Ulus, 3 Temmuz 1935, s. 1.

(Ek-10)

Hakimiyet-i Milliye gazetesinin Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümüne ait sayısı.

Hakimiyeti Milliye, 29 Ekim 1933, s. 1.

(Ek-11)

Atatürk'ün Onuncu Yıl Nutku'nu okurken çekilmiş bir fotoğrafı

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 2, Mart 1985.

Türk Milleti ;

A	5-5-
D	82
F	12-2

Kurtuluş savaşına başladığımızın,15 inci
yılındayız .

Bu gün ; Cumhuriyetimizin,10 uncu yılını
doldurduğu,en büyük bayramdır :

Kutlu olsun !

Bu anda,büyük Türk milletinin bir ferdi olarak,
bu kutlu güne kavuşmanın,en derin sevinci ve
heyecanı içindeyim .

Yurttaşlarım ;

Az zamanda,çok ve büyük işler yaptık . Bu
işlerin en büyüğü , temeli,Türk kahramanlığı ve
yüksek Türk kültürü olan,Türkiye Cumhuriyetidir .
Bundaki muvaffakiyeti,^{Türk ju k onun} milletin bir ve beraber
olarak, azimkârane yürütmesine borçluyuz .

değerli
Ordusunun

Atatürk'ün 29 Ekim 1933 günü okuduğu 10. yıl nutkunun tıpkıbasımı

Onuncu Yıl Nutku metni (tıpkıbasım)
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 2, Mart 1985.

CUMHURBAŞKANI GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN

ONUNCU YIL NUTKU

(29 Ekim 1933)

Türk Milleti!

Kurtuluş savaşına başladığımızın 15'inci yılındayız. Bugün cumhuriyetimizin onuncu yılını doldurduğu en büyük bayramdır.

Kutlu olsun!

Bu anda büyük Türk milletinin bir ferdi olarak bu kutlu güne kavuşmanın en derin sevinci ve heyecanı içindeyim.

Yurttaşlarım!

Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli, Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyetidir.

Bundaki muvaffakiyeti Türk milletinin ve onun değerli ordusunun bir beraber olarak azimkârane yürümesine borçluyuz.

Fakat yaptıklarımızı asla kâfi görmeyiz. Çünkü daha çok ve daha büyük işler yapmak mecburiyetinde ve azmindeyiz. Yurdumuzu dünyanın en mâmur ve en medeni memleketleri seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah, vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız. Milli kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız.

Bunun için, bize zaman ölçüsü geçmiş asırların gevşetici zihniyetine göre değil, asrımızın sürat ve hareket mefhumuna göre düşünülmelidir. Geçen zamana nispetle, daha çok çalışacağız. Daha az zamanda, daha büyük işler başaracağız. Bundan da muvaffak olacağımıza şüphem yoktur. Çünkü Türk milletinin karakteri yüksektir. Türk milleti çalışkandır. Türk milleti zekidir. Çünkü Türk milleti milli birlik ve beraberlikle güçlükleri yenmesini bilmiştir. Ve çünkü, Türk milletinin yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşale, müspet ilimdir. Şunu da ehemmiyetle tebarüz ettirmeliyim ki, yüksek bir insan cemiyeti olan Türk milletinin tarihi bir vasfı da, güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir. Bunun içindir ki, milletimizin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, fitrî zekasını, ilme bağlılığını, güzel sanatlara sevgisini, milli birlik duygusunu mütemadiyen ve her türlü vasıta ve tedbirlerle besleyerek inkişaf ettirmek milli ülkümüzdür.

Türk milletine çok yaraşan bu ülkü, onu, bütün beşeriyete hakiki huzurun temini yolunda, kendine düşen medeni vazifeyi yapmakta, muvaffak kılacaktır.

Büyük Türk milleti, on beş yıldan beri giriştiğimiz işlerde muvaffakiyet vadeden çok sözlerimi işittin. Bahtıyarım ki, bu sözlerimin, hiçbirinde milletimin, hakkımdaki itimadımı sarsacak bir isabetsizliğe uğramadım.

Bugün, aynı iman ve katiyetle söylüyorum ki, milli ülküye, tam bir bütünlükle yürümekte olan Türk milletinin büyük millet olduğunu bütün medeni âlem, az zamanda, bir kere daha tanıyacaktır.

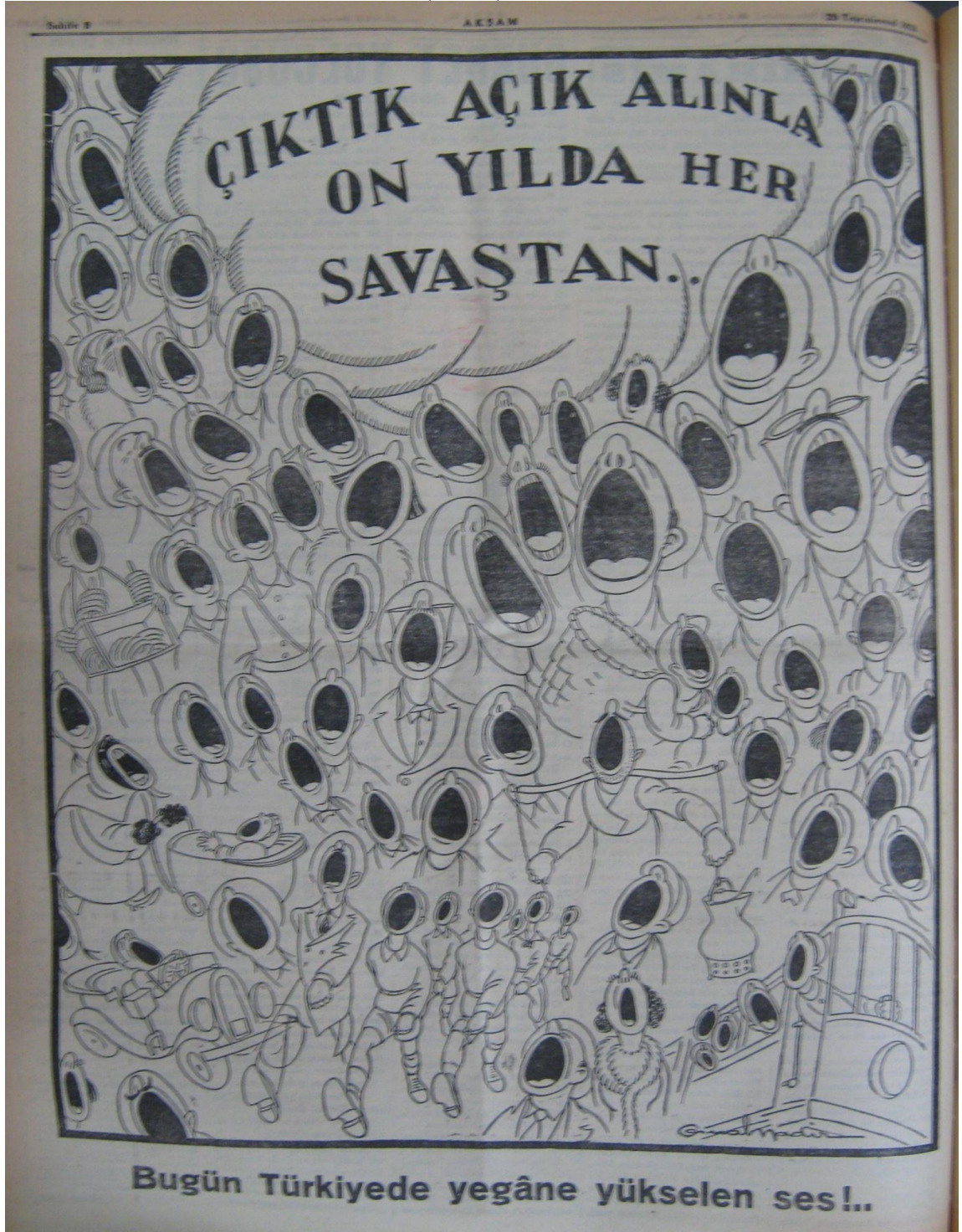
Asla şüphem yoktur ki, Türklüğün unutulmuş büyük medeni vasfı ve büyük medeni kabiliyeti, bundan sonraki inkişafı ile, âtinin yüksek medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır.

Türk Milleti,

Ebediyete akıp giden her on senede, bu büyük millet bayramını daha büyük şereflerle, saadetlerle huzur ve refah içinde kutlamayı gönülden dilerim.

Ne mutlu Türküm diyene!

(Ek-12)

Onuncu Yıl Marşı'na dair basında çıkan bir karikatür.
Akşam, 29 Teşrinievvel 1933.

(Ek-13)

EMBASSY OF THE
UNITED STATES OF AMERICA
Ankara, October 30, 1932.

NE

No. 189

SUBJECT: Turkish Independence Day.

THE UNDER SECRETARY
NOV 23 1932
DEPARTMENT OF STATE

FOR DISTRIBUTION - Yes No
IN U. S. A.

AM. RECD
DEPT. OF STATE
NOV 19 1932

867.415/8

The Honorable
The Secretary of State,
Washington.

Sir:

Yesterday there was celebrated the ninth anniversary of the establishment of the Turkish Republic. It differed little from our own Fourth of July celebration except for the important fact that there was present the Turkish George Washington (President Mustafa Kemal) who established their Republic. During the course of the day I met several times the President, the Prime Minister and the Minister of Foreign Affairs, and all three of them expressed pleasure that I had returned in time to show respect for this great anniversary.

At half past one the President received the Diplomatic Corps in the building of the Turkish Congress (Grand National Assembly), and upon my arrival the Minister of Foreign Affairs spoke

NOV 25 1932
DIVISION OF
NEAR EASTERN AFFAIRS

FILED

Birleşik Amerikalı Büyükelçi Charles H. Sherill'in Washington'a gönderdiği

30 Ekim 1932 tarihli yazı.

NARA: 867.415/8

spoke very warmly of how much the Turkish people appreciated my few speeches in the United States upon the new Turkey and also upon the interview approved by Mr. Murray of the Near Eastern Division and published in eighty-one American and foreign newspapers by the North American Newspaper Alliance. After passing through the room in which the President received the Corps, we were received in the next room by Ismet Pasha, the Prime Minister, who drew me out of the line and expressed in warm terms his own appreciation of my speeches and newspaper interview. They both had been given wide publicity in the vernacular press throughout Turkey.

After this reception, we went out to the grandstands which lined both sides of the road in front of the Congress building and witnessed a review of infantry, cavalry, artillery, sailors, gendarmery and boy scouts. For my comments upon how well equipped were the infantry with machine guns and rapid fire rifles, see my despatch numbered 188 of today's date.

In the evening at eight o'clock there was a large dinner for the Diplomatic Corps and Turkish officials at which the President of the Republic presided. To this there were invited only the Chiefs of Diplomatic Missions, the Cabinet and certain Turkish dignitaries, but the entire staff of all Embassies and Legations were invited to the ball which followed the dinner at the same place, as were also all the Deputies and other important Turkish officials with their families. At dinner I was seated across the table from the President, but because all but one of the Ambassadors

(Italian)

(Italian) are senior to me, sat some fifteen feet off to his right. Several times he was good enough to lean across and toast me personally, referring to my biography of him and my speeches. After the ball was in progress he sent the Undersecretary of Foreign Affairs to find me and bring me to him, when he presented me to the commanding officer of the Turkish Army, Marshal Fevzi, who is the finest looking Turk I have seen. To him the President spoke warmly of my friendly representations about him and Turkey to my fellow-Americans, characterizing us as that great and friendly Republic towards which all Turks felt so kindly. Shortly after midnight most of us foreigners withdrew, but I understand that the ball continued until six A.M.

The town was handsomely illuminated and decorated and there were frequent displays of the Persian flag and coat of arms because Firoughi Khan, the Persian Minister of Foreign Affairs, is here as the guest of the Turkish Government.

The Military and Commercial Attachés, with their wives, accompanied me and my wife to Ankara on this occasion, leaving Mr. Coe in charge in Istanbul, Mr. Shaw and Mr. Hinkle already being in residence in Ankara.

I took the opportunity to have several conversations during the evening with the Minister of Monopolies, Ali Rana Bey, the Minister of Public Works, Hilmi Bey, and the two new Ministers, Reşit Galip Bey, of Public Instruction, and Mahmut Celal, of National Economy. I had already met Reşit Galip Bey on the occasion of the President's inviting me to Yalova this summer, and I knew Mahmut Celal Bey as

President

President of the Iq Bank, one of the principal Turkish banks (with many branches throughout the country). Ali Rana Bey informed me that since my leaving Washington the American expert on customs had been selected and was on his way out here, but that the choice had not yet been reached of the American railway expert. He again expressed his regret (already reported) that the negotiations for those experts had not been carried on through our Embassy here instead of through the Turkish Ambassador at Washington, but I explained that because the contracts had to be made in Washington and also because the choice of the suggested experts must be made by their Ambassador it had been the only correct and logical manner for that operation.

Respectfully yours,

Charles H. Sherrill

Charles H. Sherrill.

841.5
CHS/g/s

X